52
كانوونى دووەم 1987 ساڵی پێنجەم

کاروان

گوفاریکی روشنبیری ی مانگانەیە
ئەمینداریتی ی گشتی ی روشنبیری و لاوان بە زمانی کوردی و عەرەبی دەری دەکا

منتدى إقراء الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com
للكتب (كوردى , عربي , فارسي)

کاروان

گۆڤارێکی ڕۆشنبیریی مانگانەیە

ئەمینداریتی ی گشتی ی ڕۆشنبیری و لاوان بە زمانی کوردی و عەرەبی دەری دەکا

سەرنووسەر
محمد أمین محمد احمد

جێگری سەرنووسەر
حسین عارف

52

کانوونی دووەم/١٩٨٧

ساڵی پێنجەم

لەم ژمارەیەدا

ئەدرەس :
هەولێر : ئەمینداریتی ی گشتی ی ڕۆشنبیری و لاوان
گۆڤاری «کاروان» ت : ٢١٩٢٢

نرخی (٢٥٠) فلسە

لە کتێبخانەی نیشتمانی لە بەغدا ژمارە «٤٨٣»ی ساڵی «١٩٨٢»ی دراوەتێ

لە چاپخانەی (الادیب البغدادیة) چاپکراوە

کۆڕێکی فراوان بۆ چلەی ماتەمینی شاعیری نەمر کامەران موکری «محمد احمد طه ١٩٢٩ - ١٩٨٦»

کەوتوومە ڕێگا لەگەڵ کاروانا
پاداشتم ناوێ لە تێکۆشانا
تا دڵ لێبداو خوێنم تیا مابێ
بۆ کورد ژیانم هەر ئەبێ وابێ
بە سووتاندنم ڕێگە ڕۆشن بێ
با ئاگر بەشی ئەم لەشەی من بێ
● کامەران ●

دەزگای ڕۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی ، سەر لە بەیانی‌ی ڕۆژی هەینی ١٦/١/١٩٨٧ ، لە هۆڵی ڕۆشنبیری‌ی جەماوەر لە سلێمانی ، کۆڕێکی فراوانی بۆ چلەی ماتەمینی شاعیری نەمرمان کامەران مووکری سازکرد. کۆڕەکە لە سەعات «٩ر٤٥»ی بەیانیدا دەستی پێ کردو لە سەعات «٢ر١٥»ی دوای نیوەڕۆدا کۆتایی هات کە کۆمەڵێك وتارو شیعری لە لایەن شاعیرو ئەدیبانی کوردەوە تیادا پێشکەش کرا.

کۆڕەکە سەرەتا بە چەند ئایەتێکی قورئانی پیرۆز دەستی پێ کردو ئینجا ئامادەبووان ، دەقیقەیەك بە ماتەمی بۆ گیانی پاکی شاعیری نەمرمان ڕاوەستان.

دوای ئەوە مامۆستا مستەفا سالح کەریم ، پوختەیەکی ژیانی ئەدەبی‌و ڕۆشنبیری‌و هونەری‌و ڕامیاری‌ی «کامەران مووکری»ی خستە ڕوو ، هەر لە سەرەتای چوونە نێو دونیای ئەدەبی‌یەوە کە تەمەنی «١٦» ساڵان بووە ، تاوەکو ئێوارەی ٧/١٢/١٩٨٦ کە لە سەعات «٨ر٤٥»دا بۆ دواجار ماڵئاوایی لێ کردووین‌و ، لەشارە دێرینەکەی هەولێر تەرمەکەی گوێزراوەتەوە بۆ شاری سلێمانی‌و ، بۆ ڕۆژی دوایی لەگردی سەیوان بەخاك سپێرراوە . .

– پاشان مامۆستا «مستەفا نەریمان» ووتاری دەزگای ڕۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی خوێندەوەکە بەخێرهاتنی ئامادەبووانی کردو پەنجەی بۆ دەورو چالاکی‌یە ئەدەبی‌و ڕۆشنبیری‌یەکانی شاعیری نەمر «کامەران موکری» درێژ کردو ، لەو ڕێبازەی دوا کە لە بواری ئەدەبدا گرتبووی.

– ئینجا مامۆستای دوکتۆر «عزالدین مصطفی رسول» ، ووتارێکی تایبەتی خوێندەوەو گوتی :

«ئەخۆڵ شاعیری لاوان بوو ، دەربڕی سۆزی دڵی برژاوی دلداران بوو ، تۆمارکەری ڕابردووی سەیوان بوو ، شێردڵ ، نووری ڕۆڵەی نیشتمان بوو ، عاشقی کوردستان بوو ، باسی خاڵێکی شاعیری جوانەمەرگ مەلا سەعدی لەناو ماڵداو ، لە

هەڵسی و کەوتی ڕۆژانەی دایکی جگەر سوزدا و یێدی سەرزمان بوو ، هەموو ئەمە لەکاتی هۆش کردنەوەو گوێ ڕاگرتن و زمان پژانەوە ، گوێش کەری کامەران بوون» .

هەروەها بەووردی لەبارەی ژیان و تێکۆشانی کامەرانی شاعیرو نیشتمان پەروەر دواو ، باسی ئەو وەفاداریی و دڵسۆزی یەی کامەرانی کرد کە بوویەتی سەبارەت بە وولآت و بە کوردستان و مرۆڤایەتیی و ، دەنگێکی دلێربووەو سنووری وولآتی بڕیوەو گەیوەتە هەندەران و ، هاوبەشی زام و ئازارەکانی ی قەوماوانی گەلانی جیهان بووە . .

– دوای ئەو مامۆستا «عبداللطیف گلی» ووتاری «کۆڕی زانیاری عیراق – دەستەی کوردی خوێندەوە ، کە تیایدا ، پرسەنامەی کۆڕی زانیاری عیراق و ، «دەستەی کورد»ی لەکۆڕدا پێشکەش بە بنەماڵەی شاعیری کۆچ کردوو «کامەران موکری» کردو ، پەنجەی بۆ ئەو دەورە دیارەی شاعیر ڕاکێشا ، کە بوویەتی لەبواری خزمەت کردنی ئەدەب و ڕۆشنبیریی کوردی و ، پەروەردەکردن وەکو مامۆستایەك لەزانکۆداو ، پێگەیاندنی بەشێکی زۆری قوتابیانی بەشی کوردی و ، ئەوەی ڕاگەیاند ، کە کۆچ کردنی ئەو شاعیرو مامۆستایە خەسارەتێکی گەورەبوو ، بەلآم هەرگیز مرۆڤی ئاوا لەبیر ناچێتەوەو ، هەمیشە لەدڵ و دەروونی هەمواندا دەژی» .

– پاشان کاکەی فەللاح شیعرێکی خوێندەوە دوا بەدوای ئەویش مامۆستای دوکتۆر «احسان فؤاد» ووتارێکی خوێندەوە کە تیایدا باسی ژیان و تێکۆشانی ئەو شاعیرە نەمرەی کردو ، پەنجەی بۆ ئەو هەوڵ و کۆششە بێ پایانەی «موکری» ڕاکێشا کە لە بواری ئەدەب و ڕۆشنبیریی و ڕۆژنامەنووسیدا بوویەتی و ، چارەنووسی شاعیری بەچارەنووسی نەتەوەکەیەوە گرێ دا ، ئینجا هەندێ نموونەی لە شیعرەکانی خوێندەوەو ، باسی ئەو ووردەکاری یانەی کرد کە لەبواری شیعردا بوویەتی و ، گوتی : «بێ دەنگی کامەران هەرگیز مانای ووشك بوونەوەی نەبەخشیوە ، بەڵکو هەندێ جار بێ دەنگی لەهەموو دەنگێ بەهێزتر بووە ، کامەران هۆنراوەی بۆ هاتووە ، بەلآم بەزۆر شیعری نەگوتووە» .

ئەوەی شایانی گوتنە ووتارە پڕ سۆزەکەی خوشکە «ئەستێرە»ی کچی شاعیری نەمر ، هەستی هەموو بەشدارانی چلەی ماتەمینەکەی بزواند ، تەنانەت بەشێکی زۆری ئامادەبوان لەگەڵ خوێندنەوەی ووتارەکەدا فرمێسك بەری چاویانی تەنی و ئەو ساتە لەگەڵ گیانە نەمرەکەی موکری دا دەژیان و ، لەگەڵ هەر دێڕێکی ووتارەکەدا وێنەیەکی مەزنی پڕ شکۆی کامەران دەخزایە نێو دڵ و دەروونی هەموو لایەکەوە .

– هەروەها چەند ووتارێکی تریش خوێندرانەوە ، کە هەر هەموویان دڵسۆزی و وەفاداری نووسەرەکانیان دەردەبڕی بەرامبەر بە کامەرانی شاعیرو مرۆڤ ، کامەرانی دڵسۆزی نەتەوەو مرۆڤایەتیی و ووشەی ڕەسەنی کوردی ، کامەرانی ئەدیب و شاعیرو ڕۆژنامەنووس و مامۆستا ، لەو بیرەوەری یانە دەدوان کە بوویانە لەگەڵیدا ، لەڕۆژگارە جیاجیاکانی خۆشی و ناخۆشی سالآنی زووی ژیانی دا . .

ئەوانیش ئەم بەڕێزانە بوون :

شهاب عثمان ، عبدالله عزیز خالد ، کریم زەند ، د . شکریە رسول ، محمد معروف فتاح ، طاهر صالح سعید ، ممتاز حەیدەری ، حمە سعید حمە کریم ، یاسین قادر بەرزنجی ، لطیف هەڵمەت .

هەروەها ئەم شاعیرە بەڕێزانەش ، هەر یەکەیان بە پارچە شیعرێك ، هەست و سۆزی وەفاداریی و خۆشەویستیی خۆی بەرامبەر بە کامەرانی هاوڕێ و برادەرو مامۆستای دەربڕی :

کاکەی فەللاح ، حسیب قەرەداغی ، شێخ حسن بەرزنجی ، جمال شارباژێری ، ع . ح . ب ، شفیقە علی «لەیلان» ، اسماعیل عارف ، محمد صدیق محمود ، ئەزی گۆران ، محمد امین پێنجوینی ، خورشیدە بابان ، اسماعیل خورمالی ، عمر عبدالرحیم ، مەلا توفیق ، بەرزان هەستیار ، جمال محمد اسماعیل ، نەوزاد علی احمد ، هۆگر محمود ، هیدایەت حەیران .

* هەروەها بەڕێز مامۆستا «طه بابان» شیعرێکی خوالێ خۆشبووی خوێندەوە ، وێڕای پێشەکی یەکی تایبەتی کە خۆی ئامادەی کردبوو .

کاك «جمال غەمبار»یش شیعری «جمیلە»ی خوێندەوە ، کە کامەرانی نەمر لە ساڵانی بەرپابوونی شۆڕشی جەزایەر ، پێشکەشی کردبوو بە کچە شۆڕشگێڕو ئازادیخوازی جەزایەر «جمیلە بوحێرد» .

● برووسکەو نامە ●

ئەم برووسکەو نامانەیش خوێندرانەوە کە ئاراستەی لیژنەی چلەی ماتەمو بنەماڵەی شاعیری کۆچ‌کردوو «کامەران موکری» کرابوون .

● برووسکەی بەشی کوردی – کۆلیجی پەروەردەی زانکۆی بەغدا – کە د. ووریا عمر أمین ناردبووی . .

● برووسکەی مامۆستاو قوتابیانی کۆلیجی ئەدەبیاتی زانکۆی سەلاحەدین – لە هەولێر . .

● برووسکەی پەیمانگەی هونەرە جوانەکان – لە سلێمانی . .

● برووسکەی کۆمەڵەی هونەرە جوانەکانی کورد – مەڵبەندی گشتیو هەموو لقەکانی .

● برووسکەی مامۆستا «فؤاد حمە خورشید» کە لە بەغداوە ناردبووی . .

– لە کۆتایی چلەی ماتەمینەکەدا کە چوار سەعاتی تەواوی خایاند ، مامۆستا «مستەفا نەریمان» نوێنەری دەزگای ڕۆشنبیریو بلاوکردنەوەی کوردی ، بەناوی دەزگاکەوە ، دوو دیاریی – کە بریتی بوون لە دوو وێنەی شاعیری نەمر کامەران موکری – پێشکەش بە بنەماڵەی خوالێخۆشبوو کرد . .

– دوای ئەوە مامۆستا «ئەخۆڵ»ی شاعیر بەناوی بنەماڵەی خوالێخۆشبووەوە ، ووتارێکی خوێندەوە . تیایدا سوپاسی دەزگای ڕۆشنبیریو بەشدارانی چلەی ماتەمینی کامەران موکری برای کردوو ، هەر بەو بۆنەیەشەوە پارچە شیعرێکیشی خوێندەوە . . ئینجا کۆتایی بە کۆڕەکە هێنرا . .

– دوا بەدوای تەواوبوونی کۆڕی ماتەم ، بەشداربوانی چلەو ئەو میوانانەی کە لە دەرەوەی سلێمانییەوە هاتبوون . سەردانی ئەو پێشانگایەیان کرد کە بۆ وێنەکانی خوالێخۆشبوو «کامەران موکری» لە هۆڵێکی تری بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیریی جەماوەر ساز کرابوو .

لە چلەی کامەران موکری

● مومتاز حەیدەری ●

کامەرانی نەمر دەڵێ :–

هەنسکی دایکی نیشتمانەکەت
پشکۆی هەڵمەتی گیانی خۆش کردی
هاورێم بۆ کوردو کوردستانەکەت
کۆچت‌کرد ، بۆیە من نالێم مردی

ئەمە کامەرانی شاعیر لە بارەی کۆچ‌کردنی نیشتمانپەروەرێکی کورد بڵێ . . . ! ئەی ئێمە بۆ مرۆڤەکی چاکەخوازو دڵسۆزو تێکۆشەرێکی ڕێگای سەرفرازی نەتەوەو شاعیرێکی هاوچەرخو ڕەخنەگرێکی وردبین ، بە کۆمەڵێ ئازارو ئاواتەوە ، لە ڕۆژگارێکی ئاڵۆزو ناسکدا ، بەبێ دەنگی کۆچ بکا دەبێ چی بڵێین . . . ؟ ! چی بکەین . . ؟

لە ئاستو دەرهەق ، ئەم کەڵە مروڤو شاعیرەدا ، بەم دەمو دەستو دەست‌کورتی‌یە ، تەنیا ئەوەی بگوترێو بکرێ . . دووبارە ، سێبارە ، بە کارو کردەوەو هەڵوێستو شیعرە جوانو پاكو نیشتمانپەروەری‌یەکانی‌دا بچینەوەو وەك مەشخەڵو چەپکە گوڵی وەفاداری بە نەوەی نوێی پێش‌کەش بکەین . . !

لە یادی دوو سەد ساڵەی سلێمانی‌دا گوتمان : « . . ئەو شارەی دوو سەد ساڵە دۆڵی ژانو خەمو ئەشکەنجەی ڕۆژگارە ، بەڵکو ئەم شارە یەکەم خشتی بە فرمێسكو خوێن شێلراوە ، لە کورەی مل‌ملانێی چینایەتیو نەتەوەیی‌دا برژاوە ، بە ئاوی جوانیو گوڵی سروشتو شیعرو گیانی هونەریی مووترەبە کراوە ، بە هەی‌ڕۆ ، هەی‌ڕۆ فرچکی گرتووە . . .» !

شاعیری گەورەمان نەك تەنیا نیشانەو نموونەیەکی زیندووی ڕەسەنی کاکڵو گەوهەری مێژووی شکۆمەندی‌ی ئەم دوو سەد ساڵەی ڕەوتی خەباتی درێژخایەنو ژیانی ڕۆشنبیریو ئەدەبیو هونەریو جوامێری‌یە ، بگرە سوارچاکێکی لێهاتووی سەربڵندی ڕێرەوی ئازادی خوازی نەتەوەیی کوردو شاری

ھەڵمەت و قوربانی بوو .

ئەم کەڵێنە گەورەی مامۆستا کامەران لەم رەوتە پیرۆزەدا بە ئاسانی دروست نەبوە ، بەڵکو لە ئەنجامی نیشتمانپەروەریی بنەماڵەکەی و ئێش و ئازارو شەونخونی و دەربەدەریی دەیان ساڵ و لێھاتوویی و بروا بە میللەت بوون و ئازادی نیشتمان و سەربەستیی مرۆڤ دروست بووە ، بگرە ھێشتا مێرد منداڵەو نەمامێکی ناسك بووە ، کەھەست و گیانی کوردپەروەریی جۆشی سەندوەو بەھرەی شیعریی لەلای سەری ھەڵداوەو ئێش و ئازاری کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی لە ھەسانی داوەو بۆوەتە ھەوێنی شیعرەکانی ، ئەوەتا لە ناخەوە ھاوار دەکاو دەڵێ :-

چاوم ھەڵھێنا ، دیم ئەم میللەتە
دیمەنی ژینی قەنارەو پەتە
گوێم بە دەنگی (ئاخ) زرنگایەوە
دەمم بە ھاوار ھەڵھێنایەوە
بۆیە . ھەر ئەبێ پشکۆی تولە بم
قوربانی خاك و ھی ئەم خولە بم ! !

مامۆستا کامەران - محەمەدی ئەحمەدی تاھا - لە بۆتەی ژیانی دژواری کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی و بە گیانێکی رەسەنی کوردانەو ریبازی تێکۆشەرانە پەروەردە ببوو ، بۆیە لە ناخەوە ، خەم خۆری زەحمەتکێشان و دژی جەورو ستەمی زۆرداری بوو ، ھەروەھا تێکۆشەرێکی راستگۆی رێگای سەربەستی و یەکسانیکردنی ئافرەتی لە گەڵ برای‌دا بوو . . بگرە لە ئەنجامی باری ناھەمواری تایبەتی و گشتیی بنەماڵەو نیشتمانەکەی و ھەروەھا لەتەك ژیریی و ھەست ناسکی و تواناو پشوودرێژی خۆیدا ، مامۆستا کامەران نمونەیەکی کەم وێنەی مرۆڤەکی دڵسۆزو ھێمن و بێفیزو تێکۆشەرێکی گەورەی رەسەنی کورد بێ . . . ئەوەی بە وردی بە مێژووی ژیانی مامۆستا کامەران و شیعرو نووسینەکانی‌دا بچێتەوە ، زۆر بە توندی ، راستیی قسەو بۆچوونەکانمان دەسەلمێنن .

مرۆ کە شیعرەکانی کامەران دەخوێنێتەوە ، یان گویان لێ‌دەبێ ، لە ناخەوە رادەچلەکی و ھەست و گیانی گڕ دەگرن و بڕوای زیاتر بە سەرکەوتنی نەتەوەو نیشتمانەکەی قایمتر دەبێ ، پیاوی ترسنوکیش رووزەردی و شەرمەزاری دای دەگرێ . ئەوەی شایانی باسە ، لە کۆتایی پەنجاکان و لە سەردەمی شەوەزەنگی گەل و نیشتماندا ، واتا بەر لە شۆرشی ١٤ی تەمووز ، شیعرەکانی مامۆستا کامەران ، سەدان لاوی کوردی دەھێنانە جۆش و خرۆش و ھەژان ، سەرنج بدەن چۆن لەو بارەوە گوتوویەتی :-

ئەوی مێژووی کورد بخوێنێتەوە
ئەلقەی زنجیرەی بھۆنێتەوە
تێ‌ئەگا ، ھەرگیز سەر نانێتەوە
ھیچ ھێزێك نیە ، بیتوێنێتەوە
ئەو چەرخە نەما ، درەختی رەگەز
ریشەی دەرکێشن ، ھی ئێمەی نەبەز

بە کورتی : مامۆستا کامەران موکری مرۆیەکی ، زێدە ھێمن و دڵپاك و قسەخۆش و راستگۆو ئاسایی بوو . ئەوەندەی‌تر مرۆیەکی گەورەو شاعیرێکی ھەڵکەوتوو رەخنەگرێکی کارامە بوو . . چۆن بەبێ دەنگی دەژیا ئەوەندەش گەورە بوو ، ئاواش بەبێ دەنگی و گەورەیی لەگەڵ بارێکی قورسی خەم و خەفەت و ئێش و ئازاری تایبەتی و گشتی گردی سەیوانی خانەوادە بێچاوەنواری بەو پەری ئاخ و داخ و پەرۆش و بە شانازی‌یەوە باوەشی نەمریی بۆ کردەوە .

لە کۆتایی‌دا زۆر بە کورتی و دووبارە دەیڵێمەوە کۆچ‌کردنی مامۆستا کامەران زیانێکی گەورەو سەخت بوو لە نەتەوەی کوردو ئەدەبەکەی کەوت ، کە بە ھیچ جۆرێك کەلینەکەی پڕ نابێتەوە ، ھەروەکو شاعیرێکی کۆچ کردووی چلەکان دەڵێ :-

برام ھەر خاسی کوردانە لە ناوەختا لە دەسمان چوو
گران دەردێکە ئەم ژانە ، مەڵێن تیماری ئاسانە

● لەگەڵ چەپکێ گوڵ و وشەی پاك و رەنگین‌دا بۆ گیانی پیرۆزی شاعیری گەورەی کورد .

دەخنەو لێکۆڵینەوە

بنەڕەتی کێشێکی عەرووزی و کێشی دوو هۆنراوە

ئەحمەد هەردی

(١)
بنەڕەتی کێشێکی عەرووزی

مامۆستا «عبدالرزاق بیمار» لە گۆڤاری «ڕۆشنبیری نوێ»دا وتارێکی نووسیبوو دەربارەی : «سێ کێشی عەرووزی لە هەڵبەستی کوردیدا»[١] کە لە کێشی «موضاریع»و «موتەقارەب»[٢] و «خەفیف» دوابوو . جا لەبەر ئەوەی منیش ماوەیەکە خۆم بە ساغ‌کردنەوەی کێشە عەرووزی‌یەکانی شیعری کوردی‌یەوە ، خەریك کردووە ، بە پێویستی ئەزانم لەم سوچەوە سەیرێکی وتارەکەی بکەم . ئومێدم وایە ، بە سنگێکی فراوانەوە ، بیخوێنێتەوە .

لە سەرەتاوە مامۆستا نووسیبووی کە پەیڕەوی دوو خاڵی کردووە ، یەکێکیان ئەوەیە کە لە خاڵی «٢» دا ئەڵێ : (لە زانستی عەرووزدا زاراوە گەلێکی زۆر هەیە بە پێویستی نازانم وەریان بگێڕینە سەر کوردی وەکو بەحر ، وەتەد ، سەبەب ، مقصور ، مخبون[٣] .. هتد) . ئەڵێم منیش ئەم قسەیەم لاپەسەندەو وای بەڕاست ئەزانم کە لەم وتارەدا ، پەیڕەوی ئەم پێشنیارە بکەم . دووەمیشی ئەوەیە : کە منیش بۆ برگەی کورت ، ئەم نیشانە : (ب) ، وە بۆ برگەی ناوەڕاست نەك درێژ ئەم نیشانەیە : (–) دابنێم ، کە کاك (بیمار) لە خاڵی (٤)دا بە برگەی[٤] درێژی داناوە . دوای ئەم سەرەتایە ، بابچینە ناو جەرگی باسەکەوە .

مامۆستا (بیمار) کە باسی کێشی (موضاریع) دەکا . لە خاڵی (٣) و (٤)دا ، دوو جۆری لێ دەژمێرێ[٥] . کە من بە کێشی (موضاریع) یان نازانم . بەلاَم لە پێشەوە ئەمەوێ دوو خاڵ ڕوون بکەمەوە .

یەکەمیان ئەوەیە : ئەوەی کاك (بیمار) لە خاڵی (٣) و (٤)دا بە دوو کێشی ئەزانێ . هەردووکیان یەك کێشن . تەنانەت (بیمار) خۆشی دانی بەوەدا ناوە[٦] .

دووەمیش ئەوەیە : ئەمەوێ هەڵەیەك ڕاست بکەمەوە . کە من بە هی چاپی ئەزانم . ئەویش بریتی‌یە لەوەی مامۆستا (بیمار) لە ژێر خاڵی (٤)داو لە دێری (٢)دا . (فاعلاتن) یاخود (فعلاتن) ، بە پێی یەکەم ، واتە بە (تەفعیلە)ی یەکەم دائەنێ[٧] ، کەچی لە پاش چەند دێرێك بە (پێی دووەمی) لە قەڵەم ئەدا[٨] . کە بێ‌گومان ئەمەی دووەمیان ڕاسترەو هی یەکەمیان هەڵەی چاپە چونکە تەفعیلەکان یاخود بڵێم : پێ‌یەکانی ئەم کێشە بەم جۆرەیە :

مَفاعِلُنْ	فَعِلاتُنْ	مَفاعِلُنْ	فَعِلُنْ
ب – ب –	ب ب – –	ب – ب –	ب ب –

واتە : (فَعِلاتُنْ) تەفعیلەی دووەمە نەك یەكەم .

دوای ئەم روونكردنەوەیە ، با بپرسین : ئایا راستە ئەم كێشە وەك مامۆستا (بهار) ئەڵێ : (موضاریعی هەشت تەفعیلەیی مەقبوضی مەخبونی مەحذوفە[٩] ! ؟) لە وەڵامدا ئەڵێم : هەرچەندە مامۆستا تەفعیلەكانی بە شێوەیەكی راست نووسیوە ، بەڵام داخەكەم نە ئەم كێشە (موضاریع)ەو نە زیحافەكانی بەم جۆرەیە .

بەڵكو ئەم كێشە (موجتە سی مەخبونە = المجتث المخبون) كە تەفعیلەی چوارەمی ، تووشی (حەذف) بووە . جا با بزانین چۆن ؟ . كێشی (موجتەسی) هەشت تەفعیلەیی لە بنەڕەتدا بەم جۆرەیە :

مُسْتَفْعِ لُنْ فاعِلاتُنْ مُسْتَفْعِ لُنْ فاعِلاتُنْ[١٠]

— — ب —   — ب — —   — — ب —   — ب — —

لە دواییدا دوو قۆناغی بڕیوە ، یاخود بڵێم دوو گۆڕانی بەسەردا هاتووە لە گۆڕانی یەكەمدا هەر چوار تەفعیلەكە تووشی (خەبن) بوون . واتە : (پیتی نەجووڵاوی دووەمی هەر چواریان ، فڕێ دراوە) . لەمەوە (تەفعیلەی) یەكەمو سێیەم ، بوون بە : (مُتَفْعِلُنْ) (ب — ب —) . لە پاشدا (مَفاعِلُنْ) خراوەتە جێیان . هەروەها تەفعیلەی دووەمو چوارەمیش بوون بە : (فَعِلاتُنْ) ، وەكو لە خوارەوە ئەیان بینین :

مَفاعِلُنْ فَعِلاتُنْ مَفاعِلُنْ فَعِلاتُنْ[١١]

ب — ب —   ب ب — —   ب — ب —   ب ب — —

ئەم كێشە لەم قۆناغەدا ، واتە بەم شێوەیە لای عەرووز ناسانی عەرەبو فارس هەیەو هەر بە كێشی (موجتەسی مەخبون) ناسراوە . بۆ راستی قسەكەم ، دوو نمونەی عەرەبیو فارسی ئەهێنمەوە ، كە هەردووكیان لە دوو سەرچاوەی (عەرووزی)یەوە ، وەرگیراون . ئەوەندە هەیە ، لە عەرەبیدا ئەم كێشە چوار (تەفعیلە)ی هەیەو لە فارسیو كوردیدا هەشت

ئەحمەدی خانی

تەفعیلە . بەڵام گرنگ ئەوەیە كە : كێشی هەردووكیان (موجتەسسی مەخبون)ە .

١ - لە كتێبی «الاقناع»[١٢] ەوە :

وَلَوْ عَـلـقْتَ بِسَـلْمىٰ   عَـلِـمْتَ أن ستـموتُ

كە بەم جۆرە كەرت ئەكرێ :

وَلَوْ عَلِقْ   تَبِسَلْمَا   عَلِمْتَأَنْ   سَتَموتُو

ب — ب —   ب ب — —   ب — ب —   ب ب — —

مَفاعِلُنْ   فَعِلاتُنْ   مَفاعِلُنْ   فَعِلاتُنْ

لە كتێبی (بحور الألحان)[١٣] ەوە . (سەعدی) ئەڵێ :

هـزار جـهـد بـكـردم كـه سر عشق بپوشم
نـبـود بـرسر اتشن مـیسرم كـه نجوشم

كەرت كردنی :

هەزارجەهـ   دبكەردەم   كی سرری عیشـ   قبپووشەم

ب — ب —   ب ب — —   ب — ب —   ب ب — —

نەبودبەر   سەری ئاتەش   مویەس سەرەم   كی نەجووشم

ب — ب —   ب ب — —   ب — ب —   ب ب — —

مَفاعِلُنْ   فَعِلاتُنْ   مَفاعِلُنْ   فَعِلاتُنْ

ئەبێ لە خوێندنەوەدا ، لەنگەرێك بخەیتە سەر (ڕێ)ی

(حاجی)

(هەزار) لە دێری یەکەمدا ، یاخود بڵێم : (رێ)یەکە بکەی بە بڕگەیەکی کورت (ب) ، بەم جۆرە :

(هە – زا – ر = مفاع) ، واتە :(هە – زار جەهـ =مفاعلن)

⏑ – ⏑ ⏑ ⏑–⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ –⏑–

هەمان شت لە گەڵ (دال)ی (نەبود) بکەی لە دێری دووەمدا .

ئەگینا لەوانەیە وابزانی کە (تەفعیلەکە) بە (مَفاعیلنْ) ⏑–––

ئەکێشرێ (هەزار جەهدی = مَفاعیلنْ) ، کە ئەمەیش لەم ⏑– – ⏑–––

کێشەدا هەڵەیەکی ئاشکرایە . چونکە ئەصلی تەفعیلەکە (مُسْتَفْعِلنْ)ە ، کە هەرگیز نابێ بە (مَفاعیلنْ)(١٤) .

هەر بەوپێیە ، لەنگەر ئەچێتە سەر (دال)ی (جەهد) و (قاف)ی (عیشق) لە دێری یەکەمدا . وەکو وتم ئەم کێشە لە کوردیدا ، وەکو شیعرەکەی (سەعدی) ، بریتییە لە هەشت تەفعیلە ، یاخود هەشت هەنگاو . ئینجا ئەمەی کە باسم کرد ، گۆڕانی یەکەمبوو . لە دوای ئەوە ، گۆڕانێکی کەی بەسەردا دێ ، یاخود بڵێم : تەفعیلەی چوارەم ، لە دوای (خەبن) ، تووشی (حەذف) ئەبێ . واتە : (دوا بڕگەی تەفعیلەی چوارەم ، فڕێ ئەدرێ) ، (فَعِلا) [ب ب –] ئەمێنێتەوە ، ئەمیش ئەکرێ بە (فَعِلنْ = ب ب –) . بۆیە کێشەکە بەم جۆرەی لێدێ :

مَفاعِلنْ فَعِلاتُنْ مَفاعِلنْ فَعِلنْ

⏑–⏑– ⏑⏑–– ⏑–⏑– ⏑⏑–

بەڵام جاری واهەیە (تەفعیلە)ی چوارەم ، لەباتی ئەوەی تووشی (خەبن)و (حەذف) بێ ، تووشی گۆڕانێکی کە ئەبێ پێی ئەڵێن : (بەتر)(١٦) کە بریتییە لە (حەذف)و (قەطع) .

(حەذف – فاعِلاتُنْ – فڕێدانی بڕگەی دواییەکە بریتییە لە – تن – هەتا ئەبێ بە – فاعِلا –) . (قەطع – یش ئەوەیە «ئەلِی – عِلا» فڕێ دەیت ، ئینجا «لامە»کەی ئەبزێو «ساکن»کەی ، هەتا ئەبێ بە «فاعِل» « – – » ئینجا «فِعْلُنْ» بخەیتە جێی) .

جاری واش هەیە (تەفعیلە)ی چوارەم ، دوای (خەبن) تووشی (قەصر) ئەبێ تا ئەبێ بە (فَعِلانْ = ب ب – /ه) ، یاخود لە دوای (بەتر) ، تووشی (ئیسباغ) ئەبێ ، هەتا ئەبێ بە (فعْلانْ) (– – / ه) . کە پێویستە ئەک ئەوە زیاتر ئەسەری بڕۆم

ئەمەیە بە کورتی (زیحاف)و بەسەرهاتی (تەفعیلە)کانی ئەم کێشەکە بە ئاشکرا دیارە لقێکە لە کێشکەکەی پێشوو ، وە لەو جیابووەتەوە . واتە : جۆرێکە لە جۆرەکانی (موجتەسسی مەخبون) . هەرچەندە ئەم کێشە بەم شێوەیەی دوایی واتە :

مَفاعِلنْ فَعِلاتُنْ مَفاعِلنْ فِعْلُنْ

⏑–⏑– ⏑⏑–– ⏑–⏑– ––

یان : (فعلن) ، لە سەرچاوە عەرووزییەکانی شیعری

عەرەبدا نی‌یە ، بەلاَم لە شیعری کوردی‌و فارسی‌دا هەیەو عەرووز ناسانی وەکو : (شەمسەددینی رازی)[17] و (وەحیدی تەبریزی)[18] و (د . خانلەری)[19] ، باسی ئەم کێشەیان کردووەو بە لقێکی (موجتەسسی مەخبون)یان لە قەلَەم داوە . وە ئەگەر لە درێژبوونەوە نەترسامایە ، لە هەریەکەیان ، نموونەیەکم پێش‌کەش دەکردن .

دوای ئەم بەلَگانە ، ئەبێ ئەوە بزانین ، کە زۆربەی عەرووز ناسان – تاک‌و تەرایەکی لێ دەرچێ – لەسەر ئەوەن کە (فاعلاتن) لە کێشی (موضاریع)دا ، بەم جۆرە دەنووسرێ : (فاع‌لاتن)[20] . واتە (خەبن)ی تووش نابێ . چونکە (فاع) وەتەدەو زیحاف نایگرێتەوە . هەرچەندە قسەی ئەو تاک‌و تەرایە راست تریش‌بێ‌و (فاعلاتن) بەسە بە بێش دەست پیێبکا ، گرنگ ئەوەیە بلێین : ئەم تەفعیلەیە لە (موضاریع)دا (خەبن)ی تووش نابێ .

وەوای دابنێین کە ئەمە لە یاسا دەرچوونێکە لەم کێشەدا (شذوذ عن القاعدة) . چونکە بەم جۆرە ئەتوانین لە گەلێك سەریەشە رزگارمان‌بێ . ئەگینا یەکێك لەو سنوورانە ئەروخێنین کە ئەم کێشە لە کێشی (موجتەسسی مەخبون) ، جیا ئەکاتەوە ، وەکو لەمەودوا ئەیبینین .

لەمەو پێشتر وتبووم : هەرچەندە مامۆستا (بهار) تەفعیلەکانی بە شێوەیەکی راست نووسیوە ، بەلاَم ناوی کێشەکەو (زیحاف)ەکانی نەپێکاوە . جالێرەدا لەوانەیە یەکێك بپرسی‌و بلێ : کەسێك تەفعیلەکانی کێشێك بزانێ ، چۆن ناوی کێشەکەی نازانێ ؟ ! . . وەیان بلێ : بۆچی هەر کێشێك تەفعیلەی جیاوازی خۆی نی‌یە ؟ . لە وەلاَمی ئەم پرسیارانەدا ، زۆر بە کورتی ئەلێم : کێشەکان گەلێکیان سنووری نێوانیان تەسکەو جاری واهەیە بە هۆی (زیحاف)ەوە ، زۆر لە یەك نزیك ئەبنەوە . وەکو ئەم دوو کێشەی ئێستامان . واتە کێشی (موضاریع)و کێشی (موجتەسسی مەخبون) . بۆ نموونە باسەیرێکی هەر دووکیان بکەین : (موضاریع) کە تەفعیلەی یەکەم‌و سێیەمی (مەقبوض)بێ ، بەلاَم وەکو (خەلیل) ئەلێ (فاع‌لاتن) (سالم)بێ ، واتە تووشی (خەبن) نەبێ ، بەم جۆرەیە :

١ – موضاریع پێش (خەبن) :

مَفاعِلُنْ فاعِلاتُنْ مَفاعِلُنْ فاعِلاتُنْ

∪ – ∪ –   – ∪ – –   ∪ – ∪ –   – ∪ – –

(موجتەسیسش) کە هەر چوار تەفعیلەکەی (مەخبون) بێ ، بەم جۆرەیە :

٢ – موجتەسی مەخبون :

مَفاعِلُنْ فَعِلاتُنْ مَفاعِلُنْ فَعِلاتُنْ

∪ – ∪ –   ∪ ∪ – –   ∪ – ∪ –   ∪ ∪ – –

وەکو ئەیان بینی زۆر لە یەکەوە نزیکن . بەلاَم لەوانەیە گوێ‌یەکی ئاهەنگ ناس ، لێکیان جیا بکاتەوە ، بە هۆی ئەوەوە کە (فاعلاتن)ی کێشی یەکەم (سالم)ەو هی کێشی دووەم مەخبونە : (فعلاتن) . بەلاَم ئەگەر بە قسەی کاك (بهار) بکەین‌و (فاعلاتن)ی کێشی (موضاریع)یش ، بکەین بە (فعلاتن) ئەوا کێشی یەکەمیش بەم جۆرەی لێ‌دێ :

٣ – موضاریع دوای (خەبن) :

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلاتن

∪ – ∪ –   ∪ ∪ – –   ∪ – ∪ –   ∪ ∪ – –

لە گەلَ کێشی دووەمدا ، واتە (موجتەسسی مەخبون) هیچ جیاوازی‌یەکی نی‌یە ! ! . بۆیە ئەگەر هاتوو دێرە شیعرێکت کێشاو بینیت تەفعیلەکانی (مفاعلن فعلاتن)بوو ، شتێکی سەیر نی‌یە ، کە نەزانی (موجتەسسە) یان (موضاریع)ە ! ! .

بە هەرحالَ ، بۆ ئەوەی نەکەوینە باسی لابەلاوە ، لەوە زیاتر لەسەری ناڕۆم . بەم بۆنەیەوە ئەلێم دیاردەیەکی تریش هەیە ، کە پەیوەندی بە تەفعیلەکانی عەرووزەوە هەیە . ئەویش ئەوەیە : کە ئەم تەفعیلانە گەلێك جار ، پیاو بە هەلَەدا[21] ئەبەن‌و وای لێ‌ئەکەن «کێشێك بە تەفعیلەی کێشێکی کە بکێشی»[22] . من بەش بە حالَی خۆم ، مامۆستایەکی گەورەی

!عەرووزم دیوە ، کێشێکی بە تەفعیلەی کێشێکی کە کێشاوە ! ! ، کە باس کردنی هەڵ ئەگرم بۆ شوێنی تایبەتی خۆی .

لە دوای ئەمانە ، ئەمەوێ گلەییەك لە مامۆستا (بیار) بکەم . مامۆستا لە سەرەتای باسەکەی‌دا لە کێشی (موضاریعی «مەکفوفی» ئەحزەبی مەحذوف)[23] ئەدوێ کە من لە ساڵی (١٩٧١)دا ، لە گۆڤاری (برایەتی)دا برێك لێ‌ی دوابووم[24] . هەرچەندە خوالێخۆش‌بوو (شێخ نوری)ی شاعیر ، پتر لە نیوە سەدەیەك لەمەوبەر ، تەفعیلەکانی ئەم کێشەی لە (ژیان)[25] دا نوسیبوو . بێ ئەوەی ناوی کێشەکە بێنێ ، یاخود (زیحاف)ەکانی شی بکاتەوە . بەڵام وەکو من بیزانم من یەکەم کەس بووم .

بە زمانی کوردی ناوی کێشەکەم هێناوەو زیحافەکانیم بە کورتی شی‌کردۆتەوە ، کە ئەبوو مامۆستا (بیار) هێمایەکی بۆ بکردایە ، وەکو من لە وتارەکەمدا . باسی (شێخ نوری)م کردبوو .

لە کۆتایی ئەم بەشدا پێویستە هەروا بە سەرپێوە بڵێم : ئەو بەیتەی مەلای (کۆیە) کە مامۆستا (بیار) لە کۆتایی کێشی (خەفیف)دا هێنای بۆ ئەکا :

شۆرەژن من لە هەوەڵ‌پێم نەگوتی
ئاخری حەزرەتی شێخ . . . هتد[26]

وە وای پیشان ئەدا کە گوایا (مفاعلن)ی تیادا بووە بە(مفاعیلن) . ئەڵێم ئەو بەیتە چ پەیوەندی‌یەکی بە کێشی (خەفیف)ەوە نی‌یە . بەڵکو تێکرای هەڵبەستەکە لە سەر کێشی (رەمەل)ی شەش تەفعیلەیی‌یە کە هەندێ لە تەفعیلەکانی (مەخبون)و تەفعیلەی دوایی (هەردوو دێرەکە (مەخبون)و (مەحذوف)ە : (فعلن) .

وە خوێندنەوەیەکی شاعیرانە . (وەکو خۆی دەڵێ) دەری ئەخاکە (مفاعیلن) لە بەیتی ناو براودا نی‌یە . کە داخەکەم لەوە زیاتر ناتوانم لەسەری برۆم .

لە کۆتایدا ئەڵێم : سەرەڕای ئەم هەڵانەش . مامۆستا (بیار) تێکرا کێشی (موتەقارەب)و (خەفیف)ی تا رادەیەکی باش شی کردۆتەوە . هەر وەکو لە سەرەتاشەوە دوو کێشی (موضاریع)ی زۆر باش راڤە کردووە .

جگە لەوەی لە هەردوو وتارەکەی (بەیان)[27]و (رۆشنبیری)دا ، گەلێك بیرو ڕاو بۆچوون‌و گەیشتنە ئەنجامی ڕاست‌و دروستی دەربارەی عەرووزو عەرووزی شیعری کوردی ، پیشان داوە ، کە داخەکەم نەم توانی هێمایان بۆ بکەم ، یاخود بڵێم : درێژبوونەوەی باسەکە مەودای ئەوەی نەدام . ئومێدم وایە لەدەرفەتێکی کەدا . بگەڕێمەوە سەریان .

(کێشی دوو هۆنراوە

بە بۆنەی ئەوەوە کە زۆربەی قسەکانم . دەربارەی کێشی (موجتەسسی مەخبونی مەحذوف)بوو ، لە جێی خۆیایەتی کە بڵێم (کاکەی فەللاح) لە کتێبی (کاروان)دا باسی دوو هۆنراوە ئەکاو وای دەرئەخا کە گوایا کێشەکانیان تازەن . یاخود لەو سەردەمەدا «گوێ بەو جۆرە کێشانە ڕانەهاتووە . . .» . لە کاتێکدا کە هەردووکیان ، لەسەر هەمان کێشی «موجتەسسی مەخبونی مەحذوفن) .جا ئەم بەشەی وتارەکەم بریتی‌یە لەڕاست کردنەوەی ئەم هەڵەیە .

بەڵام لە پێش ئەوەدا دەرگای ئەم باسە بخەمە سەر پشت . پێویستە بڵێم : ئەمەی من لێرەدا ئەینوسم ، لە گەڵ قسەی مامۆستا (گۆران) خۆی‌دا ، یەك ئەگرێتەوە ، کە ئەڵێ (لەو

ماوەیەدا کێش هەر عەروزووبووە)[٢٨] . کە مەبەستی لەو ماوەیە ئەو سەر دەمەیە کە شیعری ناوبراوی تیادا وتووە .
واتە سەردەمی دەستەی «شێخ نووری» کە - گۆران - خۆی یەکێک بوو لەوان . لە بەر ئەوە ، ئەمەی ئێرەدا ئەینووسم تەنیا بۆ راستکردنەوەی هەڵەیەکی (کاکەی فەللاح)ە ، نەك رەخنە گرتن لە خوالێخۆشبووان (شێخ نووری)و (گۆران) .
دوای ئەم سەرەتایە ، بابچینە ناو جەرگەی باسەکەوە . (کاکەی فەللاح) لە کتێبی (کاروان)دا . لە پاش ئەوەی بە درێژی باسی دەستەی (شێخ نووری)و هاوڕێکانی ئەکا[٢٩] . ئەمجا دێتە سەر باسی شیعری «جلوەی شانۆ»ی (گۆران)و «ژیانی ئادەمزاد»ی (شێخ نووری)و ، بە چاکترین نموونە نوێ کردنەوەیان دائەنێ ، لە رووی (وێنەو وەصفو شێوازو دەربڕینو هەستو . . .)[٣٠])ەوە ، کە بێگومان ئەم قسانە هەموویان بە بێ چەندو چوون راستن . بەڵام ئەوەی کە سەرنج رائەکێشێ ئەوەیە : کە دوای ئەم دوو شیعرە ئەڵێ : (پێش ئەم هەنگاوە گوێ بەم چەشنە مۆسیقاو کێشانە رانەهاتبوو . .)[٣١] ! ! . واتە : بە پێی ئەم قسەیە . ئەبێ ئەو کێشانە تازەبن ، چونکە کە وتمان گوێ بە فلان کێش رانەهاتووە ، مەعنای ئەوەیە ، یان هەرگیز نەبیستراوە ، یان تازە بەرگوێ کەوتووە . واتە گوێ راهاتن بە کێشێك لەوەوە پەیدا ئەبێ کە زۆر بەرگوێ بکەوێ .
لەم ڕووەوە (د . ئیبراهیم ئەنیس)[٣٢] ئەڵێ : «خۆش بەر گوێ کەوتنی کێشەکان ، خوو پێوە گرتنە کە لە زۆر بیستنەوە پەیدا ئەبێ» . جا لەبەر ئەمە کە (کاکەی فەللاح) ئەڵێ : (گوێ بەم کێشانە رانەهاتبوو . . !) ، مەعنای ئەوەیە : ئەم کێشانە بەر گوێ نەکەوتوونو تازەن ، لە کاتێکدا هەردووکیان لە سەر هەمان کێشی (موجتەسسی مەخبونی مەحذوفن) ، کە نەك تەنیا شاعیرانی وەکو (نالی)و (حاجی)و (مەحوی)و (ئەدەب)و (زێوەر)و (بێخود)و (شاهۆ)و (رەمزی) . . . شیعریان لەسەر داناوە ، بەڵکو شاعیرانو شیعر دۆستانی کورد ، ساڵەهای ساڵ

پێش ئەوانیش ، لە رێی شیعرەکانی ((سەعدی)و (حافظ)ەوە ، ئەم کێشەیان بیستوەو گوێیان بە ئاهەنگی راهاتووە . بۆ راستی ئەم قسەیە . با لە (جلوەی شانۆ)وە دەست پێبکەین :

لە جەرگی پەردەوە تك تك . دڵۆپی عود ئەڕژا
بە نووکی تەئثیری
تەرەب ئەهاتە خرۆش ، تالعی سرور ئەپژا !
بە ئاهی دڵگیری[٣٣]

کە کەرت کردنی بەم جۆرەیە :

ئەڕژا	دڵۆپِ عود	دەوە تك تك	لە جەرگِ پەر
◡ ◡ —	— ◡ — ◡	— — ◡ ◡	◡ — ◡ —
فِعْلُنْ	مَفاعِلُنْ	فَعِلاتُنْ	مَفاعِلُنْ

سیری	بە نووكِ تەئـ
— —	◡ — ◡ —
فِعْلُنْ	مَفاعِلُنْ

ئەپژا[٣٤]	لعی سرور	تەخرۆش تا	تەرەبِ ئەها
◡ ◡ —	— ◡ — ◡	— — ◡ ◡	◡ — ◡ —
فِعْلُنْ	مَفاعِلُنْ	فَعِلاتُنْ	مَفاعِلُنْ

گیری	بە ئاهِ دڵ
— —	◡ — ◡ —
فِعْلُنْ	مَفاعِلُنْ

(گۆران)

وەکو ئەبینی لەسەر کێشی (موجتەسسی مەخبونی مەحذوفە) ، وە ئەگەر شتێکی تازەی لە رووی کێشەوە تیابێ ، ئەو دوو تەفعیلەیەیە کە لە دوای هەر دێرێکەوە زیاد کراوەو پێ‌ی ئەوترێ (موستەزاد) . بەڵام وەکو ئەبینی ئەوانیش تازە نین ، چونکە دوو بارە کردنەوەی تەفعیلەی سێ‌یەم‌و چوارەمی کێشەکەن ، کە هەندێ جار ئەمی چوارەمیان ئەبێ بە : (فیعلون – –) .

هەرچۆن بێ ، ئەگەر چاو لە (جلۆەی شانۆ) بپۆشین چونکە ئەو موستەزادەی تیادایە ، ئەی بۆ (ژیانی ئادەمزاد) ئەبێ چی بڵێین کە ئەوەشی تیانی‌یە ، بەڵکو (موجتەسسێکی – مەخبونی مەحذوف)ی رووتە ؟ . بۆ نمونە با بەیتی یەکەمی ئەویش کەرت بکەین :

به ناو شەپۆلی خەما ، سەرنگوونو بێ ئارام ،
بە کێوی سەختی ژیانا ، بە پێ ، بە چنگە رنێ

کەرت کردنی بەم جۆرەیە :

بەناوشەپۆ	لِخەماسەر[٣٥]	نگونُبێ	ئارام
ᴗ — ᴗ —	ᴗ ᴗ — —	ᴗ — ᴗ —	— —
مفاعلن	فعلاتن	مفاعلن	فَعْلانْ
بەکێوسەخ	تژیانا	بەپێ‌بەچن	گەرِنێ
ᴗ — ᴗ —	ᴗ ᴗ — —	ᴗ — ᴗ —	ᴗ ᴗ —
مفاعلن	فعلاتن	مفاعلن	فَعِلنْ

دوای ئەوەی کە بۆمان دەرکەوت هەر دوو شیعرەکە لەسەر هەمان کێشی (موجتەسسی مەخبونی مەحذوفن) کە کێشێکی عەرووزی‌یە ، ئەمجا دێمە سەر ساغ کردنەوەی ئەوە : کە ئەم کێشە لە زۆر کۆنەوە لە شیعری فارسی‌داو دواتر ، لە شیعری کوردی‌دا ، بەکار هێنراوە .

هەرچەندە ئەتوانم لە (سەعدی)و (حافظ)ەوە پیا بێم ، تا ئەگاتە شاعیرانی هاوچەرخی (شێخ نوری)و (گۆران) ، وە بۆ هەریەکێکیان نمونەیەك بێنمەوە . بەڵام کارێکی‌وا ، بروانا کەم شتێکی پێویست بێ ، جگە لەوەی کە باسەکەمان بە خۆڕایی درێژ ئەکاتەوە بۆیە بە شیعرێکی (حافظ)و ، یەکێکی (بێخود) واز دێنم . لەبەرئەوەی یەکەمیان لە رێبازی کلاسیکی‌دا ، بە ناو بانگ‌ترین شاعیری فارسی زمانەو دووەمیشیان : (بێخود) ، جگە لەوەی شاعیرێکی گەورەی ئەو رێبازەیە لەم چەرخی دواییەدا لە هەمان کاتدا ، هاوچەرخی (شێخ نوری)و (گۆران)یشەو بە تەمەن لە هەردووکیان گەورەترە .

١ – حافظ ئەڵێ :

شبی کەماه مراد از افق شود طالع
بود کە پر تو نوری بیام ما افتد[٣٦]

کە بەم جۆرە کەرت ئەکرێ :

شەبی‌کی‌ما	هیمورادەز	ئوفوق شەوەد	طالیع
ᴗ — ᴗ —	ᴗ ᴗ — —	ᴗ — ᴗ —	— —
بوە دکی پەر	تەوی نووری	بە بامی ما	ئوفتەد)
ᴗ — ᴗ —	ᴗ ᴗ — —	ᴗ — ᴗ —	— —
مفاعلن	فعلاتن	مفاعلن	فِعْلن

٢ – بێخود[٣٧] ئەڵێ :

کە لێوی گوڵ بە هەناسەم ئەگا ئەڵێ‌ی ئاخۆ
چ خونچەیێکە بە دەم بای صەباوە پێ ئەکەنێ

کە بەم جۆرە کەرت ئەکرێ :

کەلێوگِوڵ[٣٨]	بەهەناسەم	ئەگائەڵێ‌ی	ئاخۆ
ᴗ — ᴗ —	ᴗ ᴗ — —	ᴗ — ᴗ —	— —
مفاعلن	فعلاتن	مفاعلن	فِعْلن
چ خونچەیێ	کەبەدەم‌بای	صەباوەپێ	ئەکەنێ
ᴗ — ᴗ —	ᴗ ᴗ — —	ᴗ — ᴗ —	ᴗ ᴗ —
مفاعلن	فعلاتن	مفاعلن	فَعِلن

شایانی باسە ، کاك (بیمار) کاری راست‌بێ ، شیعرێکی (نالی)و یەکێکی (حاجی) بۆ کەرت کردوین وە (تەفعیلە)کانی

«شێخ نووری»

بەراستی نووسیوە[٣٩] ، بەڵام ئەوەندە هەیە ، ئەو بە (موضاریعی) زانیوە ، لە کاتێکدا کە هەردووکیان لەسەر هەمان کێشی (موجتەسسی مەخبونی مەحذوف)ن . جا لە دوای ئەم بەڵگانە ، بۆم هەیە بپرسم : کێشێك ئەوەندە کۆن بێ ، شاعیرانی وەکو (سەعدی)و (حافظ)و دوای ئەوان هی وەکو (نالی)و (حاجی)و (مەحوی) ، شیعریان پێ گوتبێ ، وە شاعیرانی هاوچەرخی وەکو (زێوەر)و (بێخود)و (ڕەمزی) . . . بەکاریان هێنابێ ، چۆن بەم کێشە ئەوترێ ، (گوێی پێ ڕانەهاتووە) ؟ . یاخود بە واتایەکی کە : کەسێك شارەزای کێشی ئەم شیعرانەبێ ، چۆن ئەتوانی قسەی وابکا ؟ .

دوای ئەم ڕوون کردنەوەیە ، ئەمجا ئەگەر بمانەوێ — وەکو کاکەی فەللاح — باسی ئەو (ئاهەنگانە) بکەین ، کە گوێی پێ ڕانەهاتبوو لە شیعری دەستەی ناوبراودا : (دەستەی شێخ نوری‌و هاوڕێکانی) ، ئەبێ پەنجە بکێشین بۆ ئەو (تێهەڵکێشان)ەی تێکەڵاویان ئەکرد ، لە گەڵ کێشە (عەرووزی)یەکاندا ، کە چاکترین نموونەی ئەم جۆرە (ئاواتی دووری)ی (گۆران)ە :

ئەی چاو ! چەشنی بازی قەفەس هەڵوەرێ پەرت ،
کوا باڵە تیژەکانی نیگای حوسنی دولبەرت . . . ؟

کوانێ دوو چاوی مەست ؟ کوانێ ؟
کوانێ بڕۆی پەیوەست ؟ کوانێ ؟
کوانێ زوڵفی ڕەش ؟
کوڵمی ئاڵ‌و گەش ؟
کوا هەیکەلی جەمال ؟
کوا حوسنی بێ میثال[٤٠] ؟ . . . هتد

کە لە پێنج کۆپلەی وەکوو ئەوەی سەرەوە پێکهاتووە سەرەتای هەر کۆپلەیەك ، بە کێشێکی عەرووزی دەست پێ دەکاکە : (موضاریعی ئەخرەبی مەکفوفی مەحذوف)[٤١] ەو بە شەش دێرە شیعری بچووك دوایی دێ ، کە لە ڕووی کێشەوە شتێکی تازەن‌و هیچ پەیوەندی‌یەکیان بە کێشی (موضاریع)ەوە نی‌یە لەوانەیە یەکەم هەنگاو بێ بۆ تێکەڵ کردنی کێشی عەرووزو کێشی پەنجە ، یاخود هیچ نەبێ یەکێك بێ لە هەنگاوە سەرەتایی‌کانی ئەم بابەتە . لە گەڵ ئەوەش‌دا ، دەربارەی ئەمیش ناتوانین بڵێین : گوێی پێ ڕانەهاتووە بەڵکو ئەگەر بمانەوێ دەربڕینێکی پڕ بە پێستی ورد بەکار بێنین ، ئەبێ بڵێین : هەرچەندە سەرەتای هەر کۆپلەیەك بە کێشێکی عەرووزی دامەزراوە ، بەڵام موتوربەکراوە بە چەند تێهەڵکێشێك یان دێرە شیعرێك کە لەوەپێش نەبیستراون ، یاخود گوێیان پێ ڕانەهاتووە .

پەراوێزو سەرچاوەکانی ئەم باسە

(١) بڕوانە گۆڤاری : (ڕۆشنبیری نوێ — ژمارە — ١١٠ — حوزەیرانی / ١٩٨٦ — ل ٧٨ — — ٨٤) .

(٢) خانمی دکتۆر (بهيجة الحسنى) دەڵێ : لە پەراوێزی (الارشاد الشافي)دا نوسراوە : (المسموع من المشايخ فتح الراء . . .) واتە : لە مامۆستایانی پیر «موتەقارەب» بیستراوە . نەك «موتەقاریب» . بڕوانە :

(القسطاس المستقيم في علم العروض — للزمخشري — الناشر — مكتبة الاندلس — بغداد — ١٩٦٩ — ل — ٢٢٢ — پەراوێزی ژمارە —١—) . کە خانمی ناوبراو ساغی کردووەتەوەو پەراوێزەکانی نوسیووە .

(٣ — ٤) (ڕۆشنبیری نوێ — هەمان ژمارەی پێشوو — ل ٧٨ — ستوونی — ٢— خاڵی — ٢ — وە — ٤) . شایانی باسە من لەو دەراسەتەدا کە بە دەستمەوەیە دەربارەی عەرووز . ئەو نیشانەم بەکار هێناوە . بەڵام ئەو بڕگانەم بە درێژ داناوە . کە زۆر تر ئەکەونە کۆتایی دێرە شیعرەکانەوە . وەکو : (بار — زێر — کێو . . . هتد) وە ئەم نیشانەیەم : (ە) بۆ داناوە . لەبەر ئەوە ئەم نیشانەیە (—) کە (بمار) بە درێژی دائەنێ . من بە بڕگەی ناوەڕاستی دائەنێم .

(٥) هەمان ژمارەی (ڕۆشنبیری نوێ — ل ٨٠ — خاڵی — ٣ — ل ٨١ — خاڵی — ٤) .

(٦) سەرچاوەی پێشوو — ل — ٨١ خاڵی — ٤ — ستوونی (١)

(٧) سەرچاوەی پێشوو — ل — ٨١ — خاڵی — ٤ ستوونی (١) .

(٨) سەرچاوەی پێشوو — هەمان لاپەڕە — خاڵی — ٤ ستوونی (٢) .

(٩) سەرچاوەی پێشوو — ل — ٨١ خاڵی — ٤ — ستوونی (١) .

(١٠) بڕوانە : شمس الدين الرازي المعجم في معايير اشعار العجم — تصحيح مدرس رضوي — چاپ افست رشديه — تهران — ١٣٣٨ ی‌خۆری — ل — ١٥٦ بحری مجتث) . کە لەمەودوا بە : (المعجم) هێمای بۆ ئەکەم .

(١١) بڕوانە : (د . خانلری — وزن شعر فارسی ١٣٤٥ —ی‌خۆری تهران — ل — ل ١٩٠—١٩١ دائرەی سێیەم — بحری شەشەم : اجتث اخبون) هەروا : (سەرچووەی پێشوو — المعجم هەمان لاپەڕە) .

(١٢) بڕوانە : (الصاحب بن عباد – الاقناع في العروض وتخريج القوافي تحقيق الشيخ محمد حسن ال ياسين – الطبعة الأولى – منشورات المكتبة العلمية – مطبعة المعارف بغداد ١٩٦٠ – ل – ٦٨-٦٩).

(١٣) بڕوانە : (فرصت شيرازى – بحور الالحان – چاپخانەی ارژنگ تهران ١٣٤٥ ی خۆری – بحر مجتث مخبون – ل – ٥١).

وام بەڕاستتر زانی کە شیعرەکە لە پێشا وەکو خۆی بنوسم . واتە جۆری نوسینی دەستکاری نەکەم .

(١٤) مامۆستا (بهار) لە وتاری (ساغ کردنەوەی دیوانی حاجی قادری کۆیی)دا . هەرچەندە . لە شیعرێکی (حاجی)دا کە لەسەر ئەم کێشەیە . (تەفعیلە)ی یەکەم بە (مفاعیلن) ئەزانێ . بەڵام بۆ خوێندنەوەی هەمان ڕێگە پێشنیار ئەکاو ناوی ئەنێ : (خوێندنەوەی شاعیرانە) . بڕوانە : گۆڤاری (بەیان – ژ – ١٢٠ – حوزەیرانی – ١٩٨٦ – ل – ١٩ – ستونی «٢»).

(١٥) بڕوانە : (وزن شعر فارسی – سەرچاوەی پێشووتر – ل – ٢٣٥ – بەحری شەشەم وەزنی – دووەم) .

(١٦) شایانی باسە لە عەرووزی فارسیدا کە (فاعلاتن) تووشی (حەذفو قەطع) بێ پێی دەڵێن : (صەلم) . بڕوانە : (المعجم – ل –٥٣) . بەڵام لەبەر ئەوەی (صەلم) لە شیعری عەرەبدا . مەعنایەکی کەی هەیە . بۆیە بەکارهێنانی (بەتر)م بە باشتر زانی . تا ئەوانەی شارەزای عەرووزی شیعری عەرەبین . سەریان لێ تێك نەچێ .

(١٧) شمس الدين محمد بن قيس الرازى « خاوەنی – المعجم – لە پێشترا باس کرا . بڕوانە پەراوێزی ژمارە (١٠) .

(١٨) وحیدی تەبریزی – رسالەی جمع مختصر – اکادمی علوم لە یەکێتی سۆڤیەت – کۆلێجی – خۆرهەڵات ناسی – مۆسکۆ – ١٩٥٩ – بە کۆشش و تەقەلای – ئاندەر برتلیس – ل – ٨٢ – ٨٥) .

(١٩) د . پەرویز ناتل خانلەری – دانەری – وەزنی شیعری فارسی – لە پێشتردا باس کرا . بڕوانە : پەراوێزی ژمارە (١١) .

(٢٠) د . ابراهیم انیس نکوول لەوە دەکا کە (فاعلاتن) بەم جۆرە بنوسرێ : (فاع لاتن) . بڕوانە : (موسيقى الشعر – چاپی چوارەم – مكتبة الانجلو المصرية – المطبعة الفنية الحديثة – بالزيتون – ١٩٧٢ – ل – ٥٣) .

(٢١ . ٢٢) بڕوانە : (حكمة فرج البدري – العروض في أوزان الشعر العربي وقوافيه – مطبعة دار البصرى – بغداد – ١٩٦٦ – ل – ٤١ – باسی : «الاجزاء الشعرية» لە گەڵ : «أجزاء الخليل . . . » .

(٢٣) بڕوانە : (ڕۆشنبیری نوێ – هەمان ژمارە – ل – ٧٩ – ستونی – ٢ – خاڵی – ١) .

کاك (بهار) زاراوەی (مەکفوف) پێش (ئەخرەب) خستووە . کە ئەبوو (ئەخرەب) پێش بخستایە . چونکە لەم کێشەدا . تەفعیلەی یەکەم (ئەخرەب)ەو هی دووەم و سێیەم (مەکفوف)ە .

(٢٤) بڕوانە : گۆڤاری (برایەتی – ١٠ – ساڵی یەکەم – خولی دووەم – کانوونی دووەمی – ١٩٧١ – ل – ٩) هەروەها (پەراوێزەکانی ژمارە «١٨»و «١٩»و «٢٠»و «٢١»و «٢٥»ی لاپەرە – ١٣ – و –١٤) . شایانی باسە من وتاری ناو براوم لەپێش ساڵی (١٩٧٠)دا . بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی نووسیبوو . بڕوانە : (زمان و ئەدەبی کوردی – چاپی یەکەم – ١٩٧٠ – ل – ٧٣ – ٨٠) بەڵام کەدیم سەروگوێلاکی شکێنرابوو . لەبەر ئەوە ناچار بووم . دەقی وتارەکە لە برایەتیدا بڵاو بکەمەوە .

(٢٥) بڕوانە : (ژیان – ژمارە – ٣١ – ٢ – ی ئەیلوولی – ١٩٢٦ – ساڵی یەکەم) .

هەروەها : (شێخ نوری شێخ صالح – د . کامل حسن البصیر – ل – ٣٩) .

(٢٦) هەمان ژمارەی (ڕۆشنبیری نوێ – ل – ٨٤ – کۆتایی ستونی (١) .

(٢٧) بڕوانە : پەراوێزی ژمارە (١٤)ی ئەم وتارە

(٢٨) (کاروانی شیعری نوێی کوردی – بەرگی یەکەم کاکەی فەللاح چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد – بەغدا – ١٩٧٨ – ل –٣٠) .

کە لەمەودوا بە (کاروانی شیعر) ناوی ئەبەم .

(٢٩) (سەرچاوەی پێشوو – ل – ٢٦ – ٢٩) .

(٣٠) (سەرچاوەی پێشوو – ل ٢٩–٣٠) .

(٣١) (سەرچاوەی پێشوو – ل /٣٠) . ئەمەی لێرەدا ئەینوسم خاڵێکە لە وتارێك . لە کاتی خۆیدا . لە وەڵامی (کاکەی فەللاح)دا نووسیبووم . ئەوانی کەی هەڵ ئەگرم بۆ دەرفەتێکی تر .

(٣٢) (موسيقى الشعر – ل – ٥٥)

(٣٣) (سەرجەمی بەرهەمی گۆران – بەرگی یەکەم – بە کۆششی : محمدی مەلاکریم بغداد – ١٩٨٠ – ل – ١١٠) . تەفعیلەی یەکەمی دێڕی یەکەم : (لە جەرگی پەڕ) ب – لە کێشی (هەزەج)دا . ئەبێ بە (مفاعیلن) ب – – – . بەڵام لێرەدا ئەبێ بزوێنی (گ) کورت بکرێتەوە هەتا ئەبێ بە : (لە – جەر – گ – پەڕ) – ب ب (م – فا ع لن) ب ب – . لەبەر ئەوە لە کەرت کردنیشدا بەو جۆرەم نووسیوە : (لە جەرگ پەڕ) . دیارە ئەمە پێش نیارێکە من پەیڕەوم کردووە بەڵام مەرج نیە خوێندەواری خۆشەویست پەیڕەوی بکا .

(٣٤) کاك (بهار) مستەزادەکەی لێ دەرچێ کەنەی کێشاوە باقی بەیتەکەی بە ڕاستی کێشاوە . بەڵام ئەو بە (موضاریع)ی زانیوە . کە لە ڕاستیدا (موجتەسسی مەخبونی مەحذوفە) . بڕوانە (ڕۆشنبیری – ژمارەی پێشوو – ل – ٨١ – ستونی – ١ و٢٥) .

(٣٥) تەفعیلەی دووەمی دێڕی یەکەم : (لی خەماسەر) لە کێشی (ڕەمەل)دا ئەبێ بە (فاعلاتن) . هەروەکو ئەتوانی لێرەشدا هەر بەو جۆرە بیکێشی کاك (بهار)یش . تەفعیلەی دووەمی بەیتێکی (حاجی قادر)ی بە (فاعلاتن) کێشاوە : (هەمان ژمارەی ڕۆشنبیری – ل – ٨١ – ستونی –١– پاشماوەی خاڵی – ٣) ئەم تەفعیلەیە لە شیعری عەرەبدا . وەکو ئەوانی کە . هەمیشە لە گۆڕاندایە . بەڵام بەلای منەوە لە شیعری کوردی و فارسیدا هەمیشە (مەخبون)ە . لەبەر ئەوە لێرەدا بزوێنی (لامە) کە (لی خەماسەر) کورت کراوەتەوە . بووە بە (ل خەماسەر = فعلاتن) . هەروەها تەفعیلەی دووەمی دێڕی دووەمیش (تی ژیانا = ت ژیانا = فعلاتن) .

(٣٦) بڕوانە : (دیوانی « خواجە شمس الدین محمد حافظ شیرازی – چاپی پێنجەم ١٣٤٣ – ی خۆری – مطبوعات – امیرکبیر – تهران – ل – ٩٢ .

وام بە باشتر زانی لە پێشا جۆری نووسینی دیوانەکە تێك نەدەم . هەوڵمدا بەیتەکە لەسەر هەمان کێش بە شیعر بکەم بە کوردی . ئەمەی خوراەوەدەرچوو (جانازانم سەرکەوتوم یانا ؟) .

شەوێ کە مانگی مرواریێ لە دەم کەلێ هەڵهات .

بلێی کە پرتەوی شەوق لەبانی ئێمە بدات ؟

(٣٧) (دیوانی بێخود – بە کۆششی « محمدی مەلا کەریم – بەغدا – ١٩٧٠ – ل –١٢٤) .

(٣٨) تەفعیلەی یەکەم : (کە لێوی گوڵ) لە دێڕی یەکەمدا . ئەگەر لە کێشی (هەزەج)دا بێ یەکسانە بە (مفاعیلن) ب – – – . بەڵام لەم کێشەدا . (واو)ی (لێو) بە بڕگەیەکی کورت حساب ئەکرێ هەتا ئەبێ بە (مفاعلن) . بڕوانە : پەراوێزی ژمارە (٣٣) .

(٣٩) هەمان ژمارەی : (ڕۆشنبیری نوێ – ل – ٨١ ستونی «١» پاشماوەی خاڵی «٣») .

(٤٠) (سەرجەمی بەرهەمی گۆران – ل – ١٣) . لە دیوانەکەدا هەڵوەری نووسراوە . لای من (هەڵوەرێ) ڕاستترە .

(٤١) بڕوانە : وتاری : (سێ کێشی عەرووزی – بهار – ڕۆشنبیری نوێ – ل – ٨٠ – ستونی –١– ژمارەی پێشوو) ، هەروەها (کێش لە شیعری کوردیدا – گۆڤاری برایەتی – ژمارەی پێشوو – ل –٩– نووسینی : خاوەنی ئەم وتارە) .

علی فتاح دزەیی

بابەتی ناوەرۆك و فۆرمی مەم و زین

«تێبینی : بۆ بەشەکانی دیکەی ئەم لێکۆڵینەوەیە ، لەبارەی (خانی‌و مەم‌و زین) ، بنوارە ژمارە (٤٦)ی گۆڤاری کاروان لاپەرە ، ٣١ .»

١ - بابەتی ناوەرۆکی مەم‌و زین

هەر ووشەیێك لە ، بنەرەتدا لەدوو بەشان پێکهاتوە ، بەشی یێکەم واتای ووشەکەیەو ، بەشی دووەمیش ، ئەو دەنگانەیە ، کە ووشەکە دەدرکێنن‌و واتاکەی رادەگەیێنن .

بۆ هەر دەنگێکیش جۆرە نیشانەیەك دادەندرێ ، پیێ دەگوترێ پیت (حرف) ، بۆ ئەوەی ووشەکەی پیێ بنووسرێتەوە . کەواتا مەبەست‌و واتای ووشە ، ناوەرۆکیەتی‌و پیتەکانیشی فۆرم قالبەکەیەتی .

هەر وها ، هەر کردارێکی ئەدەبی ، لە دوو بەشان پێکدێ ، بەشی یێکەم ناوەرۆك‌و هی دووەم فۆرمەکەیەتی . قالب‌و فۆرمی کرداری ئەدەبیش ، یان پەخشانە ، یان هەڵبەست .

ئەوەی شیعرو هەڵبەستیشی ، لە پەخشان هەڵداوێرێ ، شێوازو کێش‌و قافیەیە ، کە فۆرمی ئەم بابەتە پێکدەهێنن ، دەنا گەلێك جۆرە پەخشانیش ، ناوەرۆکی شیعریان هەیە . هەڵبەت ، وێژەو ئەدەبیات ، بەرهەمی مێشکی مرۆڤە ، بۆیێکە لە هەر قۆناغێکی مێژوویی‌ی کۆمەڵانی مرۆڤدا ، جۆرە ئەدەبێك هاتۆتە بەرهەم ، کە لە لایەنی ناوەرۆك‌و فۆرمەوە ، لە ئەدەبیاتی قۆناغی پێشووتر جودایە . ئەمجا ، لەبەر ئەمە دەبیێ کرداری ئەدەبی ، بە سەنگ‌و تەرازووی ئەو کات‌و شوێنە کێشانە بکرێ ، کە هێناویێانە بەرهەم .

(ئەرستۆ)ی دانا ، شیعری یۆنانی‌ی لە لایەنی ناوەرۆك‌و فۆرمەوە ، کردوە بە چوار بابەت : (١ - ئیپیك ، ٢ - تراژیدی ، ٣ - کۆمێدی ، ٤ - دیترمبۆس)[1] .

لە سەدەی پازدەم‌و شازدەم بەدوواوە ، لە پاش ئەوەی نەتەوەکانی ئاوروپایی ، لە باتی زمانی لاتینی = (زمانی رۆمانەکان) زمانی نەتەوەیی خۆیانیان کرد بە زمانی ئەدەبیاتیان ، شاعیرەکان‌و نووسەرەکانیان ، بۆ سەرچاوەکانی ئەدەبی‌ی یۆنانی‌و رۆمانی گەراونەتەوەو ، کەرستەی نووسینیان لەوانەوە ، خواستۆتەوە . ئەوەندەش ، گیرۆدەی ئەو ئەدەبیاتە کۆنانە ببوون ، کە بەبیێ پەروا ، ناوەرۆك‌و فۆرمی ئەوانیان کردوە بە سەرمەشق‌و شاعیرو نووسەرەکانی ئەوانیشیان . بە سەردەستەو بە چین (کلاس)ی یێکەم داناوە . بۆیێکە ،ئەم بزووتنەوەو ئەم بابەتەتازەی ئەدەبیاتە ناوی (کلاسیك)ی لیێوەنراوە .

ئەدەبی کلاسیکیش ، ئەدەبێکی مەوزووعی بوە ، واتا ، شاعیر یان نووسەر ، ناوەرۆکی نووسینەکەی ، لە دەرەوەی (خودی خۆیدا) دەخوازتەوە . هەمیشە ناوەرۆکێکی ئەوتۆی دەخستەروو ، کە نموودو تابعێکی گشتی‌و بەردەوامی هەبێت‌و

بۆ هەموو کاتو شوێنان دەستبدا . کەسەکانی شیعرو داستانەکانیشی ، لە جیاتی (خواکانو پەریزادەکان)ی ئەفسانەیی شازادەو سوارچاکەکان بوون . زمانو ووشەکانی بەرهەمەکانیشی ، بە هەموو جۆرە هونەرەکانی بەلاغەت دەرازاندەوە .

ئەو بزوتنەوە ئەدەبییەی پێشکەوتنخوازە ، لە ئەنجامدا ، شێوەیێکی دۆگمایی (= باوەڕیی ووشك) ، وەرگرتوەو ، لە چوارچیوەو قالبێکی رەقوتەقدا جیگیربوە[۲] .

لە سەدەی حەڤدەم بەدوواە ، بە تایبەت لە دووای شۆرشی گەورەی فەرەنسا (ساڵی – ۱۷۸۹) ، کە کەسایەتیی مرۆڤی تاك هاتە مەیدانو ماڤی مرۆڤ (حقوق الإنسان) ئاشکراکرا ، بەرهەمی ئەدەبیش ، نەك هەر کارلێکەر ، بەڵکو کارلێکراوی ئەم گۆرانە گەورەیەو ئەم بە پێشوەچوونەی بیری مرۆڤیبوە .

بۆیێکە ، شاعیرانو نووسەرانی ئەو سەردەمە ، بەرامبەر بە کۆتو بەندی ئەدەبی کلاسی وەستاونو ویستوویانە پێش هەر شتێك ، پڕ لە ورووژانی دەروونیو لە هەستو لە خەیالاتی خۆیان بکەن . واتا بە چەشنێکی وها بنوارنە دەرەوەی کەسایەتیی خۆیان ، وەکو خودی خۆیان دەبینن ، نە ، وەکو چۆن دەرەوەکە هەیەو خۆی دەنوێنێ . ئەم بزووتنەوەیەش ، بە ناوی ئەدەبی (رۆمانسی) ناوبانگی سەندوە[۳] .

ئەمجا ، لە سەدەی نۆزدەمەوە ، کە شۆرشی پیشەسازی رەگی داکوتاو چینێکی خاوەن سەرمایە ، دەسەلاتی سیاسیی لە وولاتەکانی ئاوروپیدا پەیداکردو ، هەتا دەسەلاتیان بۆ دەرەوەی ئاوروپاش ، تەشەنەی کردو ، بەرامبەر بەم چینەس ، چینێکی هەژارو بێ دەرامەت پەیدابوو ، کە بە ئارەق رشتنی رۆژانەی ، پێداویستەکانی ژیانێکی ئاسایی هەر ئەوەتە پەیدا دەکرد ، دیسان ، لەم هەلو مەرجە تازانەی کۆمەلانی خەلکا ، ناوەرۆکی مەوزووعیی باوی سەندەوەو بیری لایەنگیریو ئیلتزام ، سەری هەڵداو ئەمەش ، بزووتنەوەی ئەدەبی واقیعی (= ریالی)ی بەرپاکرد . بەلام ، بەرامبەر بەم بزووتنەوەیەش ، گیانی مرۆڤی تاکو بیری سەربەستی ، هاتۆتەوە مەیدانو لە بزووتنەوەی (سیریالی)و (وجوودی)دا خۆی نواندۆتەوە .

ئیتر بەگوێرەی ئەم روونکردنەوەیە شیعری ئاوروپیو رۆژئاوایی لە لایەنی ناوەرۆکەوە ، کراوە ، بە دوو بابەت ،
یێکەم – بابەتی مەوزووعی ، کە شیعری چیرۆکیو درامییە .
دووەم – بابەتی زاتی ، کە هەموو جۆرەکانی شیعر وەسفیو دڵداریو ویژدانی دەگرێتەوەو لە ژێر ناوی لیریك (Lyric)دا ، کۆ دەکرێنەوە .

راستییەکەی ، ئەم چەشنە دابەش کردنەش ، ئەوەندە تەواونیە کە رەخنە هەڵنەگرێ ، چونکە هیچ بابەتێکی شیعری مەوزووعی ، بەبێ خەیالاتو هەستیو ورووژانی دەروونیی شاعیر نابێ . هەر وها ، بەشی هەرەزۆری بابەتەکانی شیعری ویژدانیو چاکترینی ئەو بابەتە ، ئەو شیعرانەن ، کە پڕ لە هەستو خواستی رەگەزی مرۆڤایەتی دەکەن ، نە ، مرۆڤێکی تاکو تەنیا[٤] .

ئەمجا ، گەر بەم رامانەوە سەیری (مەمو زین) بکەین ، دەبینین لە لایێکەوە ، مەوززعەکەی بیرێکی گشتییە لە بارەی زۆرانبازی لە نێوانی (چاکی)و (بەدی)دا . بەخشی عاتفەی بەرزی خۆشەویستیی کێشاوە ، نە سەربردەی ئەڤینی دڵدارو دلبەرێك . کەسەکانی داستانەکە هەموویان شازادەو لاوچاکەکانی بارەگای (میر)ن . لەسەر تا پایانیشی ، بە هەموو چەشنە هونەرەکانی بەلاغەت رازاوەتەوە .

کەچی ، لە لای دیکەوە ، بەراستیو رەوانی ، پڕ لە بیرو باوەڕیو لە ورووژانی دەروونیی شاعیرەکە دەکا .

کەواتا ، بە پێی ئەم لێکدانەوەیە ، دەبێ (مەمو زین) ، بە بابەتێکی (مەوزووعی – زاتی) ، یاخود بە چیرۆکێکی (کلاسی – رۆمانسی) لە قەلەم بدەین . بەلام ، بابەتەکەی هەرچۆنێك بێ ، ئەوە ئاشکرایە ، کە لە جوانترین فۆرمی شیعری کلاسیدا ، دارژراوەو شی کردنەوەی فۆرمو قالبی

شیعریش ، پێویستی بە باسکردنی ، شێوازو کێش‌و قافیەو هونەرەکانی بەلاغەتەوە هەیە[٥] .

٢ - شێوازی چیرۆکی‌ی مەم‌و زین

واتای (شێواز = اسلوب) ، چۆنیەتی‌ی دەربڕینی بیرو رامانی هونەرمەندە . شێوازی چاکیش ، ئەو شێوازەیە ، کە بەراست‌و رەوانی ، مەبەستی هونەرمەند دەخاتە رووو بە خەڵکی دیکەی رادەگەیێنێ .

هەر هونەرمەندێکی جسنیش ، شێوازێکی تایبەتی خۆی هەیەو لە هونەرمەندانی دیکەی جودا دەکاتەوە . بۆیێکە . ئەوانەی خەریکی لاسایی کردنەوەی هونەرمەندانیتر دەبن . کەسایەتی دەدۆڕێنن‌و بە هونەرمەندی جسن (= أصیل) ناژمرێن . (خانی)ش ، لە هۆناندنەوەی داستانەکەیدا ، شێوازێکی ئەوتۆی بەکارهێناوە ، کە شارەزایانی (مەم‌و زین) ، لە هەموو بەندەکانیدا هەستی پێ دەکەن‌و دەیناسنەوە .

شاعیر ، لە بەندی هەشتەمی کتێبەکەیدا ، دەست بە گێرانەوەی چیرۆکەکە دەکاو ئەوە دەردەبڕێ کە لە زاری یەکێکی دیکەوە دەیگێڕێتەوە .

نەقاشی سەحیفەیی حکایەت
نەقادی سەبیکەیی روایەت

*

کێشا ب‌ڤی تەرحێ رەسم‌و ئایین
لێدا ب‌ڤی تەرزێ زەرب‌و تەزیین

*

گۆ : پادشەهەك زەمانی سابق
رابوو دحکوومەتا خوە ، فائق

*

ئەم شێوازەش ، شێوازی حکایەتخوانی (Story Telling) یاخود (Narration)ەو ، هیچ جیاوازی نەدەبوو - لەم بارەوە - گەر یەکسەر ، بە زمانی خۆیەوە ، سەربردەو رووداوەکانی بگێڕابایەوە .

بەڵام خانی ، هەروا بە سادەیی ، داستانەکەی رانەگەیاندوە ، بەڵکو ، تەکنیکێکی ئەوتۆی بەکار هێناوە . تەووژم‌و تینێکی تەواوی بەگیانی کەسەکانی چیرۆکەکە بەخشیوەو لە سەر شانۆی ژیانی رۆژانەدا ، بە زمانی هێناون‌و خستوونیەتە بزووتنەوەو گفت‌و گۆکردن .

کەواتە (خانی) ، سەرڕای شێوازی حکایەتخوانی . تەکنیکی دراماییی گفت‌وگۆکردن (= الحوار dialogue)و تەکنیکی مۆنۆلۆگ (monologue)یشی خستۆتەکار . واتا کەسەکان ، لە هەلویستی تایبەتدا ، لە بەرخۆیانەوە قسە دەکەن .

جگە لەمانەش ، لە هەندێ شوێنان - بێ‌ئەوەی کار لە زنجیرەی رووداوەکان بکا - جلەو بۆ نووکی خامەی شل دەکات‌و ، یان بە ناسکترین پارچە شیعری ویژدانی بڕ لە هەواڵی دەروونی‌ی خۆی دەکا ، یان لە شێوەی مەسەلەو قیاسی مەنتق ، باوەڕی ئەخلاقی‌و فەلسەفی‌شی دەکاتەوە .

ئەمجا بۆ ئەوەی لایەنی دراماییی داستانەکە بخەینە بەرچاو ئەم چەند بڕگەیە ، لە بەندی (٤٢)یدا . دەکەین بە نموونەی دایالۆگی کەسەکان ، کە سەدای گفت‌و گۆی سەرشانۆ دەداتەوە :

دوای ئەوەی (میر) یاری شەترەنج لە (مەم) دەباتەوە . بەم چەشنە ، گفت‌و گۆیان دەبێ :

میر گۆتە مەمی : «مە برخۆ دلخواز !»
وی گۆ کو : «بێ . چیە تە داخواز ! ؟»
«میرگۆ : » مە . غەرەز نەکەسی ماله»
«مەقسوود ژی طی کەشفی حاله»[٧]
«مەتلووب ژ لەعب‌و بەندو بازان .»
«قەت نینە ب غەیری کەشفی رازان»

«شەرتی من ئەوە بکەی تو ئیقرار»
کانی د دنیێ کییە تە دلدار ! ؟»
«هەرچی پەری‌یا تەدل ل بالە»
«حۆری سفەتە ، مەلەك میسالە»
«گەر لائقی تە ئەوی ببینم»
مالی خوە بدەم ژبۆ تە بینم»
(بەکر بۆ ئەوەی (مەم) بووروژێنی‌و رازی دڵدارییەکەی پێ ئاشکرابکا ، بەم چەشنە دێتە قسە :
گۆ : «من دییە یا مەمێ حەباندی»
کیژەك . . . . لێڤ دەڤاندی»

*

«سەر تا ب پیان رەشە وەکی قیر»
نە لائقی بەحس‌وخواستنا میر»
قسەو تانووتەکەی (بەکر) نیشان دەپێکی‌و پەردە لەسەر رووی رازی پەنهانی دڵی دڵدارەکە هەڵدەماڵێ :
گۆ : «قەت نەوەیە وەکی وی گوهتی»
«میرم پەری‌یا دلی‌من سۆهتی»
«شەهزادەیە ، شەهنشین مەکانە»
«عونقایە بلندی ئاشیانە»
«میرانی‌یە ئەو ، ژ نەسلی پاکە»
«نوورانی‌یە ئەو نە ئاب‌و خاکە»
«سەر دەفتەری حوورو نازەنینە»
«هەرچەند مەلەك ، ب ناڤی زینە .»
ئەم وەڵامە رەق‌و ناشیرینە ، ئەوها میر دێنێتە دەنگ :
وی گۆ تە قەبیلەیا غولامان :—
«هوون بۆ چی گەلی نمەك حەرامان»
«وی ناکەسی ناگرن ب زیللەت ! »
«دا ئەز بکوژم ئەوی ب عیبرەت ! ؟»
کە دەست‌و پێوەندەکانی (میر) ، دەیانەوی پەلاماری (مەم) بدەن ، تاجدین‌و برایەکانی لەسەر مەم دەکەنەوەو بەم چەشنە بەرامبەریان دەوەستن :
گۆتن : «گەلی جوندییان ڤەوەستن»
«هوون جوملە نە سەرخوەش‌و نە مەستن»
«هوون قەنجی دزانن ئەم گوسانن»
«ساحیب هونەرن ئوو پەهلەوانن»
«پانسەد ژوە حەملەکەن ب کەربان»
«نادەینەوە نەوبەتا چو زەربان»
«حەتاکو بکەن مەمێ گرفتار»
«سێ سەد ژ وە دێ بین بریندار»
«حەتا نە مەهەر سێیان ب کەرکەن»
«هووندێ ل مەمێ کوسا نەزەرکەن ؟ ! »
«هەرچی کری حاکمێ مە فەرمان»
«ئەم نابنە مانعی چو حوکمان»
«دەستێدمە بەستنە ل بەرمیر»
«ها ، گەردەن‌و پێ ئودەست‌و زنجیر»
هەر وەها ، کەسەکانی چیرۆك ، لە زۆر هەڵوێستاندا . لەبەرخۆیانەوە ، بە دەنگی بەرز ، پڕ لە هەواڵی دەروونی‌ی خۆیان دەکەن . هەتا ، کۆتایی داستانەکەش ، بە شێوەنە بە ناو بانگەکەی (زین)ێ ، هاتوە . ئەمەش وێنەیێکی تەکنیکی مۆنۆلۆگە ، کە (زین) ، لەبەرخۆیەوە دوای زیندانکردنی (مەم) ، دڵ‌و گیانی خۆی دەدوێنێ :
«ئەی دل تو ژ قەلبێ من ب دەرکەڤ»
«وەی جان ، تو ژی بۆ دلێ ب بەرکەڤ»

*

«هوون هەردوو هەرن مەمێ ببینن»
«لێ یەك خەبەرێ ژ بۆ مە بینن»

*

«ئەی دل تو ، کو لێ دکەی سەلامی»
«زوو بینەڤە بۆ مەرا پەیامی»

*

«کانی ب چه حاله ئەو گرفتار ! ؟»
«دانین چه خەیاله ئەو دل ئەڤگار ! ؟»

*

«کانی ، ل مه ئاشه ! یانه زیزه ! ؟»
«باخی وی بەهاره یا پەییزه ! ؟»

*

«خۆش ڕەنگ‌و لەتیفه شوبهی سۆرگول ! ؟»
«یان ژارو زەعیفه میسلی بلبل ! ؟»
«ئەیوان لـمه بوویه داری میحنەت»
«زیندان بـمه . بوویه باغی جەننەت»

*

«خۆزیا کو لـمن غەزەب کرا میر»
«مانەندی مەمێ ب غیلل‌و زنجیر»

*

«ئەز ژی بشەهاندما وی چالێ»
«رۆژەك ڤەکەتا ل من ژ سالێ»
«جارەك بدیبا من ئەو گرفتار»
«دەرمان ب کرا من ئەو بریندار»

*

عومری من ئەگەر چی یەك رەمەق‌بوو»
«حەقەن کو مرن ژ بۆمه حەق‌بوو . »

٣ - کێشی شیعریی مەمو زین .

شیعر ، هونەرێکی ئەوتۆیە کە بە دەنگ بخوێندرێتەوە . داستانە کۆنەکانی وەك (ئەلیادو ئۆدێسە)ی (هۆمەر) لە گەڵ ئاوازەی گیتار دەگوتران . (شهنامە)ی (فردوسی)ش بۆ ماوەی سەدان ساڵان ، سەرمایەی حکایەتخوانان بوە .

گەرچی ئێستا ، بەلای زۆری ، شیعر بە چاو دەخوێندرێتەوە . هەتاوەکو بە دەنگ ، بەلاّم هێشتا خاسییەتە کۆنەکەی پاراستوەو سوودێکی زۆر ، لە ئاوازەی دەنگەوە . دەبینێ .

ئەو خوێنەرەی کە بەچاوەکانی‌و بە بێ دەنگی شیعر دەخوێنێتەوە ، وهای لێ چاوەنوار دەکرێ . ئەوە بە بیری خۆیدا بهێنێ ، کە ، ئەگەر هات‌و شیعرەکەی بە دەنگی بەرز خوێندەوە ، چە ئاوازو ئیقاعی مۆزیقی‌ی لێ دەبیسترێ .

هەڵبەت ، مۆزیقاو ئیقاعی شیعری . لە کێشی شیعرەکەوە پەیدا دەبێ ، گەرچی قافیەش ، لە شیعری قافیەداردا . لەم لایەنەوە ، دەورێکی تایبەتی هەیە .

کەواتا ، مەبەست لە کێش (= وزن) چۆنیەتی‌ی دامەزراندن‌و ڕێکخستنی برگەی دەنگی ووشانە . لە دێرە شیعرێکدا ، بە شێوەیێکی ئەوتۆ . کە خوێندرایەوە . سەرڕای واتاکەی ، ئاوازەو ئیقاعێکی مۆزیقیشی هەبێ .

(ئەرستۆ)ی دانا . کێشی بە بنچینەی هونەری شیعر داناوە . شیعری (یۆنانی کۆن)یش . زۆر بابەتە کێشی هەبوەو سەرچاوەی کێشەکانی شیعری‌ی (Meterrical rhy Thym) . نەتەوەکانی رۆژئاولین . هەتا شیعری سەربەستی (Free Vetse) ئەم نەتەوانەش ، گەرچی پێرەوی کێشەکانی (میتریکاڵ) ناکەن ، دیسان جۆرە سروەو ئیقاعێکی تایبەتیان هەیە[9]

شیعری فۆلکلۆری کوردیش . دوو جۆرە کێشی نەتەوەیی هەیە :

یێکەم : کێشەکانی داستانین . واتا ئەو کێشانەن کە (بەیت‌و لاوك‌و حەیران) یان لەسەر ڕێکخراوە .

ئەگەرچی سەرجەمی برگەی دەنگی‌ی دێرە شیعرەکانی ئەم بابەتە ، ئەوەندەی یەکتر نابن ، بەلاّم هەر دێرە شیعرێك لەرەو ئیقاعێکی تایبەت‌و ئەوتۆی هەیە . کە لە گەڵ مۆزیقای برگەی دەنگەکانی دێرە شیعرەکەی دواوەی . دەسازێ . وادیارە لە شیعری نەتەوەکانی رۆژئاواشدا ، بابەتە کێشی ئەوتۆ هەیە . کە ناچێتەوە سەر هیچ یەکێك لە کێشەکانی (میتریك) . واتا کلاسیکیان . ئەم جۆرە کێشەش . بە تایبەت لە شیعری

فۆلکلۆری‌ی (ئەنگلۆ - ساکسۆنی)دا هەیەو پێی دەگوترێ (Sprung Rhythm)[10] .

جۆری دووەمی کێشەکانی شیعری نەتەوەییان ، ئەو کێشانەن ، کە بۆ ڕێکخستنی شیعری بەستەو مەقامو گۆرانی بەکار دەهێندرێن .

ئەو هەڵبەستانەی کە لەسەر یەکێك لەم کێشانە بهۆندرێنەوە ، سەرجەمی بڕگەی دەنگی‌ی دێڕە شیعرەکانیان وەکو یەکتر دەبن‌و ، هیچ یەکێك ، لەویتر ، درێژتر یان کورتتر نابێ‌و لەم سەردەمەشدا ، ئەم کێشانە ، مەیدانی شیعری کوردییان . داگیر کردۆتەوە[11] .

بەڵام وەکو ئاشکرایە ، بەشی هەرەزۆری شیعری کلاسیکی کوردی (گەر هەموویشی نەبێ) ، لەسەر کێشەکانی شیعری‌ی عەرووزی ڕێکخراون‌و لە کتێبی (نەوبەهاری خانی) ماندا ، بە درێژی لەبارەی زانیاری عەرووزمان نووسیوە[12] .

(خانی)ش ، بۆ هۆناندنەوەی (مەم‌و زین) کێشێکی عەرووزی‌ی بەکار هێناوەو لە ئەسلدا ، لە کێشی (بحر الهزج المسدس) دا هاتوە کە ئەمانەن تەفعیلەکانی (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن) .

بەڵام لە کێشە تازەکەدا ، تەفعیلەی یێکەم تووشی عیللەتی (الخرب) بوەو کراوە بە (مفعول) ، هی دووەم زحافی (القبض)ی بەسەردا هاتوەو بوە بە (مفاعیلن) ، هی سێیەمیش ، عیللەتی (الحذف)ی هاتۆتە سەرو کراوە بە (فعولن) بۆیێکە ناوی بوە بە (بحر الهزج المسدس الأخرب المقبوض المحذوف)و ئەمانەشن تەفعیلەکانی : (مفعول مفاعلن فعولن .)[13]

بەڵام دەبێ ئەوە بزاندرێ ، کە شاعیرانی عەرەب هەرگیز ئەم کێشەیان بەکار نەهێناوەو ، شاعیرانی فارس ، ئەم کێشە تازەیان لە کێشەکەی ئەسلی داهێناوەو (نظامی گنجوی - ٥٣٥ك = ١١٤١ز - ٥٩٩ ك = ١٢٠٣ ز)ی ، داستانی (لیلی‌و مجنون)ی لەسەر هۆناندۆتەوە[14]

بۆ ساغ کردنەوەی کێشی عەرووزیش ، تەکنیکی هەڵوەشاندنەوە یاخود (التقطیع) ، پێڕەوی دەکرێ[15] .

ئەمجا ، ئەگەر ، وەکو سەرچاوەکانی عەرووزی ، نیشانەی سەر (–) بۆ پیتی بزێو دابنێین‌و نیشانەی زەننەش (ە) بۆ پیتی نەبزێو[16] ، هەڵوەشاندنەوەی کێشەکە. بەم جۆرە دەبێ :

فَ عو لُنْ	مَ فا عِ لُنْ	مَفْ عو لُ
– ە – ە –	– – ە – – ە	– – ە – ە

.

یاخود هەڵوەشاندنەوە ، بە پێی برگەی دەنگی درێژو کورت دەکرێ‌و ، بۆ برگەی دەنگی درێژ (= پیتێکی بزێو + پیتێکی نەبزێو) نیشانەی (–) سەر دادەندرێ‌و بۆ برگەی دەنگی کورتیش (= پیتێکی بزێو)[17] ، نیشانەی (۰) نوختەو یان وەکو پرۆفیسۆر (ئەدوارد براون) بۆ ئەم مەبەستە پیتی (U)ی لاتینی دەکرێتە نیشان‌و[18] هەڵوەشاندنەوەی کێشەکە بەم چەشنە دەبێ :

	مفعول	مفاعلن	فعولن
	ە – –	– ە – ە	– – ە
یان :	U – –	– U – U	– – U
	• – –	– • – •	– – •

ئەمجا ، ئەم بەیتە شیعرەی سەرەتای (مەم‌و زین) :

سرنامهٔ نامه نام ألله

بێ نام وی ناتمامه والله

بۆ مەبەستی هەڵوەشاندنەوە بەم چەشنە دەنووسرێتەوە :

سَرْنامَ	ءِ نامَنا	مِ	ألْلا
بی نامِ	وِناتَما	مَ	وَلْلا

ساغ‌کردنەوەی کێشی بەیتەکەش بەم چەشنە دەبێ :

سَرْنامَ   ءِنامَنا   مِألْلا

—ه—ه—   ه—ه—ه—   ——ه——

یان :   • ——   — • — •   ——•

یان :   U'——   U — U —   U — —

دێڕی دوەمیش هەر بەم چەشنە دەبێ :

بێنامِ   وِ   ناتَمّا   مَ   وَلْلا

—ه—ه— — ه — — ه — — ه —ه

یان :   —— •   — • — •   ——

یان :   U——   U — U —   —— U

٣ - بابەتی قافیەی مەمو زین

تەکنیکی قافیەسازی ، تاکو سەردەمی ئێستاکەشمان نرخێکی ئێجگار زۆری لە هونەری شیعرو هەلبەستدا هەیە ، باخسوس لە شیعری نەتەوەکانی موسولماندا .

ئەم راستی‌یە ، شیعری نەتەوەکانی رۆژئاواییش دەگرێتەوە ، گەرچی ئەم نەتەوانە ، هەر لە مێژەوە بابەتی شیعری بێ‌قافیەیان هەبوە کە بە ناوی بلانك ڤێرس (blank Verse) ەوەناسراوە .

راستی‌یەکەی ، شێوەو فۆرمی شیعری هەردوو لایان ، — واتا نەتەوەکانی موسولمان‌و نەتەوەکانی رۆژئاوایی — لە چۆنیەتی‌ی ریزکردنی قافیەی دێڕە شیعرەکان یان بەیتە شیعرەکان ، لە پارچەی هەلبەستەدا ، پەیدادەبێ[١٩] .

بناخەی فۆرمەکانی شیعری خۆرئاوایی ، لە سەر سێ شێوەی قافیەکاری هەڵساوە ، واتا ، (دووانی = Couplet)و (سێیانی = Tercet)و (چواریی = quatrain) ، ئەمەی دواییش ، سێ شێوەی قافیەکاری هەیە ، بالادی ئینگلیزی (ABCB)و شەکسپیری (ABAB)و پەترارکی (ABBA) . ئەمجا ، لە تێکهەڵکێشانی ئەم شێوانەی قافیەکاری ، فۆرمەکانی شیعری‌ی سۆنێت (Sonnet)و ئۆد (Ode) . . . . پەیدادەبن[٢٠] .

نەتەوەکانی موسولمانیش ، هەندێك تەکنیك‌و شێوەی قافیەکاریان ، لە شیعری عەرەبی خوازتۆتەوە ، بە تایبەتیش ، فۆرمی (قصیدة)و (غزل)و (موشح) .

هەڵبەت هەر نەتەوەیێکیش ، شیعری فۆلکلۆری هەبوەو هەیەتی‌و ، رەنگ‌بێ ، لە فۆرمەکانی ئەم شیعرانەدا ، هەر نەتەوەیێك بتوانێ سۆراخی شێوەی هەرەکۆنی ، تەکنیکی قافیەکاری‌ی شیعری خۆی بکا .

بۆ وێنە ، شیعری فۆلکلۆری کوردی ، لە سێ شێوەدا قافیەی سازداوە ، واتا ، قافیەی (دووانی — أأ) و قافیەی (سێیانی — أأأ)و بەندە کورتەکانی هاوقافیە کە بۆشایی‌و هەڵپەرکی دەگوترێن .

ئەوەی لێرەدا مەبەستمانە ، بابەتی قافیەی دووانی‌یە ، کە هەم بە قافیەی (مزدوج)و هەم بە (مثنوی) ناو دەبردرێ .

شاعیرانی عەرەب ، هەمیشە بە چاوێکی سوك سەیری ئەم شێوەی قافیەکاریان کردوەو لە گەڵ چێژگەی شیعریان نەگونجاوە . لە سەردەمانی پێش پەیدابوونی ئایینی ئیسلامدا ، بەرزترین‌و بە بایەخترین فۆرمی شیعری لە لایان ، فۆرمی قەسیدەی هاو قافیەبوە ، کە لە قەسیدەکانی (المعلقات)دا خۆی دەنوێنێ .

ئەم فۆرمەی قافیەکاریش ، لەوساوەو هەتا وەکو ئێستاکەش ، بربڕەی پشتی هونەری شیعری عەرەبی‌یە .

هەر لە زوێکەوەش ، ئەوەهەبوە ، کە موناسەبەتێك رووی بدایە ، شاعیرەکانی ئەم نەتەوەیە ، لەسەر کێشی رەجەزدا ،

چەند بەیتێك شیعریان لە قافیەی (مزدوج)دا ، دەهۆناندەوەو ، بە پارچە شیعرەکەشیان دەگوت أرجوزة) ، بۆ ئەوەی نرخی بەرامبەر بە نرخی (قصیدة) دابشکێنن . هەتا (محمد ابن مالك – ١٢٧٤ز)[٢١] بۆ مەبەستێکی ئەوتۆ ئەم چەشنە قافیەی بەکار هێناوە ، کە هیچ پێوەندێکی بە هونەری شیعرییەوە نیە ، ئەویش هۆناندنەوەی رێزمانی عەرەبی‌یە لە کتێبی (ألفیة)یدا .

کەچی بە پێچەوانەی ئەمانە ، شاعیرانی فارس ، لە سەرەتای بوژانەوەی زمانی فارسی ، دەستەو گیری ئەم شێوەی قافیە کاری بوونە ، کەبۆ مەبەستی شیعری داستانی‌و چیرۆکی دەسازاو ، ئەم جووتە قافیەیان ، لە هەر کێشێکی شیعری دوبەستایەوە ، بە هەزاران بەیتە شیعری دەدایە دەست . ئەوە بوو ، لە یێکەم تاقی کردنەوەیدا ، (شهنامە)ی (فردوسی)ی ، لەسەر کێشی موتەقاریبی مەقسوورو لە شێست هەزار بەیتە شیعراندا هێنایە بەرهەم . لە دووای ئەویش ، هەموو شاعیرە گەورەکانی ئەم نەتەوەیە ، ئەم بابەتە قافیەیان بەکار هێناوە ، وەك (نظامی گنجوی) لە (پنج گنج)یداو (مولا جلال‌الدین رومی) لە (مثنوی معنوی)یداو (سعدی) لە (بوستان)یداو (جامی) لە (هفت أورنگ)یداو گەلێکیتریش ، لە کرداری شیعری‌ی درێژیاندا[٢٢] .

وەکو بزانین ، پێش ئەوەی کە (خانی) (مەم‌و زین) بنووسێ ، هیچ شاعیرێکی کورد ، بەرهەمێکی شیعری‌ی ئەوتۆی ، لە سەر ئەم شێوەی قافیەکاریدا بەجێ نەهێشتوە .

هەتا ، گەر بەرهەمێکی شیعری‌ی ئەوهاش هەبووبێ ، دیارە نرخو بایەخێکی ئەوتۆی نەبوە ، کە شوێن پێیەك لە مێژووی ئەدەبی زمانەکەماندا جێ‌بهێڵێ . بۆیێکە (مەم‌و زین) ، نەك هەر یێکەمین مەسنەویە لە زمانەکەماندا بەڵکو تاقە رۆمانێکی شیعری‌ی کوردیشە ، کە سەرتاپایانی ، بە هونەرەکانی بەلاغەت رازاوەتەوە[٢٣] .

پەراوێزو سەرچاوەکان

١ – فن الشعر ، ص ١–٤ . ارسطاليس ، ترجمة الدكتور عبدالرحمن بدوى . القاهرة – ١٩٥٣ .
٢ – النقد الأدبي ، ج ١ – ص – ٢٩١–٢٩٢ . احمد امين . القاهرة – ١٩٥٢
٣ – هەمان سەرچاوە ، ص – ٣٠٧
٤ – هەمان سەرچاوە ، ص – ٧٦–٨٠
٥ – باسی هونەرەکانی بەلاغەت لە (مەم‌و زین)دا ، لە ژمارە (٢٤)ی گۆڤاری کاروان‌دا بلاوکراوتەوە .

٦ – النقد الأدبي ، ص – ١٨ ، احمد امين . القاهرة – ١٩٥٢
٧ – لە چاپەکانی مەم‌و زین – دا ، ئەم دێرە شیعرە ، وها نووسراوە ، کەچی ، بۆ ئەوەی مەعنایەکەی دروست‌بێ ، دەبێ بەم چەشنەبێ : «مەقسوود ژی کەشتی طی حالە» چونکە ووشەی (طی) بۆ (ضمیر) یاخود شتی شرایەوە بەکاردێ .
٨ –
AN INTRODUCTION TO POETRY , P . 20 , Jacobkory, United States , 1959.
٩ – هەمان سەرچاوە . P.57
١٠ – هەمان سەرچاوە ، P. 28
١١ – بنوارە ئەم کتێبەمان (نەوبەهاری خانی‌و ئەحمەدی شێخ مارفی نۆدی) ، ل – ٢١ – ٢٢ . اربیل – ١٩٨٥
١٢ – بنوارە هەمان سەرچاوە . لە لاپەرە ٢٣ – بە دواوە .

١٣ – هەمان سەرچاوە ، ل – ٤١–٤٢ پەراوێز .
١٤ – بنوارە : تاريخ الأدب في ايران من الفردوسى الى السعدى ، أدوارد جرانفيل براون – ترجمة الدكتور ابراهيم امين الشواربى ص – ٥٠٧ ، ٥١٦ حاشية المترجم (٣) . القاهرة ١٩٥٤
١٥ – بنوارە – توضيح العروض – ص – ٧–١٤ . اميل جورج عيد حلب – ١٩٥٢ .
١٦ – هەمان سەرچاوە – ص ، ٦–٧ .
١٧ – هەمان سەرچاوە ، ص – ١٣–١٤
١٨ – تاريخ الأدب فى ايران من الفردوسى الى السعدى ، ص – ٥١٦
١٩ – لەو پێشەکیەی کە بۆ کۆمەڵە شیعری خۆم (خرۆشان‌و رامان)م نووسیوەو بە هیوام لەم زوانە دەست بەچاپ کردنی بکەم ، بە شێوەیێکی فراوانتر ، لە بارەی کێش‌و قافیەم نووسیوە .
٢٠ –
AN INTRODUCTION TO POETRY , – 20 P. 46 – 54. Jacobkorg , United States, 1959.
٢١ – مێژووی مردنیەتی .
٢٢ –
٢٣ – بنوارە پەراوێز –٥ .
THE LEGACY OF PERSIA , P. 211 – 213 , EDITED BY , A.J.ARBERRY , OXFORD , 1963

دوو پەیڤ و ئێك ڕامان

محسن عثمان عبدالله

«پشکا سێ یێ»(١)

یاڕاستی تا ئەڤروکە زمانێ کوردی یێ لاواز و پڕ ئادەیە ژ
پەیڤێد بیانی ، ئەڤە ژی دزڤڕیتە هندێ کو خەمخورێد ڤێ

ئارمانجێ دکێمن و دسەر ڤێ چەندێڕا نڤیسەر و تورەڤانێد مە
ژی بابەت و گوتارا دنڤیسن پڕ ژ پەیڤێد بیانی و تشتێ نەخوش

ئەوە مە بەرامبەری ڤان پەیڤا ، پەیڤێد خویانی هەنە لێ ئەڤ
برادەرە هند گوهـ نادەنێ . . هەر دیسا قەتلازیا فەرهنگا
ئەگەرەکا لاوازییا زمانێ مەیە . . .

بو ڤێ چەندێ هەکە مروڤ بێت و برێنیتە ستران و چیروك و
پەیڤێد باڤ و باپیرا دێ بینین گەنجینا پەیڤێد پەتینە ، دیسا
هندەك پەیڤ هەنە برادەر وەسا هزر دکەن کو ئەڤ پەیڤە
کوردینە لێ هەکە ئەم بێن و بچینە شەنگستا پەیڤێ دێ بو مە
خویا بیت کو ئەڤ پەیڤە بیانییە مینا : (رەسەن = رصین ،

جەم = جنب ، جەمابون = جمع بون ، کال = کهل ، . .

هتد) و ل جهێ ڤان پەیڤا مە بکوردی هەنە مینا : (پەتی ،
نك ، خرڤەبون ، پیرەمێر ، . . هتد) ئەز دبێژم زمانێ مە هندێ
دەولەمەندە کو ئەم پێدڤی پەیڤێد بیانی نەبین لێ برادەر بڤێ
چەندێ داخبار نابن و گوهـ نادەنە هندێ ، وئەڤە چەند جارا
ئەڤ دەرگەهە هاتە قوتان ، مینا سەیدایێ هێژا (ئەمینێ ئوسمان)
گوتارەك دناڤ روپەلێد گوڤارا کاروانا خوشتڤی دا نڤیسی بو ل
بن ناڤ و نیشانێد (زمانێ خو بزانە) ، دیسا من ژی گوتارەك
کورت نڤیسی بو ل رۆژناما هاوکاری لبن ناڤ و نیشانێد (بو
زمانەکێ پەتی) و دگەل ئەو هەر دو پشکێد (دوو پەیڤ و
ڕامان) ل گوڤارا کاروان هاتینە بەلاڤەکرن (١٦ ، ٢١)و . .

تا ئەڤرو ل دویڤ بیر و رایێد من ئەز دبێژم تەنێ سەیدایێ
منێ هێندا (عبدالرحمن مزوری) و هێژا (د- بدرخان السندي)

ژی بـزمانەکێ پەتی و شێوەکێ جوان و پاقژو بژوین دنڤیسن ، لەورا بابەتێد وان دبەردلن . . .

دیسا تا ئەڤرو ئەم (هەیڤ و مەهـ = قر و شهر) ژێك جودا ناکەین و هند پویتەی نا دەینە ناڤێد مەهێد کوردی مینا : (اذار = ئاڤدار ، نیسان = گولان ، مایس = جوتان ، حزیران = خێڤە ، تموز = تیرمەهـ ، آب = گلاڤێژ ، أیلول = کەوچەرین ، تشرین (١ ،٢) = چریا (١ ،٢) ، کانون (١ ،٢) = بەفربارا (١ ،٢) ، شباط = رەشمەهـ) . . .

باشە ئەم دێ کەنگی ڤان ناڤێد مەهێد کوردی بکارئینین و چەند گەنج ڤان ناڤا دزانن . . پاشە رۆژەکێ دێ چ بسەرێ ڤان (مەهێد کوردی) هێت . . .

ژ بەر ڤان ئەگەرا من ئەڤ چەند پەیڤێد پەتی دیاریکرنە بو وان برایێد هێژا یێد کو هند گوهـ نەدەنە ڤێ چەندێ مینا : (ڤرکرن = أبادة ، دەڤخوین = غدار (سفاح) ، دابین = قناعة ، شەرگەهـ[٢] = مرکز ، چریسەت = عجیب ، رەندەك = حي ، نویسەك = لسق ، لێسەر = فیضان ، تاگر = انحیاز ،

رێبار = مستطرق ، ڤرگ = شوربة ، گەمار = دبغ ، شەڤبێری = سهرة ، کێنج = تأثیر ، لاتك = مدرجات ، رویگوهورك = انتهازي ، سەربسەر = تعادل ، ڤەدا = نصب ، حێنج = أحمق ، نەکامی = غەیبەت ، نفش =

نسل ، بێئول = ملحد ، بەردل = عزیز (محبوب) ، بهادار = غالي ، بژوین = أنیق ، پربێژ = ثرثار ، پستەپست = همس ، بنەرەت = جوهر ، دێو = عفریت ، پاشماکی = وراثي ، دەستکاتی = واسطة (واستەبی) ، توخم = صنف ، ململانێ = منافسة ، دەستکەفت = مکاسب ، حێبەت = دهشة ،

بێبەهر = محروم ، بێتخویب = مطلق ، لەیزاندن = رقص ، ڤەدەر = منعزل ، ئێکانە = وحید ، ڤان[٣] = بقعة ، بەیاڤ = سعة ، ئەیوان = صالون ، سەروبەر = حال ، پشتەڤان = مؤید (مناصر) ، ناڤتێدان = تشجیع ، خاڤ = راضي ، مەند = بطيء ، شانە = خلیة ، تەخە = فئة ، ڤەتلازی = نادر ، جامێری = مروەت (مروءة) ، خێڤە = باکورة ، دەربەدەر = مهجور ، سەررەق = عنید ، سەرمۆر = مختوم ، شەپرزە = مضطرب (مشوش) ، کاروبار = أمور ، لاڤەلاڤ = تذلل (التماس) ، چیز[٤] = تسلیم ، مەلویل = بائس ، سەمیان = ولي أمر ، پەردەدار = شراع ، کولوخ = جمجمة ، بزاڤ = اجتهاد ، داڤدوز = حیال ، بستە = جريء ، ژانگرتن = معانات ، ژکارکەتی = عاطل ، دودل = وسواس ، پیگوتی = مشهور ، ڤەپە = مدح ، گوهشی = دایخ ، زێدەگاڤی = تجاوز ، دەخمز (دەخەس = حاقد (حسود) ، زكرەش = بخیل ، گەور = داکن ، خارورە = ازدحام ، شێلوبێل = فوضی ، ڤەبرین = اختصار ، سەردەری = تعامل ، ئەرنین = غضب ، هەڤبەهر = مشترك ، بەڤل = عکس ، ئاژار = نمو ، شاش = مندهوش . زەڤەر = نشاط (نشیط) ، یەمان = مفر ، بیڤەلەرز = زلزال ، پوسیدە = مقهور ، دەراڤیتەنگ = مأزق ، مسمس = محتال ، نژبار = خلقة ، تالان = نهب (سلب) ، گوتگوت = أشاعة ، در = شرس ، دەخلودان = محصول ، نەچار = مضطر ، . . هتد)

و ئەم و بابەتێ ناڤبری . .

٥٠ – کوچك و دیوان : گەلەك جاران دێ بێژن کوچك و دیوانێد ئاغای دبەرزەنە ، یان ژی هندەك جاران دێ ئێك بێژتە هەڤالێ خو کوچك و دیوانێد ئاغای دگەرمن . .

٥١ – سەر و نەدر (تدر) :

گەلەك جاران دەمێ ئێك ژمالەكێ نەساخ ببیت یان چ ژنێكی نەزانن دێ مروڤێد وی بێژن سەر و نەدر ل سەر مە بن بەس بێڤان كەس چێ ببیت و یان تشتەكی ژێ بزا نین . . .

٥٢ – جهـ و مەسكەن (مەسكن) :
منیا ڤان پەیڤان تا كو دناڤ سترانێد كوردی داهەیە وەك دبێژن : (وەلاتێ مە كوردستانە . . جهـ و مەسكەنێ مە كوردانە . .) . .

٥٣ – چەك و سیلەح (سلاح) :
هندەك جاران دێ بێژن مروڤێد بێڤان كەسی جەك و سیلاحێد خو دانن ، یان پێڤان گروبە بـچەك و سیلاحێد خوڤە گەهشتنە مە . .

٥٤ – مسك و عومبەر (عنبر) :
هەكە مروڤەك حەز ژ خو كەر بیت هەز دەم دبەر خورا بـچیت و گولاڤ و ڤان توخمە تشتە ل خو بـكەت ، ئەڤجا برادەر دێ بێژن هەمی گاڤ بێهنا مسك و عومبەرا ژ نە دفریت . .

٥٥ – رێز و تەرتیف (ترتیب) :
هنەك جاران دەما مروڤ دچیتە مالەكێ و دبینیت مالا وان یاێ سەروبەرە یان یانە رێك و پێكە یان هەكە ئەو مال نە (دقەدر) گربن ، دێ بێژن مالا ڤان چیا بێ رێز و تەرتیفە .
یارا ستی گەلەك پیت هەنە ئەم ژكراسیێ وێ دگوهورین ئانكو پیتا (ب – ف) منیا (حبس = حەفس ، حەفز) یان وەك مە گوتی (ترتیب = تەرتیف) . . .

٥٦ – در و مراری (درة)
هندەك جاران دەما تشتەك جوان بیت یان بێ باش بیت دێ بێژن خو تو دبێژی درِ و مراری‌نە . . .

٥٧ – ترِ و نەجمە (نجمة) :
مینا ڤان پەیڤان هەكە مروڤ بێت سەرپێ بنێریتێ یاێ رامانە ، لێ هەكە ئەم بێین و بزڤرینە ناڤ جەرگێ سترانێد كوردی مینا ڤان پەیڤا گەلەك دزورن بو ڤێ چەندێ سترانا (عەمێ گوزێ) ئەڤ پەیڤە تێدایە وەك (گوز) دبێژیتە كورێ خو (عەمو داو و دەلێخە تو نە كوژە كورێد فەقیر و ژارانە تو وێ بكوژە خودا نێد ترِ و نەجانە) . .
یان دێ ئێك بێژنە هەڤالێ خو بەرێخو بدە وێ هە چەوا سەر ملێد وی ژ ترِ و نەجما بێ دپرسقن (دتەیسن) . . .

٥٨ – فەخر و شاهی ، شانازی (فخر) :
گەلەك جاران هەكە ئێكی تشتەكێ جوان هەبیت . دێ خەلك بێژێ تو چەند فەخر و شاهیێ (شانازیێ) ب ڤ تشتی دبەی . . .

٥٩ – نوی و جەدید (جدید) :
هەكە ئێكی تشتەكێ نوی هەبیت دێ بێژیت بخودێ هێژ بێ نوی و جەدیدە ، یان ژی هەكە بڤێت بفروشیت دیسا هەر دێ وەبێت . . .

٦٠ – حەكیم و لوقمان (حكیم ، طبیب) :
ئەڤ پەیڤە د هوزانا كوردی‌دا ژی بكار هاتی‌یە منیا .
. . تو حەكیم . . تو لوقمانی
تو دەرمانێ كولا دزانی
یان ژی هندەك جاران دێ بێژن بێڤان كەس چەندێ حەكیم و لوقمانە ئانكو بـرامان (نوژداری)یە . .

٦١ – شەرو لێگدان (شر) :

ئەڤ پەیڤە ددەمیٚ بەریٚدا پتر دهاتە بکار ئینان دەما کو لجهەکی ببا (شەر) دا بێژن لبێڤان جهی شەر و لێگدانە، دبیت پەیڤا لێگدان بدروستی جهیٚ پەیڤا (شەر) نەگریت لیٚ مروڤ دشێت بێژیت پشکەکە یان دبیت هنگی نەدزانی بێژن (جەنگ) ئەڤجا دگوت لێگدان یان ژی دکەڤیتە بەرامبەر پەیڤا عەرەبی (صدام) . .

٦٢ – بەخت و وژدان (وجدان) :

گەلەك جاران دیٚ بێژن ئەڤ مروڤە چەندیٚ بیٚ بەخت و وژدانە یان دیٚبێژن ما بەختو وژدان نەمایە ، دیسا لڤێریٚ ژی پیتا (ج – ژ) جهیٚ ئێکودوو گرتیە ئەڤ پەیڤە ژی مە گەلەك هەنە منیا : (نجدة = نەژدە ، تراجیدیا = تەراژیدیا ، تجنید = تەژنید ، . .) . . .

٦٣ – شالویل و بلبل :

یا راستی ددەمیٚ بەریٚدا گەلەك پەیڤێد کوردی یێد پەتی هەبون بیٚ ژبەر کاودانێد ملەتیٚ مە ژڤان پەیڤا گەلەك هندا بین ، ڤێجا نا بێژم ئێك هوسا ب پەیڤەکیٚ ڤە پەرچیم ببیت و بنگەرنە ببیت ، چونکو ئەڤ پەیڤا شالویل و بلبل گەلەك دناڤ دەڤیٚ خەلکی دایە . .

٦٤ – فیل و فەنگەنوس :

مروڤ بدروستی نزانیت کا ئەڤ پەیڤە هوسا دروستە یان نە لیٚ هندی کو هند دناڤ چیروك و کەلەپوریٚ کوردیدا ئەڤ پەیڤە هەیە و دبیت ژکەڤندا گەلەك ناڤێد هوسا هەبن وەکی بەری نوکە مە گوتی لیٚ ئیرو هندا بینە . .

دیسا بەراهیکیٚ ل دویڤ گوتنا چیروکا بفیل و کەفەنگەنوسا دچونە شەرا . . .

٦٥ – لەعب و لویت (لعب) :

ئەڤ پەیڤە ژی بو مروڤێد یارەمەز (حیال) دهاتە گوتن یان دەما دبێژن بێڤان (فلان) کەس چەند مروڤەکیٚ ب لەعب و لویتە ، ما کی دزانیت کو ئەڤ پەیڤە بەری دوسەد سالان هەر دهاتە بکار ئینان ئانکو لویت ل جهیٚ یاری ، یان لهندەك دەڤەرا هەبیت لیٚ ئیرو بزکی بیت دناڤ خەلکیدا . .

٦٦ – (نەرم وحەلیم (حَلیم) ، هێزو قوەت (قوة) ، یاالله یا خودیٚ) :

دیسا منیا ڤان پەیڤا گەلەك دژیانا رۆژانەدا ئەم بکاردئینین . .

ل دوماهیکیٚ دبیت هندەك ژڤان پەیڤا جهیٚ گومانیٚ بن ، لیٚ ئەڤ راستکرنە خەما هندەکێد ژ مە راستر و زانتر و . .

لیٚ ئەز دبێژم هەر دیار بونا پەیڤەکا کوردی یا پەتی پێشڤەچونەکا زمانیە . . .

تیٚدیتن و دەهمەن :

١ – پشتی کو ئەڤ چەند پەیڤێد هەڤرامان (دوو پەیڤ و ئێك رامان) کەتینە بەر چاڤێد من و ژبەروان ئەگەرێد ل پێش گوتنیٚ من گوتین ، ئەز نەچار بوم کو جارەکا دی ڤی دەرگەهی (دوو پەیڤ و ئێك رامان) بقوتم ڤە .

٢ – (شەرگەهـ = مرکز) : ئەڤ پەیڤە پتر بو تشتیٚ نەبەرجەستەیی دهێت منیا : شەرگەهیٚ هاڤینیٚ ، شەرگەهیٚ گەرمیٚ ، شەرگەهیٚ سەرمایی . .

٣ – (ڤان = بقعة) : دیسا پەیڤا (پنی) جهیٚ ویٚ دگریت ، گەلەك جاران دیٚ بێژن من ڤانەکا (پنیەکا) عەردی یا فروتنیٚ یاهەی یان دیٚ بێژن ڤانەکا هوسا (بقعة کذا) . .

٤ –(چیز = تسلیم) : ئەڤ پەیڤە گەلەك دناڤ یاری و زارڤەکرنێد زاروکادا دهێت ، وەك هەکە ئێك نەشێتە ئێکی دیٚ بێژیٚ چیز ئانکو من ژبەر تە دانا ، هەر چەندە ئەڤ پەیڤە یا زاروکا نە لیٚ پا پەیڤا (بڤە) ژی یا زاروکانە یاکو ئەم ددانیین ل بەرمبەری پەیڤا (خطر) . . .

بۆ ئاگاداری

به نیازی هاندانی نووسه‌رانمان بۆ نووسین بۆ شانۆو ئاسانکردنی رێگا له به‌رده‌م بلاوکردنه‌وه‌ی به‌رهه‌مه‌کانیاندا ، هه‌روه‌ها به مه‌به‌ستی په‌یداکردنی ده‌قی شانۆیی بۆ تیپه هونه‌ری‌یه‌کانمان که ده‌زانین چه‌نده پێویستیان به ده‌قی شانۆیی هه‌یه‌و هه‌ژاریمان له‌م رووه‌وه چ خه‌مێکی گه‌وره‌یه به لایانه‌وه ، وا ئێمه له‌لای خۆمانه‌وه بریارماندا ژماره‌یه‌کی ئه‌مسالی گۆڤاره‌که‌مانی بۆ ته‌رخان بکه‌ین‌و هێنده‌ی له ده‌ستمان بێ ، به‌شێك له‌و که‌لێنه‌ی باری هه‌م ئه‌ده‌بی‌و هه‌م هونه‌ریمانی پێ پر بکه‌ینه‌وه .

بۆیه داوا له هه‌موو برا نووسه‌ره‌کانمان ده‌که‌ین که له جێ‌به‌جێ‌کردنی ئه‌م پرۆژه‌یه‌دا ، هاریکاریمان له‌گه‌ڵدا بکه‌ن‌و ئه‌و ژماره تایبه‌تی‌یه‌ی «کاروان»مان ، به به‌رهه‌می ره‌نگینیان بۆ برازێننه‌وه ، له‌گه‌ڵ تکای ره‌چاوکردنی ئه‌م مه‌رجانه‌ی لای خواره‌وه‌دا :

١ – ژماره‌که تایبه‌تی ده‌بێ بۆ ته‌نیا ده‌قی شانۆیی ، چونکه بواری بلاوکردنه‌وه بۆ وتارو لێکۆڵینه‌وه‌ی شانۆیی ، له ژماره‌کانی تری کارواندا ئاسایی‌یه .

٢ – هه‌وڵ بدرێ شانۆگه‌ری‌یه‌کان له‌و بابه‌ته بن که پتر بۆ پێشکه‌شکردن له سه‌ر شانۆ ده‌س بده‌ن‌و تیپه هونه‌ری‌یه‌کان سوودیان لێ ببینن .

٣ – بایه‌خێکی تایبه‌تی به ده‌قی خۆماڵی ، واته نووسراو له لایه‌ن نووسه‌ری کورده‌وه ده‌درێ‌و هاندانی ئه‌میانمان پتر به لاوه مه‌به‌سته .

٤ – له وه‌رگێراندا په‌سندتر وه‌هایه که له زمانه ئه‌سڵی‌یه‌که‌وه بێت‌و ئه‌م زمانه‌و ئه‌و زمانی پێ نه‌کرابێ . له‌م بواره‌شدا بایه‌خێکی تایبه‌تی به به‌رهه‌می نووسراو له لایه‌ن برا نووسه‌ره عه‌ره‌به‌کانه‌وه ده‌درێ .

٥ – دوا کاتی وه‌رگرتنی به‌رهه‌مه‌کان ، کۆتایی مانگی مایسی (١٩٨٧)ه .

«کاروان»

به بۆنەی له دایك بوونی پێغەمبەر « د . خ » لەسەربێ

ملامسعود (بێبەش)

رۆژی مەولوودی (محمد) خۆشەویستی کردگار
هاتەوە یاخوا بەخێر بێ رۆژی وا پڕ شوعلەدار
رۆیی شەو دەرچوو شەفەق رووناك بوو دونیا سەرتەسەر
شادی پۆشی حەق شوناسو ماتەمی پۆشی کوفار
هاتە دونیا احمدو محمودو موختاری خودا
تێكچوو جەهلو بوتپەرستی قەت نەیانما إعتبار
هەر سەرۆکو گەورەیێ بوو لالو کەڕ بوون لەو شەوە
موشرکو کوفارو بەدخوو بوون بە جارێ خاکسار
سەرتەسەر رازا بەهەشت دەرگەی جەهەنەم داخرا
دەرپەری شەیتان لە تاوا پێی نەما سەبرو قەرار
ئاگری تێبەربوو قەت نەیدەزانی چی بکا
وەك کوری دەیانی مۆشیی بەچکەجووی وەك سوسەمار
کامە رۆژ وەك رۆژی مەولوود پڕ بەهاوو قیمەتە
رۆژی گەورەی وا نیە قەت وەسفی نایەتە ژمار
رۆژی مەولوودی کەسێکە کەس هەبێ هەر ئەو کەسە
وا بە (لولاك) مەدحی زاتی کردووە پەروەردگار
رەبی بێبەشمان نەکەی خوایە لە لوتفی خۆتو ئەو
تۆ لە رۆژی مەحشەرا رەبی نەمانکەی شەرمەزار
ئەم شەرەش ببڕێتەوە با بەس بێ خوایە ئەم شەڕە
هەردوولا إسلامە حەیفە بەس بێ بەس وێرانی شار
چەند خومەبنی شەرفرۆش بێ ئێمە ئاشتیمان ئەوێ
شەڕفرۆش وێران بێ مالێ چونکە شەڕ پیسەو دەمار

ئەز و ئاڤا حەیاتێ

ئیسماعیل تاها شاهین

١٩٨٥/٩/١٨

هێ نڤستی بووم د خەودا
ئەڤین هاتو د دل هەودا
ژ من بر ئاقلو سەودا
ڕەوشا هەیڤا چاردە شەڤ

* * *

هەیڤا من دل ژ دل د دەست
دێمێ گولین ، دو چاڤێن مەست
ئاڤا حەیاتێ ژ من خوەست
هەروە جان مە کرە کەڤ

* * *

کرە کەڤ مە جانو جەرگ
گۆری کرن مە مانو مەرگ
کولو کۆڤان مە کرنە بەرگ
مە گۆ خدر دێ داکەڤ

* * *

مەگۆ بەلکوو ژ کەرەمێ
مە لێدتە سەر مەرەمێ
ژ دل دەربێخت ڤێ خەمێ
ب کاما دلبەر بکەڤ

* * *

مە هەو زانی دەنگەك قاتێ
گۆ : ئەگەر ڕاست ئەڤینداری
خدر بۆ ئاڤا حەیاتێ
بەرێ خوە دا دارو دەڤ

سێ کاتی دژ

نەوزاد رەفعەت

-١-

سبەینێ کە هاتمە دەرێ
دڵم زەنوێری چیابوو
سەدان تەرزە گوڵی دابوو
کەچی لە ڕێگا هەر تابلۆو سیمایێکی ماتم دەدی
گوڵێکی جوانم دەوەری
تائێوارە زەنوێری دڵ
هەموو گوڵەکانی قرتا .
تاقە گوڵێکی تیا نەما
یار بۆنی کا .

-٢-

ئێوارە بە هەڵەداوان . .
خۆم لە گۆشەی لاچەپی مەیخانەیێ‌نا .
دیوارێکم لە مابەینی خودی خۆم‌و
پرۆتیۆس‌و بارە دژوارەکان هەڵنا
بە ئارەزووی خۆم خواردمەوە

قوڕو لیتەی زێی لێخنی گیانم نیشت‌و
وەك جاران ڕوون شۆڕبوومەوە .
لەبەر خۆشمەوە بەچرپە
ئەو گۆرانیە دێرینەم ووت
کە وەخت بوو بەدکار لە بیرمی بەرنەوە .
سوپاس شووشە بەتاڵەکان
تەنیا ئێوەم بەخشندە دی
لەو زەمان‌و ڕۆژگارە مشت قووچاوەدا
بێ باکانە خۆتان بە ئازارم بەخشی .

-٣-

شەوێ تا درەنگان بیرم
لە گرفتی شتەکان‌و ئاسۆی لێڵی خۆم کردەوە .
تا درەنگان
.. مەلی لانە شێواو ئاسا
لە هیچ کوێ نەحەوامەوە .
لە ناکاو بەدەم پیاسەوە
سەرم بۆ ئاسمان هەڵبڕی‌و ئەستێرەییکی گەشم دی
نەرم . ! نەرم .. بەڕوومەوە پێدەکەنی
کە تێم ڕوانی
ووردە .. ووردە .. فەرامۆشیم پێداهات‌و
کۆنەکاژی خەفەتم لەبەر داماڵرا .
بایێکی خۆشیش لە دووررا هەڵیکردو
گەسکێکی لەگەڵا سیس‌و ڕزیوەکانی گیانم‌دا .

ماڵ ئاوا...

پاییزی ڕەنگ زەرد

● عوسمان مەحمود ئەحمەد ●

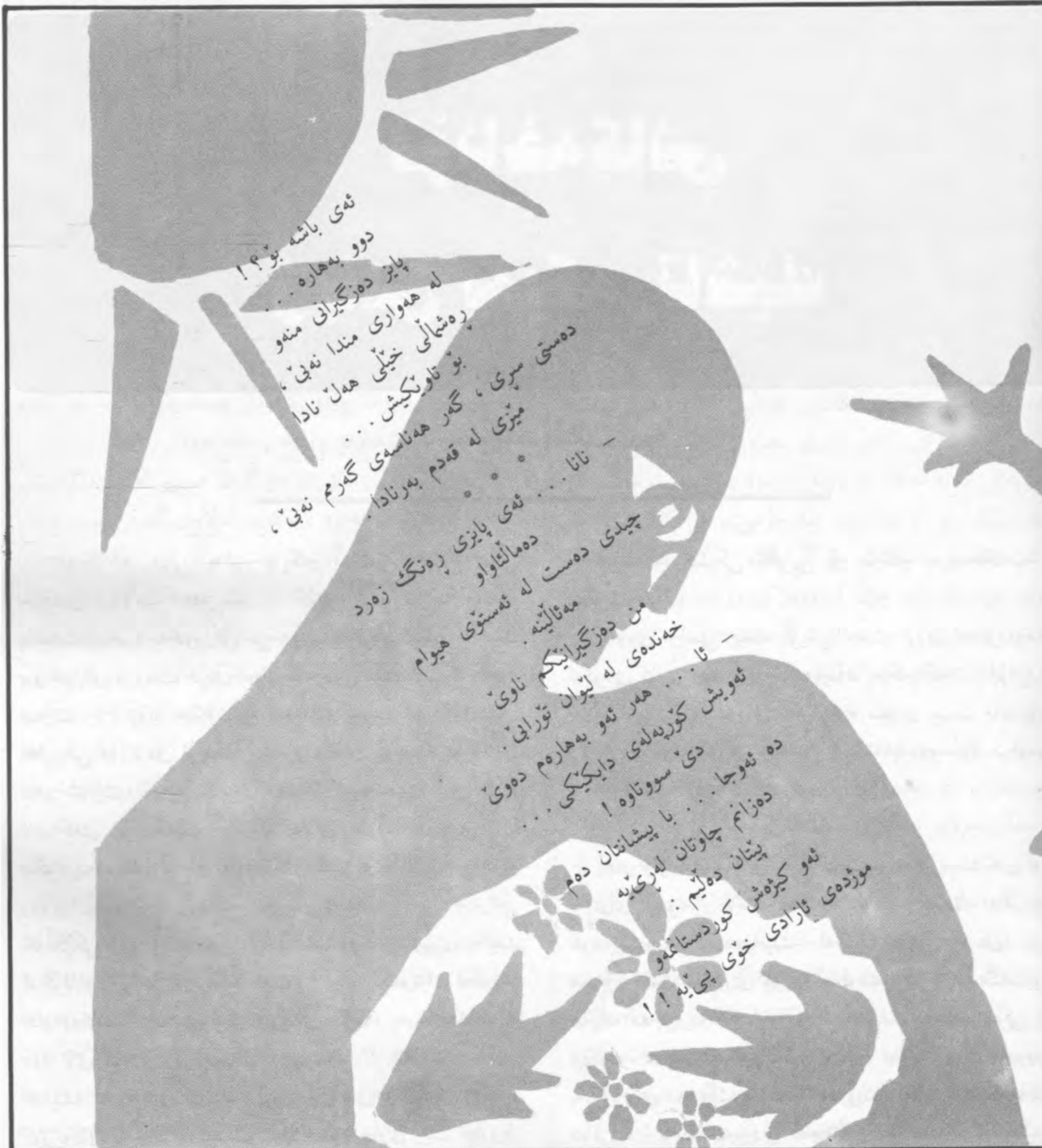
قەڵادزێ

ئایار / ١٩٨٦

گوایە دەڵێن :
پایز کیژێکی ڕەنگ زەردەو
ڕەنگی چاوی . .
وەکو کۆندی نێو کەلاوەی ،
ماڵێکی بێ نەوا وایە !
جێ چرنووکی لەسەر زامی . . .
گشت دڵێکی بێگەرد دایە .

° ° °

گوایە دەشڵێن :
بەهار شۆخێکی دڵ تەڕی ،
شای وەرزانەو
بەوەفایە !
پرشنگ لە چاوانی دەڕژێ
بۆ ساتێکیش . . .
پێڵوی حەزی لێك نانێت و
غەمیش لای ئەو ،
لە گیانەلای مەرگ دایە !

ئەی باشە بۆ؟ !
دوو بەهارە . . .
پایز دەزگیرانی منەو
لە هەواری مندا نەبێ ،
ڕەشماڵی خێڵی هەڵ نادا
بۆ تاوێکیش . . .
دەستی سپری ، گەر هەناسەی گەرمم نەبێ ،
مێزی لە قەدم بەرنادا .
* * *
— نانا . . . ئەی پایزی ڕەنگ زەرد
دەماڵئاواو
چیدی دەست لە ئەستۆی هیوام
مەئاڵێنە .
من دەزگیرانێکم ناوێ
خەندەی لە لێوان تۆرابێ .
— ئا . . . هەر ئەو بەهارەم دەوێ
ئەویش کۆرپەلەی دایکێکی . . .
دێ سووتاوە !
دە ئەوجا . . . با پیشانتان دەم
دەزانم چاوتان لەرێیە
پێتان دەڵێم :
ئەو کیژەش کوردستانەو
مژدەی ئازادی خۆی پێیە ! !

جیهانی چیرۆك

قۆناخەکانی ژیانی پەیکەرتاشێك

معتصم سالەیی

ئەوەتا لە هۆڵی بەشی پەیکەرتاشیت‌و. دووا ساڵی خوێندنی باڵات دەبڕیت.. کۆتەڵە(*) قوڕینەکەیشت بەدەستەوەیەو، لە دووا قۆناخی دروست کردیندایت. دەمێك بوو خولیای دروست کردنی ئەم پەیکەرەی بەردەستت کەوتبووە سەرت... زۆر بەپەرۆشەوە بەم دیوو بەودیویدا دەهاتیت. خەریکی دەرکردنی لۆچەکانی شەرواڵەکەی بوویت. دارەکەی سەر شانیت تەواو کردبوو. بەتەنها ئەوەندەی مابوو تۆێزە ئاسنەکەی بۆ بکەیت. بیرت بەلای ئەوەدا دەچوو کەوا بیگوازیتەوە سەر گەچ‌و لەپیشانگای گشتی‌ی ساڵانەدا بیخەیتە رووی بینەران. وەهات بەبیردا دەهات کەوا سەرنجی خەڵکێکی زۆر بۆلای خۆی رادەکێشێت‌و، پەیامنێری یەکێك لە گۆڤارو رۆژنامە کوردیەکان دێت‌و، چاو پێکەوتنێك لەگەڵتدا ساز دەکات.. لە دووایشدا وێنەی خۆت‌و بەرهەمەکەت لە دوو تۆی گۆڤارو رۆژنامەکاندا دەبینیتەوە.! مامۆستای هونەر هەمیشە لە یارمەتی دانتدا بوو، رێنمایی دەکردیت‌و کەم‌و کوڕیەکانی بۆ چاك دەکردیت. بەڵام دوو چاوی زیت جاروبار لە تەنیشتەوە تیشکی ئاگرینی بۆ خۆت‌و بەرهەمەکەت تێ دەگرت..

ئەوەی راستی بێت تۆیش سڵت لێ‌ی دەکردەوە.. لەکوتایی کاری ئەو رۆژەدا، بەنایلۆن پەیکەرەکەت داپۆشی.. بەڵام کەبۆ رۆژی دووایی گەڕایتەوە سەری بینیت مایە پووچ دەرچوویت‌و، کاری چەندین رۆژت بەدەم باوە دراوەو، پەیکەرەکەت تێك شکێندراوە..!

* * *

هەر وازت نەهێنا.. هیچ کۆسپ‌و تەگەرەیەك نەی توانی لەرێ‌ی هونەر لات بداتە لاوە. ئەوەتا مامۆستای هونەریت‌و، بەردەوامیت لەجێ بەجێ کردنی پرۆژە هونەریەکانت. ژووری هونەر لە قوتابخانەدا پەرەستگات بوو. هەرکە دەچوویتە ئەو ژوورەوە، هەستت بەدڵنەواییەکی زۆر دەکردو دەچوویتە جیهانێکی پڕ لە ئەندێشەوە. دەبوویت بەهاورێ‌ی رەنگ، دەم‌و دووت لەگەڵ پەیکەرەکاندا دەکرد، وات بەبیردا دەهات کەوا هەست بەئێش‌و

ئازارەکانت دەکەن . . جارێکی تریش‌زامی کۆنت هاتەوە سوێ . . پرۆژە کۆنەکەت دەستەو یەخە ڕوو بەڕووت بووەوە . . زامی پەیکەرە تێکشکاوەت بەردەوام خوێنی لەبەر دەڕۆیشت . . بۆیە ویستت سەر لەنوێ پەیکەرەکە زیندوو بکەیتەوەو ، جارێکی تر بیخەیتەوە سەر هەردوو پێی . . ! ڕوو بەزوویی دەستت کرد بەئیش کردن . تا دووای ماوەیەك لە ئیش کردن‌و خۆماندوو کردن ، توانیت دووبارە پەیکەرەکەت دروست بکەیتەوە . . ئەوەبوو ڕۆژێك لە قوتابخانە پشووت وەرگرت . بۆ ڕۆژی دووایی کە گەڕایتە دوواوە ، یەکسەر بیرت بەلای ئەوەدا چوو کە بچیتە بەردەم پەیکەرەکەت‌و ، بەبینینی ژاخاوی چاوت بدەیت . . ئاسۆی قوتابیت کەوا دەسەڕاستت بوو بۆ هەڵسورانی کارو باری هونەری لە قوتابخانەدا ، بەڕوویەکی پڕ لە خەفەت‌و تازیە باریەوە بەرەو پیرت هات . . بەدەروونێکی پڕ لە پەژارەوە سەرخۆشی‌ی لێ کردیت ، لە نوکەوە هەموو باسەکەی بۆ گێڕایتەوە . ڕای گەیاند کەوا ژووری هونەرەکەتیان چۆڵ کردووەو کردوویانە بەکۆگای شت فرۆشتن (حانوت) . . لەکاتی گواستنەوەی شت‌و مەکی ژوورەکەدا ، پەیکەرەکە کەوتووەو تێکشکاوە . . !

* * *

هەر کۆڵت نەدا . . . دەس بەرداری پرۆژەکەت نەبوویت . . لە پیشووی هاویندا لە ماڵەوە دەستت دایە دروستکردنەوەی پەیکەرە تێکشکاوەکەت . . لەجاران زیاتر وورەت دایە بەر خۆت . . کونجێکی بچووکت دۆزیەوە بۆ بە ئەنجام گەیاندنی بەرهەمەکەت . شەوت دەدایە دەمی ڕۆژەوەو زۆری پێوە خەریك بوویت .

تا لە ئەنجامدا توانیت بەشێوەیەکی زۆر ڕێك‌وپێك بیخەیتە سەر پێ . . زۆر دڵت بەبەرهەمەکەت خۆش بوو ، ئەمەیش بەپێچەوانەی ویست‌و ئارەزووی ماڵەوەبوو . داپیرەت بەبێ دادەناو هەردەم نەفرەتی لێ دەکرد . . ئەو نێوەندەت بە قورو گەچ لەوتاندبوو . هەرچەند گلەییان لێ بکردیتایە خۆت لێ کەڕ دەکردو وەلامت نەدەدانەوە ، هەر وەك ئەوەی لەگەڵ تۆیشیان نەبێ . . !

جارێکی تریش کۆستت کەوتەوە . . ئێوارەیەکی درەنگ بەرەو ماڵ گەڕایتەوە . . بەڵام چیت بینی . . ! ؟ بەو دوو چاوانەی خۆت چاوت بەجگەر گۆشەکەت کەوت کەوا جارێکی تریش دەس خراوەتە بینا قاقای‌و خنکێندراوە . . !

تۆیش چاوت چووە پشتی سەرت‌و نەراندت بەسەریاندا ، هەراو هوریایەکی زۆرت کردو سکاڵای دڵی خۆتت دەربڕی . . بەڵام کەس گوێی بۆنەلەقاندیت ، ئەوەندە نەبێت کەبەساردیەکەوە پێیان ڕاگەیاندیت کەوا کونجەکەت بۆ زەخیرەو زوخورە چۆڵ کراوەو پەیکەرەکەیشت لە کاتی گواستنەوەیدا شکاوەو پارچە پارچە بووە . . !

بۆشەوەکەی تایەکی توندو گرانْ هەموو لەشی داگرتیت . خەم‌و خەفەت لەهەموو لایەکەوە شالاوی گەرمی بۆت هێنا . ئۆقرەت بەخۆت نەدەگرت . نەت دەزانی چی بکەیت‌و چۆنی لێك بدەیتەوە . . ! بۆ چەند جارێك خەونەکانت زیندە بەچاڵ کران . . کەسێك نەبوو گوێت بۆشل بکات‌و لە ئازارەکانی ناخت تێ بگات‌و تۆزێك دڵنەواییت لێ بکات . جێت بەخۆت نەدەگرت لێ پەروا ئەم سەرو ئەوسەری ژوورەکەت دەکردو دەستت دەدا بەیەکاو ، ئاهی گەرمت هەڵدەکێشا ، هەر ئەوەندە نەبوو لەگەڵ هەناسەی گەرمتدا جەرگ‌و هەناوت بێتە دەر . . .

تا درەنگێك بەم حاڵە مایتەوە . لەئەنجامدا ناچار سەرت نایە سەر سەرینەکەت . . سەرت پلی دەداو ئێش‌و ئازار زەفەری پێ دەبردیت . . تاماوەیەکی درەنگ ئەم دیوو ئەو دیووت دەکرد . . وات دەزانی لەسەر زەردە درك ڕاکشاویت . . بەڵام لە دووایدا ئاگات لە دونیا براو چوویتە جیهانێکی ترەوە . . . خۆت لەبەردەمی پەیکەرە زەبەلاحەکەت دۆزیەوە . ! کەوا ماوەیەکی دوورو درێژ بوو بەعەزرەتەوە بوویت لە نێوە ڕاستی شاردا بەسەر سەکۆیەکەوە بەپێوە

بیبینیت . . . ئەوەتا بەمەرامی خۆت گەیشتیت‌و پەردە لەسەر کۆتەڵەکەت هەڵدەماڵرێت . . منداڵان بەچەپکە گوڵەوە بەریز بەرامبەر سەکۆکە وەستاون‌و بەگشتی سروود دەڵێن . . خەڵکێکی زۆر سەرسامی تەماشا کردنین بەپەرۆشەوە بەپاڵە پەستۆیی بەسەر شۆستەکانەوە وەستاون . چاوەڕێ‌ی پەردە لەسەر هەڵماڵینی پەیکەرەکەن ، بۆ ئەوەی بەبینینی چاویان بگەشێتەوە . . پەردە لەسەر پەیکەرەکە هەڵماڵدرایەوە دەنگی چەپڵەو سروود بەرز بوونەوە . . دونیا هەمووی خرۆشا . . . چەند منداڵێکی ڕوح سووکی سپی پۆش ، پۆلە کۆتری سپیان بەسەر پەیکەرەکەدا هەڵفڕاند . . پەیکەرەکە بەبەرزایی چووار گەز لەسەر بنەچەکەدا بەپێوە وەستابوو . بەلەخۆباییەکەوە سینگی ڕووتی دەرپەڕاندبوو ، بزەی کەوتبووە سەر لێو . . وەك دوو برای گیانی بەگیانی بەتەنیشت یەکترەوە وەستابوون . . . خەڵکیش بەردەوام گوڵ بارانیان دەکردن . . بەڵام لەناکاو زەردەواڵەیەکی زەرد لەئاسمانەوە بەگیزە گیز بەرەو ڕووتان هات . . هەتا دەهات گەورەتر دەبووو ، دەنگیشی بەرزتر دەبووەوە . دەمی داپچڕاندبووو ، بەرەو ڕووی هەردووکتان هات . . خەریك بوو بەدەنگە ناسازەکەی سەرت کاس بکات . خەڵکەکە بەتەواوەتی خرۆشان بەسەریەکا . . زەردەواڵەکە لێتان نزیك بووەوە . دەمی زیاتر داپچڕاند . . . قەپی بەخۆت‌و پەیکەرەکەتا گرت . . تۆیش هەر ئەوەندەت بۆکرا باوەش بەلاقی پەیکەرەکەتا بکەیت‌و ، بەهەموو هێزتەوە هاوار بکەیت نا . . نا . . نا . . نا . . هەرکە بەئاگا هاتیتەوە خۆتت لەسەر زەویەکەدا بینیەوە کەوا لەسەر قەرەوێڵەکەت بەربوویتەتە خوارەوەو ، سەرینەکەیشت بەتوندی لە ئامێز گرتووە . . ! هەستت کرد هەموو جەستەت لە ئارەقەیەکی خەستدا شلپەی دێت . . . بەزەحمەت توانیت هەڵسیتە سەرپێ . . . زمانت گۆی کردو لەبەر خۆتەوە ووتت : بەخوا خەونێکی ناخۆش بوو . . ! ؟

• - کۆتەڵ = تمثال

ئەڤینەکا راست

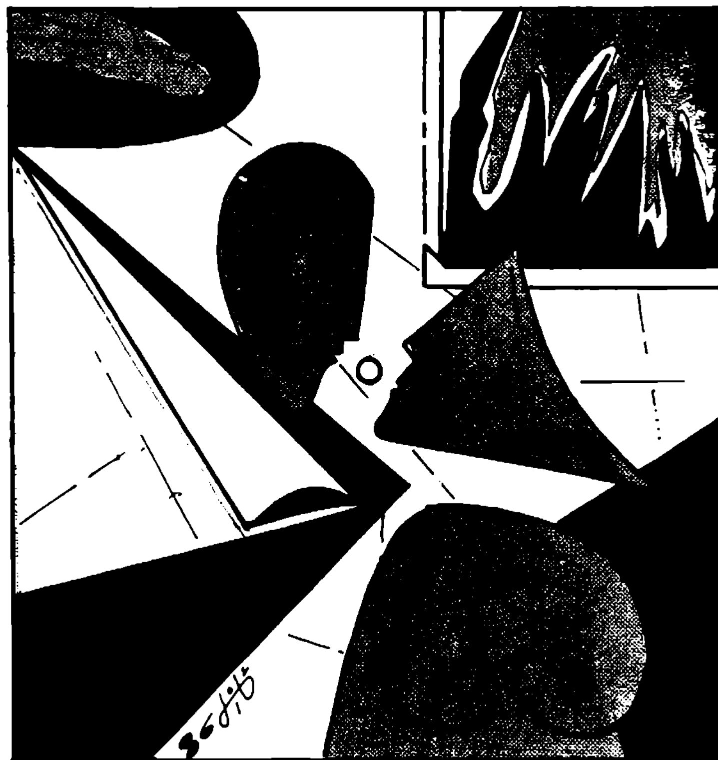
○

ئەحمەد داود قومری

١٩٨٦/٩/١

جارا ئێکێ بو ل سەر جهێ خو دنڤست ، پشتی کو نێزیکی مەهەکێ دخەستە خانێ ڤە مای . . ژ خەو رابو چاڤێن خو زل‌کرن چاڤێن وێ ڤـپەنجەرێ کەتن ، روناهیێ تێرا دیاردکر زانی کو سپێدەیە و روژ ئادەرکەتی . .

د هزرێت خودا گوت (سوپاس بو خودێ ، ئەزڤێ جارێژی زڤریمە ڤەماڵ) ، پێن خو کێشانە بەر خو دڤیا رابت لێ لەشێ وێ یێ‌گران‌بو وپێن وێ لدویڤ نەهاتن جارەکادی پالداڤەو گوت (وەی خودێ ئەڤە بو من ل کیرێ ڤەشارتی بو) ، پاشی هێدی هێدی ژبن جهێ خودەرکەت‌و پێنگاڤ پێنگاڤ خو گەهاندە بەر پەنجەرێ پەردە دائالەکی د پەنجەرێ‌را بەرێ خودا وان دارو بارێن ل حەوشێ کو تیروژکێن روژێ پێت لناڤ بەلگێن وان ئالزین‌و چویچکا یادادایە سەر و کوترا یادادایە سەرسیڤاندا پاشی خوگەهاندە بەر خودیکێ‌و بێهنەکا خوش مادروێن خو رێنا کوهێش د مشتێ ژشوین برینێن وەرگەرهاتێ

ئوتومبێلێ . . ، ل سەر ملێ خو زڤری‌و چاڤێن وێ ڤـوێنێ وێ کەتن بدویواریڤە و ئەو دێمێ وێ یێ گەش وەکی گولا چاڤێن وێ تژی روندك بون و بسەر رویادا هاتنە خار د گەل هندێ هەڤالێ وێ «کوڤان» هاتە هزرێ . . و د هزرێن خودا گوت ، ئەو ژی نوکە لسوزا خو لێڤە بویە . . و ئەگەر چەند هاتبتە خەستەخانێ و سەرامن دا بت ژدل پێڤە بون بوو نەچ ددی ، و هەر دەمێ برینێن من ساخ بن دێ بێژتە من بخاتراتە . . روندکێن خوڤە مالین ، دەستێ خو درێژکرە پەرتوکەکێ چەند وێنێت خو و کوڤانی ئینانە دەر ئەوێن کو پێکڤە ل کولیچێ کێشاین و ئەو دەمێن پێکڤە بوراندین هاتنە پێشی چاڤا و پاشی چەند کاغەزەك ژوان یێن کو ڤانی بوهنارێن ئینانە دەر و یەکەمین کاغەز بۆ هنارتی ڤەکرو خاند کو تێدا نڤێسی بو :

(نزانم ئەز چ بێژمەتە . . هەگەر بێژم خو شتڤیا من ژ بەری من گەلەکا ئەڤ پەیڤە یا گوتی ، و ئەگەر بێژم ژیانا من یان هیڤی‌و ئومێدێن من دیسا ژ بەری من گەلەك ئەڤین دارا یاپێ گازی کری ، ل بەر هندێ دێ بناڤێ تەگازیکە مەتە ناڤێ تەیێ کوبویە شرین ترین پەیڤ ل سەر ئەزمانێ من «کەڤ» . . . جوانترین سلاڤ بوتە دگەل قەفتەکا نێرگزێن خوناڤ گرتی . . ئەڤە ژروژا من تودیتی ل جارا ئێکێ دلێ من یێ بویە ئێخسیرێ بەژناتە و وێنێ تەیێ شرین ژێش چاڤێن من ناچیت ، توبویە هزر و بیرێن من بروژو شەڤ . . . و باوەر بکە گەلەك شەڤ د بورن و ئەز دهزرێن تەدا و چاڤێن من رێکێ نادەنە خەوێ ، و هەگەر چونە سەرئێك دیسا دێمێ تەیێ شرین‌و گەلش مێهڤانە ل سەر مژیلانکا . .) هەتا ڤێرێ‌و و راوستیا ئاهینکەکا کویرکێشا . . و ئەوکاغەزە پێچاو دەیناڤە چهێ وێ وپشتی روندکێن خوپاقژکرین کاغەزەکا دی ئینا دەر کوڤانی بونڤیسابو دەمێ ژێ ڤدویرکەتی دەکەکی کوتێدا (گوت . «کەڤ» روناهیا چاڤێن من هەر روژەکا ئەز بژیم دویری‌تە ل بەر من دبتە سالەك . . دێمێ تەیێ گەش وەکی کولیلکێن بهارا ناچت ژ هزرێن من ، هەگەر بە ژناتە یاشەپال ئەز نەبینم ، یان ئەو خالا ل سەر رویێ‌تە وەکی هەیڤا چواردە شەڤ هەگەر ژیانا من روهن نەکەت باوەر نەکە ئەز بژیم . . گەهەشتە هەتا ڤێرێ‌و تەق تەقا دەرگەهی ئەوژ دەریا هزرو خەما ئینا دەری ، بلەز روندك ژچاڤێن خو و ژسەر رویێن خو ڤەمالین‌و پاقژکرن ، و بدەنگەکێ بناڤ گریڤە ئالهای گوتە ئەڤێ ل‌بەر دەرگەهی بەلێ . . بێهنا خو فرهەکە . . ، کاغەزا خو پێچاو زڤراندە ڤە جهـ و هێدی خو گەهاندە بەر دەرگەهی . .و ڤەکر . . خوەها وێ چنار بو لدەرکەهی دای . . هندەك روندکێن دی کەتبونە چاڤێن وێ . چنارێ گوتێ ئەڤە تودکەیە گری ؟ بۆچی ؟ . . پاش گوتێ روندکێن خوپاقژ بکە و بگرنژە من بۆتە مزگینیەکا خوش یا ئینای . لی‌بدەنگەکێ دامای و پر کوڤان گوتێ توژی ترانێن خو بمن بکە . . کا باخڤە تە چ هەیە ، لی‌چنارێ ئاخڤتناوێ بری . .و گوتێ هەتا ئەم نەرونین وتونە گرنژی ئەزبوتە نا بێژم . . . پشتی روینشتین و کەڤ گرنژی ، چنارێ گوتێ ، کوڤان یێ لدەڤ مە ل مال‌و ئێڤاری خازگینیێن تەدێ‌هێن . . ! ؟

خۆشم دەوێیت

نووسینی - گەزیزە

-١-

جگەرەکێشان بێ‌تاقەتی کردبووم ، زۆر جار لە خۆم بێزار ئەبووم ، ئەمویست هەرچۆنێك بێت واز لە جگەرەکێشان بهێنم . . . چونکە دەمزانی بێ‌سوودە . گاڵتەشم بەوانە دەهات کە دەیان ووت بۆ خەفەت باشە . . . ئەمەش یەکێك بوو لەو شتانەی کە مرۆڤ خۆی پێ‌ئەخەڵەتاند .

بەڵام من ئەو سوودەی لێم‌وەرگرت ، ئەوە بوو لە کاتی کێشانیدا بێ‌دەنگی دای‌دەگرتم‌و لەنێو شەپۆلی دوکەڵەکەیدا هەردوو چاوم دەبوونە دوو دڵداری دەست لەملانو بەسەر ئاوریشمی خۆشەویستیەکی بێ‌گەرددا هەنگاویان دەنا . . . بەتایبەتی ئەو کاتانەی کە دایکم قسەی بۆ دەکردم نووزەم لە خۆم دەبڕی ، دەربارەی ئەو بابەتەی کە زۆر مەبەستی بوو . . ئەویش سەری قسەو بنی قسەی :

- خوێندنت تەواو کردووەو ئیتر پێویستە بیر لە دووا ڕۆژی خۆت بکەیتەوە .

هەموو ڕۆژێك دەجارو بیست جار ئەمە دووبارە دەکرایەوە .

چەند بێزار ببوم ! دەت ووت بزمارەو بەسەر دەمارەکانی سەرمدا دای‌دەکوتن . خۆ کە کتێبێکم دەگرت بەدەستەوە ، دایکم ئەوەندەی‌تر ڕقی هەڵدەستا چونکە دەمزانی باوکمی دەکەوتەوە یاد ، هەمیشەش دەی‌ووت :

- ئەم خوێندنەوەیە چاك پەکی خستوویت ئێستا ڕەفیقی تۆ خەریکی ماڵ پێکەوەنانەو تۆش . . .

چەند پێکەنینم بەم قسانەی دایکم دەهات ، لە هەمان کاتیشدا بەزەیم بەخۆمدا دەهاتەوەو دەگریام بۆ بوونی خۆم ، کە لە پێناوی ئارەزووی کەسانی‌تردا خولقاوم .

چاك ئەمزانی دایکم مەبەستی چیەو بۆچی ئەم قسانە دەکات . بەڵام نەم دەتوانی ئەوەی دەیزانم ڕاستەوخۆ پێی بڵێم . جارجار کە زۆری لەگەڵ دەووتم ، وشەکانی سەر زمانم

پەلەپڕوزێیان بوو تا خۆیان دەرپەڕێننە دەرەوەو بدەن بە پەرەی گوێیداو دایچڵەکێنن ، بەڵام خێرا لێوی خۆم دەکرۆشتو بە ددانەکانم پاڵم بە وشەکانەوە دەنایەوە بۆ ناو باوەشی دڵە پەنگ خواردووەکەم چونکە پیرۆزیو دڵسۆزی ئەو بۆمن ڕێگەی زۆر شتی لێبەستبوومەوە . . هێندێ جار نەمدەزانی چی بکەمو هەق بدەمە دەست کێ . دایکم ؟ . . خۆم ؟ . .

(. . .) ؟ کە چاوەڕێی هەموو ژیانی لە من دەکات . دڵنیاش بووم کە دایکم بە هیچ جۆرێك بە (. . . .) قایل نابێ ، چونکە خزمی باوکمەو . . . . ئەویش بە خوێنی سەری باوکم تینووە .

—٢—

هەموو ڕۆژێك ئەم وشانە وەك ئەو دڵۆپە بارانانەی ئەیدا لەتەنەکەی سەر بەرمیلی حەوشەکەمان ، ئاواش ئەیاندا بەدەرگای مێشکمدا . . . زۆر ماندوو بووم ، کتێبەکەم گرتەوە بەدەستەوە بۆ ئەوەی خۆم لە چوارچێوەی ئەم ژینە ئاڵۆزەدا بشارمەوەو ون بم ، بەڵام داخەکەم نەمتوانی دەستبکەم بەخوێندنەوە . ئەوە ماوەیەکیشە (. . . .) دەنگی نیەو منیش بۆم نەکراوە لێی بپرسمەوە ، خۆ ئەگەر دەشزانێ دایکم بەم جۆرە سەری تێکردووم ، . . . . لەگەڵ خۆمدا لەم وتوویژەدا بووم ، دایکم دەرگا کەی کردەوەو خۆیکرد بە ژووورداو کەمێ دانیشتو بە بیانوی شتێکەوە سەر لە نوێ کلیلی باسەکەی کردەوە : کە ئیتر ناتوانێ لەمە پتر بە دیارمەوە بمێنێتەوە ، کاتی ئەوە هاتووە کە منیش بیرێك لە ژیانی خۆم بکەمەوە .

وەکو لەسەربانێك فڕێمدەنە خوارەوە ، ئاگام لە خۆم نەما . . . چۆن ؟ ! ئەمە دایکمە بەم شێوەیە لەگەڵم دەدوێ ؟ باوەڕ نا کەم ؟ . . چۆن ؟ بۆیە ئیتر بە تەواوی گەیشتە تینمو وشە پەنگخواردووەکانی دڵم بە وروژم شالاویان بۆ دایکم بردو ئەوەی ویستم درکاندمو وتم : . . . .

دایکم زانی ڕاستی دەڵێم بەتەواوی تێكچوو ، ڕەنگێکی هێناو ڕەنگێکی برد ، سەری دانەواندو دەستیکرد بە هەڵگلۆفینی دەستەکانیو هیچ قسەی نەکرد .

پاش ئەوەی کە هۆشم بەخۆمدا هاتەوە ، فرمێسکە قەتیس ماوەکانی چاوم داچۆڕانە سەر ڕومەتمو یەکەم دڵۆپی لێوی سەرروومی تەڕ کرد ، بە دووای ئەودا دووەم دڵۆپیش چۆڕایەسەر ریزی یەکەمی کتێبەکەی دەستم ، دامە پڕمەی گریانو خێرا کتێبەکەم فڕیدایە سەر زەوییەکەو ڕامکردە دەرەوە . . . نەمدەویست باوەڕ بکەم ! . . . چۆن دایکم شتیوای لە خەیاڵدایە ؟ ! . . . تازە لەپاش چی ؟ کە نامەم بۆ دایکم نووسی ، چی پێبڵێم . . . ؟ . . بە هەردوو دەستم رووی خۆم داپۆشیو دەستەکانیشم دەتووت لەگۆمی ئاودا دەرم هێناون ، فرمیسکەکانم هێندە تەڕیان کردبوون . کە بیرم دەکردەوە دەگەیشتمە ئەوەی کە بڵێم :

– دایکیشم مافی خۆیەتیو . . . دەیەوێت بژی . . . ئەویش وەکو هەموو ئافرەتێکیتر دەیەوێت . . . .

دایکم هەموو کۆسپەکەشی هەر من بووم ، چونکە تەنیا منی هەبوو . دووای ئەوەی ماوەیەکی زۆر گریامو بەخۆمدا چوومەوە ڕامکردە دەرەوە بۆ لای دایکمو دەستەکانم ئالاندە ملیو لێوم خستە سەر ڕوومەتیو گەرمترین پیرۆزبایم لێکردو . . . بێئەوەی بپرسم بە تەمای چیتو کێت هەڵبژاردووە ؟ چونکە هەموو شتێکم دەزانی .

—٣—

دووا بڕیارم ئەوەبوو کە هەرچۆنێك بووە لە ماڵەکەدا نەمێنمەوە ، تەنیا ڕێگەش بۆ ئەمە شووکردنێکی بێچارەیی بە لەپێناوی دایکمدا ، دەشمزانی کە دایکم کێی بۆ دەست نیشان کردووم بێئەوەی کە هیچ هەستێکم بەرانبەری هەبێت ، بۆیە قەڵەمەکەم هەڵگرتوو دەستم کرد بە نووسینی ئەو وشانەی کە دووارۆژی خۆمی بو (. . . .) دەست نیشاندەکرد ، بەردەوام فرمێسکەکانیشم دەبوونە خاڵو مانای ووشەکانمیان روون دەکردەوە نووسیم :

– به پێی ئەو بارە نالەبارەی کە هاتۆتە ڕێگەمو ڕزگاربوونم لێی زۆر گرانە ، پێویستە سنوورێك بۆ پێوەندی نێوانمان دابنرێت کە ئەویش شووکردنە .

چونکە . . . . . . لەبەر . . . . . . باشتر وایە هەریەکەمان بە دووای چارەنووسێکیتردا بگەڕێت . فەرمانی ژیانوا دەڵێت : کە من قەرزاری دایکمو دەبێت بەهەر شێوەیەك بێت ئەو قەرزەی بدەمەوە ، تاکو هاوکێشەکە یەکسان بێت . . . . لەبەرئەوە .

لەبەر ئەوەی دەمارەکانی دەستم دەستیان کرد بە بێزاری دەربڕین بەرانبەر بە قەڵەمەکە ئیتر لەوەپتر نەمتوانی بنووسم . نامەکەم بە پچڕ پچڕی بەجێهێشت ، بەچاو فرمێسکم دەرشتو بەدڵیش خەم . . . . دیسانەوە بیرە ئاڵۆزەکانیش دەستیان کردەوە بە شاڵاوهێنان بۆم ، چۆن ؟ کە منداڵ بووم ، هەمیشە وێڵبووم بە دووای سۆزی باوکمدا ، . . گەورەش بووم ، پەڕەی گوێم بە پێوەندییە ئاڵۆزاوییەکەی دایکمو باوکم کرایەوە ، ئێستاش ئەوەتا دووا ڕۆژی خۆم بەدەستی خۆم دوو جار ڕەش دەکەمەوە ، جارێك (. . . .)ی خۆشەویست ون دەکەمو جارێکیش مرۆڤێك هەڵدەبژێرمو دەیکەمە هاوسەری ژیانم کە هیچ ئاشنایەتیەکم لەگەڵیدا نیە .

–٤–

بەڵێنم بەدایکمدا کە بۆ ماوەیەکی کەم لێم بوەستێ تاکو وەڵامی نامەکەی (. . .)م پێبگات . پاش گەیشتنی نامەکەی . . . بۆی نووسیبووم :

هەریەکەمان داستانێکی تەواوی ئەم پەرتووکەین کە پێی دەووترێت ژیان ، بێئەوەی لەیەکتریش بگەین . . کەسانیوا هەن لە پێناوی بەرژەوەندیەکی تایبەتیدا پیرۆزترین خواستی خۆیان دەدۆڕێنن .

هەموو جارێکیش قسەکەی خۆت لەناو خوێنی دەمارەکانی سەرمدا وەك ڕێبوارێکی ونبووی تاریکەشەو دێتو دەچێت کە دەتووت :

– دایکمو باوکم لە پێناوی ساتێکی ئارەزووی بیرچوونەوەی خۆیاندا ، منیان فڕیداوەتە زبڵخانەی ژیانەوە .

جامنیش نامەوێت کەسێکی پاك بخوڵقێنمو پێشکەش ئەم ژیانەی بکەمو بەرەشیش بێسپێرمەوە بەخاك .

خۆشمدەوێیت ! تائەو کاتەش کە تارای بووکێنیەکی فرمێسکاوی دەکەنە سەرت ، هەر خۆشمدەوێیت . کە تاراکەیان لابرد . . . رقم لێت دەبێتەوە ، لە خۆم لە دایکت ، لە . . . . لە . . . . چونکە ژیان وات لێدەکات تۆش لە پێناوی ئارەزوویەکی خۆتدا یەکێکی سەرلێشێواویتر بخەینە بەردەمی بێهۆشێکی وەکو من .

لەمە زیاتری نەنووسیبوو ، کە لە خوێندنەوەی نامەکە بوومەوە هەتا توانیم قیژاندمو ڕوومکردە دایکمو هەردوو دەستم توند نایە بینیو هاوارم کرد :

– بۆچی منت دروستکرد ؟ پێمبڵێ بۆچی بژیم ؟ بۆ ؟ بۆ . . ؟

خێرا دەستم هەڵگرتو بەهۆش خۆمدا هاتمەوە ، بە پەلە دەرگاکەم کردەوەو وەك شێت شەقامەکەم گرتەبەرو هەرچۆنێك بوو خۆم گەیاندە لای (. . . .) کەگەیشتم بینیم لە نێو شەپۆلی دووکەڵی جگەرەکەیدا ون بوەو چاوی بریوەتە بن میچەکەی بەرانبەری ، هیچ نەجوولا . . چوومە بەردەمیو چاوەکانم بڕیە چاویو دەستە ساردەکانیم خستە نێو دەستمەوە ، کەمێ تێمڕوانیو لێوم خستە سەر چاوەکانیو ماچێکی سەرفرازی هۆشو بیرە پاکەکەیم کرد ، پەیمانمدایە تا دووا هەناسەم لە پێناوی وشەکانیدا بژیم چونکە ئەویش ونبوویەکی نێو ئەم داستانەیە ، دووا وشەشم لەبری بەخواسپاردن :

خۆشم ئەوێیتو لەگەڵت دەژیم . . تا ئەوکاتەی ئەم خاکە باوەشمان بۆ دەگرێتەوە ، خۆشم دەوێیت .

گەزیزەی عومەری عەلی

١٩٨٦/٢/١٢

بەغداد

کوشتنی فیلێك [1]

نووسینی :- جۆرج ئۆروێل

٥

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە :-

شێرزاد حەسەن

١٩٨٥-٨-٢٣

لە (مۆلماین) [٢] دا کە دەکەوێتە (بورما) [٣] ی باشوور خەڵکێکی زۆر قینی لێم بوو - یەکەمجاریش بوو لە هەموو ژیانما ئەوەندە گەورەو پایەدار بم . . بەرادەیەك ببمە مایەی رقو کینەی خەڵکی‌و کەیفیان بە چارەم نەیەت . ئا لەو شارەدا ئەفسەرێکی بچووك‌و کەم‌دەستەڵاتی پۆلیس بووم . خەڵکی ئەو ناوچەیە وەك دوژمنی باوك‌کوشتە سەیری ئاوروپایی‌کانیان دەکرد . بێ‌ئامانجانە ددانیان لێ دەکرۆشتین . کەس نەیدەوێرا ئاژاوە بنێتەوە ، بەڵام ئەگەر ئافرەتێکی ئەوروپی بەتەنیا بچووبایە بازار : ڕەنگە ئەوسا یەکێك لەوان (- ئاوی بیتل - ی) [٤] ناو دەمی خۆی تف دەکردەوە سەر کراسی ئەو ئافرەتە . من وەك ئەفسەرێك ببوومە تیرو توانجی هەموویان ، لە هەر کات‌و شوێنێکدا - بیانزانیبا دوورن لە مەترسی - تەواو سەغڵەتیان دەکردم . ئەگەر لە گۆڕەپانی فتبۆڵێن دا یاریم بکردایە یەکێ لە (بورما) یی یە شەیتان‌و سووکەڵەکان پێی دەخستە بەرپێم‌و پاشقولی لێ دەگرتم تا بەربېمەوە ، ناوبژی‌کەری گەمەکەش کە - بورمایی - بوو خۆی غەشیم دەکردو سەیری لایەکی دیکەی دەکرد ، خەڵکەکەش بە دەنگێکی بەرزو زۆر بە ناشیرینی‌یەوە قاقا پێدەکەنین . نە جارێك‌و نە دوو . . ئەم بەزمە زۆر جار دووبارە دەبۆوە . دوابەدوای ئەوە وای لێ‌هاتبوو مێشکم بتەقێ . . بەتایبەتی کە دەم‌وچاوی زەردباوی ئەو گەنجە گاڵتەجارانەم دەبینی ، یان کە دەیانزانی دەستم نایانگاتێ بە هات‌وهاوارو هۆی‌هاوە گاڵتەیان پێ‌دەکردم . . ئەم جۆرە ڕابواردنە تەواو سەغڵەتی کردبووم . قەشە - بووذی -یە گەنجەکان لە هەمووان خەراپتر بوون ، بەهەزارانیان لەو شارەدا دەژیان‌و لەوە دەچوو هەموو بێ‌کاروئیش بن : تەنها ئەوە نەبێ لەسەر سوچی جادەکان بوەستن‌و گاڵتە بە ئەوروپی‌یەکان بکەن .

هەموو ئەم شتانە سەرسام‌و بێزاری کردبووم . چونکە هەر ئەوسا گەیشتبوومە ئەو ڕاستی‌یەی کە ئیمپریالیزم شتێکی یەکجار پیس‌و گلاوەو چاکترین چارەسەر ئەوەیە زۆر زوو واز لەو کارە بێنم‌و خۆم ڕزگار بکەم . هەڵبەتە من لەژێرەوە لەگەڵ خەڵکانی -بورما- بووم‌و دژی -بەریتانیا - یی‌یە چەوسێنەرەکان بووم . ئەوەندە قینم لەو پیشەیەی خۆم دەبۆوە . . بەرادەیەك کە هەرگیز بۆم وەسف ناکرێ . ئەم جۆرە کارو پیشەیەش وات لێ دەکا لەنزیکەوە پۆخڵەوات‌و پیسی‌ی ئیمپراتۆرییەتی - بریتانی - بەچاوی خۆت ببینیت . دیمەنی بەندی‌یە مات‌و مەلوولەکان کە خزابوونە نێو قەفەزی پیس‌و بۆگەن‌کردووی بەندیخانەکان ، دەم‌وچاوی پڕ ترس‌و خەمی ئەو تاوانبارانەی بۆ ماوەیەکی درێژ بەندکرا بوون ، هەروەها لاران‌و سمتی شین‌و مۆر هەڵگەڕاوی ژێر شوللك‌و حەیزەرانی جەڵدەکراوەکان . . ئەمانە هەمووی وایان لێ‌کردم تا ئەوپەڕی هەست بە تاوان‌و گوناه بکەم . بەڵام

ORWELL

ئەوسا ئەوەندە ئاگام لە دونیا نەبوو . . ئەوەندە وریاو زرنگ نەبووم ، ئەوسا هەر گەنجو نەفام بووم ، دەبووایە بەبێدەنگی بیر لە خەمو گرفتەکانم بکەمەوە . . ئەو بێدەنگی‌یەی رۆژهەلاّت بەسەر هەموو ئینگلیزێکدا سەپاندبووی . تا ئەو رادەیە نەفام بووم کە نەمدەزانی – ئیمپراتۆرییەتی بریتانیا – خەریکە لەناو بچێ ، لەوەش نەفامتر بووم . . وام دەزانی ئیمپراتۆرییەتی بریتانی گەلێ مەزنترە لەو ئیمپراتۆرییەتە تازەو ساوایانەی لەدوای خۆیەوە دێن‌و دروست دەبن . من هەر ئەوەندەم دەزانی کە کەوتوومەتە نێوان بەرەی دوو بەرداشەوە : لەلایەکەوە رقم لەو ئیمپراتۆرییەتە بوو کە خۆم خزمەتگوزاری بووم ، لەلایەکی دیکەوە لەو درندە بچکۆل‌و شەرانی‌یانە پەست بووم کە وایان لێکردبووم چیتر نەتوانم لەسەر ئەو کاروپیشەیەم بەردەوام بم . لەو ماوەیەدا بەشێکی زۆری بیرو هۆشم لای فەرمانرەوایی – بریتانیا – بوو . . لای ئەو ستەم‌و بێدادی‌یەی کە لەوە دەچوو کۆتایی نەیەت‌و بنبر نەکرێ ، ئەو ستەمەی ، وەچە بەدوای وەچەدا ، ببووە مێردەزمەو دەستی نابووە بینەقاقای ئەو خەلّکە بێدەستەلاّت‌و داماوو ژێردەستەیە ، لەلایەکی دیکەوە وای بۆ دەچووم کەوا ئەوپەری خۆشی دونیا ئەوە بێت قەمەیەك لە ورگی قەشەیەکی – بووذی – رابکەم . (ئەم) جۆرە بیرو بۆچوونانەش ئەنجامێکی سروشتی‌و ئاسایی سیستمی ئیمپریالیزمن ، بۆ راستی ئەم قسەیە : دەتوانیت لە هەر فەرمانبەرێکی ئینگلیزی – هیندی بپرسیت . . بەمەرجێك لە دەرەوەی ئەو شوێنە بێت کە تیایدا فەرمانبەرە .

رۆژێکیان کارەساتێك روویدا . . ئەو کارەساتە بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ بەربینایی منی رۆشن کردەوەو خستمی‌یە سەر رێگەیەکی راست ، خۆی لە خۆیدا . . رووداوێکی سادەو هاکەزایی بوو ، بەلاّم وای کرد زۆر ئاشکراو روونتر شارەزای سروشتی راستەقینەی ئیمپریالیزم بم . . کە پێشتر وا بەجوانی شارەزای نەببووم – وای لێکردم ئاگاداری نیازو بۆچوونەکانی ئەو سیستمە چەوسێنەرو خوێنمژە بم .

بەیانی‌یەکیان زوو . . لەوبەری شارەوە – یارمەتیدەری پشکێنەر – لە (–سەرا–)وە بە تەلەفۆن ئاگاداری کردمەوەو وتی – «فیلێك بە بازارەکەدا بەرەللاّ بووەو دونیای وێران کردووە .» داوای لێکردم فریا کەوم‌و چارەیەك بدۆزمەوە ، سەرەتا نەمدەزانی چی بکەم . . بەلاّم دوایی سواری ماینێك بووم تا بەچاوی خۆم ببینم چی رووی داوە . . رووەو شوێنی رووداوەکە ملمنا ، تفەنگە کۆنەکەی خۆم برد کە بابەتەکەی – وئجستەرێکی (٤٤) – بوو . . زۆریش لەوە بچوکترو بێکەلّکتر بوو کە فیلێکی پێ بکوژرێ ، وەلێ لە دلّی خۆمدا وتم : بەتەنها زرمەی تەقینەوەکەی بەسە بۆ ئەوەی فیلەکە بترسێ‌و برەوێتەوە . چەندەها کەس لە –بورما–یی‌یەکان سەر رێگەیان لێگرتم‌و چیرۆکی بەزم‌و هەرای فیلەکەیان بۆ گێرامەوە . . هەلّبەتە فیلەکەش کێوی نەبوو ، یەکێ بوو لەو فیلە مالّی‌کراوانەی (کەوی) کە لەپڕ شێت‌وهارو بەلەسە دەبن ، جا لەبەرئەوە بەسترابۆوە ، بەلاّم ئەوە بوو شەوی پێشووتر هەرچی پەتك‌و قەوچ‌و قەراسە هەبوون : پساندبووی . . خۆی لەو بەندیخانەیە ئازاد کردبوو . لەم حالّەتەشدا بەتەنها خاوەنەکەی دەیتوانی

بەسەریدا زالْ بێ و هێوری کاتەوە ، کەچی ئەمیش بەدوای فیلەکە یدا دەگەڕاو بۆ ئەم مەبەستەش بەرەو لایەکی تر ڕێی لێ هەڵە ببوو . لەو ساتەی بانگی منیان کرد کابرای خاوەن فیل لەم گەڕان و سوورانەدا ماوەی دوانزە سەعاتەڕێ لە فیلەکە دوور کەوتبۆوە ، بۆ بەیانی یەکەی ، فیلی کەلەکەوێت کت وپڕ لە شار وەدەرکەوتەوە ، خەڵکانی - بورما - هەموو بێچەك بوون . بۆیە هیچیان بۆ نەدەکراو بەرامبەر بەو کارەساتە دەستەوەستان بوون . هەر ئەوسا کوختی لە ، حەیزەران دروست کراوی ، کابرایەکی تێك وپێك دا ، مانگایەکیشی کوشت ، خۆی کرد بەناو چەندەها دوکانی میوەجات و هەرچی بکەوتبایە بەر لموز هەڵی دەلووشی ، هەروەها بێتەوە . لە ڕێگا ڕووبەڕوو لەگەڵ لۆری - زبڵ -ی شارەوانی تووشی یەکدی دەبن ، کابرای شوفێر خۆی هەڵدەداو تا پێی تێدایە ڕادەکا . فیلەکەش ناکاتە نامەردی لۆری یەکە وەردەگێڕێ و لە چەند لایەکەوە زەرەری پێ دەگەیەنێ .

یاریدەدەری پشکێنەری - بورما -و چەند پۆلسێکی هیندی لەو گەڕەکە چاوەڕێی منیان دەکرد کە فیلەکەیان تێدا دیبوو . گەڕەکەکەش تابلێی پەڕپووت و بێ نموود بوو . چەندەها کوختی پەڕپووتی لە حەیزەران دروست کراو لێرەو لەوێ بەبان لێژایی گردێکەوە پەرت وبلاو ببوونەوە . . سەری کوختەکانیش بە گەڵاو لقی دارخورماکان گیرابوون . . لە بیرمە یەکێ بوو لەو بەیانی یانەی پیاو دڵی تێدا دەگوشراو ئاسمانیش بە هەورو هێلێ بوو . . تازە سەرەتای وەرزی باران بارین بوو . کەوتینە سۆراغ و پرسین . . لەو خەڵکەمان دەپرسی ئاخۆ فیلەکە بۆ کام لا ملی ناوە ، وەکو هەموو جارێك ، هیچمان دەست نەکەوت کەڵکی لێ ببینین . هەمیشە لە -ڕۆژهەلات- مەسەلەکە وا دەکەوێتەوە : لە دوورەوە چیرۆکەکە زۆر ئاشکراو ڕوونە ، بەلام تا پتر لە شوێنی کارەساتەکە نزیکتر بیتەوە : ئەوەندە پتر چیرۆکەکە تێکەل و پێکەل و پڕ نهێنی دەبێ . هەندێ لەو خەڵکە دەیانوت فیلەکە ئا لێرەوە ڕۆیشت . . هەندێکی دیکە دەیانوت : نەخێر . . لێرەوەنا . . لەولاوە ڕۆیشت ، کەچی کۆمەڵێکی دیکە وتیان : ئێمە گوێمان لە شتی وا نەبووە . . فیلی چی ؟ ئەوەندەی نەمابوو بگەمە ئەو قەناعەتەی کە هەرچی یەکی دەڵێن : درۆیە ، لەوکاتەدا لەنزیکەوە گوێمان لە هات وهاوارێك بوو ، هاوارێکی بەرزو پڕ ترس ، بەدەم هاوارەوە دەیوت - «منالینە دوور بکەونەوە . . هەر ئێستا برۆن و لێرە نەمێننەوە !» پیرەژنێك ، بەخۆو بە دارێکەوە ، لەتەنیشت یەکێ لە کوختەکانەوە بەدیار کەوت ، کۆمەڵێ منالی دابووە پێش خۆی و چەندەها ئافرەتیش بەدوایەوە کەوتبوونە قاووقیژو مڵچەی زبانیان دەگەیشتە بەرگوێ ، دیار بوو شتێکی وا قەومابوو کە ناکرێ منالان ببینن . بە چواردەوری کوختەکەدا گەڕام و لاشەی بێگیانی کابرایەکم دی لەناو قوڕولیتاوەکە کەوتبوو . حەمالێکی هیندی رووت و رەش پێستێکی -دراڤیدی- بوو ، لەوە دەچوو تۆزێ لەوەمەبەر گیانی دەرچووبێ . خەڵکەکە وتیان : فیلەکە زۆر کت وپڕ لە قوژنێکی کوختەکەوە پەلاماری دابوو ، بەلموز بەرزی کردبۆوەو پاشان پێی خستبووە سەر پشتی و لەگەڵ زەوی یەکە تەختی کردبوو . . بگرە پانی کردبۆوە . ئەو کاتەش وەرزی باران بوو ، زەوی یەکەش تەواو نەرم ببۆوە ، دەم وچاوی کابرا ، یەك پێ ،

بە زەوی یەکەدا ڕۆچوو بوو ، بەدرێژایی دوو یاردەش کردبووی بە چاڵێکی گەوورۆنە ، کەوتبووە سەر سك و هەردوو باسکیشی ، وەك خاچ ، لێك ترازا بوون و سەریشی ، زۆر بەرکەوە ، بەلایەکدا سوورا بوو . دەم وچاویشی نقومی قوڕو چلپاو بوو ، چاوەکانی زەق ، ددانەکانیشی بە ئازارێکی زۆرەوە دەرپەڕی بوون . . ئازارێك کە کەس بەرگەی ناگرێ . «بەم بۆنەیەوە . . تکاتان لێ دەکەم - پێم مەڵێن : ڕووی مردووەکان هەمیشە نقومی ئارام و هێمنی یە ، زۆربەی ئەو لاشانەی من دیومن زۆر شەیتانانە هاتوونەتە بەرچاوم .» کاتێ پێی ئەو درندە زەبەللاحە دەکەوێتە سەر پشتی کابرای هیندی :

پێستەکەی وا دادەماڵرێ هەروەك بڵێی کەروێشك بێو کەسێك زۆر بە ئاسانی پێستەکەی لێ داماڵی بێ. هەر کە کابرای مردووم دی پۆلیسێکم ناردە ماڵی برادەرێکی نزیك تا تفەنگێکی فیلکوشتنم بۆ بهێنێ، ماینەکەشم ناردەوە تەویلەکەی. لەوە ترسام بۆنی فیلەکە بکاو بتۆقێو بەرم بداتەوە.

دوای چەند چرکەیەك پۆلیسەکە بەخۆو بە تفەنگو پێنج گوللەوە گەڕایەوە، هەر لەو ساتەدا چەند - بورما -یی یەك هاتن و وتیان فیلەکە وا لە دامێنی گردەکەو لەنێو مەرەزەی برنجەکانە. مەرەزەکەش تەنها سەد یاردەیەك لێمانەوە دوور بوو. هەر کە هەنگاوم نا سەرتاپای خەڵکی گەڕەك لە کوختەکانەوە هاتنەدەرێو کەوتنە دوام، کە تفەنگەکەیان دی کەوتنە هاتو هاوار تەواوێك هەڵچوو بوون بەوەی من بەرەو لای فیلەکە دەچمو تەقەی لێ دەکەم. سەرەتا، کە فیلەکە کوختەکانی تێكو پێك دا، ئەوەندە بەلایانەوە گرنگ نەبوو. بەڵام ئێستا مەسەلەکە بەتەواوی گۆڕاو فیلەکە خەریکە بکوژرێ. ئەوەش بۆ ئەوان دەبێتە مایەی خۆشیو گاڵتەو بەزم: هەروەها بۆ ئینگلیزەکانیش هەر هەمان تامی لێ دەبینن. وێرای ئەوەش.. ئەو خەڵکە پێوستی بە گۆشتی فیلەکە هەبوو. ئەم هەموو بەزمە، بەشێوەیەکی نادیار، سەغڵەتو نائارامی کردم. من نیازم نەبوو فیلەکە گوللەباران بکەم — من تەنها بۆ ئەوە ناردم تفەنگەکەم بۆ بێ تا بتوانم بەرگری لە خۆم بکەم ئەگەر پێوست بوو — لەوە ناخۆشتر نی یە تۆ بەرێوە بیتو خەڵکێکی زۆرت بەدواوە بێ. بەشانی گردەکەدا غل بوومەوەو وام هەست دەکرد زۆر گێلو دەبەنگ بم، تفەنگەکەم خستبووە سەرشانو یەك ئۆردی یە خەڵکیش لەدوامەوە یەکدیان دەشێلاو هەتا دەهات زیادیش دەبوون.

لەخوارەوەش.. لەو پێدەشتەدا، لە دووری کوختەکانەوە: ڕێگەیەکی قیرتاوکراو دەهاتە بەردەمت، پاشان بە پانتایی هەزار یاردە مەرەزەی قوڕاوی برنجت دەدی، بارانی یەکەم تێرئاوی کردبوو، لێرەو لەوێش گیاوو گوڵی بیژۆك بلاو ببۆوە. فیلەکە، لەدووری هەشت یاردە لەڕێگاکەوە، قیت وەستابوو، لاتەنیشتی چەپی لە ئێمە کردبوو، تۆزقاڵێك بە نزیك بوونەوەی قەڵەبالغی یەکە خۆی سەغڵەت نەکرد. پر بە قەپی گیای هەڵدەکێشاو دەیکوتا بە ئەژنۆی خۆی تا پاك بێتەوە.. پاشان چلێسانە هەڵی دەلووشی.

لەسەر ڕێگاکە وەستام. هەر کە فیلەکەم دی لەوە دڵنیا بووم کە نابێ تەقەی لێ بکەم. شتێکی ترسناکە تەقە لە فیلێك بکەی کە بە کەڵکی کارو ئیشی خەڵکی بێ، وەکو ئەوە وایە ئامێرێکی گەورەو زۆر بەبایەخ تێك بشکێنیت — هەڵبەتە تا بۆمان بکرێ نابێ گوناهی وا بکەین. لەو دوورەوە کە وا بەهێمنیو لەسەرخۆ گیای دەخوارد.. هەستت دەکرد لە مانگایەك ترسناکتر نی یە. ئەوساو بگرە ئێستاش وای بۆ دەچم کە هەڵچوونو بەلەسەبوونەکەی تا دەهات کەمتر دەبۆوەو نەدەما، لەم حاڵەتدا بێ ئەوەی زەرەر بە کەس بگەیەنێ لەوناوە دەڵەوەڕا تا خاوەنەکەی دەهاتو دەیگرتەوە. وێرای ئەوەش.. من بە هیچ شێوەیەك بەتەما نەبووم بیکوژم. بڕیارمدا بۆ ماوەیەکی کەم چاودێری بکەمو دڵنیا بم لەوەی کە جارێکی تر خۆی شێت ناکاو بەلەسە نابێ.. پاشان بچمەوە کاولەکەی خۆمان.

بەڵام لەم ساتەدا ئاورێکم لەو حەشاماتە دایەوە کە کەوتبوونە دوام. خەڵکێکی یەکجار زۆر.. بەلایەنی کەم دوو هەزار کەس دەبوون، لە هەر چرکەیەکیشدا ژمارەیان زیادی دەکرد.. تا چاویش بڕ دەکا بە هەردوو بەری ڕێگاکەدا ڕێچکەیان بەستبوو. سەیرێکی دەریای هەزارەها دەموچاوی زەردم کرد کە لەسەر ئەو جلە ڕەنگاو ڕەنگانە مەلەی دەکرد.. ڕەنگی زۆر زەق — ئەم دەموچاوانەی خۆشیبان لێ دەباری.. خۆشی ئەم بەزمو گاڵتەجاری یەو دڵنیا بوون لەوەی کە دوای قەیرێکی تر فیلەکە گوللەباران دەکرێ. سەیریان دەکردم وەك ئەوەی سەیری سیحربازێك بکەن کە خەریکی فڕوفێڵی یەکێ

نە سیحرەکانی بێ . منیان خۆش نەدەویست ، بەڵام بەخۆو بەو تفەنگە سیحراوی‌یەوە ئەوەی دەهێنا چاوم لێ نەتروکێنن . کەچی وێڕای ئەو هەموو بەزم‌و ڕەزمەش کت‌وپڕ هەستم بەوە کرد کە دەبێ تەقە لە فیلەکە بکەم‌و بیکوژم . خەڵکەکەش چاوەڕێی هەمان شتی دەکردو دەبووایە منیش نائومێدیان نەکەم . لەیەك‌ساتدا دوو هەزار ختوورەو ئارەزوو لە ناوەوە پاڵی پێوە دەنام بچمە پێشەوە . . بەرادەیەك نەمدەتوانی پاشگەز بمەوە . ئا لەم ساتەدا ، کە وەستا بووم‌و تفەنگەکە لەنێو دەستما بوو ، بۆ یەکەمجار لە ژیانما هەستم بە بۆشی‌و بەتاڵی‌و بێ‌خێری‌و هیچی دەستەلاتدارییەتی پیاوی سپی‌پێست کرد لە ڕۆژهەلاتدا . ئەوەتا لەوێ وەستابووم ، من . . پیاوێکی سپی‌پێست‌و تفەنگەکەی ، لەبەردەم خەڵکێکی زۆری شارەکە کە هەمووی بێ‌چەك‌و دەست‌بەتاڵ وەستابوون — بەم شێوەیە لە پاڵەوانی سەرەکی شانۆگەرییەك دەچووم ، بەڵام لەڕاستیدا من تەنها یاری‌یەکی منالانە ، بووکەشووشەیەکی هیچ‌و عەنتیکە بووم‌و بەویستی ئەو هەزارەها دەم‌وچاوە زەردەی دوامەوە دەچوومە پێش‌و دەهاتمە دواوە . ئا لەم ساتەدا گەیشتمە ئەو قەناعەتەی بڵێم : کە پیاوی سپی‌پێست دەبێ بە زۆردارو خاوەن‌دەستەلات . . بەم شێوەیە سەربەستی خۆی لەناو دەباو دەیسڕێتەوە ، دەبێ بە بووکەسەماکەرەیەکی هیچ‌و بێ‌مانا ، بەخۆیەوە دەنازێ ، دەبێ بە وێنەیەکی تەڵخ‌و ناشیرینی گەورەکەی ئەو گەورەیەی وەك ئیمپریالیستێك خۆی سەپاندووە . چونکە یەکێ لە مەرجەکانی دەستەلاتدارییەتی ئەوەیە کە بە بەردەوامی بتوانێ کار لە دانیشتووانی شارو ولاتە داگیرکراوەکان بکا ، بۆیە دەبێ لە هەموو نەگبەتی‌و کارەساتێکا بەپێی بۆچوون‌و ڕوانینی ئەو هاوولاتیانە ڕەفتار بکاو نابێ نائومێدیان بکا ، دەبێ دێوجامە (ڕووپۆش) لەسەرنێ ، دەم‌وچاویشی پڕ بەو دێوجامەیە قاڵب دەگرێ . دەبووایە ئەو فیلە بکوژم . هەر لەو ساتەوەی کە ناردم تفەنگەکەم بۆ بێ . . ئەم بڕیارەمدا . چونکە سپی‌پێستی دەستەلاتدار — ساحێب — دەبێ وەك دەستەلاتدارێك ڕەفتار بکا ، دەبێ ڕاراو دوودڵ نەبێ . . بزانێ چی گەرەکەو لەسەر چی بڕیار دەدا منێك کە ئەو هەموو ڕێگە دوورەم بڕی بێ ، بە خۆم‌و بەتفەنگەوە ، دوو هەزار کەسیش بەدوامەوە ، بەو بێ‌هێزی‌یەوە قاچەکانم بەدوای خۆمەوە ڕاکێشابێ ، کەچی ئێستاش هەروا بوەستم‌و جوڵە نەکەم — نەخێر ، ئەوەیان هەرگیز ناشێ . ئاخر ئەوسا ئەو هەموو خەڵکە پێم پێ‌دەکەنن ، هەموو ژیانی منیش . . بگرە هەموو ژیانی پیاوی سپی‌پێست لە ڕۆژهەلاتدا : هەوڵ‌و کێشەیەکی بەردەوام بووە تا نەبێتە مایەی مەزاق‌و پێکەنین‌و گاڵتەپی‌کردن .

من نەمدەویست تەقە لە فیلەکە بکەم ، لێی ورد بوومەوە . . قامکە گیای بە ئەژنۆی‌دا دەکوتا ، تەنها ئاگای لە دونیای خۆی بوو ، چووبووە ژێری‌و سەرقاڵی‌ی پێوە دیار بوو ، سەرقاڵی‌ی فیلەکانیش لە هی پیرەژنەکان دەچێ . هەستم کرد کوشتنی ئەو فیلە تاوانێکی گەورەیە . . ئەگەرچی لەو تەمەنەدا هەستم نەدەکرد کوشتنی ئاژەڵێك بێزەوەری بێ ، بەڵام قەتیش تەقەم لە فیل نەکردبوو . . نەشمدەویست تەقەی لێ‌بکەم . . هەرگیز (بەهەرحاڵ . . هەمیشە کوشتنی گیانلەبەرێکی وا زەبەللاح‌و گەورە شتێکی خراپەو بگرە نەنگی‌یە .) وێڕای ئەوەش . . خۆ دەبێ ئەوەش لەبەرچاو بگیرێ کە فیل خاوەنی خۆی هەیە . خۆ نرخی فیلی زیندووش لە سەد پاوەند کەمتر نی‌یە ، بەڵام کە مرد . . تەنها نرخی کەڵبەکانی خۆی دەکا . . واتا نزیکەی پێنج پاوەند . . دەبوو بەپەلە بەخۆ کەوم‌و دەست‌وەکەری بکەم . ئاورێکم لە هەندێکیان دایەوە . . لەو —بورما—یی‌یانەی پێشی من گەیشتبوونە ئەو شوێنە . . لەوە دەچوو شارەزاو پسپۆر بن ، لێم‌پرسین ئاخۆ فیلەکە تا ئەو حەڵە چی دەکرد . هەموویان هەمان قسەیان دووبارە کردەوە : ئەگەر نەیوروژێنیت هەقی بەسەرتەوە نی‌یە ، بەڵام لەوانەیە پەلامارت بدا گەر زۆر لێی نزیك بیتەوە .

زۆر بەجوانی لام ئاشکرابوو کە دەبێ چی بکەم . دەبوو بچمە پێشەوەو لە فیلەکە نزیك ببمەوە ، تۆ بڵێ : بیست‌و پێنج

یاردەیەك . . تا بزانم چۆن ڕەفتار دەكاو چی بەسەر دێ .
ئەگەر هێرشی بۆ هێنام . . دەیكوژم ، خۆ ئەگەریش جولەی
نەكردو گوێی پێ نەدام . . ئەوە وا سەلامەترە منیش وازی
لێ بێنم تا خاوەنەكەی دێ و دەیباتەوە . بەلام دلنیاش بووم
لەوەی كە ئەوەندە عاقل نیم . خۆم ئەوەندە شارەزای تفەنگ و
نیشانەشكاندن نەبووم ، زەوی یەكەش قوڕولیتاوێكی نەرمۆك
بوو . .بەرادەیەك لەگەل هەر هەنگاوێكدا مرۆڤ تیایدا نقوم

دەبوو خۆ ئەگەر بەیەكەم گوللە نەمپێكاو بەتاو هێرشی بۆ
هێنام . . هەلبەتە ئەوساش هەر بەقەد بۆقێكی ژێر پێچكەی -
ڕۆلە - یەك هەلوبواری ڕزگاربوونم دەبێ . هەتا لەو
ساتەشدا ، بەشێوەیەكی تایبەتی ، بیرم لە ڕزگاربوونی ڕۆحی
خۆم نەدەكردەوە ، بەلكو بیروخەیالم لای ئەو حەشاماتە بوو .
ئەو ڕەنگ زەردانەی تێكرا سەرنجیان دەدام و لێم ورد
دەبوونەوە ، چونكە لەوساتەداو بەبونی ئەو هەموو خەلكەی
سەیریان دەكردم : وا بەئاسانی نەدەترسام . . وەك ئەوەی گەر
هەر خۆم بەتەنیا بوومایە . پیاوی سپی پێستیش نابێ لەبەرچاوی
خەلكانی شارو ولاتی دیكەدا بترسێ ، ئا بەم شێوەیەو بگرە
بەگشتی كابرایەكی نەترسە . تاكە بیرۆكەیەك لە مێشكمدا
ئەوەبوو : گەر بێت و نەتوانم فیلەكە بپێكم . . ئەوسا ئەو دوو
هەزار كەسە ڕاوەدووم دەنێن و دەمگرن و لەبەرپێیان دەكەوم و
دەمپلیشێننەوە . . پاشان وەك كابرای هیندی سەر گردەكە دەبم
بە لاشەیەكی ددان گرو بەریچداچوو ، خۆ ئەگەریش شتی وا
ڕوویدا . . لەوانەیە هەندێكیان قاقا پێ بكەنن . . كە شتی وا
هەرگیز ناشێ و نەبووە . . تەنها یەك ڕێگەی دیكەم لەبەر دەمدا
بوو . تفەنگەكەم پڕ كرد لە گوللەو لەسەر ڕێگاكە ڕاكشام تا
چاكتر خۆم بحێوێنمە نیشانەكەو جوان بیپێكم .

سەرتاپای ئەو حەشاماتە كپ و بێ دەنگ بوون . . تەنها
گوێم لە چرپەو هەناسەی شادومانی قوول و نەرم و لەسەرخۆی
ئەو خەلكە بوو . . ئەو دەنگە نزمانە لە هەزارەها قورگەوە
دەردەهاتن . . دەتوت دەنگی ئەو خەلكەیە كە لە كاتی لادانی
پەردەی سەر شانۆیەك دێتە بەرگوێت . وێڕای ئەو هەموو
هەرایەش . . ئەو خەلك و خوایە بەزم و گالتەو ڕابواردنەكەی بۆ
ڕەخسابوو . تفەنگەكە : تفەنگێكی ئەلەمانی نازدار بوو . .
دەرزیلەی نیشانە - پێكانی نەیدەهێشت گوللەی بەخەسار
بچێ . نەمدەزانی لە كاتی تەقەكردن لە فیلێك دەبێ هێلێكی
خەیالی بكەی بە نیشانە ، هێلێك لەم كونە گوێچكەیەوە بڕواو
لەوی دیكەیان بچێتە دەر . . كەواتە بەم شێوەیە كە فیلەكە
تەنیشتی لە من كردبوو . . دەبووایە ڕاستەوخۆ كونی گوێی
ئاگردەم ، لەڕاستیدا . . نیشانەم گرتە ئەو شوێنەی چەند
گرێیەك - ئینجێك - دەكەوێتە بەرگوێی . . چونكە وام
هەست دەكرد مێشك تۆزێ لە پێشەوەتر بێ .

كە پەنجەم لەسەر پەلاپیتكەكە داگرت : نە گوێم لە زرمەی
تەقینەوەكە بوو ، نە هەلگەڕانەوەی تفەنگەكە - گەر گوللە
شوێنی خۆی بگرێت . . مرۆڤ هەست بەم شتانە ناكات --
بەلام گوێم لە هەراو زەنای شەیتانانەی حەشاماتەكە بوو . لەو
ساتەدا ، لەمیانەی چاوتروكانێكا ، كورتر لەو ماوەیەی گوللەیەك
نیشانە بپێكێ ، گۆڕانێكی سەیرو ترسناك بەسەر فیلەكەدا
هات ، نە جولایەوەو نە كەوتە خوارەوە . . كەچی هەموو
دەمارێك ، هەموو موویەك لە لەشیا گۆڕاو لەرزی . كت وپڕ
كورژ بۆوە ، لەناكاو هەستت بەوە دەكرد كە زۆر پیر بووبێ . .
هەروەك بلێی گیزەی ترسناكی گوللەكە ، بێ ئەوەی بیخاتە
سەر زەوی ، ئیفلیجی كردبێ . لەكۆتاییدا . . دەتوانم بلێم
قەیرێكی پێ چوو - تۆبلێ پێنج چركە - فیلی زەبەللاح
بەربۆووەو كەوتە سەر ئەژنۆكانی لیكاوێك لەدەمی یەوە ڕژا .
لەوە دەچوو زۆر ژیابێ و بەیەكجاری پەكی كەوتبێ و پیر بووبێ .
ئەگەر یەكێك سەیری بكردایە . . وای هەست دەكرد تەمەنی
هەزار سالە . دووبارە نیشانەم لە هەمان خال گرت و تفەنگەكەم
ئاگردا . . بە گوللەی دووەم لە پەل وپۆ نەكەوت . . بەلكو
بەبێ هێزی یەوە هەستایەوەو لەسەر هەر چوار پەل وەستا . .

قچەکانی دەلەرزین‌و سەریشی شۆڕ ببۆوە . سیٚیەم گوللەشم پێوەنا . ئەمەیان بەتەواوی لە پەل‌وپۆی خست . دەتتوانی هەست بەو ئازارە بکەی کە هەموو گیانی هێنابووە سەر ەرزین . . ئەو گوللەیە بەتەواوی هێزی لەبەر بڕی‌و چوار پەلی شکاند . بەلاّم لە کاتی کەوتنا ، بۆ ساتەوەختێ ، لەوە دەچوو هەوڵی ئەوە بدا ڕاست بێتەوە . . چونکە لەو کاتەی هەردوو قچی پشتەوەی لەژێریدا شکانەوە : دەتوت کەرتە شاخەو هەڵنداوەو بەگرانی دێتەخوارێ . . لموزیشی وەك درەختێك ڕووەو ئاسمان بەرز ببۆوە . . بۆ یەکەم‌جارو دواجار بۆڕاندی‌و کەوتە سەر زەوی ، کە کەوتە سەرتەنیشت سکی دەرکەوت . . لەگەڵ بەربوونەوەی زرمەی لێ هەڵساو کردی بوومەلەرزەیەك . . ئەو بوومەلەرزەیە ئەو شوێنەشی گرتەوە کە منی لێ ڕاکشا بووم .

هەستامەوە . (بورما)یی‌یەکان بەناو قوڕو لیتاوەکەدا پێشم‌کەوتن ، ئاشکرابوو کە فیلەکە جارێکی دیکە ڕاست بێتەوە ، بەلاّم هێشتا نەمرد بوو . بە ئیقاعەوە هەناسەی دەدا . . بەدەم هەناسەوە لرخە لرخی بوو ، دەتوت گردە . . بەئازرایێکەوە لاتەنیشتی بەرزو نزم دەبۆوە ، زاری کرابۆوە . . دەمتوانی ناو دەمی و بگرە گۆشەکانی قورگیشی ببینم کە سوور دەچۆوە . . سوورێکی کاڵ . زۆر چاوەڕێم کرد تا بمرێ . . کەچی هەروەك خۆی بەهەمان ئیقاعەوە هەناسەی دەداو هێواش نەببۆوە . بۆ دوا جار دوو گوللەی دیکەم پێوەنا . . نیشانەشم لەو شوێنە گرت کە بە خەیاڵی خۆم وای بۆ چووم دڵی بێ . . ئیتر گوللەم پێ نەما . خوێنێکی خەست وەك مەخمەری سوور چۆڕاوگەی بەست . . بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا نەمرد ، کە ئەو دوو گوللەشی بەرکەوت موویەك لە لەشی نەلەرزی . . بەئازارەوەو بێ وەستان هەناسەی دەدا . زۆر لەسەرخۆو بەژانێکی کوشندەوە وەنەوزی دەدا . . لە دونیایەکی دوورو سەربەخۆ ، دوور لە جیهانی من ، بەرادەیەك گوللەیەکی دیکەش نەیدەتوانی لەوە خەراپتری پێ بکا . وام هەست کرد

کە دەبێ کۆتایی بەم نرکەو ناڵینە ترسناکە بێنم . بەلامانەوە ترسناك بوو گیانلەبەرێکی وا گەورەو زەبەللاح ببینین لەوێ کەوتووە . . کە نە توانای هەیە بجوڵێ ، نە دەشتوانێ بمرێ . لە هەمان کاتیشدا نەتوانین کۆتایی بە ژیانی بێنین .

دووبارە یەکێکم نارد تا تفەنگە قوتەکەم بۆ بێنێ ، دڵی‌و قورگیم گوللەباران کرد ، هیچ کاری لێ نەکرد . . هەر وەك بڵێی نە بای دیوەو نە باران . بەهەمان ئازارو ئیقاعی جارانەوە هەناسەی دەدا . . ئیقاعێك وەك چرکەچرکی سەعات .

لەکۆتاییدا نەمتوانی چیتر بوەستم‌و گەڕامەوە پاشان بیستمەوە نیو سەعاتی خایاندووە تا مردووە . بەرلەوەی ئەوێ بەجێ بێڵم – بورما –یی‌یەکان بەخۆو بە زەمبیلەو چەقۆی دەستیانەوە دەورەیان لە فیلەکەدا . . پاشان پێیان وتم کە تا پاش نیوەڕۆی ئەو ڕۆژە ئیزرەمە گۆشتێکیان پێوە نەهێشت‌و تا سەر ئێسقان ڕووتیان کردەوە .

هەڵبەتە پاش ئەو هەرایە ، سەبارەت بە کوشتنی فیلەکە ، بوو بە مشت‌و مڕو دەمەتەقێیەکی بێ‌کۆتایی . خاوەنەکەی ئەوەندە پەست‌و تووڕە ببوو ئاگری دەکردەوە ، بەلاّم وەك هیندی‌یەك نەیدەتوانی هیچم لێ بکا . وێرای ئەوەش . . بەپێی یاسا من بێ گوناە بووم‌و هەقی ئەوەشم هەبوو فیلەکە بکوژم ، چونکە فیلی هارو بەلەسە وەك سەگی هار کوشتنی حەلاّڵەو دەبێ بشکوژرێ . . بەتایبەتی گەر خاوەنەکەی نەتوانێ بەرزەفتی بکا . ئەوروپی‌یەکانیش سەبارەت بەم مەسەلەیە بیرو بۆچوونی جیاجیایان هەبوو . پیرەکان لەو باوەڕەدا بوون کە من لەسەر هەقم ، گەنجەکانیش دەیان وت : ئەوپەڕی شورەیی‌یە لەسەر کوشتنی حەماڵێکی هیندی (Coolie) فیلێك گوللەباران بکرێ‌و بکوژرێ . . چونکە ، لای ئەوان ، فیلێك گەلێ چاکترو بەنرخترە لە حەماڵێك . پاشانیش من دڵم بەوە خۆش بوو کە فیلەکە کابرای هیندی کوشتبوو . . چونکە تەنها لەم ڕوانگەیەوە هەستم دەکرد بێ گوناهم‌و . . لەسەر هەقیشم . . . ئەمەشیان بووەبیانوویەکی دروست‌و بەجێ بۆ ئەوەی دەست

نەپارێزمو تەقە لە فیلەکە بکەم . بەڵام زۆرجاریش لەگەڵ خۆمدا لێکم دەدایەوەو دەمپرسی :

تۆبڵێ یەکێك لەوان هەستی بەوە کردبێ کە من تەنها لەبەر ئەوە فیلەکەم کوشت تا لەبەر چاوی ئەو خەڵکە گێلو نەفام دەرنەچمو نەبمە مایەی پێکەنینو لاقرتێ .

١٩٣٦

پەراوێز :-

(١) «کوشتنی فیلێك» یەکێکە لەو نووسینە نازدارانەی - جۆرج ئۆروێل -ی ڕۆماننووس . بەڵام لە هەندێ کتێبدا وەك چیرۆك حیسابی بۆ کراوەو لە هەندێ کتێبی دیکەشدا وەك یاداشتێکی ڕاستەقینەی ژیانی - ئۆروێل - تۆمارکراوە . لە هەردوو حاڵەتدا . . ئەم نووسینە نرخو بایەخی گەورەی لەوەدایە کە -ئۆروێل- بەتەواوی چاوی لەو ڕاستی‌یە بکاتەوە کە ئیمپریالیزم تەنها وشەیەك نی‌یە . بەڵکو ئەهریمەنێکی ڕەشەو بێ ئەوەی ئاگات لە خۆت بێ دەتخاتە پاڵ بەرەی چەوسێنەران . هەڵبەتە نووسەر لەتاو هەژاریو وەرنەگیرانی لە دانیشگا هەمان ڕێڕەوی باوکی هەڵبژاردو پەیوەندی بە هێزی پۆلیسی ئینگلیزییەوە کردو لە وڵاتی - بورما بوو بە ئەفسەری سەرپەرشتیاری کاروباری ئیمپراتۆرییەتی - بریتانیا-و لەوێ بەچاوی خۆی زۆر ستەمو زۆرداری‌ی دی . . بۆیە نەیتوانی بەردەوام بێو ڕق لە ئیمپریالیزم هەڵگرتو لە ساڵی (١٩٢٨)دا وازی لەم پیشەیە هێنا . هەر ئەوەشیان بوو بە هەوێنی یەکەم ڕۆمانی کە لەژێر ناوی - ڕۆژانی بورما -دا بڵاوبۆوە . .

ئەوەتا هەر خۆی لە وتاری- بۆ دەنووسم[٥] - دا دەڵێ - «یەکەمجار بۆ ماوەی پێنج ساڵ لە -بورما-دا خەریکی کارێکی زۆر نابەجێ بووم کە سەر بە ڕاپەڕاندنی کاروباری (پۆلیسی ئیمپراتۆرییەتی هیند)ی بوو . . هەر ئەوسا زۆرم تاڵاوی کەساسیو هەژاری تۆشی هەستم بە نوشوستیو هەرەسو ڕووخانو کەوتن کرد . ئەوەیان وای لێ‌کردم چاکتر شارەزای سروشتی ئیمپریالیزم بم .» هەموو جارێکیش ئەمەی دووپات دەکردەوە : «بۆ ئەوەی قینت لە ئیمپریالیزم بێتەوە : دەبێ بەشێك بیت لەو سیستەمەی کە ڕایگرتووە .»

لە کۆتاییدا با ئەوەمان لەبیر نەچێ کە (کوشتنی فیلێك) ڕاپۆرتێکی ئاسایی نی‌یە . پێش هەموو شتێ کارێکی ئەدەبی ئاسکەو - ئۆروێل - لەژیانی ڕاستەقینەو پڕ ئەشکەنجەی خۆی دەدوێ . . هەر ئەم ڕووداوە سەیرو ساکارە وای لە (ئۆروێل) کرد هەست بکا بۆتە مرۆڤێکی ئامێرئاسا ، بۆتە مەقاشی دەستی ئیمپریالیزم . . ئەوە بوو بۆ دواجار لەو سیستەمە گەندەڵە هەڵگەڕایەوەو تاجو ئەستێرەکانی سەر شانو بەخەی خۆی داماڵی . !

(٢) - مۆلماین :- شارێکە کەوتۆتە خوارووی - بورما -و سەر دەریای - ئاندمان

(٣) - بورما - وڵاتێکە کەوتۆتە خوارووی (چین) ، سنووریشی : لەڕۆژهەڵاتەوە وڵاتی (سیام)ەو لە ڕۆژئاواوە (ئاسام)و (بەنگلادش)ە .

(٤) - بیتڵ - گەڵای جۆرە ڕووەکێکە خەڵکانی (بورما) وەك بنێشت دەیجوون .

(٥) - بۆ ژیانی - جۆرج ئۆروێل - یش بڕوانە گۆڤاری (کاروان) ژمارە (٣٤) کە لەگەڵ نووسینێکی ئەم نووسەرە لەژێر ناوی -بۆ دەنووسم -دا بڵاوم کردۆتەوە .

لە کتێبی
A Collection of Essays by Geory Orwell
Auther of Nineteen Eighty – Four Harbrace Paperbound Library Inc. New – York. Copyright (1946)
لاپەڕە 148 - 156

Mademoiselle Fifi

باکوری

لە ئینگلیزی‌یەوە وەریگێڕاوە

هێشتا مێجەر کۆنت ڤۆن فارلسبرگ ، فەرماندەی پرووسی لە خوێندنەوەی نامەکانی نەبووبووەوە لەکاتێکا کە لەنێو پاڵپشتەکەی‌دا ڕاکشابوو ، هەردوو قاچەکانیشی بەجزمە سەرباری‌یە قورسەکانی‌یەوە لەسەر ڕوخی ئاگردانە مەرمەری‌یەکە دادانابوونو ، بەرکێفە تیژەکانی دوو چاڵی گەورەی تی‌کردبووو ، ڕۆژبەڕۆژ گەورەتریش دەبوون . لەماوەی ئەو سێ مانگەی کەوا خۆیو کۆمەڵە سەربازەکانی هاتنە شارۆچکەی «یوڤیل»ی فەرەنسایی‌و داگیریان کردو لەکۆشکی فەرمان ڕەوایی‌یەکەی شار لێیان خستو نیشتەجێ بوون .

لەو لایشەوە فنجانێ قاوە لەسەر مێزێکی بەنرخو بەها دانرابووو ، هەڵمی لێ هەڵدەستا ، مێزەکە سەرتاپا لەکەی ژەنگاوی‌و پیسی پیوەبوو ، چونکە خواردنو خواردنەوەو تورشی و ڕۆنێکی زۆری بەسەردا ڕژابوو ، گەلێ جێگەشی بەئاگری جگەرە سووتێنرابوونو ، بە قەڵەم تراشیش لێرەو لەوێ ڕەسمو پیتو هێڵی جۆراوجۆر لەلایەن ئەفسەرە سەرکەوتووەکەوە هەڵکەندرابوون !

کە فەرماندەکە لە خوێندنی نامەکان بووەوە چاوێکی بە ڕۆژنامە ئەڵمانیەکان‌دا گێڕاو چەند لقە دارێکی تەڕی خستە نێو ئاگردانەکە ، ئەو دارانەی کە لە درەختەکانی باخچەی دەوروبەری کۆشکەکە برابوونو شکێنرابوون ، لەوکاتەوە کا گەیشتبوونە ئەوێ ، لەپڕ هەستایە سەرپێ‌و بەرەو پەنجەرەکا ڕۆیشت ، لە دەرەوەیش باران بەگوڕ دەهاتە خوارەوە ، ئە جۆرە بارانەیش جگە لە دەورو بەری زێ‌ی «ڕۆن» نەبێ ،

مادموازێل فیفی

نابینرێ .

ئەفسەرەکە بۆ ماوەیەکی درێژ لەپێش پەنجەرەکەوە وەستاو چاوی بڕیبوە ئەو گۆرەپانەی کە لە بەردەم کۆشكو سەراکەوەبوو ، هەروەها ئەو دەشتو چیمەنە پانەی دوای گۆرەپانەکە ، بە پەنجەکانیشی هێدی هێدی لەسەر جامی پەنجەرەکە ئاوازێکی ڤالسیی لێ دەداکە لە هەریمی «راین»دا باوبوو ، لەناکاو لەپشتیەوە دەنگی ئەفسەرە یاریدەدەرەکەی ، بارۆن ڤۆن کێلونیشتاین ، رایچڵەکاندو هۆشی وەبەر هێنایەوە . . بارۆن ئێستاکە کاپتنە !

مێجەر پیاوێکی کەلەگەتو چوارشانە بوو ، ریشێکی درێژی هەبوو هەر لە پەری پانکەی دەکرد ، بەجۆرێ بەسەر سینگیدا بلاوبووەوە وەك ملوانکەی منالێ خۆی دەنواند ، بەشێوە هەر لە تاووس دەچوو ، بەلام کلکی لەژێر چەناگەیەوە بوو ! خاوەن دوو چاوی شینبوو ، لایەکی رووومەتی لەشەری نەمسا زامدار بووبوو ، وەك دەگێرنەوە ئەفسەرێکی ئازاو بلیمەتبوو ، هەرچی کاپتنەکەبوو کابرایەکی کورتیلەی دەمو چاو سوورکەلەی وورگن بوو ، قژە کورتە گرنجگرنجەکەی بەپێستی سەرییەوە نووسابوو ، لەبەر رووناکایی گڵۆبەکان دەتگوت بەفسفۆر سواغ کراوە ، دوو ددانی پێشەوەی کەوتبوون بۆیە بەچاکی قسەی بۆ نەدەکراو ، خەڵك بەدەگمەن لێی حاڵی دەبوون .

قوماندانەکە تۆقەی لەگەڵ داکردو ئینجا دەستی بۆ قاوەکەی برد ، کە شەشەمین فنجان بوو لە بەیانییەوە بۆی هاتبوو ، ئەوەی تیایدا مابووەوە خواردییەوە ، لە هەمان کاتیشدا گوێی بۆ کاپتن شلکردبووکە راپۆرتەکەی بۆ دەخوێندەوە دەربارەی جمو جۆڵو چالاکییەکانی بنکەکەیان ، لە پاشا لەگەڵ کاپتندا بەجووتەو بەپیاسەکردنێکی لەسەرەخۆ لەسەر ئەوە رێككەوتن کە کاروباری خۆیان وەی ناوچەکەش خاوبۆتەوەو هیچ جوڵانەوەیەك نییە . ئەمەش چونکە فەرماندەکە دوای ئەوەی ژنی هێنابوو ، ئیتر وازی لە هەموو شتێك هێنابوو ، کابرایەکی هێمنو لەسەرەخۆبوو ، تێکەڵی هیچ نەدەبوو ، کەچی کاپتنەکە پیاوێکی زۆڵو ، بێرێوجێو ، خاوەن ئارەزووی ناپەسندو ، خووو رەوشتێکی بەدفەربوو ، زۆریش توورەو توندو بێئارامبوو ، چونکە سێ مانگە وەك بەندکراو لێرە کەوتووە . . لەم شوێنە چۆلە وەستاوو مەندەدا .

کاتی ژەمی خواردنی نیوەڕۆ هاتو لەگەڵ سێ ئەفسەریتری گەنجدا لە ژووری خواردندا کۆبوونەوە ، مولازمییەکەم ، ئۆتۆ ڤۆن گروسلینگو ، مولازمی دووەم ، فریتز شێونا نبورگو مارکیز ویلهێلم ڤۆن ئیریك ، کە ئەمەیان پیاوێکی زیدە کورتیلە بوو ، قژێکی جوانی هەبوو ، بەلام یەکجار بەتوندی لەگەڵ دانیشتوانی شارە داگیرکراوەکەدا دەجووڵایەوە وتیژ تێی دەخورین و ، وەك گوللە تۆپ بەگژیاندا دەچوو !

هەر لەو کاتەی کە گەیشتوونەتە فەرەنسا ، هاورێکانی هەر بەناوی «مادموازێل فیفی» بانگی دەکەن ، چونکە خاوەن قەدێکی ناسكو باریك بوو ، هەروەها دەمو چاویشی هەمیشە زەردبوو ، لە رەوشتو گفتوگۆ کردنیشیدا بەناز بوو .

ژووری سفره له سه‌راكه‌ی شارۆچكه‌ی «یوڤیل»دا درێژو نرخداربوو ، ئه‌ویش به‌هۆی ئه‌و هه‌موو شته به‌نرخه‌ی تیایدا بوو ، به‌لام هه‌رچی ئاوێنه‌ی سه‌ر دیواره‌كان هه‌بوون ، هه‌مووی به گولله‌ی ئه‌فسه‌ره‌كان شكێنرابوون ، هه‌موو په‌رده گران به‌هاو چه‌رچه‌فو چارشێوو قه‌نه‌فه‌كان به‌شیر دراندرابوون‌و كه‌وتبوونه سه‌ر زه‌وی ، وه‌كو جل‌و به‌رگی شه‌مووله پارچه پارچه بووبوون !

ئه‌و جۆره كاره نارِه‌وایانه ئه‌وه‌ی ده‌گه‌یاند كه جه‌نابی مادموازێل فیفی به‌چی خۆی خه‌ریك ده‌كردو ، چۆن كاتی بێ‌ئیشی به‌سه‌ر ده‌برد !

له‌سه‌ر دیواره‌كان‌دا سێ تابلۆی جوان‌و به‌نرخ هه‌ل‌واسرابوون ، كه بریتی بوون له وێنه‌ی سوارێكی نێو زرێ‌یه‌كی ئاسنین‌و ، كاردینالیك‌و ، قازی‌یه‌ك . ئه‌مانه هه‌رسێكیان قه‌لوونی درێژیان ده‌كێشا ! ! له‌ولاشه‌وه وێنه‌ی ئافره‌تێك هه‌بوو به‌كراسێكی جوان‌و درێژه‌وه وه‌ستابوو ، سه‌ر به‌رزانه ته‌ماشای ده‌كرد ، به‌لام ، داخه‌كه‌م به خه‌لووز سمێلێكی گه‌وره‌ی بۆ دروست كرابوو ! !

ئه‌فسه‌ره‌كان هه‌موو به‌خامۆشی‌و بێ‌ده‌نگی له‌و ژووره گرژو مۆنه‌دا ژه‌مه‌كه‌یان خوارد ، له‌ژێر هاژه‌ی باران‌و له نێو ئه‌و خه‌م‌و خه‌فه‌ته‌ی كه له بێ‌ده‌سه‌لاتی‌و ژێر ده‌ستی‌دا پێوه‌ی دیاربوو . له‌سه‌ر ئه‌و ئه‌رزه ره‌ق‌و ته‌ق‌و ساردو سره‌ی ژووره‌كه كه له‌دار به‌روو دروست كرابوو ! هه‌ركه له‌نان‌خواردن بوونه‌وه ، ده‌ستیان كرد به‌جگه‌ره كێشان وباس كردنی ته‌نگ و چه‌لمه‌ی خۆیان ، له كاتێكدا كه شووشه‌ی براندی‌و خواردنه‌وه‌ی تریش له ده‌ستێكه‌وه بۆ ده‌ستێكی‌تر له نێوانیاندا ده‌هات‌و ده‌چوو ! هه‌ریه‌كه‌ش پێكه بن درێژه‌كانیان له‌نێو په‌نجه‌كانیاندا گرتبووو ، ده‌م نادەم له لێوی خۆیانیان نزیك ده‌كرده‌وه‌و مژێكیان لێ‌ده‌دا ، له‌به‌ر بێ‌ئارامی خۆیان هه‌ركه په‌رداخه‌كانیان به‌تال ده‌بوون ، بۆیان پر ده‌كرایه‌وه ! ته‌نها مادموازێل فیفی نه‌بێ ، كه ئه‌و بێ یه‌ك‌و دوو هه‌ر په‌رداخێكی بخواردبایه‌وه‌و به‌تال بوایه ، به هه‌موو توانایه‌وه له‌یه‌كێ له دیواره‌كانی رادەمالی‌و ووردو خاشی‌ده‌كرد ، ئینجا خێرا یه‌كێك له‌و سه‌ربازانه‌ی كه‌وا بۆ خزمه‌تیان دانرابوون ، به‌گورجی په‌رداخێكی تازه‌ی بۆ پرده‌كرده‌وه ، وای لێهات ژووره‌كه پر بووبوو له پارچه شووشه‌و دووكه‌ل ، پیاوه‌كان خه‌والوو بوون‌و خه‌و چاویانی كزكردبوو !

به‌لام بارۆن له ناكاو له‌جێ‌ی خۆی راست‌بووه‌وه‌و به ده‌نگێكی به‌رزه‌وه هاواری كردو گوتی :

– «به‌خوا ئه‌م حاله نابێ ئاوا به‌رده‌وام بێ ، ده‌بێ بیر له‌كارێ بكه‌ینه‌وه .»

ئه‌وانی‌تر وه‌لامیان دایه‌وه‌و گوتیان :

– «كاپتن گیان ، چیت گه‌ره‌كه بابیكه‌ین ؟ !» . پاش بیركردنه‌وه‌یه‌كی كورت گوتی :

– «به‌خوا ئه‌گه‌ر جه‌نابی فه‌رمانده رێ بدات ، ده‌بێ به‌زمێك بۆ خۆمان رێك بخه‌ین !» .

فه‌رمانده پرسی :

– «چۆن به‌زمێك ، كاپتن ! ؟» .

بارۆن گوتی :

– «گه‌وره‌م ، من هه‌موو شتێك رێك ده‌خه‌م ، مام دیووتی ده‌نێرم بچێته «رۆن»و چه‌ند ئافره‌تێك له‌گه‌ل خۆیدا بهێنێت . . من ئه‌زانم له‌كوێ‌دا هه‌ن ، ئیتر ئاهه‌نگێك سازده‌كه‌ین ، خواردن‌و خواردنه‌وه ده‌خورێته‌وه‌و ، هه‌رشتێكی پێ‌ویستیشه هه‌مان‌و ئاماده‌یه ، بێ‌گومان شه‌وێكی شادوخۆش راده‌بوێرین !

لێره‌دا كۆنت ڤۆن فارلسبرگ هه‌ردوو شانه‌كانی هه‌لته‌كاندو گوتی :

– «تۆ شێت بوویت ، هاورێم ؟»

كه‌چی ئه‌وانی دیكه هه‌لسانه سه‌رپێ‌و ده‌وره‌ی سه‌رۆكی‌یان داو به‌پارانه‌وه گوتیان :

– «لێ‌ی گه‌رێ گه‌وره‌م ، رێ‌ی بده با قسه‌كه‌ی جێ‌به‌جێ بكات ، ئێره زۆرناخۆشه ! !

مێجه‌ر هیچی پێ‌نه‌كراو ناچار پارانه‌وه‌كه‌یانی قه‌بوول‌كرد .

ئیتر خێراخێرا بارۆن ناردی بەشوێن پیرە «دیووتی» ، کە ئەویش کۆنە ئەفسەرێکی «سیلاحسز» بوو ، بەڵام هەرگیز رۆژێك زەردەخەنەیەکی بەسەر لێوەوە نەبینرابوو ! ئەگەر فرمانێکیشی پێ بسپێردرابوایە ، ئەوە بەتوورەیی یەکەوەو ، بەنارەزایی و بێ دەنگ جێ بەجێ ی دەکرد !

دیووتی هاتە ژوورەوەو لە پێشیانەوە بەروویەکی گرژو مۆن رەق راوەستاو گوێ ی دایە فرمانەکانی بارۆن ، ئینجا چووە دەرەوە . پاش پێنج دەقیقە گالیسکەیەکی سەربازیی کە چوار ئەسپ بەزەحمەت رایان دەکێشا ، لەکۆشکەوە دەرچوو بۆ نێو تۆفو بارانو ، زۆر بەتیژی تیپەڕیو بزربوو . ئەفسەرەکان جموجۆڵێکیان کەوتە ناوو گەش بوونەوە ، مولازم ڤۆن گرۆسلینك دڵنیای کردن کەوا بارانەکە سامالی لەدوایە ، هەرچی مادموازیل فیفی بوو هیچ ئۆقرەی نەدەگرتو لەهیچ شوێنێك رانەدەوەستاو ، هەر دەهاتو دەچوو ، چاوەکانی بەدوای شتێك دا دەسووڕانو دەگەڕان بۆ ئەوەی تێکی بداو بیپلیشێنێتەوە ، لەناکاو چاوی بڕی یە ئافرەتە بەسمێڵەکەو خێرا دەمانچەکەی دەرهێناو تێ ی گرتو گوتی :

- «تۆ نابینی !»

ئەمەی گوتو بێ ئەوەی لەجێ ی خۆی هەڵسێت ، نیشانەی لە تابلۆکە گرتو بەدوو گوللە بینایی چاوی کوژاندەوە ، لەدوایی بەهاورێکانی گوت :

- بالوغمێك دابنێینەوە !

بەخێرایی ئەوانی تر قسەکەیان بڕی ، وەك بڵێ ی شتێکیان بۆ خۆ خافڵاندن دۆزیبێتەوە ، چونکە تەقاندنو تێکشکاندن رەوشتی ئەو کابرایەبوو بۆ کات بەسەربردن .

خاوەن کۆشکەکە ، بەڕێز «کۆنت فێرناند داموێس (بوڤیل)» کە ماڵەکەی بەجێ هێشتو هەڵات ، ماوەی ئەوەی نەبوو شتە بەنرخەکان لەگەڵ خۆیدا بەرێ ، وەیا بیانشارێتەوە ، ئەو مرۆڤە چونکە خاوەن سامانبوو ، خولیاو هۆگری کۆکردنەوەی شتی بەنرخو عەنتیکەبوو ، بۆیە ژووری میوانانی گەورە دروست کردبوو ، ئەوەی سەیری بکردایە وەك مۆزەخانەیەك دەهاتە بەرچاو ، لەسەر هەموو دیوارەکاندا وێنەو تابلۆی زەیتیو ئاویی نرخدارو شتی دەستکردی عادەتی هەڵواسرابوون ، لەسەر مێزو رەفتەکانو ، لەنێو دۆڵابەکاندا هەزار جۆر گوڵدانو پەیکەر و ئەو بابەتانەی لە «چینی» دروست کرابوونو ، هەندێك شتی لەعاج دروستکراوو ، پەرداخیوا کە لەشاری ڤینیسیا کرابوون ، ئەو هەموو شتانە بە رێكو پێکیو بە ئەندازەیەکی هونەریو جوان دانرابوونو رێكخرابوون . بەڵام ئێستاکە ، بەدەگمەن نەبێ ، شتێك لەمانە بەساغو سەلامەتی بەجێ نەمابوو ، نەك لەبەر ئەوەی کە بڵێ ی دزرابن ، نەخێر ، چونکە ئەوەی راستی بێ فەرماندەکەیان دژی ئەم کارە بووو ، هەرگیز ماوەی نەدەدا روو بداتو بکرێ . بەڵام مادموازێل فیفی ناوەناوە دەیکردنە نیشانەو دەیشکاندنو ، ئەفسەرەکانی تریش یارمەتیان دەداو ، ئەوانیش ئەوەی بمابایەوە لەناویان دەبرد .

مارکیزی کورتە باڵا هاتە ژوورەوەو قۆرییەکی لە «چینی» دروست کراوی دەست دایەو لەگەڵ خۆیدا بردی بۆ ژووری نانخواردنو ، پڕی کرد لە باروودو فتیلێکی تێ هەڵکیشا ، لەپاشان بردیە ژووری میوانانو ئاگریداو بەرا کردن گەڕایەوەو دەرگای ژوورەکەی داخست ، خۆیشی لەتەك هاورێکانییەوە وەستاو بەدەم پێکەنینەوە وەك مناڵ چاوەڕوان بوو ! لەپڕ لەژوورەکەی تردا تەقینەوەکە روویدا ، کۆشكو خانووەکە هاتنە لەرزین .

هەموویان بەراکردنەوە بەرەو ژوورەکە چوونو مادموازێل فیفی لەپێشەوەی هەموویانەوەبوو ، هەرکە چاوی بەپەیکەری ڤینۆس کەوت کەسەری پەڕیبوو ، لەچەپڵەیداو . هاواریکرد ، ئەوانی تریش هەروەها ! هەموویان دەستیان کرد بەپشکنینی ناو ماڵەکەو پارچەی شتە شکاوەکانیان بەدەستەوە دەگرتو کەمێك تەماشایان دەکردو ، پاشان سەیری دەوروپشتی خۆیانیان دەکردو چاویان دەبڕیە ئەو شتانە کە لەسەر ئەرزەکە پەرتو بلاوبوونەوە .

فەرماندەکەیان هاتە ژوورەوەو کارە پیسەکەی دی ، بەچاوێکی پڕ لە پەشیمانییەوە سەیری ڕووداوەکەی کردو ، باوکانە سەیری ژوورەکەی دەکرد ، کە چۆن «نیرۆنیانە» وێران کرابوو ! ! زمانی گیرابووو . ســـەری سورمابوو ! کە چووە دەرەوەش بەناچاریو گاڵتە پیکردنەوە گوتی :

– ئەمجارە سەرکەوتنەکە بێ ئەندازەبوو !

لەبەر دووکەڵو بۆنی باروود ، بەزەحمەت هەناسەیان بۆ وەردەگیرا ، بۆیە پەنجەرەکانیان کردەوەو دەستیان کرد بەکۆنیاك خواردنەوەو ، نزیك پەنجەرەکان ڕاوەستان ، بایەکی شیدار خۆی دەکوتایە ژوورەوەو لەگەڵ خۆیدا بۆنی تەڕایی زەوی دەهێناو لەگەڵ ئەو سپرییەی تێکەڵ دەکرد کە لەرێشو سمێڵی خۆیانیان دابوو ، درەختەکانیش لەدەرەوە لەژێر زەبرو تەوژمی باران چەمابوونەوە ، گەڵییەکان تاریکایی باڵی بەسەردا کێشابوونو تەمو مژێکی ئەستوور داپۆشیبوون ، پیاوەکان سەیری ئەو دیمەنە جوانانەیان دەکرد ، ئینجا ڕوویان کردە قوللەی کڵێسەی دێیەکە کە تارماییەکەی لە دوورەوە وەك ڕەشاییەك لە نێو تاریکیدا بەدەر دەکەوت ، بەڵام لەو ڕۆژەوە کە ئەوان گەیشتبوونە ئەوێوە زەنگی کڵێساکە لێی نەدابوو ، ئەم کردەوەیەش خۆی لە خۆیدا خۆپیشاندانێکی بەرگرییانە بوو ، کە خەڵکەکە نیشانی داگیرکەرەکانی دەدا ، بەڵام بۆ شتی دیکە قەشەکەیان هەرگیز نەی گوتووە «نەء !» ، هەموو پێویستیەکی بۆ ئامادە کردوون ، وەك جێو شوێنو خواردن ، تەنانەت چەند جارێکیش لەگەڵیاندا پەرداخێ بیرەشی خواردۆتەوە .

فەرماندەکە چەند جارێ هەوڵیدا لەگەڵ قەشەکەدا پەیوەندییەك دروست بکاو لە ڕێگەی ئەوەوە لەگەڵ دانیشتوانی شارۆچکەکەدا دۆستایەتی پەیدا بکاتو قەشە لە نێوانیاندا بیێتە ناوبژیوان ، بەڵام هەموو ئەم کۆششانەی بەفیرۆ دەرۆیشتن هەرکە هەوڵی ئەوەی دەدا قەشە جارێك زەنگی کڵێساکە لێبدات .

قەشە لەو باوەڕەدا بوو کە بۆ ئەو خۆشترو چاکترە لەسێدارە بدرێ نەوەك زەنگێك لێ بدرێ ، ئا ئەمە بوو نموونەی بەرگری کردن دژی دوژمن ، کە بەرگرییەکی بێدەنگو بێزیانو ئاشتیانەبوو ، هەر ئەم ڕێگەشە کە شیاوی قەشەیەکی وەکو ئەوبێ ، کە ئادەمیزادێکی ئاشتی خوازە ، نەوەك شەر خواز ، ئەم ڕێبازەی ئەو ببووە هۆی ئەوەی هاووڵاتییەکانی پڕ بەدڵ خۆشیان بوێ ، سەبارەت بەو خۆڕاگرتنە بەهێزەو ئەو پاڵەوانیەتیەی نواندی بەچەسپاندنی ڕەش پۆشیو تازیمانە دانان لە ڕێگەی بێدەنگ کردنی زەنگی کڵێسەکە ، تەنانەت خەڵکەکە ئامادەبوون ببنە پاڵپشتێکی پتەو بۆ بەهێز کردنی وورەو باوەری شوانەکەیانو ، هەروەها هەموو شتێ تەرخان بکەن بۆ بەردەوام بوونی بڕیارەکە تاوەکو ببێتە پاسەوانێکی دڵسۆزو بێترس لە پێناو پاراستنی شەرەفی میللەتەکەیان !

ئەم کارە بووە نموونەی وولات پەروەری لەلایەن وەرزێرەکانو ، ئەوانیش وەك هەردوو پاڵەوانی مێژوویی «بلفورت وستراسبورگ» وا ئێستاکە شیاوی ئەم خاکەنو ، بەڵکو ئەتوانین بڵێین کە نموونەی پاڵەوانیەتی ئەوان یەکسان بەوانی تر . لە هەمان کاتیشدا ناوبانگی شارەکەیان بڵاودەبێتەوەو دەکەوێتە نێو مێژووو بەنەمری دەمێنێتەوە .

بەڵام ، جگە لەمە ئامادەبوون هەموو شتێك بدەنە پرووسیەکان ، هەرچی پرووسیەکانیش بوون لەناو خۆیاندا گاڵتەیان بەم «مەردایەتیە» دەکردو ، پێی پێدەکەنین ! چونکە هەموو دانیشتوانی شارۆچکەکە میوانداریی چاکیان دەکردن بەرامبەر بەمە ، ئەوانیش وازیان لێهێنابوونو ئازاریان نەدەدانو لێیان دەگەڕان ئەم وولات پەروەرییە بنوێنن بەگوێرەی ئارەزووی خۆیان ، تەنها مارکیز ویلهیلم نەبێ کە زۆر حەزی دەکرد زەنگەکە لێبدات ! زۆریش توورە بووبوو لە جۆری ڕێبازە سیاسییەکەی هاورێکانی بەرامبەر قەشەکە . . هەموو ڕۆژێ وەك ئافرەتێك چۆن لە پیاوەکەی دەپاڕێتەوە کە شتێکی بۆ بکرێ ، ئاوا لە گەورەکەی دەپاڕایەوە کە ڕێی

بدات‌و بچێت بەدەستی خۆی جارێك زەنگەکە لێ بدات ، بەڵام فەرماندەکە ئامادە نەبوو داخوازی‌یەکەی بۆ جێ بەجێ بکات ، هەر لەبەر ئەوەش بوو مادموازێل فیفی بەتەقاندن وتێکشکاندنی سەراکەی یوقیل رق‌و کینەی خۆی دادەمرکاندەوە .

هەر پێنج پیاوەکە لە شوێنی خۆیاندا بۆ ماوەی چەند دەقیقەیەك بەرامبەر پەنجەرەکە راوەستان‌و ، ئەو باشی‌دارەیان هەڵ دەمژی کە بەگوڕ دەهاتە ژوورەوە ، تا مولازم فریتز لە دوایی‌دا بە پێکەنینێکەوە گوتی :

– «دیارە ئافرەتەکان گەشتەکەیان خۆش نابێت لەگەڵ ئەم باو بارانەدا» .

ئەوسا بلاوەیان لێ‌کردو هەریەکەیان چووە سەر کارەکەی خۆی ، بەلام ئیشێکی زۆر چاوەروانی کاپتنی دەکرد ، وەکو ئامادەکردنی شوێن‌و ژەمی خواردن و خواردنەوەی شەوەکە .

کە ئەفسەرەکان جارێکی‌تر لەکاتی رۆژ ئاوابووندا کۆبوونەوە ، کەوتنە قاقای پێکەنین‌و سەیری یەکتری‌یان دەکردو پەنجەیان بۆ یەك دەبردو لەبەر پێکەنین دەکەوتنە سەرپشت ! ! چونکە هەریەکەیان خۆی جوان تاس‌و لووس دابوو ، ، جل‌و بەرگی جوان‌و پاکی لەبەر کردبوو هەروەك بۆ ئاهەنگێکی گرینگ وگەورە بچن ، هەرچی قۆڵۆنیاو لەوەنتەش هەبوو لە خۆیانیان دابوو ، تەنانەت قژی سەری فەرماندەش مووی سپی تێدا نەمابوو ! کاپتنیش ریشی تاشی بوو ، تەنها سمێڵەکەی لەژێر لووتی‌یەوە سوور دەبریقایەوە ، پەنجەرەکانیان هەر بەکراوەیی جێ‌هێشتبوو ، ناوە ناوە یەکێکیان دەچووە بەردەمی پەنجەرەکەو سەیرێکی دەرەوەی دەکرد ، تا لەکات ژمێری شەش‌و دە دەقیقە بارۆن گوتی : گوێم لە دەنگی سمی ئەسپەکانە ! هەر هەموویان بە پەلە بەرەو خوارەوە رایان کردو ، لەو کاتەیشدا گاڵیسکەکە لە حەوشەکەدا راوەستاو هەر چوار ئەسپەکان نەفەس بڕبووبوون‌و ، پشتیان تەروو قوراوی بوو ، هەڵم لە هەموو گیانیان هەڵ دەستا ، هێندەی پێ‌نەچوو پێنج کیژی

جوان لە گاڵیسکەکە هاتنە خوارەوە ، وا دیاربوو ئەو برادەرەی کاپتن کە لەگەڵ پیرە «دیووتی» نامەکەی بۆ ناردبوو ، ئافرەتەکانی جوان هەڵ‌بژاردبوون ، کیژەکان هیچ پێویستیان بەخۆرازاندنەوە نەبوو ، تەنانەت ئیشی خۆیشیان چاك دەزانی ، چونکە لە ماوەی ئەو سێ مانگەی کە پرووسی‌یەکان هاتبوون‌و ئەو ناوەیان داگیرکردبوو ، وای لێ‌کردبوون کە لێ‌یان رابێن چۆن لەگەڵیاندا بجووڵێنەوەو هەڵسن‌و دانیشن ! بەڵکو ئەم کارەیان بە ئەرکێك دەزانی . .

ئیتر هەموویان روویان کردە ژووری سفرە «خواردن» . هەرکە چراکان داگیرسان ، ژوورەکە زیاتر دڵتەنگی نواند لە ئەنجامی ئەو حاڵە شڕەی کە تیایدابوو ، لەسەر خوانەکە بەبێ ریزکردن‌و بەنارێکی جۆرەها فەخفوری‌و قاپ‌و پەرداخ‌و ملاك‌و چەتاڵ‌و چەقۆو شتی دیکە فڕێ درابوون . ئەم کەرەستانەیش هەمووی تازە لەنێو کولانکەیەکی یەکێ لە دیوارەکانی کۆشکەکەدا دۆزرابوونەوە ، کە خاوەنەکەی تیایدا شاردبوونی‌یەوە ، هەر بۆیە ژوورەکە وەك خانێکی دزان دەهاتە بەرچاو ، کاتێ کە دزەکان لەدزی دەگەڕێنەوەو دێنە شوێنێکی واو ، دەست دەکەن بەخواردنەوەو ، دابەش‌کردنی ماڵە دزراوەکە لە نێوان خۆیاندا .

کاپتن زیاتر لەوانی‌تر بەجم‌و جۆڵ‌بوو ، بەرپرسیاری‌ی ئافرەتەکانی خستە ئەستۆی خۆی وەك ئەوەی لەوانی دیکە چاکتر بیان ناسێت ، ناوە ناوە گوێی دەدایە راوو تەگبیریان‌و ، جار جارەیش ماچی دەکردن‌و ستایشی دەکردن ، کاتێ کە سێ ئەفسەرەکەی تر ویستیان هەریەکەیان کیژێك بۆ خۆیان هەڵ بژێرن . کاپتن نەیهێشت‌و بۆی روونکردنەوە کە ئەم ئەرکە خۆی پێی هەڵ دەستێ‌و هەر ئەو ئەم مافەی هەیە ! چونکە ئەم دابەش‌کردنە دەبێ بەپێی پلەو روتبەیان بێ ، تاکو یاسای «پێشترو پاشتر – الاسبقية» تێك نەچێ ! بۆ ئەم مەبەستە دەستی کرد بە پرسیار کردن لەناوی کیژەکان : یەکەمیان گوتی : ناوم پامێلایە . کاپتن گوتی :

– «ژماره یەك ، پامیلا ، بەشی فەرماندەمانە» . دوای ئەم ، کیژێکی تری ماچ کردو ناوەکەی پرسی ، ئەویش ناوی «بلۆندین» بوو ، ئەوەیان بۆ خۆی هەڵبژارد . «ئەماندای» خڕین و قەڵەویشی دایە مولازم ئۆتۆ ، وە «ئیڤای» ناسراو بە «تەماتە»ی کردە بەشی مولازمی دووەم فریتز . دوا کیژیش «ڕاشێل»ی ناوبوو ، بەبالاّ لە هەموویان کورتتربوو ، کیژێکی بچووك و ئەسمەرو خاوەن دوو چاوی ڕەشی وەك مەرکەبی ڕەش ، کیژێکی جوولەکەبوو ، بەڵام لووتی پانبوو ، بەپێچەوانەی هاوولاّتی یەکانی ، کە ئەمە لەنێو جوولەکەکان باو نی یە ! ئەمەیانی دایە گەنجترین ئەفسەر ، مارکیز ویلهیلم ڤۆن ئێریك ، کە بە مادموازیل فیفی بەناوبانگ بوو لەنێو هاوڕێکانی دا .

ئەوەی ڕاستی بێ کیژەکان هەریەکەیان بەجۆرێك جوان بوو ، هەموویان بەژن و بالاّرێك و پتەو بوون ، هیچیان شتێکی زیاتر وەیا کەمتریان نەبوو لەوانی تر کە پێی جیا بکرێنەوەو هەر لەیەکیش دەچوون ، بەشێوەو بالاّو جوولانەوەو هەڵس و کەوت ، چونکە لەو جۆرەکارە ڕاهاتبوون ، کە ئەویش ژیان بەسەر بردنە لەنێو ئەو کۆمەڵە ئافرەتانەی کارو پیشەیان خۆشی ی بەپیاو بەخشینە لە ڕێگەی سەماو ڕابواردنەوە . .

سێ ئەفسەرە گەنجەکان بەو هیوایە بوون ماوەیان بدەن هەریەکەی ئافرەتەکەی خۆی هەڵگرێ و بیباتە خلوەتێ ، بەو بیانووەی کەوا کیژەکان دەیانەوێ خۆیان ڕێك بخەنەوەو برازێنەوە .

بەڵام هەرچی کاپتنەکە بوو نەیهێشت و پێی گوتن کە کیژەکان جوانن و هیچ پێویستیان بەخۆڕازاندنەوە نی یەو ڕاستەوخۆ ئامادەن بۆ ئاهەنگ گێڕان ! بەم جۆرە هەموو دانیشتنەوەو دەستیانکرد بەخواردنەوە ، گفت وگۆو پێکەنین و هەرا دەستی پێکردو ماچ و موچی کیژەکانیش پەرەی سەند . .

لەپڕ ڕاشێل هێڵنجی هاتەوەو هێندەی نەمابوو بخنکێ و گەڵێك کۆکی ، تومەز کابرای هاوڕێی – واتە مادموازێل فیفی ، لەکاتی ماچکردنیا ، قورگی کچەکەی پڕی دووکەڵی جگەرە کردبوو ، دوای کۆکینێکی زۆر ، کچە ماتبووو ، هیچ خۆی نەشێواند ، بەڵام تووڕەیی خۆی بە تەماشا کردنێکی پڕ لە کینەو بەچاوە ڕەشەکانی یەوە دەری دەبڕی . .

دوای ئەم بەزمە ، هەموویان لە دەورەی مێزی نان خواردندا دانیشتن ، فەرماندەکەیان زۆر کەیف خۆشبوو ، کامەرانی ی بەسیماوە دیاربوو چونکە پامیلای لەلای ڕاستەوەو بلۆندینی لەلای چەپی یەوە دانیشتبوون ، هەر لە خواردنیش بوونەوە ، فەرماندەکە هەستی خۆی دەربڕی و گوتی :

– «تەگبیرێکی گەلێك شیاوو زۆر جوان بوو لەلایەن تۆوە ، ئەی کاپتن .»

هەرچی لێفتنانت «مولازم» ئۆتۆ و فریتز بوون ، بە ئەدەب دانیشتبوون و لەگەڵ کیژەکانیاندا ڕێك دەجوڵانەوە ، وەك بڵێی لەگەڵ دوو ئافرەتی بەشەرم و پاك دانیشتوون ، چونکە کەمێك دەترسان و شەرمیشیان لە دراوسێکانیان دەکرد ، هەرچی «بارۆن»یش بوو ، بە پێچەوانەی ئەوانەوە ، ئارەزووەکانی پەرەی سەندبوو لەبەر خواردنەوە ، بەخۆیو بەقژە سوورەکەیەوە کە لەتەوقی سەریەوە هاتبووە خوارەوەو بەسەر دەم و چاوو گوێچەکەکانیدا پەرت بلاّو ببوونەوە ، دەتگوت ئاگری تێبەربووەو دەسووتێ ، ستایشی جوانی ی کیژەکانی دەکردو سەرنجی سەیر سەیرو نارەوایشی دەردەبڕی ، بەو زمانە فەرەنسی یە شەق و پەقەی کە دەیزانی ، ئەوەی زۆریش ناشیرین بوو ، ئەو پریشکە تفانە بوون کە لە دەمی یەوە دەهاتنە دەرەوەو ، لە کەلەنی نێوان ددانەکانی پێشەوەی دا دەردەپەڕی و بەدەم و چاوی کیژەکان دەکەوت ! ئەڵبەتە کیژەکانیش هیچی لێ تێنەدەگەیشتن .

هەراو پێکەنین و هاوار زیاتربوو ، پیاوەکان خۆیان فڕێ دەدایە ئامێزی ئافرەتەکان و قسە ناپەسندەکانی «بارۆن»یان دووبارە دەکردەوەو ، خۆیشیان قسەی هەلەق بەلەق تریان

دەدایە پاڵ کیژەکانیش مەستو سەرخۆش بووبوونو ئەوانیش بەگوێرەی ئارەزووی پیاوە هاورێکانیان ووشەی ناشیرینو پیسیان لە دەم دەردەچوو ، بەم جۆرە ڕەسەنایەتیان بەدەرکەوت ! ! یەکێکیان لاسمێڵی چەپی پیاوەکەی خۆی ماچ دەکرد ، ئەوی‌تر لای ڕاستی ، یەکی‌تر نقورچەی لە ڕانی کابرای تەنیشتی‌یەوە دەدا ! هەندێکیشیان بە دەنگێکی بەرزەوە یەك دوو کۆپلەی گۆرانی‌یەکی ئەڵەمانیان دەگوت کە لە دەمی ئەمو ئەو فێری بووبوون ، ئەڵبەتە ئەویش لەبەر دانیشتنی زۆرو ڕابواردنیان لەگەڵ سەربازە ئەڵەمانی‌یەکاندا .

لەم سەینو بەینەدا ئارەزووی لەشی پیاوەکان کلپەی دەسەندو دەستیان کرد بەفڕێدانو پەرتو بڵاوکردنەوەی قاپو پەرداخو کەلو پەلی سەرمێزەکە .

سەربازەکانی دەورو پشتیشیان زیاتر لەو شتانەیان دەدایە دەستیان بۆ ئەوەی بی‌پلیشێننەوە ، تەنها فەرماندەکەیان خامۆشو بێ‌جولانەوە دانیشتبوو ، ماتو بێ‌دەنگ‌بوو ،

هەر تەماشای ئەفسەرەکانی خۆی دەکرد ، هەرچی مادموازێل فیفی بوو ڕاشێلی لەسەر چۆکی خۆی دانابوو و بەردەوام بۆنی دەکردو لەشی نەرمو نیانی کچەکە ، تەزووی ئارەزووە سێ کسی‌یەکانی لەناو دەروونی‌دا گڕی گەرم بووبوو ، جار جارەیش سەری شۆڕ دەکردەوە سەر کەلەنی کراسەکەی کە لە ملی‌یەوە بەرەو خوار لەسەر شێوەی ژمارە «٧»دابوو ، سەیری سینەی کچەکەی دەکرد ، ناوە ناوەش نقورچێکی توندی لە ڕانی گیر دەکردو وای لێ‌دەکرد یەك بەلای ڕاچڵەکی‌و ڕاپەری‌و ، پڕ بەدەمی هاوار بکات . چونکە ئەو مرۆڤە خوو ڕەوشتی تەنها ئازاردانی خەڵکی بێ دەسەڵات‌بوو ، هەندێ جاریش کچەکەی لە ئامێز دەگرتو توند دەیگوشی‌و لێوەکانی خۆی دەخستە سەر لێوی‌و ، بە هەموو هێزی‌یەوە بەددانەکانی هەردوو لێوی دەگەزی ، تا وای لێ‌دەهات خوێن لێ‌یانەوە دەردەپەڕی‌و بەسەر دەمو چەناگەو گەردنی‌دا دەهاتە خوارەوە ، تا جارێکیان کچکە هێندە بێزاربوو ، دوای ووشك کردنەوەی خوێنی لێوەکانی ڕووی تی‌کردوو گوتی :

— «دەبێ نرخی ئەمەم بدەیتی !»

ئەویش بە گاڵتەو پێکەنینێکی بەرزەوە گوتی :

— «بەڵێ . . دەیدەم» .

لە کۆتایی‌دا شەمپانیان بەسەردا گێڕان ، فەرماندە هەڵسایەوە سەرپێی‌و پێکی خۆی بەرزکردەوەو گوتی :

— «چەریۆ ! بۆ خانمەکانمان !» .

بەمە ڕێی بۆ ئەوانی تریش کردەوەو ، هەر یەکە بەجۆرێ دەیخواردەوەو قسەیەکی دەکردو ، تەنانەت قسەو ووشەی ناشیرینیش دەگوترا ، چونکە زمانەکەیان بەچاکی نەدەزانی . ئیتر زوربەی ووتەکانیان مانای سەیریان دەگەیاند ، هەر بۆیە هێندە پی‌دەکەنین تا دەکەوتنە سەرپشتو چەپڵەیان لێ‌دەدا .

لە ناکاو کاپیتن پێکی خۆی بەرزکردەوەو گوتی :

— «بۆ سەرکەوتنمان و داگیرکردنی ئەم دڵانە !» .

دوای ئەوەی کاپتن ئەم قسەیەی‌کرد ، لێفتنانت ئۆتۆ سەرخۆشی کاری تێکردبوو ، هەڵسایەوەو ، وەکو شێتێك هاواری کردو گوتی :

— «بۆ زاڵ بوونمان بەسەر فەرەنسادا !» . ئافرەتەکان زۆر سەرخۆش بووبوون ، کت‌ومت دانیشتبوون . بەڵام ئەم قسەیە کاری تێکردن ، هەر بۆیە ڕاشێل گوتی :

— «من هەندێ پیاوی فەرەنسایی دەناسم . کە تۆ لە بەرامبەر ئەوانەوە قەت ئەو ئازایە نیت ئەم قسەیە بکەیت . .»

مارکیز ، کە هێشتا کچەکەی هەر لەسەر چۆکی‌یەوەبوو . بەتوندی لە ئامێزی خۆی گرتبوو ، دایە قاقای پێکەنین . چونکە مەی وا مەستی کردبوو ببووە مرۆڤێکی گاڵتەچی‌و نوکتەبازو . گوتی :

— «ها ! ها ! ها ! من بەخۆم تووشی هیچیان نەبوویم ، بەڵام هەرکە بۆیان دەرکەوین ، خۆیان ناگرن‌و هەڵ دێن .» .
بەڵام کچەکە بە تووڕەیی‌یەکەوە سەیری سیماو نێو چاوانی کردو ، هاواری کردو گوتی :
— «تۆ ئەی پیسی بەدفەڕی ناپەسند ، درۆ دەکەیت !» .
پیاوەکە بە دوو چاوە شینەکەیەوە بۆ ماوەیەکی کورت تەماشایەکی کردو ، ئینجا هەر بەهەمان سەیرکردنی ئەو وێنەیەی کە بە دەمانچەکەی شکاندی ، بە کچەکەی گوت :
— «ئا ، باشە ، با باسی‌ن بکەین ، جوانەکەم ! ئایا ئەگەر ئازا بوونایە وەك دەفەرموویت ، ئێمە لێرە دەبووین ؟» .

لە پاشا بە تۆزێ تووڕەیی‌یەکەوە گوتی :
— «ئێمە گەورەیانین ، فەرەنسا بۆ ئێمەیە !» .
کیژەکە لە سەر چۆکی کابرا ڕاپەڕی‌و لەولاوە لەسەر کورسی‌یەك دانیشت ، پیاوەکەش هەڵساو پێکەکەی بەرز کردەوەو ، لە دیوەکەی تری مێزەکەوە قسەکەی خۆی دووبارە کردەوە :
— «فەرەنسا هی ئێمەیە ، فەرەنسایی‌یەکان ، دارستانەکان ، کێڵگەکان‌و خانووەکانی فەرەنساش هەمووی موڵکی ئێمەیە !» .

پیاوەکانی‌تر ، ئەگەرچی مەی بە یەکجاری بێ هۆشی کردبوون ، بەڵام لەم مشت‌و مڕەدا ، هەستی سەربازیەتی‌و گیانی پرووسیایەتی لە لەشیانا جوڵایەوەو ، دڕندانە هەموویان پێکیان بلند کردو گوتی‌یان :
— «بژی پرووسیا !» .
ئینجا بەیەك قوم پێکەکانیان بەتاڵ کردە نێو زگیانەوە ، کچەکان ووڕتەیان لێوە نەهات ، چونکە چووبوونەوە دونیایەکی تری مەستی‌و خامۆشی‌و پڕ مەترسی‌یەوە ، تەنانەت ڕاشێلیش هێزی قسەکردنی نەمابوو ، بێ‌دەنگ بوو بوو . مارکێزی کورتە بالا پێکەکەی خۆی لەسەر سەری کچە بێ‌دەسەلات‌و بێ‌دەنگەکە داناو هاواری کرد :
— «هەموو ئافرەتەکانی فەرەنساش هی ئێمەن .» .
ئا لێرەدا کچەکە هەڵسایە سەرپێی‌و شەرابە عەنبەری‌یەکە هەموو ڕژایە نێو قژە زووخاوی‌یەکەیەوە ، وای لێهات وەك یەکێك لە ئاودا هەڵ‌کێشرابێ ، ئینجا کەوتە خوارەوەو پەرداخەکەیش شکا . بەدوو لێوی بە ترس‌و لەرزەوە ، بە ئەفسەرەکەی گوت ، کە هێشتا هەر پێ‌ دەکەنی . .
— «ئەمە . . ئەمە ڕاست نی‌یە . . . چونکە من دڵنیام کە تو تەنها یەك ئافرەتی فەرەنساییت چنگ نەکەوتووەو ناکەوێ تا ڕەزیلی بکەیت . .» .
کابرا دانیشتەوەو پێکەنینەکەی تەواو بوو ، هەوڵی‌دا بەشێوەی زمانی فەرەنسی قسە بکات‌و گوتی :
— «باشە . . زۆر باشە ئازیزەکەم ، کەوابێ پێم بڵێ ئێوە چین‌و ؟ بۆچ لێرەن ؟ !» .

کیژەکە بو ماوەیەك واقی وورمابووو ، ڕەق ڕاوەستابوو ، هەروەك یەکێك برووسك لێ‌ی بدات ، چونکە بە یەکەم هەل لە مەبەستەکەی حاڵی نەبوو ، بەڵام دوای ئەوەی واتای قسەکانی ئەفسەرەکەی لەلا ڕوون بووەوەو تێ‌یانگەیی ، بە نارەزایی‌یەکەوە هاواری کرد :
— «من ؟ من ئافرەت نیم ، من پیس‌و ناپاکم ، پرووسیەکانیش هەر ئەوەیان لێ‌ دەوەشێتەوە !» .

هێشتا کچەکە لە قسەکانی نەبووبووە ، کابرا شەقازلەیەکی توندی پێدا کێشاو ، ویستی یەکی تریشی لێ‌بدات ، بەڵام ، کە دەستی بەرزکردەوە ڕاشێل نەیکردە نامەردی‌و چەقۆیەکی میوەی لەسەر مێزەکەوە ڕفاندو ، هەر هێندەی چاو نووقانێکی پی‌نەچوو کە بەهەموو هێزی‌یەوە چەقۆکەی لە هەوراز قورقوڕاگەی ملی کابرا گیر کردوو تی‌ی چەقاند ، ئیتر خوێن فیچقەی کرد ، بۆ ماوەیەك کەس ئاگاداری ڕووداوەکە نەبوو ،

چونکه هێندە ئازایانەو بە خێرایی و سووك دەستی کارەکەی ئەنجامدا ئەوانەی دیکە هەستیان پێ نەکرد ، بریندارەکە خەریك بوو شتێ بڵێ و قسەیەك بکات ، بەڵام ، ووشەکان لەنێو قورقوراگەیدا گیریان دەخواردو نەدەهاتنەدەرەوە ، بۆیە هەر لە جێوە دانیشت و دەمی بەنیوە کراوەیی مایەوەو ، چاوەکانیشی بەکراوەیی دیمەنێکی پڕ مەترسی یان دەنواند .

کە ئەفسەرەکان ئەمەیان بینی ، هەریەکە لە جێگەی خۆیدا بەترسەوە بەرەو کچەکە بازیدا ، بەڵام کچەکە گورج کورسی یەکی هەڵگرت و فڕێی دایە بەر پێیان ، لێفتنانت ئۆتۆ کەوتە سەری و یەك بەزەوی یەکە راکشا ، کچەکە بەغار خۆی گەیاندە پەنجەرە کراوەکەو خێرا خۆی فڕێدایە خوارەوەو ، بازی دایە دەرەوەو ، لە نێو تاریکیدا بزر بوو ، لەوەش زیاتر هاژەی باو باران زیاتر وونیان کرد . .

لەماوەی دوو دەقیقە مادموازێل فیفی بووە لاشەیەکی ساردوسوڕی بێ هەست و بێ نەفەس ، لەولاشەوە فریتزو ئۆتۆ «قامەکانیان» رووت کردەوەو بەتاو پەلاماری ئافرەتەکانی دیکەیان داو ویستیان بیانکوژن ، بەڵام ، ژنە لەترسا رەق بووەکانو ، بێدەسەڵاتەکان خۆیان فڕێدایە بەر پێی ئەفسەرە توورەکانو ، توند قاچەکانیان گرتن و پارانەوە ، گەر مێجەرەکە نەبوایە کوشتارێکی درندانەو نارەوا رووی دەدا ،

مێجەر بەچ حاڵێ توانی هەر چوار کیژەکە لەدەست دوو ئەفسەرەکە رزگار بکات و ، بەرەڵلایان بکات و ، لەژوورێکی پەستن و دەرگاکەی لەسەر کلیل دانو ، دوو سەربازی ئێشکچیشی لەبەر دەرگاکە دانا . ئینجا کەوتە پلان دانان و کۆشش کردن بۆ راوانانی کیژە تاوانبارەکەو دۆزینەوەی ، لەو باوەرەش دابوو کەوا هەر دەیدۆزنەوەو دەگیرێ ، پەنجا کەسی بەزۆر نارد بۆ ئەوەی نێو باخەکە بپشکنن و ، دوو سەدی تریشی نارده نێو دارستانەکە تا هەموو ئەو کەندو هەردو گەڵی و کۆڵێتانەی ئەو ناوە بگەڕێن بە شوێن کچە کەساسەکە .

لەدوای ئەم بگرەو بەردەیەدا ، مێزەکە پاك کرایەوە ، هەموو ئەو کەل و پەلەی لەسەریابوو هەڵگیرا ، دوای ئەوە لاشەی ئەفسەرە کوژراوەکەیان لەسەری درێژکردو ، بۆیان کرد بەتابووت ، لەولاشەوە هەر چوار ئەفسەرەکان مات و غەمگین لەلای پەنجەرەکەوە راوەستاون و ، لە پشتەوەشیان هەموو سەربازە خزمەتکارەکان راوەستان ، هەمووشیان چاویان بڕیبووە تاریکایی یەکەی دەرەوەی پەنجەرەکەو نێو بارانەکە ، وەك بڵێی بیانەوێ پەردە لادەن و شتێك لەنێو تاریکایی یەکەدا بەر چاو بکەن .

لە دووریشەوەو ، لەنێو ئەو تاریکستانەدا ناوە ناوە تەقەی تفەنگێك دەهات و بۆ ماوەی چوار سەعات ئەم تەقەو دەنگە بەردەوام بوو ، جارناجارێکیش گوێیان لە چریکەو هاوارێك دەبوو کە لە دەرەوە دەهات ، یا هاوارێکی فریاکەوتن و قسەی بێواتا دەبیسترا ، بەڵام لەبەر دەنگی باو باران وهەوره تریشقە کەس تێی نەدەگەیشت . .

بۆ بەیانی هەموویان گەرانەوە دواوەو ، دووسەربازی تریشیان لێ کوژرابوون و ، سیانی تریشیان بریندار کرابوون . هەر بەفیشەکی هاورێکانی خۆیان . چونکە لەبەر تاریکی یەکتری یان نەناسیبوو زیاتر سەری لێ شێوان بوون . ئەمە جگە لەوەی کە هەموو ماندوو بوونیشیان بە فیرو رۆیی و رێشێیشیان نەدۆزی یەوە ، دوای ئەو رووداوە . خەڵکەکە ئازار دران و . ماڵ و کەل و پەلیان سەروو بن کراو هەموو دەوروبەری دێیەکە بست بەبست پشکنرا ، کەچی کەنیشکەکە هیچ شوێن و ئەسەرێکی لەپاش خۆیدا بەجێ نەهێشتبوو .

کە ئەم کارو رووداوە لە ژەنەراڵ گەیەنرا . فەرمانی دا کە شتەکە بشارنەوەو باسی نەکەن و پشتگوێی بخەن . تاوەکو نەبێتە نموونەیەکی ناشیرین و خراپ بۆ سوپاکەیان . لە هەمان

کاتیشدا بەتوندی لۆمەی فەرماندەکەی کرد ، ئەویش لە رقان هەموو ئەوانەی لە خۆی بەرەو خوارتری سزادان ، کە لە دوورو نزیکەوە پەیوەندییان بە رووداوەکە هەبوو ، چونکە ژەنەرال بە لۆمەکردنەوە پێی گوتبوو :

– «کاکە ، شەرو سەرکەوتن بە رابواردنی خۆشو خەوتن لە نێو کۆشی گەرمو ، ئامێزی ئافرەتە داوێن پیسەکاندا وەدەست ناهێنرێ» .

لەسەر ئەم قسەیە خەریك‌بوو جامی تورەیی خۆی بەسەر هەموو هەرێمەکەدا دابرژێنێ بۆ تۆڵە سەندنەوەی خۆی ، بەڵام چونکە پێویستی‌ی بە بەڵگەیەك هەبوو بۆ ئەنجامدانی ئەم کارە ، ناردی بەشوێن قەشەکەو ، فرمانی پێ‌دا کەدەبێ لەکاتی گواستنەوەی تەرمی مارکیز ڤۆن ئیریكو تێپەربوونی بەو شوێن‌و رێگەیەدا ، زەنگی کڵێسەکە لێ بدا .

بەڵام ئەمجارەیان بە پێچەوانەی بیرو باوەری خەڵکی دێیەکە ، قەشە فرمانەکەی پەسندکرد ، ئیتر کە تەرمی مادموازێل فیفی بەسەرشانی سەربازەکانەوە بووو ، کۆشکی یوڤیلی بەجێ هێشت‌و بەوێ‌دا رەت‌بوو – واتە بەنزیك کڵێسەکەدا – بۆنێو گۆرستانی دێیەکە ، هەر لەوکاتەوە زەنگی کڵێسەکە لێ‌دراو دەنگی لێوە هات‌و ، لەسەر ئاوازێکی تایبەتی کە بۆ ئەو جۆرە بۆنانە لێ‌دەدرا ، بەردەوام‌بوو ، هەروەك بڵێی دەستێکی نەرمۆڵە زەنگەکە لێ دەدات ، بەڵێ دەنگی زەنگەکە دووبارە دەنگی‌دایەوە ، ئیتر ئەو رۆژەو ، پاشترو ، رۆژانی تریش هەر نەبرایەوە . . . !

بەڵێ ، هێندە لێ‌دەدرا تاکو بڵێی بەس ! تەنانەت هەندێ‌جار ، لەسەعاتەکانی دوای نیوە شەویش یەك دوو زنگەی نەرمۆڵەی لێوە دەهات‌و دەنگی دەدایەوە ،لە تاریکایی شەوی دەیجوور دانیشتوانی ناوچەکە گوێیان بۆ شل دەکرد و بەدڵێکی خۆش‌و هەستێکی غەریب کەکەس نەی دەزانی لەبەرچی وابوو . هەندێ کەسیش وای بۆ دەچوون کە زەنگەکە سیحراوی‌یەو ، بەلای‌دا نەدەرۆیشتن ، تەنها قەشەو مجێورەکە نەبێ کە هەردووکیان دەچوونە لای قوللەی زەنگەکە ، چونکە کچێکی هەژارو لێ‌قەوماو بەتەنهایی‌و بەدڵێکی پر لە مەترسی‌یەوە لەوی‌دا دەژیا ، ئیتر هەر جارەی چ خواردن‌و خواردنەوەیەك هەبوایە بۆیان دەبردو ، چەند قسەیەکیشیان لەگەڵ‌دا دەکردو دڵیان دەدایەوەو . لەحەشارگەکەدا ورەیان بەهێزتر دەکرد .

ئەم کیژۆڵەیە هەر لەوێ مایەوە تاوەکو ئەو تیپە داگیرکەرە ئەڵەمانیایی‌یە لەوێ رۆشتن‌و ئەو شوێنەیان بەجێ هێشت . لە دوایی‌دا قەشەکە گالیسکەکەی نانەوای دێ‌کەی بەکرێ گرت‌و ، بەشەو رێ‌ی گرتە بەرو ، کیژە بەندکراوەکەشی گەیاندە دەروازەی شاری «روا» ، لەوێ دەستیان لەملی یەکتری کردو کیژە بەخێرایی گەرایەوە ئەو دەزگایەی کە لێ‌ی دەرچووبووو ، چووبوە «یوڤیل» ، ئافرەتە سەرەك دەزگاکەیش وای زانیبوو مردووە .

دوای چەند رۆژێك بەسەر گەرانەوەی راشێل‌دا ، رۆژێکیان هاوولاتی‌یەکی ئەو شارە گەیشتە ئەو قەناعەتەو لەوە دڵنیابوو کەشەرەف‌و مەردایەتی‌و پیاوەتی بەخوازبێنی کردنی ئەم کچە کەم نابێتەوە ، ئیتر کیژەکەی خۆش‌ویست‌و چووە خوازبێنی بو ئەوەی داوای لێ‌بکات رازی بێ‌شووی پێ بکات ، چونکە بەلای ئەوەوە ئەو کارە گەورەو پیاوەتی‌یەی ئەو کچە لە پێناو وولاتەکەیدا کردی ، مایەی شانازی‌و سەربەرزی‌یە ، بەم جۆرە کچەی کردە ئافرەتێکی پاك سەربەرزو چاك ، هەر وەك زوربەی خانمە چاکەکانی دیکە !

● سەرچاوە :

Guy De Maupassant.

شانۆگەری یەك پەردەیی

چاوپێکەوتنێکی رۆژنامەنووسانە

ئامادەکردنی : یاسین قادر بەرزنجی

کاراکتەرەکان :

١ - **وریا** : رۆژنامەنووس و ئەدیبە . تەمەنی سی ساڵێکە .

٢ - **ئەنوەر** : رۆژنامە نووسە . بەتەمەن لە وریا گەورەترە . پیاوێکی رووخۆشە .

٣ - **سەرنووسەر** : کابرایەکی مرۆمۆنە . تەمەنی نزیك پەنجا ساڵێکە .

٤ - **بەشیرفە محوڵلا** : شاعیرە . تەمەنی ژوور پەنجا ساڵە .

سەر شانۆ دیکۆری ئامادەکراوی هەیە . بریتین لەدیمەنی نووسینگەی سەرنووسەری گۆڤارێك . ژووری

ڕۆژنامەنووسەکان ، یەکێك لە ژوورەکانی ماڵی بەشیر فەتحوڵڵای شاعیر. ڕوناکی دیمەنەکان دەرئەخات و ڕووداوەکان پێکەوە گرێ ئەدات . . سەرەتا ڕوناکی ئەچێتە سەر ژووری ڕۆژنامە نووسەکان ، وریاو ئەنوەر دانیشتوون ، ئەنوەر بە چەند پەرە کاغەزێکەوە خەریکەو وریاش بە دەم جگەرە کێشانەوە بیرئەکاتەوە)

ئەنوەر : بەپێچەوانەی هەموو بەیانی‌یەکەوە ، بێ ئیش دانیشتوویت و بەهیچەوە خۆت خەریك ناکەیت . . سەیرە !

وریا : ها . . . بڵێم چی . . تاقەتم نی‌یە . .

ئەنوەر : چۆن ئەبێت وریای ڕۆژنامەنووس و چیرۆکنووسی لاو بەم شێوەیەبێت ؟ . هەرگیز نابێت !

وریا : بۆ نابێت ؟ ! گەر مامۆستا ئاوا سەرو دڵمان بگرێت حەوسەڵەی هیچمان ئەمێنێت ؟ !

ئەنوەر : یاڵڵاخێر ، هیچی تازە ڕووی‌داوە ؟

وریا : ئەی دوێنێ پێم نەوتیت چاوپێکەوتنی ڕۆژنامەنووسانە لەگەڵ بەشیر فەتحوڵڵای گەورەی شاعیران بە جەنابم سپێررا .

ئەنوەر : ئەی نەتووت خۆتی لێ نەجات ئەدەیت ؟

وریا : نازانم ، دوێنێ دەوام ئەوەندەی بەبەرەوە نەمابوو ، سەرنووسەر دای بەگوێمدا ، مەعلووم ئەمرۆ بانگم ئەکاتەوە . .

ئەنوەر : خوا بەوە ڕەحمی کردووە ئیشی من کاروباری وەرگێڕانە ، تووشم بە تووشی ئەو جۆرە . . (بە گاڵتە پێ‌کردنەوە) ئەو جۆرە شاعیرانەوە نابێت ، ببورە ، تۆ خۆشت ئەدیبیت و خولیای شیعریشت زۆرە ، مەبەستم لەوەیە من بە پێی فرمانەکەم ناچمە خزمەت ئەو چەشنە شاعیرانە . .

وریا : کاکە گیان ، قەیناکە ئەدیبم ، بەڵام دەست نیشان‌کردنی کەسێك بۆ گفتوگۆو چاوپێکەوتنی ئەدەبی ئەبێت لەلایەن ڕۆژنامەنووسی خۆیەوە بێت ، یەك ساڵی ڕەبەقە بە سەرنووسەر ئەڵێم با چاوپێکەوتنێك لەگەڵ حسەینی چیرۆکنووسدا سازبکەم ، هەر جارەو بەبیانوویەك داواکەم ڕەت ئەکاتەوە ، دووا جار پێی وتم : کاکە ، حسەین بەم تەکنیك و مەکنیك و بەزمی نوی‌کاری‌یە چیرۆکەکانی شێواندووە ، تۆش لێی گەڕێ !

(زەنگی تەلەفون لێ‌ئەدرێت و ئەنوەر هەڵی ئەگرێت)

ئەنوەر : هەلاو ، بەڵێ ، سەرچاوم ، خۆش‌بیت ، بەڵێ ، بەڵێ لێرەیە ، بۆلای خۆی ، باشە برا ، بەسەرچاو ، خوات لەگەڵ ، (تەلەفونەکە دائەخاتەوە) سکرتێربوو ، سەرنووسەر تۆی ئەوێت .

وریا : یائەڵڵا . . مەسەلەکەیە ، چوونە خزمەتی فەتحوڵڵا بەشیر .

ئەنوەر : (پێ‌ئەکەنێت) ها . . ها . . ها . . بە جۆرێك شپرزەی کردوویت ناوەکەشیت عەکس کردەوە ، هەر گوێشی مەدەرێ ، بەشێوازەکەی خۆت چاوپێکەوتنێکی وای لەگەڵ بکە کە دوایی مەراقی پێوە نەخوێت . . مردووت نەمرێت . چیتە ، خۆ تۆ لەسەر هیچیش بنووسیت ، گەر مەبەستت بێت لەو هیچە شتێك ئەخولقێنیت .

وریا : نا . . . چۆن ؟

ئەنوەر : بەسەری خۆم بەڕاستمە ، بتەوێت لەسەر مردوو ئەنووسیت و وای لێ‌ئەکەیت خوێنەر وابزانێت گەورەترین و کاریگەرترین نووسەری ناوزیندووانە ! . خۆ گەر بشتەوێت ئەوا . .

وریا : (قسەکە بەئەنوەر ئەبڕێت) ئەوا زەلامی زرت و

زیندوو بەچوار پەلەوە لە گۆڕ ئەنێم . کاك ئەنوەر ، چیتە ، نەبڕایەوە ، هەموو جارێ ئەم قەوانە لێ‌ئەدەیتەوە ، بێ‌قەزابیت !

ئەنوەر : کاکە وریا ، دوواکەوتیت ، سەرنووسەر چاوەڕێتە ، ڕۆحەکەم عاجز نەبیت ، لەسەر ئەوەمان نەکردووە .

وریا : بەڕاست ، با بچم بەلایەوە .

(وریا ئەچێتە دەرەوەو ئەنوەریش دەست ئەکات بەنووسین ، شانۆ تاریك ئەبێت‌و لەگەڵ مۆسیقایەکی کورتدا ڕوناکی ئەچێتە سەر ژوورەکەی سەرنووسەر ، ئەو دانیشتووەو وریاش بەپێوە لە بەردەمی مێزەکەیدا وەستاوە) .

وریا : قوربان ، گەر لەم ئەرکە ببەخشیت زۆر مەمنونت ئەبم .

سەرنووسەر : بۆ ، چی‌تیایە ؟ بە پێچەوانەوە ، چاوپێکەوتن لەگەڵ مامۆستا بەشیر فەتحوڵلای شاعیرو ڕۆماننووسی ناسراو کارێکی زۆر چاکەو کەرەستەیەکی یەکجار جوانیش ئەبێت بۆ گۆڤارەکەمان .

وریا : ئاخر قوربان ، خۆشت ئەزانیت من ئەدیبێکی لاوم‌و تێڕوانینی تایبەتی‌ی خۆم هەیە بەرامبەر بە ئەدەب‌و هەڵوێستی مامۆستا بەشیر کە ناتوانم لێ‌ی بشارمەوە ، کە دەریشم بڕی ئەو پێ‌ی ڕازی نابێت ، پاشانیش من . . .

سەرنووسەر : (قسەکەی پێ‌ئەبڕێت) ئەوە جیایە ، تۆ ئەچیت گفتوگۆی ئەدەبی‌ی لەگەڵدا بکەیت ، خۆ دانانیشیت لە بەرهەمەکانی بکۆڵیتەوە .

وریا : مامۆستا ، تکا ئەکەم ئەم ئەرکە بەمن مەسپێرە .

سەرنووسەر : تکاو مکانی‌یە ، بیانووش مەدۆزەرەوە ، هانێ ئەمە ژمارەی تەلەفونەکەیەتی (لەسەر مێزەکەی دائەنێت) برۆ چاوپێکەوتنەکەی لەگەڵ بکەو وازمان لێ‌بێنە ، دوو کەسی‌ترتان ڕەفزی کرد ، باوکم چی‌یە ، ئێمە چیمان هەیە ؟ گۆڤاری ئەدەبی‌یان گۆڤاری ئاسایشی دەوڵەتان ، برۆو گیروگرفتمان بۆ درووست‌مەکە . .

(سەرنووسەر چاوێلکەکەی لە چاو ئەکات‌و چەند پەرە کاغەزێك ئەگرێت بە دەستەوەو ئەیانخوێنێتەوە ، وریاش بەتێ‌ڕامانەوە ژمارەی تەلەفونەکەی بەشیر لەسەرمێزەکە هەڵ ئەگرێت)

وریا : زۆر چاکە ، مادەم گیروگرفت لە ئارادایە من ئەچم ، مامۆستا بەڵام . .

سەرنووسەر : بەڵام چی ؟

وریا : بەڵام گەر ڕێم بدەیت ، چاوپێکەوتنەکەی بەشێوازی تایبەتی‌ی خۆم لەگەڵدا ئەکەم .

سەرنووسەر : شێوازی تایبەتیت یان شێوازی گشتیت بێ گرنگ نی‌یە ، براکەم ، ڕزگارم کە ، من لێرە هیچ ئیش‌و کارێکم نی‌یە تەنیا ئەوەنەبێ وەڵامی تەلەفون بدەمەوە بۆ مەسەلەی چاوپێکەوتنی . .

وریا : (پێ‌ی ئەبڕێت) تێگەیشتم ، مامۆستا . بەسەرچاو ، خواحافیز . .

(تاریکی)

(پاش مۆسیقایەکی کورت ، ڕوناکی ئەچێتە سەرژووری ڕۆژنامە نووسەکان ، ئەنوەر خەریکی نووسنە . .)

ئەنوەر : (لەبەر خۆیەوە) مەکسیم ، ماکسیم گۆرگی . غورکی ، غورغی ، نەء گۆرکی ، ئا ، گۆرکی ڕووت باشترە . . ئەنیتوان ، ئەنتۆن ، ئەنتۆن چیخۆف ، تشیخۆف .

تشیخەف ، چیکۆف ، چیخەف ، ئەمەیانە . . چیخەف ، ئەنتۆن چیخەف ، زۆرچاکە . . (وریا دێتە ژوورەوە) ، ها وریا گیان ، چی بوو ؟ ڕازیت کرد ؟

وریا : ئەو منی ڕازی کرد ، چونکە بەشیرەکان ئەویان ڕازی کردووە ، کاك ئەنوەر ، بەسەری تۆ ، پێنج ساڵی ڕەبەقە لەم گۆڤارەدا کارئەکەم هێندەی ئەمڕۆ مشتو مڕم لەگەڵ مامۆستادا نەکردووە . . بەهەر حاڵ ، تەلەفونی بۆ ئەکەمو کاتێك دیاری ئەکەین . .

ئەنوەر : دەی خێری پێوەبێت .

وریا : (تەلەفونەکە ئەخاتە بەردەمی و لەگیرفانی پارچەیەك کاغەز دەردێنێ و تیّی ئەڕوانیّ و ژمارەکان با ئەدات) هەلاو ، ئەم کاتەت باش ، جەنابت مامۆستا بەشیر فەتحوڵلایت . . من ڕۆژنامەنووسم لە گۆڤاری . . . بەڵێ . . ئا . . بەڵێ لێرە کار ئەکەم . . چی ؟ . چاوەڕێت ؟ . دەمێکە ؟ . ئێ زۆر چاکە . . بێ زەحمەت ناونیشانەکەت . . بەڵێ هی ماڵەوەتان . . (کاغەزێك ئەخاتەبەر دەمی و قەڵەمەکەی دەردێنیّ) بەڵێ . . (ئەنووسێت) بەڵێ . . شەقامی . . . بەرامبەر . . ژمارە . . ناوەکەت بەسەرقاپێکەوەیە ؟ . زۆر چاکە . . ئەمڕۆ ؟ باشە . . کات ژمێر پێنجی عەسر ، زۆر چاکە . . بەڵێ . . بەڵێ ئەزانم . . خوات لەگەڵ . . سوپاس . . خواحافیز . .

(تەلەفونەکە دائەخاتەوە) ئەڵێ دەمێکە چاوەڕێی ئەم چاوپێکەوتنەم ، بەڵێنیان پیّی داوە . . بەڵام پیاوێکی زمان شیرینە .

ئەنوەر : عەسر ئەچیت ؟

وریا : بەڵێ ، سەعات پێنج .

تاریکی ، مۆسیقایەکی کورت ، ڕوناکی ئەچێتە سەر ژوورەکەی بەشیر ، بەشیر خۆی گۆڕیوەو قاتێکی تازەی ڕەشی لەبەردایە ، وریا تازە گەیشتووەتە ئەویّو دەستی یەکتر ئەگوشن)

وریا : سەعات پێنجی تەواوە . . هیچ دووانەکەوتم .

بەشیر : ئەهلەن . . ئەهلەن ، بەخێربێیت سەر هەردوو چاوم ، فەرموو ، فەرموو . .

وریا : (دائەنیشێت) سوپاست ئەکەم . .

بەشیر : چۆنی ؟ باشیت شکور . . چی یە ؟ ئەڵێی وێنەگرت نەهێناوە ، دیارە چاوپێکەوتنەکە بەبێ وێنە بلاّو ئەکەنەوە . . جا چۆن ئەبێت ؟ !

وریا : ببورە ، ئەوی ڕاستی بێت بیرم چوو وێنەگری گۆڤارەکەمان لەگەڵ خۆمدا بێنم .

بەشیر : ئا . . بەبێ وێنە ! دەی هەر چۆنێك بێت ، گرنگ نی یە ، گوێشی مەدەریّ ، ئەوەندە وێنەمان بلاّوکرایەوەو هیچیشمان لیّیان دەست نەکەوت وێنەی خۆم لەبەر چاو کەوتووە (ئەمە ئەڵێ و پەستی ئەیگرێت ، جگەرەکەی دەستی ئەکوژێنێتەوە) .

وریا : ئەڵێم دەست پیّبکەین (ئامێری تۆمار «تسجیل»یکی بچکۆلەو هەندێك پەڕە کاغەز لەبەر دەمی لەسەر تەپلەکێك دائەنێت) .

بەشیر : بەڵێ باشە ، با دەست پیّبکەین ، بەلاّم من وای بەچاك ئەزانم قسەکانمان تۆمار بکەیتو پاشان بیان نووسیتەوەو دووا جاریش کە پاك نووست کرد پیشانی خۆمی بدەیتەوە ، هەروەها تکایە کەی ئیشارەتم کرد تۆمارەکە ڕابگرە ، ئەزانیت بۆ ؟ چونکە هەندیّ شت هەن نامەوێت بلاّوبکرێنەوە ، خۆت ئەزانیت زەللەی زمانە ، یەك ووشەی زیاد هەزار لێکدانەوەی هەڵە لێکی ئەدەنەوە ، ئالەبەر ئەوانە ئەڵێم . . . ئێستا چا

ئەخۆیت ؟

وریا : ئەگەر ئەرك نابێت . .

بەشیر : وتت وێنەگرەکە کەی دێت ؟

وریا : عەرزم کردیت بیرم چووە پێی بڵێم ، داوای لێبوردن ئەکەم .

بەشیر : قەی ناکات ، دەستکەوت لەوێنە بلاوکردنەوە ئەبێت چی بێت ؟

(ئیشارەت بۆ تۆمارەکە ئەکات و دەنگ بەرز ئەکاتەوە) خۆ نەتکردۆتەوە ، بۆ خاتری‌خوا . . دەی زۆر چاکە (جگەرەیەك دائەگیرسێنێ و نەفەسی قووڵی لێ ئەدات) .

وریا : (تۆمارەکە دائەگیرسێنێ) مامۆستا بەشیر فەتحوڵلا تۆفیق . . .

بەشیر : (پێی ئەبڕێت) بەڵێ .

وریا : تۆ کێیت ؟

بەشیر : (بەخێرایی قاچ ئەخاتە سەر قاچ) من نەتەوەییەکی دڵسۆزم و بە ئەسڵ خەڵکی لادێین ، بەلام دایك و باوکم لەم شارەدا ژیاون و منیان بووە ، لە ساڵەکانی بیستدا لە دایك بووم ، هەر بەوێنەی باوك و دایکم پەژارەم زۆر دیوەو تاڵیم زۆر چەشتووە ، بێ هیچ خۆشی و ئاسوودەیی‌یەك پەروەردە کراوم و بە نەبوونی و نانەسکی گەورە کراوم ، کاتێ خۆی خراومەتە بەر خوێندن و لەگەڵ ژیانی پڕ نەهامەتی و گیروگرفتدا وازم لەقوتابخانە نەهێناوە ، باوکم جوتیاربووە هەروەها باپیریشم و باوکی دایکیشم ، ئێمە خێزانێکی جوتیارین ، هەروەك ئەبینیت ئیلهام لە سروشت و جوانی‌یەکەی وەرئەگرم ، سروشت لای من سەرچاوەیەکی نەمرە .

وریا : لە کوێ تەمەنی منداڵی و مێرد منداڵیت بەسەر بردووە ؟

بەشیر : لە یەکێك لە گەڕەکە کۆنەکانی ئەم شارە ، باوکم چایخانەیەکی بچووکی هەبوو ئیشی لەسەر ئەکرد .

وریا : کەواتە کام سروشتەبوو تۆ لەم گەڕەکەدا دڵت پێی ئەکرایەوە ؟ !

(بەشیر ئیشارەت بۆ ڕاگرتنی تۆمارەکە ئەکات و وریاش ڕای ئەگرێت)

بەشیر : ئەم پرسیارە چی‌بوو ؟

وریا : مامۆستا ، تۆ فەرمووت . .

بەشیر : ئەزانم ، ئەی قسەمان دەربارەی جوتیاران نەکرد ، ئێ سروشتیشی بەندە بەژیانی ئەوانەوە . . من سروشتم دیوە ، تەرەماشم دیوە ؟ ! کاکی خۆم ، واز لەو پرسیارە بهێنە . .

وریا : (پەنجە بە تۆمارەکەدا ئەنێتەوە) مامۆستا بەشیر ، بەبڕاوی تۆ ، دەوروبەر تۆی کرد بەشاعیرو ڕۆمان نووس ، یان شتێك لە ناوەوەی ناخی خۆتدا هەبوو و لەگەڵ دەوروبەرەکەتدا هەڵچوو و بەهرەی تەقاندیتەوە ؟ .

بەشیر : (خۆی ڕاست ئەکاتەوە) لام وایە ئەبێت ئەم پرسیارە گرنگە لەو بەرێزانە بکرێت کەئەرکی ڕەخنەگرتن لە مێژووی ژیانم ئەگرنە ئەستۆی خۆیان ، بەلام من ، تا ئێستا نازانم ، ئایا ژیانی پڕ لە هەژاری و کوێرەوەری بوو یان هەستی ناسك و عاتیفەی خرۆشاوی خۆم بوون تێکەڵ بەواقیعە پڕ ئازارەکە بوون و لە ئەنجامدا هۆنراوەو داستان و ڕۆمانیان لێ لە دایك‌بوو ؟ تا ئەمڕۆ زانستی دەروون ناسی لە ئاستی شتێکدا دۆش داماوە ، ئەو شتەش شی‌کردنەوەو تێگەیشتنە لە بزوتنەوەی داهێنان و ئەفراندنی مرۆڤی داهێنەر .

وریا : مامۆستا ، جەنابت تا ئێستا گەلێك دیوانە شیعرو ڕۆمانت بلاوکردۆتەوە . . .

بەشیر : (پیێ ئەبڕێت) شانزە دیوانەو سیێ ڕۆمانی گەورەو شانۆگەرییەکی شیعریو چەندان چاوپێکەوتنو نووسینو وتار لەگشت ڕۆژنامەو گۆڤارەکانی خۆمانو ولاٰتانی دراوسیێو بێگانەدا .

وریا : ئەم هەموو بەرهەمە هەمە جۆرەت نووسیوە ، پەیوەندیت لەگەلٚ ئەدەبدا چۆنە ؟

بەشیر : پەیوەندیم چۆنە ؟ !

وریا : مەبەستم لەوەیە ، خۆشت ئەویێ ، ڕقت لیێەتی ، ئایا پەشیمان نیت لە بلاٰوکردنەوەی بەرهەمەکانت ؟ یان هەندێکیان . . ئایا . .

بەشیر : (قسەکەی پیێئەبڕێت) پەشیمان بوونەوەی چی ؟ من خزمەتی گەلو نیشتمانەکەم کردووە ، من هەر لەمنداڵیەوە حەزم کردووە گۆرانی بەسەر نیشتمانو سەربەستیو برایەتیدا هەڵبدەم ، ویستوومە بەرگریی لە ئافرەت بکەم ، ئەو ئافرەتەی هەڵسوکەوتی بەرێزەوە لەگەڵدا ئەکەم ، بۆ ژیانو خۆشەویستیو جوانی بەرهەمم نووسیوە ، چۆنڕقم لەم ئەدەبە ئەبێت ؟ ! ! خۆ ڕۆمانەکانم ، بەگەواهیدانی گشت ڕەخنەگرەکان شاکاری بیێوێنەن ، زۆر کەس لەسەریان نووسیونو بڕوانامەی دکتۆراشیان وەرگرتووە ، بەرادەیەك وام کردووە کە بەهۆی ڕۆمانەکانمەوە ئەدەبەکەمان بگاتە کەشکەلاٰنی فەلەك .

(بیێ دەنگئەبێت ، ئیشارەت بۆ ڕاگرتنی تۆمارەکە ئەکات ، وریاش ڕای ئەگرێت) . وشەی کەشکەلاٰنی فەلەك بسرەوە ، تۆزیێ نەوعێکە . . توخوا دەقیقەیەك ، (وریا ئەیگێڕێتەوەو ئەیسڕێتەوەو پاش تاوێك ئیشی پیێئەکاتەوە) . وام کرد ئەدەبەکەمان شان بدات لە شانی ئەدەبیاتی جیهانی مونافەسەی بکات . . لەم خاڵەشەوە بە دڵێکی بریندارەوە پرسیار لە هەڵوێستی فەرمانڕەواکانمان ئەکەم بەرامبەر بە لیژنەی بەخشینی خەلاٰتی نۆبلٚ ، گلەیی ئەوەیان لیێئەکەم بۆ لەوەتیێ ناگەن کە لەلایەن ئەو لیژنەیەوە پشت گویێ خراوین ، بەڕاستی قبوولٚ کردنی ئەوە شوورەیی‌یە !

وریا : مامۆستا بەشیر ، لات وایە کە هەقە خەلاٰتی نۆبلٚ بدرێت بە جەنابتان ؟ !

بەشیر : ئەی هەرچی خوێرییە وەری بگرێتو ئێمەش هیچ (داوای وەستانی تۆمارەکە ئەکاتو وریاش کەمێك ئەیگێڕێتەوەو ئەیخاتەوە کار) ، تۆمارکە ، من ناڵێم مافی خۆمە نۆبلٚ وەربگرم ، بەلاٰم ئەو بایەخەی چ لێرەو چ لەدەرەوە بە دیوانو ڕۆمانەکانم دراوە ، پێویستە مایەی سەرنجدانی ئەو لیژنە نەیارەی نۆبلٚ بێت !

وریا : بۆ لاتوایە خەلاٰتی نۆبلٚ سوودێکی وای هەبێت ؟ !

بەشیر : ئەم قسەیە چی‌یە ؟ ! براکەم ، سەدان هەزار دۆلار گاڵتەیە ؟ ! بیسڕەوە . . بیسڕەوە ، (وریا ئەیسڕێتەوەو دوایی ئەیخاتەوە ئیش) لە ڕاستیدا لەو باوەڕەدام هێندەی کەسانێك گرنگیی پیێئەدەن ئەوە ناهێنێتو ئەوەندە گرنگ نیی‌یە ، بەتایبەت کە تا ئێستا زۆر مەزنە ئەدیبی جیهان پیێیان نەبەخشراوە !

وریا : مامۆستا کەواتە تۆ بڕوات بەوە هەیە ئەگەر خەڵکی نیشتمانەکەت بەرێزەوە ناوت بێنو بەخۆشەویستیی خۆیان بەرزت بکەنەوەو بە پەرۆشەوە بەرهەمەکانت بەسنگەوە بگرن ، زۆر لەو خەلاٰتانە بەنرخترە کە لەپشتی پەردەوە ئەبەخشرێن !

بەشیر : بێگومان ، بێگومان ، لەپشت پەردەوە . . بێگومان . . شەرەفی گەورە بۆ من لەوەدایە کە خۆشەویستیی هاونیشتمانەکانم و ڕێزی بیێپایانی ئەوانم پیێبەبڕێت ، لە خواش بەزیاد بیێ ئەمە هاتۆتەدیو تەنیا ئەمەش بۆ من هەموو شتێکە .

وریا : پەیوەندیت لەگەڵ خوێنەرەکانت‌و ئەوانەی سەرساممیان پێت تا چ ڕادەیەکە ؟
(سەرسامبوون)

بەشیر : پەیوەندی‌یەکی یەکجار توندو تۆڵە .

وریا : بەرهەمی ئەدیبە لاوەکان ئەخوێنیتەوە ؟

بەشیر : وەکو هی کێ ؟

وریا : وەك هی فلانی فلان‌و فلان‌و فلان فلانەیی . .

بەشیر : ئەوانە کێن ؟ !

وریا : ئەدیبی لاون ، شاعیرو چیرۆك‌نووسن .

بەشیر : بەراست ؟ ! (دوای کەمێك وەستان) لە ڕاستی‌و واقیعدا ، من پەیوەندی‌یەکی یەکجار بەهێزم لەگەڵ ئەدەبیاتی نوێ‌ی لاوانی ولاتەکەماندا هەیە ، بەلام هەرگیز ناتوانم بلێم کە هەرچی‌یەك لەوبارەیەوە نووسراوەو بلاوکراوەتەوە دیومن ، ئەمەش ئەنجامی دوو هۆیە :

یەکەم ، ئەدیبە لاوەکان هەموو بەرهەمەکانی خۆیانیانم بۆ نانێرن ، دووەمیش ، سەرقالم بە کاروباری ڕەسمی‌یەوە ، هەروەها بۆ نوێنەرایەتی کردنی ولات گەلێك سەفەری دەرەوە دێنە ڕێم . . بەلێ زۆربەی کاتم بەوانەوە ئەڕوات .

وریا : گەورەم ، ئەم قسەیەت کەمێك سەیر نی‌یە ؟ !

بەشیر : بۆچی سەیرە ؟ ! ! چ خەوشێ لە سەفەرکردندایە ؟ ! بۆ هەموو کەسێك سەفەر ناکات ! .

وریا : (قسەکە بە بەشیر ئەبڕێت) ببورە ، تەنیا مەبەستی من بێ ئاگایت بوو لە بەرهەمی ئەدەبیاتی لاوەکانمان . . . لە شیعرو چیرۆکیان‌و . .

بەشیر : هۆی ئەمەم بە درێژی بۆ باس کردیت ، پێویست ناکات زیاتری لەسەر بڕۆین !

وریا : ببورە مامۆستا ، ئەتوانم ئەمە بە چەشنە بەرهەلستکاری‌یەك ناوبنێم .

بەشیر : (گاڵتەی بە قسەکەی وریا دێت) بەرهەلستکاری ! ! نەخێر ، تکا ئەکەم قسەکانم بەو شێوەیە لێك‌مەدەرەوە . . ڕاستە فەرامۆشی‌یەکی بچووك هەبووە . . .

وریا نەخێر گەورەم ، هەندێ ئەدیب ، کە لەو بڕوایەدانیم تۆش وابیت ، لایان وایە ئەو گەنجانە ئەیانەوێت تەنگیان پێ‌هەلچنن‌و جێگایان پێ لێژکەن‌و شوێنیان بگرنەوە ، وەك ئەوەی مەسەلە . . .

بەشیر : بڕوا ناکەم ، بڕوا ناکەم ، واز لەم باسەش بهێنە ، فەرموو وەرە سەر پرسیارێکی ترت .

وریا : (پاش کەمێك بێ‌دەنگی ، لەبەر خۆیەوە ئەدوێت) ئێستا شێوازی تایبەتیم دەست پێ‌ئەکات ، ئەو شێوازەی بۆ جەنابی سەرنووسەرم باس‌کرد . . (دەنگ بەرزئەکاتەوە) بەر لەوەی بێمە سەر پرسیارێکی‌ترم ، ئایا گوێ لە ئەدیبێکی لاو ئەگرن ؟

بەشیر : بێ‌گومان . . بێ‌گومان . . (بەسەرسوڕماوی‌یەوە) بۆ تۆش ئەدیبیت ؟

وریا : جار جاری چیرۆك ئەنووسم‌و هەندێك وتارو وەرگێڕانیشم هەیە . . کاتی خۆی ، کە یەکەمین کۆمەلە چیرۆکم لە چاپدا دانەیەکم لێ‌ی بەدیاری بۆ ناردن ، دیارە پێتان گەیشتووە ، ئێستاش ئەمەوێ سوود لە ڕای جەنابتان دەربارەی وەربگرم‌و واشم پێ‌خۆشە لە تێبینی‌و ڕێ پیشاندانی بەنرخی بەڕێزتان بێ‌بەش نەبم .

بەشیر : (بەپەلەوە ، هەردوو بالی‌و دەمی‌و چاوەکانی ئەکاتەوە)

بەخوا . . .

وریا : دیارە سەرقالیتان بواری خوێندنەوەی ئەوکتێبەی بۆ نەرەخساندوون ، ئەمەش جێگای داخە . . چونکە هەست‌کردن بە سەر نەکەوتن لە دەروونماندا درووست ئەکات . . بۆ بە بەردەوامی‌ی خۆتانمان نازانن ؟ لاتان نەنگی‌یە

گەورەم ؟ بەڵام من شیعرەکانت‌و هەوڵدانی چیرۆك نووسینی تۆم بەدڵن .

بەشیر : چی ؟ ! هەوڵدان ؟ ! !

وریا : ببورە مامۆستا . چیرۆکە شاکارەکانت . بەڵام با هەردووکمان لەسەر ئەوە رازی بین کە ئەدەبیاتی نەتەوەیەك تاقە ئەدیبێك درووستی ناکات . . جا ئەو ئەدیبە با بلیمەتیش بێت‌و بەرهەمی یەکجار زۆریش بێت . . ئەو ئەدیبە بێ‌مێشکانە نایانەوێ ناوی ئەدیبانی بێ لە خۆیان لە ولاتدا دەرکەون . . بەرای تۆ ئەوانە راستن ؟

بەشیر : نا . . نا . . برام نەء . . هەرگیز ئەوانە راست نین .

وریا : ئەبێ نرخی ئەو ئەدیبە کەللە پووتە چی بێت کاری ئەدیبانی پێش خۆی لەسەر نەبێت‌و سوود لە تاقی کردنەوەی ئەدیبانی سەردەمەکەی خۆشی وەرنەگرێت ؟

بەشیر : کێ ؟ مەبەستت لە کێ‌یە ؟

وریا : بێ‌گومان دوای ئەو ئەدیبە کەسانی‌تر دێنە پێشێ‌و کەرەستەی تازە ئەخەنە سەر بەرهەمەکانی . . ئاوا ، بەوشێوەیە ئەدەبی نەتەوە وەك زنجیرێك وایەو نەوە دوای نەوەش ئەڵقەکانی بەیەکەوە ئەبەستن .

بەشیر : ئەو ئەدیبەی باست کرد خەڵکی کوێ‌یە ، من ئەیناسم ؟

وریا : ناوبردن چ سوودێکی هەیە گەورەم ؟ . .

بەشیر : (بەزەردەخەنەوە) بابەگیان زانیم کێ‌یە ، دۆزیمەوە ، تۆسەری خۆت چاوێلکە ئاڵتوونی‌یە فشەکەرەکە نی‌یە ؟

وریا : گەر رێم بدەن پرسیارێکی‌تر .

بەشیر : فەرموو .

وریا : چۆن کاتی خۆتان لە نێوان کاروباری رەسمی‌و خەریك بوونتان بە ئەدەبەوە رێك ئەخەن ؟

بەشیر : راستێکەی . لەمەدا تووشی ماندوویێتی ئەبم . بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تا ئێستا توانیومە کاتی خۆم رێك بخەم‌و هەمیشە هەوڵی ئەوەم داوە کە فەرمانەکانم لە نووسینم نەکات . .

وریا : ئەی بۆ مەسەلەی سەربەستیی ناوەوەت ؟

بەشیر : (لە جێی خۆی وشك ئەبێ‌و وەك ئەوەی گوێی لە وریا نەبووبێ) بەڵێ ؟

وریا : تۆ سەربەستیت لە هە ڵبژاردنی بابەتی نووسینەکانتاو بلاوکردنەوەیاندا ؟

بەشیر : مەبەستی تەواوت لەم پرسیارە چی‌یە ؟

وریا : بەر لەدەست کردن بە نووسینی بەرهەمە داهێنەرەکانت ، هەست بەوە ئەکەیت ، یان بابڵێم لە حاڵێکی دەروونی وادایت . . مەبەستم لەوەیە ئایا لە ناخی خۆتدا لەوە دڵنیایت گەر بتەوێ بفریت ، ئەتوانیت ؟ چونکە لەو کاتەدا هەست ئەکەیت خاوەنی جووتێ باڵی وەهایت کە لە باڵندە زیاتر سەربەستیی فرینت هەبێت . . واتە . . نازانم لە مەبەستەکەم تێ‌گەیشتیت ؟

بەشیر : بێ‌گومان،بێ‌گومان،بۆ تێ ناگەم ؟ ! هاورێی لاوم ، گوێ‌بگرە ، من هەرکاتێك مەیلم لە نووسین بێت ئەنووسم ، هەرکاتێکیش بمەوێت بەرهەمم بلاوئەکەمەوە ، لەم رووەوە هیچ جۆرە گیروگرفتێکم نی‌یە .

وریا : کەواتە تۆ سەرفرازیت .

بەشیر : ئەتوانم بڵێم سەرفرازم ، هەرچەندە هەندێك کەلەبەر لە ناخمدان .

وریا : لە رووی دارایی‌یەوەش باشیت ، وانی‌یە ؟

بەشیر : بەڵێ زۆر زۆر باشم ، (چاوی ئەقووچێنێ) مەبەستت لەمە چی‌یە ؟

وریا : هیچ گەورەم . . ئەوە نەبێت . . . گەر بفەرموویت

مەسەلەیەکت بۆ باس بکەم . زۆر ئەدیبی لاو هەن لە مانگێکدا توانای کرینی کتێبێك زیاتریان نی یە ، ئەوەش دوای ئەوەی لە دەمی خۆیان ئەگرنەوە . .

بەشیر : خوا یارمەتی یان بدات .

وریا هەندێکیان تەنانەت جلو بەرگی تەواوشك نابەن . . ئەمە رەوایە ؟

بەشیر : کامە ؟

وریا : ئایا ئەمە جیاوازیی ئابوری نی یە لە نێو ئەدیباندا ؟ هەقە وابێت ؟

بەشیر : (دەست بەرز ئەکاتەوە) تکایە تۆمارەکە راگرە . . (وریا رای ئەگرێ) .

چی یە ، کاکە ؟ تۆ هاتووی چاوپێکەوتنی ئەدەبیم لەگەڵدا بکەیت یان رۆحم بکێشیت ؟ من هەقم بەسەر ئەوانەوە چی یە ؟ پاشان ، لە هەموو جێگایەك ئەوانە هەر هەنو جیاوازیی مادیی هەرهەبووە ! .

وریا : ببورە مامۆستا ، تکایە ببورە ، من حەزم کرد تەنیا ئاماژە بۆ چەند حاڵەتو دیاردەیەك بکەم ، ویستم بڵێم : ئێوە گەر بتانەوێ بەهۆی پلەی رەسمیو باری ئابووریتانەوە ئەتوانن یارمەتیی چارکردنی ئەو گیروگرفتانە بدەن .

بەشیر : چۆن چۆنی ؟

وریا : بەبەخشینی پاداشتی چاك بە ئەدیبە لاوەکانو گرنگی دان پی یان ، گرنگی دانی بێ جیاوازی .

بەشیر : ئەمە ماقووڵە . . زۆر ماقووڵە . . بەڵام ئەو جیاوازی یە چی یە باست کرد ؟

وریا : نازانم ، مامۆستا ، هیچ نی یە .

بەشیر : (بە پەنجە ئاماژە بۆ کردنەوەی تۆمارەکە ئەکات) فەرموو ، من ئامادەم .

وریا : (ئەیکاتەوە) سوپاس ، فەرموون .

بەشیر : بە ئەدیبە لاوەکان رابگەیێنە ، من هەمیشە لە گەڵیاندامو بەهەموو توانایەکمەوە یارمەتی یان ئەدەم . . لەگشت رووێکەوە ، بەبێ جیاوازیش .

وریا : سوپاس ، مامۆستا ئەمە هەڵوێستێکی شەرەفمەندانەیە گەر بفەرموویت پرسیارێکی ترم هەیە . .

بەشیر : (تێروانینێکی سەیر ئەروانێتە وریا) پرسیارێکی تر ؟ ! راستێکەی ئیشێکی گرنگم هەیەو بیرم چووبوو . . بەهەر حاڵ ، فەرموو ، کورم پرسیارەکەت چی یە ؟

وریا : گەورەم ئێوە لە چەند گۆڤارو رۆژنامەیەکی دەرەوەی وڵاتدا ئەنووسن ، ئەوانەش لەم ساڵانەی دواییدا دامەزراون .

بەشیر : بەڵێ ، وایە .

وریا : رێبازی ئەو گۆڤارو رۆژنامانەش وایە کە مەسەلەکان زۆر بە رووکەشو ساکاریی دەربڕن .

بەشیر : ئەمە پەیوەندیی بە خۆیانەوە هەیە . . .

وریا : ئەوان خۆیان لەمەسەلە فیکری یەکان بە دوور ئەگرنو هانی نووسینی کاڵو کرچو بێسوود ئەدەنو بەردەوام شبت بۆ ئەو نووسەرانە بلاوئەکەنەوە کە بەرهەمیان وا لە ئاستی بەرهەمی لاوازی سەردەمە تاریكو نووتەکەکانی ئەدەبەکەدا . .

(بەشیر بە چاوی پڕ لەرقەوە ئەروانێتە وریاو خۆی بە کتێبێکی بەردەستی یەوە خەریك ئەکات) . .

بەشیر : ئی ی . .

وریا : چۆن ئەبێت ناوی دیارو ناسراوی ئێوە لە پاڵ ئەو ناوە گومراو لاوازانەدا دەرکەوێت ؟ ئایا ئەمە لە خۆیدا پشت گرتنی بەرهەمی سادەو خراپ نی یە ؟

بەشیر : من بە سەربەستیی تەواوەوە بیروڕای تایبەتیی خۆم بلاوئەکەمەوە ، ئیتر خەڵکی تر بە جەهەننەم . . ئەوەی لای من گرنگە دەربڕینی ئاشکرای رای خۆمە ، ئەوە هەموو شتێکەو برایەوە .

وریا : یانی هیچ هۆیەکی تر نی یە ؟

بەشیر : مەبەستت چی‌یە ؟

وریا : هیچ . من تەنیا پرسیار ئەکەم !

(بەشیر رووی لیٚوەرئەگێرێ . چاوپێکەوتنەکە کۆتایی پیٚ دێنیٚ ، وریاش تۆمارەکە دائەخات‌و پارچە کاغەزەکانی کۆئەکاتەوە هەلٚئەستیٚ . بەشیر هەلٚئەستیٚ‌و بەرەو دەرگای ژوورەکە پێشی ئەکەوێت . لە ناو دەرگاکەدا زۆر بەساردی‌یەوە دەستی وریا ئەگوشیٚ) .

بەشیر : وتت ناوت چی‌یە ؟

وریا : وریا ، وریا محەمەد .

بەشیر : بەر لە بلاٚوکردنەوەی ئەم چاوپێکەوتنە ، ئەمەویٚ ببینمەوە .

وریا : بیٚگومان ، بیٚگومان ، بەسەرچاو ، مامۆستای بەریٚز ، زۆر سوپاست ئەکەم . . مالٚ ئاوا . .

بەشیر : خوا حافیز .

(وریا ئەڕوات‌و تاریکی ، لەگەلٚ مۆسیقایەکی کورتدا ڕوناکی ئەچێتە سەر ژووری ڕۆژنامەنووسەکان)

ئەنوەر : ئیٚ ، کاکەوریا ، دوایی ؟

وریا : دوایی کۆتایی بە چاوپێکەوتنەکە هێناو چوومە دەریٚ ، ئەڕۆیشتم‌و هەستم ئەکرد کارێکی گەورەم بە ئەنجام گەیاندووە ، دەرەوەی مالٚەکەی بەشیر فەتحوللاٚو شەقامەکان زۆر خۆش‌و دلٚگیر بوون ، هەواکە پاك‌و بیٚگەرد بوو . پڕ بەسنگم لێم هەلٚمژی ، بیرم کەوتەوە وا ئێوارەیەکی درەنگە‌و هێشتا چام نەخواردۆتەوە ، خەمیشم لیٚهات ، چونکە ڕێگای مالٚەکەمان زۆری بەبەرەوە مابوو ، دوێنیٚ شەو ماوەیەکی باش بە پاکنووس کردنی چاوپێکەوتنەکەوە خەریك بووم ، ئەم بەیانی‌یەش زوو دامە سەرنووسەرو وا چاوەڕیٚی وەلاٚمی ئەو ئەکەم‌و باقی وەلسەلام .

ئەنوەر : دەستت خۆش ، چۆنت ویست وات بە ئەنجام گەیاند ، هەر خوا بکات (زەنگی تەلەفونەکە لیٚئەدات) هەر خوا بکات ڕازی بێت بە بلاٚوکردنەوەی . . (ئەنوەر تەلەفونەکە هەلٚئەگرێت) سەرچاو کاك بەشیر . . ببورە . ببورە مامۆستا . بەلٚیٚ لێرەیە ، فەرموو مامۆستا . لەگەلٚتایە . فەرموو . . (بەوریا ، بە هێواشی) سەرنووسەرە . .

وریا : (تەلەفونەکە ئەنیٚ بەگویٚیەوە) بەلٚیٚ . سوپاست ئەکەم . . بەلٚیٚ ، بەلٚیٚ ، ئەی چۆن قوربان . بڕوا بکە ئەمشەو نەخەوتم تا لە پاکنووسی بوومەوە . بەلٚیٚ . . چۆن ؟ بۆچی ؟ کەی . . باشە دێمە خزمەتت . . خوات لەگەلٚ بێت . (تەلەفونەکە دائەخات) .

ئەنوەر : دیارە بلاٚوی ناکاتەوە ، نەموت ! .

وریا : ئەلٚیٚ سەعاتێکی‌تر وەرە خوارەوە بۆ لام . موناقەشەی ئەکەین ، چونکە زۆر شتی تیایە پێویستی بە دەستکاری‌و لیٚلاٚبردنە . .

ئەنوەر : دەفەرموو ، چاوت لیٚیە !

وریا : منیش پیٚی ئەلٚێم : بەگۆڕینی وشەیەك چاوپێکەوتنەکە ئەشێوێت ، لەبەرئەوە بە هیچ جۆرێك دەستکاریی ناکەم ، چش ، با ئەم چاوپێکەوتنە بلاٚونەکرێتەوە .

(تاریکی ، لەگەلٚ دەنگی مۆسیقادا شانۆگەری‌یەکە کۆتایی دێت) .

* * *

تێبینی :

سەرچاوەی ئامادەکردنی ئەم شانۆگەری‌یە :

گۆڤاری (الأديب المعاصر) . ژمارە ٢٨ . حوزەیرانی ١٩٨٥ . ل ٣٦-٤٣ . چیرۆکی مقابلة لم تنشر)ی مامۆستا (فؤاد التكرلي) .

له ئاسۆی هونەری جیهانی‌دا .

ریالیزمی تازه یان ریالیزمی کۆمەلأیەتی له نیگارەکانی نیگارکێشی هونەری دیواری‌ی مەکسیکی مەزن :

«سکیرۆس» دا

نووسینی مێژوو نووسی سۆڤیەت : ن . برۆدسکایا

وەرگێرانو ئامادەکردنی لەرووسی‌یەوە : محمد عارف

له بێنالی هونەری‌ی ڤینیسیا سالّی ۱۹٥۰ ، هونەرمەندی فەرەنسی (هێنری ماتیس) خەلأتی یەکەمی وەرگرت ، خەلأتی دووەم بۆ یەکەم جار له مێژووی ئەم بێنالی‌یە هونەری‌یەدا که له ئاستێکی جیهانی‌دا بەسترابوو ، هونەرمەندێك وەری گرت خەلّکی ئەوروپا نەبوو ، ئەوەیش هونەرمەندی مەکسیکی بەناوبانگ : (داڤید ئەلفارۆ سکیرۆس) بوو . هونەری مەکسیکی هاودەم سەرچاوەکانی له مێژوو و ژیانی کۆمەلأیەتی بەتایبەتی له شۆرشی مەکسیکی که له سەرەتای ئەم سەدەیەمان بەرپابوو ، وەرگرتووە . جۆری دەربرینی هونەری‌ی هونەرمەندانی مەکسیکی بە : (ریالیزمی تازه یاخود بە ریالیزمی کۆمەلأیەتی) ناسراوەو بووەتە جیّی سەرسورمانی بینەرانی بێنالی‌یە جیهانی‌یەکانو سەیرکەرو هونەرمەندان ، لەبەر راستگۆیی دەربرینو شێوازی ئاشکراو گفتگۆ کردنی لەگەلّ هەموو چینەکانی کۆمەلّ .

هونەری مەکسیکی هاودەم قەلأی بەرزی خۆی لەسەر بناغەیەکی نەتەوایەتی (مەکسیکی - ئەسپانی) درووست کردووەو سوودیشی له هونەری مەزنی رینیسانس : (سەدەی ووریا بوونەوە) وەرگرتووە .

(سیّ هونەرمەندە بلیمەتەکان) واتە : (ریڤیرا ، ئەرۆسکۆ و سکیرۆس) توانیویانە لەماووەی نیو سەدەدا قوتابخانەی هونەری‌ی هەرە بەناوبانگی هونەری دیواری‌ی : - MURAL) (ARTی مەکسیکی درووست بکەن ، ئەم قوتابخانەیە شۆرشێکی هونەری‌ی بوو کە هونەری سالّۆنی و بینا داخراوەکان رزگار کردو بەتەکنیکێکی بەرزو بەرگر له گۆرەپانو جادەو شەقامەکاندا هەمان هونەری بۆ گەل پێشکەش کرد ، فەلسەفەی ئیستاتیکی ریالیزمی کۆمەلأیەتی ئەوەیە : له جیاتی خەلّك بچن بۆ بینینی هونەر ، هونەر بۆ خۆی بۆ خەلّك دیّ ، پێشوازی هەزاران بینەران دەکات و هەستی جوان و مرۆڤایەتیان پیّ‌دەبەخشیّ . سکیرۆس دەلّیّ : «پێویستە هونەر رۆلّێکی کۆمەلأیەتی مەزنی هەبیّ ، کارێکی قوولو باش له بینەران بکات ، بێتە مامۆستایان ، سروشیان پیّ ببەخشیّو هیوای دامرکاویان بژێنیتەوەو بەرەو ئاسۆیێکی رۆشەن دەستیان بگریّ .» .

خۆسیّ ئەلفارۆ سکیرۆس[1] له شاری (چیو ئاوا)ی مەکسیکی له سالّی ۱۸۹٦دا له دایك بووە . هەر له منداڵی‌یەوە یەتیم بووەو ژیان وای لیّ‌کردووە بە تاق تەنها بەرەنگاری تەنگو چەلّەمەکانی ژیان بێتو پالّەوانانە بەسەریاندا زالّ بیّ . هونەرمەند له ئەکادیمی‌یەی هونەرە جوانەکانی (سانکارلۆس) خوێندوویەتی‌و له هەمان کاتدا رووی له ژیانی سیاسی‌کردووەو بووەتە ئەندامی لەشکری شۆرشگێری مەکسیکی و لەم رێگایەوە بووەتە لێپرسراوی جەنگی

سیکرۆس . مردن بۆ داگیرکەرانە ١٩٤١- ١٩٤٢

بالیۆزەخانەی مەکسیکی لە مەدرید بەڵام لەئەنجامی ووتارێك دا دوور خراوەتەوەو ڕووی لە ئەوروپا کردوە . ئەم دەربەدەری‌یەی هونەرمەند سوودێکی زۆری دەبێ ، چونکە دەکەوێتە ناوجەرگەی گۆرەپانی فراوانی جموجۆڵی هونەری بەتایبەتی لە ئیتالیاو فەرەنسا . لەم ووڵاتەدا ئاشنایەتی لەگەڵ هونەرمەندی مەکسیکی بەناوبانگ (ریڤیرا) پەیدا دەکات و لە ساڵی ١٩٢٢دا دەگەڕێتەوە نیشتمان و دەست بەبەرهەمی تازە دەکات . لەم قۆناغەدا سەرەتای ڕێبازی هونەری دەست

نیشان دەکری و سوود لە فۆلکلۆری سیمفۆڵی کۆنی مەکسیکی وەردەگری وەك سیمفۆڵی : ئاگر ، خاك ، ئاو و هەوا بەداخەوە ماوەی هونەرمەند نادەن و ناچاری دەکەن واز لە پرۆژە مەزنانە بهێنی و لە ساڵی ١٩٣٢دا بە ناچاری بەرەو ئەمریکا دەڕواو لە شاری (لۆس ئەنژلوس) دەست بەچە فریسکۆیەکی قەوارە مەزن دەکات : (٣٠×٩م) . پاش ئەوە قۆناغێکی زۆر چاك دەبڕێ ، کاربەدەستان نایەڵن تەواو بکات و تاوانباری دەکەن کە مەبەستی هونەرمەند دژ

سیکرۆس . ئەمرۆ ئێمە وەهاین . ١٩٤٧

ئیمپریالیزمە و ئیتر ناچار دەبێ بەرەو کالیفۆرنیاو مۆنتیڤیدیۆ و بۆنس ئایریس بڕوا و تەنیا لە ساڵی ١٩٢٥دا ڕێی دەدرێ بگەڕێتەوە مەکسیك .

هونەرمەندی مەزن لەم قۆناغە تازەیەیدا نیگاری قەوارە بچووکی درووست کردووەو جاری واش هەبووە مۆنتاجی فۆتۆگرافی بەکارهێناوە ، بەتایبەتی لەم نیگارانەی کە مۆرکی دەکومێنتی هەبووەو دژی ئیمپریالیزم بووەو تراژیدیای جەنگی دەربڕیوە وەك (تەقینەوەیەك لە شاردا) و (دەنگ دانەوەی گریان) . هونەرمەند پاش تەواو کردنی نیگارێکی مەزنی دیواریی بە ناوی : (پۆرترێتی بۆرژوازی) لە وولات دوورخراوەتەوە و ئەمجارە بەرەو شیلی چووە . بەرهەمی چڵو پەنجاکانی هونەرمەند شێوەو جۆرە تەکنیك‌و زانستی سەیرکردن واتە (پەرسپەکتیف)ێکی بەکار هێناوە کە بینەر سەیریان دەکات هەموولایەکی بە فیگورات گیراوە ، تەنانەت ساپیتەو سووچی دیوارەکانیش هەموویان بەفریسکۆ رازاندراونەتەوە . باشترین نموونەی بەرهەمی هونەرمەند پاش گەڕانەوەی بۆ نیشتمان زنجیرە

سیکرۆس . بەشێك لە فریسکۆی باری کۆمەڵایەتی ١٩٥٢ - ١٩٥٤ .

فریسکۆی وەزارەتی ئابووری مەکسیکی یە وەك (کۆنە پەرستیو کۆنەپەرستەکان)و (مردن بۆ داگیرکەرەکانە) کە قەوارەیان دەگاتە (٣٦٠م٢) . هونەرمەند لە ساڵی ١٩٤٥دا فریسکۆی سیٚ قۆڵی : (دیموکرایەتی تازە) لە کۆشکی هونەر لە (مێخیکو) دروست کردووە . سکیرۆس هەڵوێستی مرۆڤایەتی و ئاشتی خوزایی دژ بە جەنگی جیهانی دووەم لە نیگاری بەناوبانگی : (ئەمرۆ ئێمە وەهاین) دەربڕیوە نیگاری ناو براو بریتیە لە پۆرترێتی مرۆڤێك کە لە جیاتی سەری مرۆڤەکە بەردێکی درووست کردوە . هونەرمەند پاش پیشانگای گشتی ساڵی ١٩٤٧ کۆمەڵێك لە هونەرمەندانو رۆشنبیران داوای لیٚ دەکەن کە پۆرترێتیان بۆ درووست بکات . سکیرۆس جموجۆڵێکی تایبەتی لە پەنجاکاندا پێشکەش دەکاتو دەست بە زنجیرە فریسکۆی نەخۆشخانەی : (دیٚ لیاراسا)و (شاری زانگۆ)ی پایتەخت دەکات کە قەوارەیان نزیکەی ٣٠٠م٢ زیاترە . پاش ئەوە دیوارەکانی (سەنتەری پزیشکی) بە کۆمەڵە نیگارێك دەرازێنیتەوەو لە دواییدا بانگ دەکریٚ بۆ درووست کردن چەند نیگارێك لە : (یەکێتی نەتەوایەتی ئەکتەرەکان) . بەلاٚ پاش تەواو کردنی لیٚپرسراوەکان رایان لیٚنەبوەو بووە ناخۆشیو لە ئەنجامدا نیگارەکانیان بە پەردە داپۆشتوە . لە سا ١٩٦١دا کە تەمەنی هونەرمەند گەیشتوەتە ٦٥ ساڵ بە تاوانێکی دوور لە راستی ، هەشت ساڵ حوکمدراوە . بەڵام لە ئەنجام پرۆتێستێکی جیهانی ، کاربەدەستانی میری ناچار بوونە بەر بدەن . هونەرمەند پەرتووکێکی نایابی داناوە کە ناز ناوی (چۆن نیگاری دیواری درووست دەکەی) هەڵگرتووە تاقیکردنەوە بەنرخەکانی هونەری خۆی نووسیوەتەوە . پەرتووکەدا هونەرمەند دەڵیٚ : « من عەودالی شێوازێک ریالیزمی تازەم ، کەدەربڕینی کۆنو نویٚ کۆ بکاتەوە ، تەنانە کەسایەتیو شتی مودێرنیو دەروونیش لە ئامێز بگریٚو لە ئا ئەوە بیٚ - مرۆڤایەتی تازە - بەرجەستە بکات . » .

هونەری نەمری سکیرۆسی مەزنو پەرتووکە نایابەک گەورەترین قوتابخانەی هونەری ریالیزمی تازەی مەکسیک جیهانی لە سەدەی بیستەم درووست کردووە .

(١) خوسیٚ لە پاشان ناوی خۆی گۆڕیوە بووەتە (داڤید

– بێنالی : فیستیڤالێکی هونەری جیهانیە هەردوو ساڵ جاریٚ لە وولاتێکـ دە

ترێنالی : هەر سیٚ ساڵ کەرەتێکە .

گرنگی خواردنی سەوزە لە لایەن مرۆڤەوە

دکتۆر کریم صالح عبدول
کۆلیجی کشتوکاڵ
زانکۆی سەلاحەدین

سەوزە بەسەرچاوەیەکی گرنگی خواردن ئەژمێرریٚ چونکە زۆر ڤیتامینی تێدایە ، هەروەها گەلیٚ لە کانزای تێدایە کە پێویستن بۆ لەش‌و هەندێکیان زۆر باشن لە رێژەی پرۆتینات‌و کاربۆهیدرات . هەر لەبەر ئەمەیە هەندیٚ زانایان ووتوویانە (رووبکەرە سەوزەو میوە پێش ئەوەی روو بکەیتە پزیشك) . واتە زۆر سەوزەو میوە بخۆ بۆ ئەوەی بری پێویست لە ڤیتامینەکان‌و کانزاکان‌و کاربۆهێدرات‌و پرۆتینت وەربگری ، تاکو بەرگرییەکی باشت هەبیٚ لە زۆر نەخۆشی‌و هەموو کارە زیندە چالاکیەکانی لەش بە شێوەیەکی سروشتی روو بدەن بیٚ‌کەم‌و کورتی .

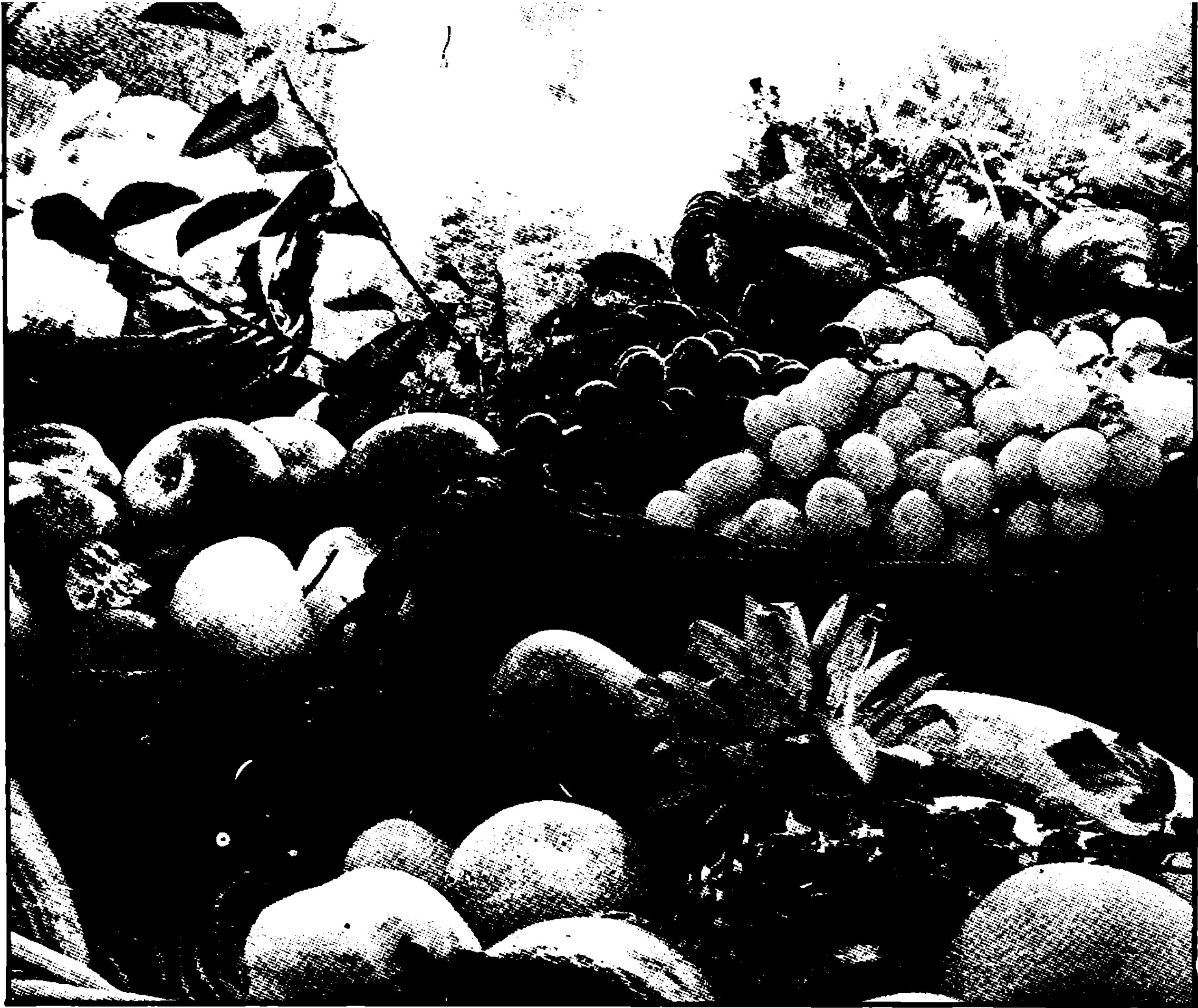
لەم باسەدا بەکورتی باسی ڤیتامینە گرنگەکان ئەکەین کە لەسەوزەدا هەن‌و کاری هەر یەکیان لە پاراستن‌و تەندروستی مرۆڤ باس ئەکەین . هەروەها باسی ئەو رەگەزە کانزایی‌یانە ئەکەین کە لە سوزەدا هەیە ، لەگەڵ پرۆتین‌و کاربۆهیدرات .

١ – **ڤیتامینەکان** :–

ئەمانە چەند پێکهاتوویەکی ئەندامین کە کاری گەورە ئەبینن لە پاراستنی تەندروستی مرۆڤ‌و کارئەکەنە نشونماکردنی لەشی مرۆڤ وە زیندەچالاکیەکانی لەش رێك ئەخەن وە جۆرەکانی بریتین لە :–

أ – ڤیتامین (A)

ئەم ڤیتامینە بۆ کردنەوەی ئارەزووی مرۆڤ بۆ خواردن وەهەروەها هەرس کردنی خواردەمەنی رێك ئەخات وە بەرگری دەداتە لەش دژی گەلیٚ نەخۆشی . ئەم ڤیتامینە

بەشێوەی (کارۆتین) لە رووەکدا هەیە کە ئەگۆرێ بۆ ڤیتامین (A) پاش خواردنی لەلایەن مرۆڤەوە لە ڕێگەی جگەرەوە . ئەم جۆرە ڤیتامینە زۆرە لەگەلاو لقو پۆپو رەگو بەرووبومی گەلێك رووەك وەبەشێوەیەکی سەرەکی لە گێزەری زەردو سپێناخ وە زۆر سەوزەی ترکە گەلاکانی ئەخورێ وەکو لەهانەو کاهوو وەکەرەوزوو سلق وەبەرێژەیەکی کەمتر لەپیازو گێزەری سپیو چلیکدا (شلیك) .

ب – ڤیتامین (B) .

ئەم ڤیتامینە پیێ ئەوترێ (Thiamin) وەکارێکی گەورە دەکاتە سەر ڕێكخستنیی گەلێ لەکارە فیزیۆلۆجیەکانی لەشی مرۆڤ وەمرۆڤێك کە قورسایی ۷۰ کیلۆگرام بێت پێویستی بە یەك ملیگرام هەیە لەم ڤیتامینە لەهەر رۆژێکدا . وەپێویستی بۆ زیاد ئەبێ لەلایەن مرۆڤێکەوە کە هێزی ماسولکەکانی زۆر بەکار بێنی واتە لە لایەن مرۆڤێك کە زۆر ماندووبێت لە ئیشی رۆژانەیدا . وە ئەم ڤیتامینە زۆرە لە فاسۆلیاو بەزالیایو تەڕ وە بە ڕێژەیەکی کەمتر هەیە لە چلیكو خەرشوفو بەقدەنوس .

ج – ڤیتامین (B2)

ئەم ڤیتامینە پیێ ئەوترێ ، Rbboflavin وەکاری زۆری هەیە لە ئۆکساندنو لێ کردنەوە لەلەشی مرۆڤدا وە زۆرە لە تۆوی فاسۆلیاو بەزالیای ووشكو تەڕ وە بە ڕێژەیەکی کەمتر لە پەتاتەو پیازو سێوی بن ئەرزدا هەیە وە مرۆڤێکی ئاسایی پێویستی بە ۱٫۸ ملیگرام هەیە لەم ڤیتامینە لە رۆژێکدا .

د – ڤیتامین (C)

Ascorbic acid

ئەم ڤیتامینە پیێ ئەوترێ (Ascorbicacid) پێویستە بۆ مرۆڤ وەکاری زۆرە وەیارمەتی دەرە بۆ دروست بونی ئێسقان وەکار دەکاتە سەر چالاکی سورانەوەی خوێن لەلەشدا ئەم ڤیتامینە زۆرە لە تەماتەو ئاروو وەبیبەر وەچەند سەوزەیەکی ترکە گەلاکانیان ئەخورێن .

گرنگی خۆراکی بۆ هەر ١٠٠ گرام لەو بەشەی کە باشە بۆ خواردن لە سەوزە

جۆری سەوزە	شێ ٪	کالۆری	پرۆتین گرام	چەوری گرام	کاربۆهیدرات گرام	کالیسیۆم ملیگرام	فۆسفۆر ملیگرام	ئاسن ملیگرام	ڤیتامین A یەکەی جیهانی	ڤیتامین B1 ملیگرام	ڤیتامین B2 ملیگرام	ڤیتامین C ملیگرام
سپێناخ	٩٣	٢٠	٢	—	٣	٨١	٥٥	٣	٩٤٢٠	٠/١١	٠/٢٠	٥٩
بروکولی	٩٠	٢٩	٣	—	٦	١٣٠	٧٦	١	٣٥٠٠	٠/١٠	٠/٢١	١١٨
بزالیای سەوز	٧٤	٩٨	٧	—	١٨	٢٢	١٢٢	٢	٦٨٠	٠/٣٤	٠/١٦	٢٦
پیازی گەییو	٨٨	٤٥	١	—	١٠	٣٢	٤٤	—	٥٠	٠/٠٢	٠/٠٤	٩
سێوی بن ئەرز	٦٩	١٢٢	٢	١	٢٨	٣٠	٤٩	١	٧٧٠٠	٠/٠٩	٠/٠٥	٢٢
پەتاتە	٧٨	٨٣	٢	—	١٩	١١	٥٦	١	٢٠	٠/١١	٠/٠٤	١٧
شووتی	٩٢	٢٨	١	—	٧	٧	١٢	—	٥٩٠	٠/٠٥	٠/٠٥	٦
چەوەندەر	٨٨	٤٢	٢	—	١٠	٢٧	٤٢	١	٢٠	٠/٠٢	٠/٠٥	١٠
گێزەر	٨٢	٤٢	١	—	٩	٣٩	٣٧	١	١٢٠٠٠	٠/٠٦	٠/٠٦	—
کاهو	٩٥	١٥	١	—	٣	٢٢	٢٥	١	٥٤٠	٠/٠٤	٠/٠٨	٨
کاروو	٩٦	١٢	١	—	٣	١٠	٢١	—	—	٠/٠٣	٠/٠٤	٨
تەماتە	٩٤	٢٠	١	—	٤	١١	٢٧	١	١١٠٠	٠/٠٦	٠/٠٤	٢٣
فاسۆلیای تەڕ	٨٩	٣٥	٢	—	٨	٦٥	٤٤	١	٦٣٠	٠/٠٨	٠/١١	١٩
تووری سوور	٩٤	٢٠	١	—	٤	٢٧	٣١	١	٣٠	٠/٠٣	٠/٠٢	٢٤
بیبەری تەڕ	٩٢	٢٥	١	—	٦	١١	٢٥	—	٦٣٠	٠/٠٤	٠/٠٧	١٢٠
کاڵەک	٩٤	٢٠	١	—	٥	١٧	١٦	—	٣٤٢٠	٠/٠٥	٠/٠٤	٣٣
کولەکە	٨٩	٣٨	٢	—	٩	١٩	٢٨	١	٤٩٥٠	٠/٠٥	٠/١٢	٨
کەرەوز	٩٤	١٨	١	—	٤	٥٠	٤٠	١	—	٠/٠٥	٠/٠٤	٧
لەهانە	٩٤	١٤	١	—	٢	٤٣	٤١	١	٢٦٠	٠/٠٣	٠/٠٤	٣١
هلیون	٩٢	٢١	٢	—	٤	٢١	٦٢	١	١٠٠٠	٠/١٦	٠/١٩	٣٣
شیر	٨٧	٦٨	٤	٤	٥	١١٨	٩٣	—	١٦٠	٠/٠٤	٠/١٧	—
گۆشت	٦٩	١٨٢	٢٠	١١	—	١١	١٨٠	٣	—	٠/٠٨	٠/١٧	—

٢ – كانزاكان

کانزاکان دەور ئەبینن لەکارە زیندەگی یەکان لەلەشی مرۆڤ وەکانزا هەرە گرنگەکان بۆ مرۆڤ ئەمانەن :–

أ – کالیسیۆم :

بەشداری ئەکات لە دروست بوونی ئیسقانو ددان وە زۆرە لە گەلاّکانی لەهانەو کاهوو و سپیناخ وەبرێکی زۆر کالیسیۆم هەیە لە گەلاّکانی دەرەوە بەهۆی تیشکی رۆژەوە کە باش ئەیان گاتیّ .

ب – فۆسفۆر

بەرێژەیەکی زۆر بەشداری ئەکا لە درووست بوونی ئیسقانو ددان وەگرنگی هەیە لە دارێژانی کالیسیۆم لەم شوێنانەوە زۆرە لەسەوزەی بەزالیای ووشكو تەڕ وەهەروەها لە بەقدەنوسو خەرشوفدا هەیە .

ج – پۆتاسیۆم

ئەمە رێژەی ترشی لەلەشی مرۆڤ رێك ئەخات وە کار ئەکاتە گۆرینی خواردەمەنی کاربۆهیّدرات لەلەشی وە ئەم رەگەزە کانزایی یە زۆرە لە پەتاتەو بەزالیای وشكوە بە رێژەی کەمتر لە شوتیو پیازو ئاروودا هەیە .

د – ئاسن

لە زۆر بەش لەبەشەکانی لەشی مرۆڤ هەیە وە بەتایبەتی لە هیمۆگلۆبینی خوێن وەئەمە پیویستە بۆ نشونماکردنی مرۆڤ وە زۆرە لەگەلاّکانی سلّقو سپیناخ وەتۆوی زۆر سەوزە

٣ – پرۆتینەکان

ئەمانە چەند پێکهاتویەکی کیمیاوی ئەندامین نایترۆجینن وەپێك دێت لە کاربۆنو ئۆکسجینو هایدرۆجینو نایترۆجین وەهەروەها چەند رەگەزێکی کیمیاوی تر بەشداری پێك هاتنی پرۆتینەکان ئەکات وەکو کبریت (گۆگرد)و ئاسنو فۆسفور وەئەمانە زۆر پێویستن بۆ گەشەکردنی لەشی مرۆڤ وە بەرێژەیەکی باش هەن لەو رووەکانەی کە ئەگەرێنەوە بۆ بنەمالّەی پاقلەیی یەکان وەك پاقلەو فاسۆلیاو بەزالیاو لۆبیا .

٤ – کاربۆهیّدراتەکان

ئەمانە پێك هاتوون لە کاربۆنو هایدرۆجینو ئۆکسجین وە ووزە دەرئەچیّ وەپەیدا ئەبیّو لە ئەنجامی بەکارهێنانی کاربۆهیدرات لەلەشی مرۆڤوە ئەمانە زۆرن لە پەتاتەو شوتیو سێوی بنئەرز وەگەلیّ رووەکی تردا وەشێوەیان جیا جیایە بە گوێرەی رووەکەکان .

لەمانەی پێشوو وە دیارەکە کە پێویستە هەموو مرۆڤیّ پێویستی رۆژانەی خۆی بخوات لە سەوزە وە هەموو ڤیتامینەکانو جۆرەکانی تری خواردنی پێویست وەك پرۆتینو کانزاکانو کاربۆهیدرات بۆ لەشی مسۆگەر بکات بۆ ئەوەی تەندروستی باش بێت .

وە بۆ زۆرتر روون کردنەوە لەم خشتەی خوارەوەدا بەراوردی گرنگی خۆراکی سەوزە ئەکەین بەچەند جۆرێکی خواردنی تروەکو گۆشتو شیر کە ئەژمێردرێن بە دوو سەرچاوەی گرنگی خواردەمەنی بۆ ئەوەی دەربکەویّ کە خواردنی سەوزە چەند سوود بەخشە وە دەربکەویّ ئەو سودانەی لەخواردنی سەوزە دەست ئەکەوێت زۆر بەنرخترە ئەگەر بەراوورد بکرێت لە رووی ئابوری یەوە .

سەرچاوەکان

١ – مبادئ علم البستنه دانانی (دکتور کریم صالح عبدول)و دکتور (سعد زغلول النجار) (مؤسسة دار الکتب للطباعة والنشر) جامعة الموصل . ١٩٨٤ .

٢ – (انتاج الخضراوات) دانانی (دکتور کریم صالح عبدول) وە ئەوانی تر (مؤسسة دار الکتب للطباعة والنشر) جامعة الموصل ١٩٨٠ بەشی یەکەم .

منالی ناوشوشە

"Tube-baby"

"طفل الانابيب"

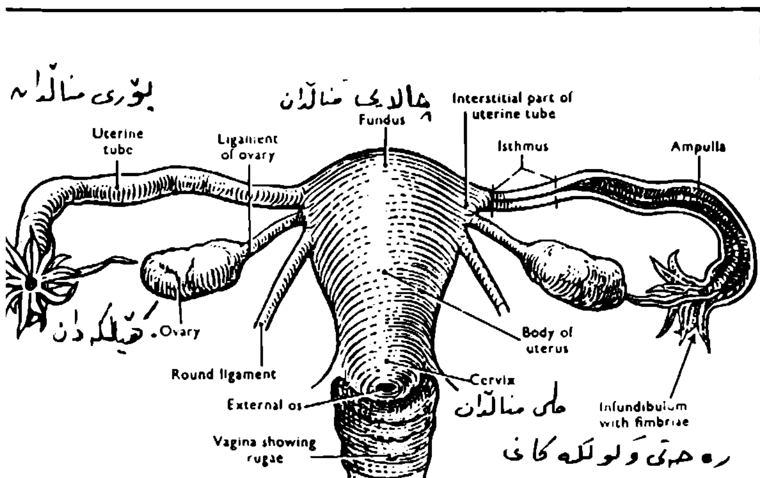
ئەکرەم قەرەداخی

لە ئینگلیزیەوە کردویەتی بە کوردی

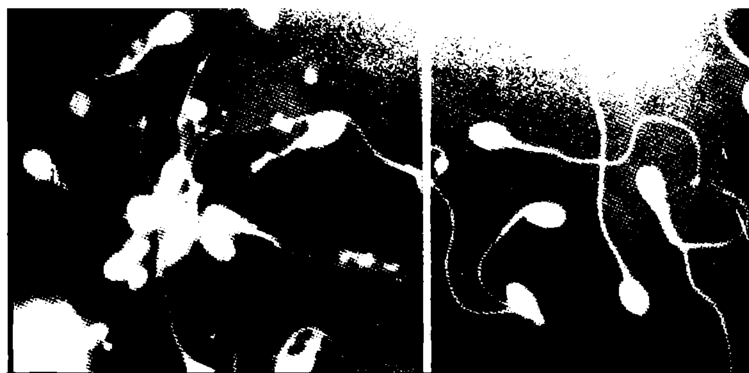
بێ‌پیتی بەلای‌کەمەوە ٥٪ی کۆی ژن‌هێنان ئەگرێتەوە ، لە گەڵ ئەوەی بە بارێکی ناهەموار دانانرێت . بەڵام ئەبێتە مایەی نیگەرانی لەبەردەم ژن‌و مێردا . نزیکەی سی‌یەکی ئەم گرفتە ئەتوانرێت دەستی یارمەتی تیادا درێژ بکرێت بە هۆی وەرگرتنی گەمیتی پیاو ژنەکەوە (واتە تۆو هێلکە – وەرگێر) ، تا لە تاقیگە هەوڵی پیتاندنیان (أخصاب) بدرێت ، پاش ئەوەی لە شوشەدا پیتاندنەکە روو ئەدات ئەوسا هێلکە پیتراوەکە ئەخرێتە ناو منالدانی (رحم)ی دایکەکەوە ، ئەم تەکنیکە ناو دەبرێت بە گواستنەوەی کۆرپەلە (Embryo transfer) ، زانیاری لەم بارەیەوە بە خێرایی پێش دەکەوێت ، ئەم ووتارەش هەوڵدانێکە بۆ کورتکردنەوەی هەڵوێستی ئێستا :

مێژوو :

پتر لە چارەکە سەدەیەك لەمەوبەر م . س . چانگ کە لە بۆستن‌و ماساچوتس کاری دەکرد راپۆرتێکی دەربارەی لەدایك بوونی کەروێشکێکەوە بلاوکردەوە پاش ئەوەی پیتاندنەکەی لە شوشەدا جێ‌بەجێ کردبوو ، ئەوسا کۆرپەلەکەی گواستبووەوە بۆ منالدانی دایکێکی دیکەی وەرگر ، شەش سال دوای ئەوە لە گۆڤاری Lancetدا سالی ١٩٦٥ ، دکتۆر روبرت ئەدوارد دەربارەی یەکەم هەوڵدانی خۆی بۆ پیتاندنی هێلکەی مرۆڤ دوا ، لە سالی ١٩٧٦ یش‌دا یەکەمین سك پربوون بەهۆی پیتاندنی هێلکەی مرۆڤەوە لە شوشەدا رووی‌دا لە سالی ١٩٧٨ یش‌دا یەکەمین منالی ناو شوشە لە ئینگلتەرە لەدایك‌بوو ، لەوکاتەوە ئیتر ئەو مەڵبەندانەی خەریکی پیتاندنی ناو شوشەن لە زۆربوون دان بە تایبەتی لە بریتانیاو ئوسترالیا وئەمەریکا . وسەدان منال لە ئەنجامی ئەم تەکنیکەدا لە دایك بوون .

وێنەی هێلکەدانو منالدانو بەشەکانیان

گیرانی جۆگەی فالوب :

دیارترین باری پەنابردنە بەر پیتاندن لە شوشەدا بریتیە لە نەبوونی یا پچراندنی بۆریەکانی فالوب[1] بە شێوەیەك کە لە توانادا نەبێت چاك بکرێتەوە ، تاقە ڕێگای دانپیانراوی چارەسەرکردنی گیرانی ئەو بۆریانە ، نەشتەرگەریە ، بەلاَم ئەنجامی سەرکەوتن لەم ڕێگایەدا دەکەوێتە نێوان ١-٧٠٪ لە کردارە جیاوازەکاندا ، زۆربەی ئەو کەسانەی دووچاری ئەمەبوون وپەنا ئەبەنە بەر پیتاندن لە شوشەدا تەنها یەك هەولیان لەبەردەمدایە لە نەشتەرگەری بۆریەکاندا . لە زوویەکەوە نەشتەرگەری بە یەکەم چارەسەرکردن ماوەتەوە ، زانا ئوستڕالیەکانی پیتاندن لە شوشەدا ، پێشنیاری ئەوەیان کردوە کە ئەگەر سەرکەوتن لە نەشتەرگەری‌دا لە ٢٠٪ کەمتر بوو ، ئەوا پەنابردنەبەر چارەسەرکردنی پیتاندن لە شوشەدا بە چاکتر ئەزانرێت ، بەلاَم ئێستا ئەم ڕاگەیاندنە تەنها بۆ ژمارەیەکی کەم جێبەجێ ئەکرێت ، تەنها لەوکاتەدایە کە ڕێژەی سەرکەوتنی پیتاندنی ناو شوشە لە ٢٠٪ زیاتر بێت .

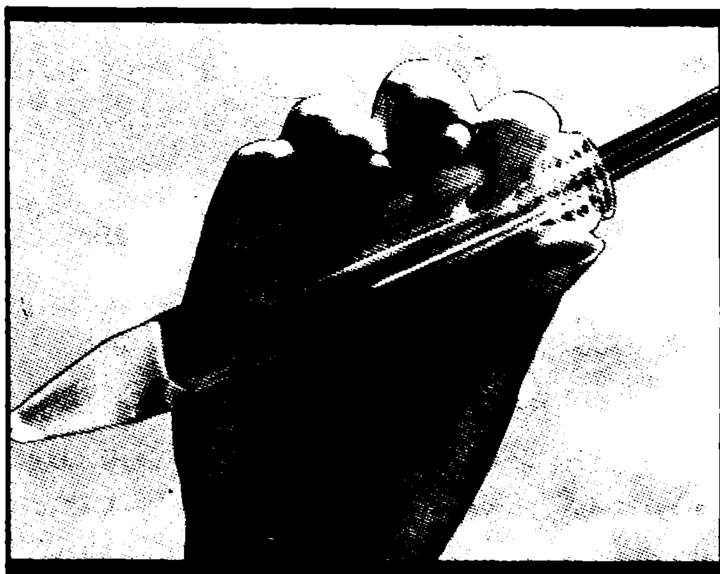
ئێستا دەرکەوتوە کە جگە لە گیرانی ناو بۆریەکان هۆی‌تر زۆرە بۆ پەنا بردنە بەر پیتاندن لە شوشەدا وەك تۆوکەمی ، تێك چوونی لینجە مادەی ملی منالّدان ، بەردەوامی دوومەلی ناوپۆشی منالّدان ، هەروەها ئەو نەزۆکیانەش کە هۆیەکانی نازانرێت .

تۆوکەمی Oligospermia :

لەبەر ئەوەی پێتن لە شوشەدا پێویستی بە ملیۆنێك تۆو کەمترە ، بۆیە ئەم تەکنیکە بەکاردێت بۆ ئەو پیاوانەی کە بڕێکی زۆر کەم تۆویان هەیە ، ئەوانەی کە هیچ ڕێگایەکی تری چارە سەرکردنیان نیە ، لە ڕاپۆرتێکەوە کە لە یونیتی ستیپتۆ ئەدوارددەوە دەرچوە ، ڕاگەیەنراوە کە حەوت سكپڕبوون لە ئەنجامی پیتاندن لە شوشەدا جێبەجێ کراوە لەو ژنو مێردانەی کە گرفتەکەیان بریتی بوە لە تۆوکەمی‌یەکی وا کە لە نیوملیۆن تۆوی چالاکیان کەمتر هەبوە لە یەك ملمتر تۆواودا (السائل المنوي Semen) ، بۆ یانزە ژنو مێردیش کە کێشەکەیان بریتی بوە لە کەمی ژمارەی تۆوەکانیان لە ١٠ ملیون / مل دوو سکپڕبوون بە ئەنجام هاتوە بەم ڕێگایە .

ئاوساندنی تۆواوەخانەکانو کەم جولەیی تۆوەکان و وبەرەو پێشەوە نەچونیان ، لە هەرە ئەو هۆیە گەورانەن کە کار دەکەنە سەر کەم کردنەوەو تێکدانی توانای پێتینکردنی سروشتی . .

تۆژەرەوە ئوستڕالیەکان نوسیویانە کە ئەو پیاوانەی توشی تۆوکەمی زۆر بوون «واتە لە ٥ ملیون بۆ هەر ملمترێك تۆواو»

توانایەکی زۆر کەمیان هەیە لە پیتاندنی هێلکەدا لەگەڵ ئەوەشدا ئەتوانرێت بە ئاسانی لەم ژمارەیە بڕێکی تەواو تۆوی بزوێنی چالاکی لێ ئامادە بکرێت بۆ مەبەستی پیتاندن لە شوشەدا .

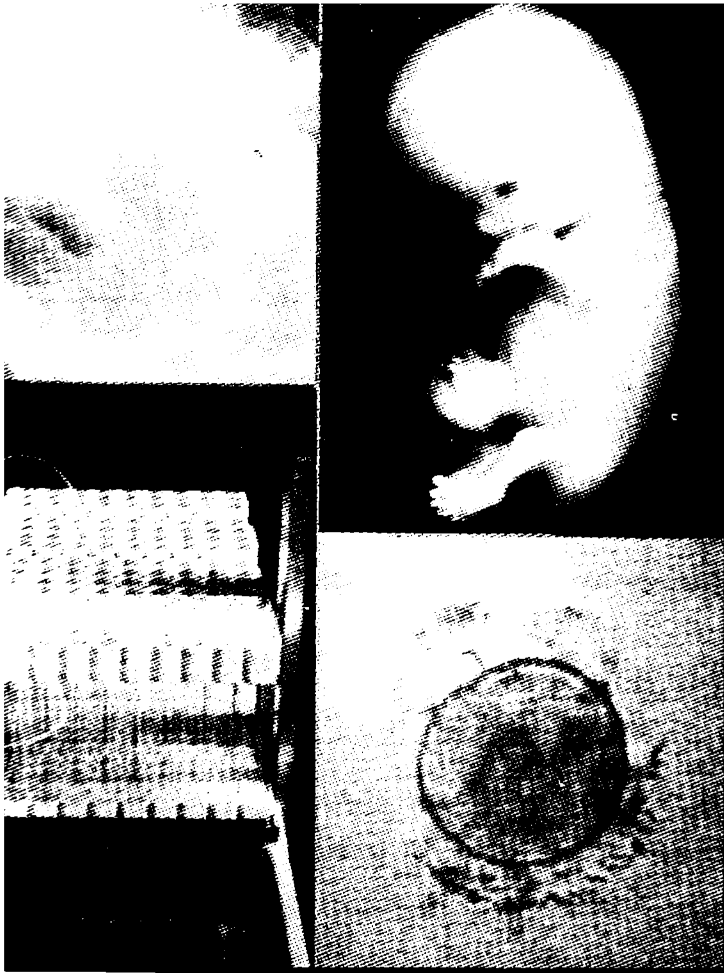
ئەگەرچی تا ئێستاش بە تەواوی ڕێگایەکی نمونەیی نیە بۆ دیاریکردنی توانای پیتاندنی تۆواو ، بەلاّم ئاشکرایە کە گەلێك هۆیتر جگە لە ژمارەی تۆوەکان لەم بارەیەوە کار دەکەن .

تێکچونی لینجە مادەی ملی منالّدان :

سەرکەوتنی پیتاندن لە شوشەدا ، وەك چارەسەر لە تێکچونی ملی منالّدان یا دوومەلی ناوپۆشی منالّدان ، یا هەموو هۆیەکی دیکەی نەزۆکیو نەپیتاندن ئێستا بە گران ئەپێورێت ، بەلاّم مەلّبەندی سەرەکی ئەمەریکی ڕاپۆرتیداوە کە ڕێژەی سەرکەوتن لەم جۆرانەدا زیاترە وچاکترە وەك لە بارەی نەپیتاندن بە هۆی گیرانی ناو بۆریەکانەوە . لە ڕاپۆرتەکەیاندا ئەوەیان دەرخستوە کە نزیکترین ڕێژە (کە بریتی بوە لە ڕوودانی سكپڕبونێك لە ناو تۆ نەخۆش‌دا) هی یەکێك بوە کە توشی نەپیتاندن بوە بە هۆی ملی منالّدانەوە ، کە تیایدا لینجە مادەی ملی منالّدان دەبوە هۆی وەستانی جولەی تۆوەکان ، بەلاّم هیچ دژەتەنێك (اجسام مضادة : antibododies)ی دژی تۆوەکانی تیا دەرنەکەوتوە ، لە حەوت نەخۆشی تردا کە دژە تەنەکانی دژی تۆوەکانیان تیادا دەرکەوتبو دوانیان بە ڕێگای پیتاندنی ناو شوشە سکیان پڕبوو

دوومەلّی ناوپۆشی منالّدان Endomertriosis

پەیوەندی نێوان دوومەلی ناوپۆشی منالدان ونەپیتاڵدن (نەزۆکی) بە تەمو مژی ماوەتەوە ، ژنێك کە توشی دوومەلی ناوپۆشی منالّدان بوبێت بە زۆری بۆریەکانی فالوب تیایدا کراوەیەو ئاشکرایە ، لە وانەیە گرفتی ئەم ژنانە لەکارنەکردنی ئاسایی بۆریەکان یا دەرنەپەڕاندنی هێلکەکانەوە بێت لە چیکلدانە پێگەیشتوەکاندا[٢] هەردوو بارەکە توانای یارمەتی دانیان هەیە بە هۆی ڕێگای پیتاندن لە شوشەدا .

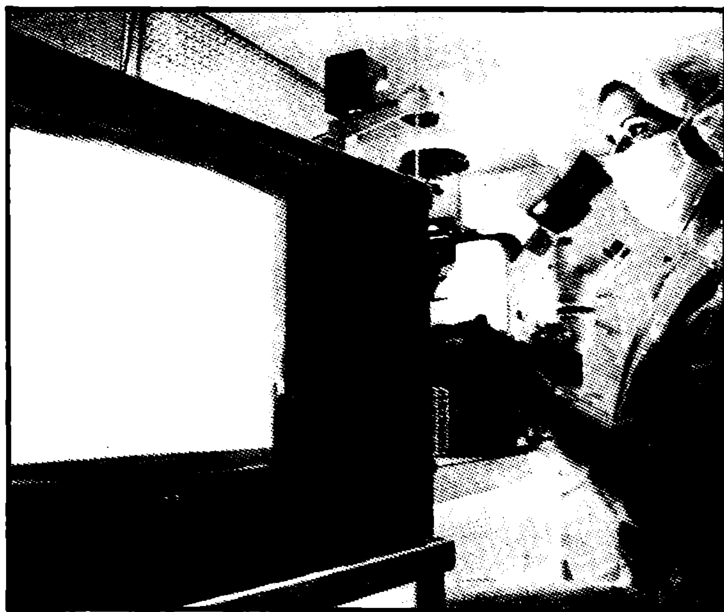
یەکێك لە مەلّبەندەکان ئەوەیان دەرخستوە کە ڕێژەی سكپڕبوون لە ناو ئەوژنانەی کەتوشی دوومەلی ناوپۆشی منالّدان بوون لە نێوان ٣٠٪ تا لە ٤٠٪ دایە ، بەلاّم ئەم ژمارەیە لەوانەیە بەتەواوی بەسەر ئەو ژنانەدا نەچەسپێ کە توشی دراندن وەپچڕاندنی ملی منالّدان بوون بە هۆی ئەم بارەوە .

ئەو نەزۆکیانەی هۆکانیان وونە :

دیسانەوە پیتاندن لە شوشەدا یارمەتی ئەو ژنانەش ئەدات کە بۆریەکانی فالووبیان لەبەر هەر هۆیەکی نەزانراوبێت فەرمانەکانی خۆیان نابینن بە باشی واتە تێکچون ، ئێستا هیچ ڕێگایەکی ئەوتۆ نیە بۆ تاقیکردنەوەی توانای بۆریەکانی فالوب کەوا هێلکەکانی تیادا خێرا بکرێت بە شێوەیەك کە بەرێکوپێکی بە

دەرهێنانی هێلکە بەبەکارهێنانی میکرۆسکۆبی سلك

فەحس کردنی هێلکە دوای دەرهێنانی لەژێر گەردبیندا

ناویدا برۆن ، بە پیێ‌ی راپۆرتی هەندێك لە کۆمەڵەزانا رێژەی سەرکەوتنی پیتاندن لە شوشەدا لەوبارانەی هۆکانیان ئاشکرا نیە کەمترە لە وانەی کەتوشی گیروگرفتی ناو بۆریەکان خۆیان بوون ، بەڵام هەندێکی‌تر لەو باوەڕەدان کە جیاوازی نیە لە نێوان هەردوو بارەکەدا وە ئەوەیان پیشان داوە کە ئەو بارانەی هۆکانیان دیار نیە لە ئەنجامی کۆمەڵە هۆیەکی مێ ‌ینەوە یە کە بە تەکنیکی ئەمڕۆ تاقی ناکرێتەوە .

هەڵبژاردنی نەخۆش :

ئێستا دەرکەوتوە کە سەرکەوتن لە کرداری پیتاندنی ناو شوشەدا بەندە بە تەمەنی ئافرەتەکەوە ، ئەوژنانەی لە سەرو چل ساڵیەوەن لە پرۆگرامی پیتن لە شوشەدا وەرناگیرێن ، پیویستە نەخۆشەکە تەندروستی گشتی زۆر باش‌بێت ، ئەوانە شیان کە قەلەون هەوڵیان لە گەڵدا ئەدرێت تا لاواز ئەبنەوە ، لە وانەشە پیویست بکات وێنەی تیشکی‌ی مناڵدانیان بگیرێت ئەگەر لەوەپێش توشی دڕاندنی مناڵدان بوبن ، ولێ نوڕینی حەوزیش بە پیویست ئەزانرێت ، وئەگەر پیویستیش بوو سلك قلیش ئەکرێ بۆ بەرەلاّ کردنی هێلکەدانەکان تا وایان لێ بکرێت توانای گێرانەوەی هێلکەیان هەبێت ، زۆر جار نەبوونی پارەی پیویست بۆ ئەم کردارەش ئەبێتە هۆی وەرنەگرتنی هەندێك نەخۆش لە پرۆگرامەکەدا هەروەها ئەم رێگایە لەبار نیە بۆ ئەو کەسانەی بە هۆی هەر بارێکی ئاینیەوە گومان لە رەوشتی پرۆگرامەکە ئەکەن .

دەرهێنانی ناو چیکلدانەکان :

لە زۆر لە مەڵبەندەکاندا ، هێلکەی پێگەیشتو راستەوخۆ بەبینراوی بە هۆی قلیش لەسکەوە دەرئەهێنرێ ، سەرتاپای لەشی مرۆڤەکە سر ئەکرێ وئامیری لێ‌نوڕینەکەش هەر ئەو رۆژە دەرئەهێنرێتەوە ، ئەو ئامیرە تایبەتیانەش کە بە ووردی بۆ ئەم مەبەستە بەکاردێن بریتین لە دەرزی دەرهێنان ، بۆریەك یا دووبۆری ، پەستێنەرێکی مژۆك .

سەری دەرزیەکە دەخرێتە ناو چیکلدانەکەوە ولەسەر خۆ شلەی چیکلدانەکە دەرئەهێنرێ وبەوردی لەژێر میکرۆسکۆبدا سەیر ئەکرێت بۆ ئەوەی بزانرێت هێلکەی تیایە یان نەء ، ئەگەر نەبوە ئەوا چیکڵدانەکە لە گەڵ ناوەندەکەیدا دەشۆریت تا هێلکەی لێ دەربهێنرێت ، ئەگەر چیکلدانەکە درا ئەوا هەندێك جار هێلکەکە لە رێگای تورەکەی دۆگلاسەوە[٣] .

دەرهێنانی هێلکە راستەو خۆش لە چیکلدانەکانەوە لە رێگای پێستەوە لە ژێر کاری دەنگی سەروبیستنەوە (ئەلترا ساوند) بۆ یەکەم جار لە سالی ١٩٨٠دا بوو ، دەرزیەك کە تیرەی دەرەوەی ١ر٤ ملم بوو لە رێگای میزەڵدانیپرەوە راستەوخۆ ئەکرێت بە چیکلدانەکەدا بە هۆی دەرزی دۆزەرەوەی سەروبیستنەوە . هەندێك لە زاناکان سرکردنی گشتی بەکار دەهێنن ، بەلآم سرکردنی تەنها ئەو ناوچەیە لە گەڵ ، ئاگاداری تەواوی پزیشکی ، بەسە .

تەمەنەکەمی نەخۆشەکە رێگا نادات بە بەکارهێنانی ئەم رێگایە لەبەر زۆری ئازاری لە کاتی کونکردنی میزەلدان وهێلکەدانداا ، لەوانەیە کەسەکە توشی میزخوێنی ببێت بەلآم لەپاش چەند سەعاتێك نامێنێت ومیزەکەی روون ئەبێتەوە ، لە بەکارهێنانی ئەم رێگایەدا راپۆرتەکان وا دەگەیەنن کە لە ٩٠–٩٥٪ ی ئەو نەخۆشانەدا هێلکەکە دێتە دەرەوە ، هێلکە لە رێگای زێ (مهبل)یشەوە دەردێت بە تایبەتی لەو نەخۆشانەی کە هێلکەدانیان کەوتۆتە خوارەوەو قولترە لە تورەکەی دۆگلاس .

ئەوە ئەمێنێتەوە کە ئایا دەرهێنانی هێلکە لەژێر کاری ئەلتراساوندەوە بە هۆی نەشتەرگەری سکەوە بە تاقە رێگا ئەمێنیتەوە یان نا ؟

بەلآم تەکنیکیەکان بەو هیوایەوەن کە هێلکەدانی نەخۆشەکە لە بارێکی وا دابێت پیویستی بە سك هەلدرین نەبێت .

تەکنیکیەکانی تاقیگە – ئامادەکردنی تۆو :

مێرد ، تۆوی نوێ بەهۆی دەستەوە پەیدا دەکات . بە دوو

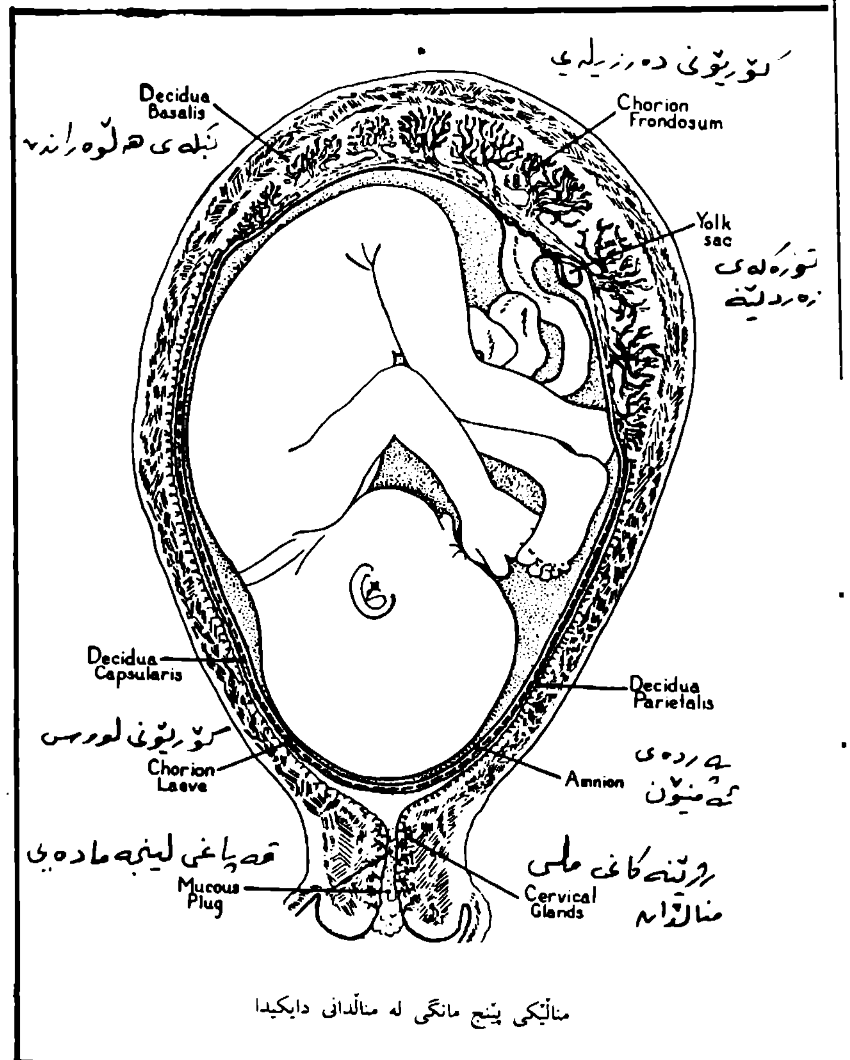
پیتاندنی هێلکەو خستنە نێو شوشە

سەعات پێش بەکار هێنانی تۆاوەکە ئەخرێتە (سێنتەر فیوجەوە) (جهاز الطرد المرکزي) وبە میدیۆمەکەوە بەند دەکرێ ، بەشی سەرەوەی (کەبرێکی زۆری تۆوی چالاکی تێدایە) بەکار دەهێنرێت نزیکەی ١٠٠٠٠٠ تۆو بەکار دەهێنرێت بۆ یەك کرداری پیتێن .

چاندنی کۆرپەلە :

هێلکەکە بۆ ماوەی ٤–٦ سەعات ئەخرێتە ناو (کەلچەر میدیا)کەوە پێش ئەوەی تۆوەکانی بکرێت بەسەردا ، ئەگەر بریاری ئەوەش درا کە هێلکەکان ماویانە وپێ نەگەیشتون ئەوا لە شوشەکەدا ئەهێلیرێتەوە تا پێ دەگەن ئەوسا تۆوەکانی بەسەردا دەکرێت .

هێلکە ١٢–١٨ سەعات تۆویان بەسەرەوە ئەبێ ئەوسا لە ژێر میکرۆسکۆبدا تەماشایان دەکرێت بۆ ماوەی ١٦ سەعات .

منداڵێکی پێنج مانگی لە منداڵدانی دایکیدا

بۆ ئەوەی بزانرێت ئایا پتێن روی داوه یان نا ؟ ! کە بە هۆی دەرکەوتنی دوو ناوکی دیارو پۆلەتەنی دوەمەوە دەبێ ، شەق‌بوونی یەکەمی هێلکە لە پاش ٢٤–٣٠ سەعات پاش پیتێنەکە روو دەدات لە پاش ١٠–١٢ سەعاتی دیکە ئیتر خانەکان دوا بە دوای یەك دابەش دەبن .

تەکنیکی بەستوو :

زۆر مەڵبەند سێ هێلکەی پتراو بە یەك جار ئەچێنێت بەڵام هێلکە دانی هاندراو لەوانەیە ٧ هێلکە زیاتر بەیەك جار بهێنێتە بەرهەم لەیەك سوردا ، لە بەرئەوە هەڵگرتنی هێلکە زیادەکان بە شێوەی بەستوو وبەکارهێنانیان لە جاری دواترا تاقی کراوەتەوە ، تاقی کردنەوەکان دەریان خستوە کە ئەو هێلکانە ناتوانن بە بەستوی هەڵگیرێن ، لەبەر ئەوە ئەیان پیتێنن ئەوسا هەلیان دەگرن . یەکەم سك پڕبوونی سەرکەوتو لە رێگای کۆرپەلەی بەستووەوە (کەتیایدا کۆرپەلە بەستوەکە خاو دەکرێتەوە ئەخرێتە منداڵدانی دایکەکەوە – وەرگێر) لە لایەن گروپی پیتاندنی ناو شوشەی زانکۆی مۆناش Monash university یەوە لە ساڵی ١٩٨٣ دا رویدا .

لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٨٤دا هەر ئەم تاقە ٦٨ کۆرپەلەی بەستو (دوای خاوبونەوەیان) گواستەوە لە گەڵ لەدایکبونێکی سەرکەوتو وپێنج سکپڕبونی بەردەوامیش ، گەلێك مەڵبەندی تریش توانیویانە سك پڕبونی تەواو لە رێگای کۆرپەلەی بەستوەوە بەدەست بهێنین

گواستنەوەی کۆرپەلە :

ئەمەنێکی دیاری کراوی تەواو نیە تا ئێستا بۆ هێلکەی پیتراو کە بگیۆزرێتەوە ناو منداڵدان بەڵام ئێستا بەزۆری لە کاتێکدا ئەمە بە ئەنجام دێت کە هێلکەکە دابەش‌بوبێ بۆ ٢–٤ خانە .

هاوکێشی نێوان بەکارهێنانی هێلکەی پتراو بەزووی کە ماوەیەکی زۆرتر ئەبوایە لە شوشەدا بمایەتەوەو بەکار هێنانی هێلکە پیتراوەکە بە درەنگی واتە کۆئەندامە سروشتیەکان تیایدا هان ئەدرێ (هەروەك ئەو کۆرپەلەیەی گەیشتۆتە قوناغی ٨–١٦ خانەیی ئاساییە .

کۆرپەلەکە دەخرێتە ناو قەبارەیەکی زۆر بچوکی کەلچەر میدیۆمەکەوە ئەوسا لە رێگای ملی منداڵدانەوە ئەخرێتە ناو بۆشایی منداڵدانەوە ، بە هۆی قەستەرەیەکی تایبەتی

ئامادەکراوەوە ، بە زۆری پێویستیشی بە بەنج کردن نیە ، تەنها ئەوەندە نەبێت پاش کردارەکە نەخۆشە کە بۆ چەند سەعاتێك لە جێگادا ئەمێنێتەوە .

چاندنی کۆرپەلە لە ناو منالّداندا کارێکی زۆر گرنگ نیە ئەگەر بەراورد کرا لە گەلّ هەنگاوەکانی تری پیتێن لە شوشەدا ، رێژەی سك پربوون لە پاش جێ گرتنەوەی کۆرپەلەیەکی باش و دیار لە ٢٥-٣٠٪ زیاتر نیە لە هەرە چاکترین مەلّبەندەکانی ئەم کارانەدا . بە تایبەتی لە بەرئەوەی کاتی گەشەکردنی ناوپۆشی منالّدان ریك ناکەوێت لە گەلّ کاتی گەشەی کۆرپەلەکەدا .

پێش کەوتنی تەواو لە کاری چاندنی کۆرپەلەدا ئەوکاتە دەبێت کە بزانرێت گەشەی ناوپۆشی منالّدان چەندە بە هۆی پێوانی پرۆتینی ناوپۆشی منالّدانەوە کە دەکرێتە خوێنەوە ، بەلاّم ئەم جۆرە تاقیکردنەوەیە تا ئێستا لە تواناادا نیە بۆ بەکارهێنانی تاقیگەیی .

ئەنجامی سك پربوون :

ئەنجامی کارەکانی پیتێن لە شوشەدا تا ئێستا ئەوە دەرئەخەن کە هیچ زیاد بونێك نیە لە پەیدابوونی تێکچونە زگماکیەکاندا (التشوهات الخلقية) ، لەوانەیە مەترسی لەبارچوون زیاتر بێت ، بەلاّم هیوایەکی زۆر هەیە کە ئەو مەترسیەش وەك چونیەتی چاندنەکان سەلماندویانە رێژەکەی کەمتر ببێتەوە ، لەبەرئەوەی لەیەك کۆرپەلەش زیاتر دادەنرێت بۆیە رووداوی دوانە (جمك) زیاتر ئەبێت ، لە بەرئەمەشە لەبارچوون زیاد دەکات رێژەی کرداری قەیسەری [illegible] یایدا بەرزەو ئەشێ منالّ بوونەکەش سروشتی بێت .

پاشە رۆژ :

ئەمێنێتەوە ئەوەی ئایا مەلّبەندە سەرەکیەکانی پیتێن لە شوشەدا ئەتوانن رێژەی سك پربوونە باشەکانی ئێستا چاکتربکەن وبەرەو باشتری ببەن ؟ یا مەلّبەندەکانی تر پێش برکێ ی ئەنجامەکانی ئەوان ئەکەن ؟ وەکارێکی وا ئەکەن کە پیتێن لە شوشەدا دەست ژمارەیەکی زۆرتر لە ژن و مێرد بکەوێت و کەلکی لێ وەرگرن ؟ ، پێش کەوتنی ئەم کردار دەبێتە هۆی راوێژ لەسەر کردنێکی زۆری ناو کۆنگرە رۆژنامەکان دەربارەی بەرئەنجامەکانی لە بارەی رەوایەتی (الشرعية) و رەوشتایەتیەوە (الاخلاقية) و یاساو رژێمەوە .

ئێستا لە ئوستراليا سك پربونێکی سەرکەوتو بە دەست هاتو کە لە ئەنجامی بەخشینی هێلکە یەکەوە رووی داوە لە ژنێکەوە بـ یەکێکی دی گفتو گۆیەکی ناخۆش وزیان بەخشیش روی داو لەسەر چارەنوسی کۆرپەیەکی سڕبوو کە باوك و دایکی [illegible] رووداوێکدا کوژراون .

لەبەریتانیا گفتوگۆیەکی زۆر هەیە کە ئایا پێویستە توێژنەوە بەردەوام بێ لەسەر کۆرپەلە یان نا ؟ وئەگەر وا بێ تا چ تەمەنێك بێت ؟ ! ئێستا میری لیژنەیەکی پێکهێناوە بریاریان داوە کە کاتی رێ پێدراو نابێت لە چواردە رۆژ تێپەر بکات بەسەر پیتانی هێلکەکەدا . (واتە نابێت هێلکە پیتراوەکە چواردە رۆژ زیاتر بـ بەستویی بمێنێتەوە - وەرگێر -) بەلاّم هێشتا ئەمە لە لایەن پەرلەمانەوە دانی پیا نەنراوە .

سەرچاوە :

Jo. Drife : (In vitro fertilization)
Med. Digest – vol . 11 No . 11.
November 1985 PP4 – 10.

پەراوێز :

١ - بۆریەکانی فالوب : Fallopian tubes

دوو بۆرین لە لایەن زانای ئیتالی گابریل فالوپیس (Gabriel Fallopius)ەوە (١٥٢٣-١٥٦٣) دۆزرایەوە . درێژی هەریەکەیان ئەگاتە ١٦ر١٠ سم سەرێکیان و[illegible] منالّدانەوە وسەرەکەی تریان نزیکی هێلکەدانە . کاریان گواستنەوەی هێلکەیە لە هێلکەدانەوە بۆ منالّدان ، زۆر جار لە شیردەرەکاندا بە هێلکە جۆگە Oviduct ناو دەبرێن - وەرگێر -

٢ - چیکلدانە پی گەیشتوەکان : مەبەست چیکلدانەکانی گرافن . ولە هێلکەداندان . هەر چیکلدانەیەك هێلکەیەکی تێدایە . پاش پی گەیشتنی هێلکە . هێلکەکان بە جۆگەی هێلکەدا دەچنە منالّدانەوە - و -

٣ - تورەکەی دوگلاس Pouch of Douglas

پەراوێز :

(١) - پەنیری گرۆییر : Gouyere cheese

پەنیرێکی زەردە . کونی خرخری زۆر ووردی تێدایە .

سلاڤ ل سفرا حازره

ئەمین حەیدەر بۆتانی

پێشتی دەرگەهێ ڤێ بابەتێ بـ قوتین . پێدڤیە خویا کەین کو خارن ئانگۆ مەبەستا ڤێ نڤیسارێ مشه د هێت بەرچاڤ لـ گەلەك دەراڤان شتی کو تۆلازەك نارینا بەر دلکێ خوه دپەیڤی و لێڤێن وێ د ئازرینی : شرینا من هەکه رۆژێ سێ جاران ته نەبینم ئەز نـکارم بـ خۆمو بـرازم . ئانگۆ خارنا مەبوویه ئاخین . . دگەل هندێ ژی خارن شەنگاستا ژیانێیه هەڤبەری نڤیستنێو باوەرێ ، کو ئەو تەڤدا دخزمەتا ساخلەمییا مرۆڤ دانه ، لەورا تو جار مرۆڤ نکارییەو نکارت بێ بەهربت ژ خارنێو دویره پەرێز ژێ راوەستیت . نەمازە لـ دەراڤێن شینو تازیو هەلکەڤتنێن جەرگ‌برو دل تەزین . ژبەرکو (مرۆڤ بـ خارنێ مرۆڤه) چونکی پیدڤییه بۆ ساخلەمیو گەشەکرنا ئەندامێن لەشێ مرۆڤ . .

دیسا دکارین بێژین کو خارنو چێکرنا وێو زۆر بوونا تەورێن وێ گرۆڤەکه ژگرۆڤێن پێش‌کەڤتنا گەلان ئانژی تەخان ، لەورا ئەگەر دێنێ خوه بـ دەینە جڤاتگەهامه . د بینین کو گەلێ کورد هەمی دەرگەهێن ژینێ قوتاینەو چەند گۆتن ژێرا هلداینه ، بـ شێوەکێ تەڤایێ هەمی دەراڤێن ژینو ژیارا خوه .

ئەگەر نەبت هەر قولاچەك تونه هەبوویه کو پالەو جۆتکار بـ گەهن هەڤ پشتی کو بـ درێژاهییا رۆژێ خوهـ ڤەمالینەو بێت هاتینه مال بـ لەشەکێ هەرشیایێو شکەت ، ئویشتی ڤێ چەندێ ژی دەستێن خوه دانانه سەر زگەکی تێر .

هەکه بێژین ژی چەوا ئەڤ گۆتنه ژ دایك بووینەو رستکا تۆرامەپێ دەولەمەند بوویه . تو نەبت ژنك یا گەهاینه هەڤ دوو چ لـبەر ئاڤێ بیتنو چ لـ رێکا کانییێو هەر ئێك ژوان پەسن ژخوارنێن خوه داینه . ئانکو پاله لـ دەمێ داسێن خوه دانانه سەر ملێ خوەو هەمی پێکڤه کۆم بووینه . ڤێجا دەلیڤ خوەش بوویه کو گێنگەشا وان دەست پێبکەتو هەر ئێك پەسنا کابانیا خوه بکەن ، کو تو ژنەك نینه میناوێ دوغەڤایێ ئانکو گرارێ لێبنێت . ئانگۆ تەمۆ بێژیت هەکه مه دروینه تەڤاف بو دێ ترشکێ دەمه هەوه . بەلێ چ ترشك ؟ ئەوا سینەم هەجا لێ دنێت ئانژی لـ شەڤێن زڤستانێ پڕ سەرماو سۆلو سەقەم ، کو دەرو جینار کۆم د بن لـ دۆر ئاگردانەکێو تاکو درەنگی شەڤێ لاچکێن ئاخڤتنێ د کرۆژنو دانو ستانێ د شارینن ، بەلێ ئەڤانا پشتی کو گێسناوان چ بەیار نەهێلایه مال ئاڤایی ژ هەڤ دوو کرنەو خوەشییا ئەلندەکی روهن بۆ هەڤ خاستنه .

ڤێجا مه دڤێت بێژین سفرا کوردان تازەیەو مه دڤێت وێ شروڤەو خویا کەین . د ڤردە کوردناسێ هێژا (ڤ – مینو سکی) پشتا مه دگریت دڤێ ئاخڤتنێ لـ دەمێ چوویه سەردانا هەڤالێ خوه (سەردار موکریانی)و شاش بوویه دەمێ دیزا کوردان

دیتی‌یەو دل خوەش بوویە دەمیٚ ئەڤ سفرا جوانو هەمی ڕەنگ د بەرا وی دانیە ، کو د بێژیت : (خزمەتکارو جووتیارەکان خواردەمەنی زۆر جۆراو جۆریان هەلگرتو هێنایان بۆ ناو باغچەکەیان کە بەدەورو پشتی حەوزێکدا چەند خیوەتێك هەلدرابون . نانی نیوەڕۆمان خواردوو ، دووای ئەوە چایی‌و جارێکی‌تر خواردنو هەمووشی لەگەل ئاوازی گۆرانی‌و مۆسیقادا بوو ، ئەم دەعوەتەش تەنها بۆ ئێمە نەبوو ، بەلکو قازانێکی گەورە برنجیشیان ئامادە کردبوو بۆ خزمەتکارەکان ، وەهەرگیز ئەو دوو ماسی‌یە گەورە قەلەوەم لەبیر ناچێتەوە کە بەتایبەتی بەم بۆ نەیەوە ڕاوویان کردبوونو . . . هتد)[1] .

ژبەرکو ئاخڤتنا مە ل سەر خارنێ‌یە ، ئەم ژی بـ ڕۆلا خوە ، تەمەت قەیناغێن خوە کو لـ قاسکێن ئەڤێ گەنمێ وەربهێتو داسێ مە بـ گەهیتێ ، سوالەکێ لـ دویف ڤەژەنا خوە دکەینو ئەڤێ نڤیساریێ شروڤە دکەین ، هەکە نەکارین ژی مل بـ ملی پالێن زەند پر هێزو سوالە پر هەڤرکی‌یێ بـ کەین ، لێ‌تونەبە دکارین گولە گەنمێن کەڤتی کۆم بـ کەینو لـ دویف ڕێچا وان وشی‌یا بـکەین . . دڤردە د هێ‌ینە سەر گێشا خوەو دێ بژارکین ، شتی کو مە بەهایێ خارنێ خویاکرو ڕۆلا خارنێ چیە بۆ مرۆڤی ، ژبەرکو خارن نەبت ژیان نابە . دۆزا مەژی هەرگاڤ لـپێناڤا نانی‌یە ، ئەڤ دانو ستانو شەڕەنیخە ژی‌کو بەرچاڤ د بە هەرۆ لـ سەر دەبەکا شانۆیا ژینێ . هەمی ژبەر بـدەست هینانا خارنێ‌یە ، لێ بـڕێکەکا ڕاستو دروستو بـ ڕومەت .

تاکو گەلەك ژ هۆزانڤانێن مە یێن کورد ، نەمازە یێن کلاسیکی هۆزانێن خوە مشە بـ سەیرانو گەشت خارنێ ڤەهاندینە ، ژ هەمیا پێتر (ئەحمەدێ نالبەندە) لێ نکارین بنڤیسین ژ بەر دەلیڤ تەنگی‌یێ بژل ژ هندەك دێرکە هۆزانان . .

دڤردە کو بهێینە سەر هۆزانێت وان ، دێ لە سەر گوتنێت فۆلکلوری چین ، ئو دێ بەرێ خوە دەینێ کانێ چەوا بـ ڕەنگەکێ جوانو دل ڤەکەر پەسنا لـ خوارنێن خوە داینەو لـ پەی هەڤ دێ‌وان ڕێزکین :-

– ساڤار ئالیکا مێرایە .
– ئەگەر ساڤارە
– خوەش گرارە .
– ئەگەر ساڤارو شەربەتە
– نازو نەعمەتە .
– ئەگەر ئیپراغە
– ڕوینی لێ بکەداغە .
– ئەگەر پەلاڤە
– گولێ بـ خوناڤە .
– هەلاتی
– بەرێ خو بـ دە ولاتی .
– ئەگەر دۆینە
– بـ خۆ لە بۆ من نەینە .
– دۆغەڤا
خۆشی‌یێ هەوە
بۆمە نەما
– کەلە دۆشە
ڕوین ل سەر بۆشە .
– نانو ماست
تێشتێ بـ ڕاست .
– نانو دۆ
تێشتێ بـ درۆ
– ترشکە
پری ناوی کفتکە .
– کاردی بەساردی
تەختێ مرادی . .

گەلەك گۆتن هەیە ڕەوشا هەژاران خویا دکەتو بهانە بوونێ ژێ دهی‌وهەژاران د پەیڤی‌و ڕێکا ڕاستو چەڤت دیار دکەت . هەچکو کەلەپور سامانێ مللەتی‌یە . دبینین کو ئەڤ

پەندو گۆتن هەمی تەخێن جڤانگەهێ د پەیڤێ . گۆتنا زانایێ فۆلکلۆرا فەرەنسی (ڤانگنپ)ژی گۆتنامە راست ددەت قەلەم دڤێ چەندێ کو دبێژی : (فۆلکلور هەلشکافتنا هەمی رویدانەکێ کەلەپورێ مللی یە)[2] .

د ڤردە باری هەژارەکی خویا دکەت کو ل ژنەك تونەو سەنگەلا دژیت :—

– نانێ مالان
دۆیێ مالان
تێشتێ پالان .

– سفرێ خالی
چ ئاڤاهی تێدا نیە .

بەلێ پا ئەم دزانن هندەك گۆتن هەیە چ راستی بۆ نیە . ڤێجا دەربارەی گۆتنا دویماهیکێ ش سەیدایێ مەزنو هێژاو بها گران (جەگەر خوین) دبێژیت :—

حالێ مە کورمانجا ئەڤە ئەم دێ چاوا سەربەست ببین ؟ !
هەرچی کو چۆیە گوهـ مەدێ «سلاف ل صفرا حازرە»[3] . . . ئانژی دڤردە دبینین مینا ری سپی یەکی کورێ خوە د ئاخێڤو رێکێ نیشا ددەتو تەمێ د کەت :—

– برۆنە کۆزێ کا رانو
کویرکی لـ ماستی داگرە .

ئانگۆ لـ دەمێ ئاوایەکی راستو دروستو مرۆڤانی هوی د کەتو نەڤێت ل سەر رێکەکا خار بچیتو دڤێت هەردەم سنجی دروشما وی بیت ، ئانگۆ مینا سەیدایەکی بۆ شاگردێن خوە خویا بـ کەت ، کو دویر بـبن ژ دفن بلندیو های نەدانو سەرخوە چوونێ :

– خولقت گەنم بیت
بلا نانت جۆ بیت .

- کەم خۆربە
دایم خۆربە

– نانێ گەنم
زگەکی ئاسن دڤێت .

– سەرێ زێر ناکەنیت
زگێ تێر دکەینت .

– مانگا مردو دۆ بریا .

– بدە رەنج
بـخۆ گەنج .

– تێشتێ سپێدا زوی بـ خۆ
شیڤێ ئێڤارا درەنگ بـ خۆ[4]

– گرارا رۆن لـ کێم دانی یە[5] .

خارن گەلەك بەهایێ خوە هەیە نە تەنێ بۆ سـحنەمی یێ . بەلێ دبینین خارن ئەگەرەکە کو مرۆڤی کورد گەلەك لایەنێت ژینێ پێ دەربریە ، هەروەکی مامك بـ خوارنێ گۆتی یە . گۆتنێن سنجیو ساخلەمیو فەلسەفی پی گۆتی یە . ئانژی دڤردە دبینین تام (The taste) بـکار ئینایە وەکە گرۆڤەك ئانژی دبێژنێ (الرمز : Symbol) بۆ ڤاڤێر کرنا کەسوکی :

– نەهند خو شرین
کو خەلك تە بـخون
ئو نە هندەژی خو تال بکە
کو تە فرە بـ دەن . .

دیسا ئەم دشێن ئەڤان گۆتنان ژ هەڤ جودا بـکەین ئەوێت هەژارا پێت گۆتین دگەل پێت دن ، ژبەر کو گازندێن خوە پێ دبێژنو ئاخینکا رادەهێلن ، بۆ نمونە : ئەگەر هەژارەك لەقەکی لـ خیاری بـ دەت ، پاشی بـ بینی یا تالە . یێبەرامبەری وی دبێژتێ : دێ جامێر بـخۆ دەرمانێ حەفت دەردایە . چونکە ئەگەر بەرێ خوە بـ دەینە ئێکی دەولەمەند تشتەکی سادەیە ئەگەر خەیاری باڤێت چونکی دیت یا تالە . بەلێ یێکرمانج نەبوونی راچاڤ دکەت ، خارن ل بەری نەرم تربت دخوتن . ژبەرکو ئەوێ پشتی راستبی کو ئەنگرێناوی رەوشاوی ناگوهوریتو پارەی ناکەت :

– زگێ برسی

چ ناپرسی

- ئەڤینییێ جوانی نەڤێت
زگێ برسی کادە نەڤێت
خەوا شرین بالگە نەڤێت .
- نانێ خەلکی ئاگرە .
- نەخواردیو لە سسمبێلان مەبێ .
- بخۆ نانو ئاڤێ
منەتێ خەلکی باڤێ .
- شیف هەیییێ خەلکی
یان ل پێشی شیڤێیە
یانژی ل پاشی شیڤێیە[٦] . .

ئەڤ پەندێن ژێری ژی ل سەر خارنێ هاتینە دانان ، لێ رۆلەکا مەزن هەبووینەو هەنە ژ خویا کرنا قەنجیو کێماسییا :

- یارێ خواردنێ هەر زیزە .
- لە نیوەکێ دەخواتو
لە پەرەکێ پال دەداتەوە .
- کابرایێ نانەکی خوارد بەرویی
سوبەی تێتەوە شوینی .
- نان خۆرێ جێگر .
- نان خۆرێ سفرە در .
- نۆکی ناخوا بەنۆ پارە .
- سەی نان بدە
سفلەی نان نەدە
- شۆلکەرێ شەمزینان
نان خۆرێ بادینان .
- هەتا گندۆر گندۆر بو
خزمێ مە زۆر بو
گاڤێ گندۆر خلاس بو
خزماتییا مە بەتال بو .

ژبەرکو خارنو ساخلەمی تو جاران ژهەڤ نابنو ب هەڤرا بەندن ، تشتەکی سروشتییە ئەگەر گۆتن ل سەر بهێن گۆتن . تاکو تەڤایێ خەلکی مفایێ ژێ وەربگرن .

هەروەکی هەرجار تشتێن زانیاری ب هۆزان د هات ڤەهاندن ، تاکو مرۆڤ ب ساناهی بکاریت پیدڤیێن خوە ژێ ب دۆشی هەرگاڤێ هەبت ، هەچکو وی ل بەر کریە :

- بخۆ دوینگێ بەرانی
ناگریت جهێ نانی .
- خودانێ رازیانێ
دمریت ب زگێ ئێشانێ .
- ئای زکۆ
دەرمان نانێ تەنکۆ .
- ئای پشتێ
دەرمان سەرتاقێ تەنیشتێ .
- ددان
دەرمانی هەلکێشان .
- دایك مردی خەوی تێ
باب مردی خەوی تێ
زگێ برسی خەوی نایێ .

ژبەر هندێ د بینین مرۆڤێ کورد ، چ ژن چ زارۆ . لەشی ساخن ، تم زفتو بادەك گورجن ، وەکی بێژی ب تەشییێ هاتینە بادان ، نەمازە خەلکێت گوندا ، ژبەر کو ئاڤو هەوایێ وەلاتێ مە پاکژە ، دیسا خارنا سپییاتییا تەرشی رۆلەکی مەزن دگێریت دڤێ چەندێ هەچکو ساخو بێ ئێشە .

هەروەکی مە ل پێشییێ دیارکر کو هۆزانڤانێن مە هۆزان ب خارنێ ڤەهاندینە ، ئەگەر دەست نیشان بکەین ناهێنە ژمارتن . بەلێ بۆ نمونە وەکی نالبەندو شێخ طاهایێ مانیو ئەرزیو حوسنییێ بامەرنیو . . . . هتد .

ڤێجا مە دوو هۆزانڤان هەلبژارتییە . ئێك : پیدڤیە نالبەندی مێهڤان بکەین . دوو : هۆزانەکا شێخێ مانی هەڤ بەندی دگەل سەر بهوردەکا فۆلکلۆری هەیە .

١ – ئەحمەدێ نالبەند :– ژبەرکو نالبەند هۆزانڤانەکێ بێ بەڤلو زراڤ ستویرە دڤێ دەراڤێدا . مە ڤیا کو پارچەکێ ژ بەیتا پاییزێ بنڤیسین :–

(زەرزەوات‌کانێ لـ پاییزێ چنە
دا بـبێژم گوهـ بدێ شۆلا منە
بامیو باجانو پیڤازو کەرەفس
وان نەرم کر مەعدە لەو پێ‌خۆشە نەفس)[٧]

٢ – شێخ طاهایێ مائی :– هەرچەندە ئەڤ دێرکێن ژێرێ بۆ ترانەو حەنەنەکزەنیێ هاتیە ڤەهاندن . لێوەکی مە دیارکر هەڤ بەندی دگەل فۆلکلوری هەیە .

(بویە پسیار ژماشو عەدەسا کێشکە رەئیس
مە جەواب‌دا بـ ئەڤێ طەرز لطفات نەفیس
تاکو لـ دویماهیکێ دبێژیت :–
وەختێ تۆ دخوی عەدەسێ کار بکە قەسریکەك
وەرنە تەحقیقێ بکەدێ دەرپێو شالان کەی پیس)[٨] .

ڤێرە مینا مالکا هۆزانێ یا دویماهیکێ . سوحبەتەك خوەش هەیە کو بارێ مێهڤانەکی ڤەدگێرت کانێ چەوابێ سەروبەر بوویە بـ ئەگەرا نیسکێ .

– دهێت گۆتن کو مرۆڤەك بـ هەلکەڤت د بیتە مێهڤانێ مرۆڤەکی دن ، دەما دبیت ئێڤارەو نڤێژا خوە دکەن . خودانێ مالێ لەگەنەکا نیسکێ ددانیتە بەرو بـ هەڤرا شیڤا خوە د خون . پشتی شیڤ خارنێ ، مێهڤانی گەلەك نیسك پێ خوەش بوویە ، هینا ژ خودانێ مالێ پرسیە :– چ دبێژنە ڤێ خارنێ ؟ ئەوژی بەرسڤاوی ددەتو د بێژتێ : ئەڤ خارنە د بێژنێ نیسکێنە .

مێهڤانژی ئێك سەر د بێژتێ :–
باسكو ملان پێ بچێنە .

کو سپێدێ ژی مێهڤان رادبیت بۆ نڤێژی د بینیت چ لـ حالێ خوە نەهێلایە ، ڤێجا هەکە خوە ژڤێ ئالوزیو سخنەتیێ پاراست‌بیت ئان نەء ، ئەڤە تم ئاشکرا دبیت . پشتی هنگی کو ئێشتا خوە خارینە جارەك دن مێهڤان ژ خودانێ مالێ پرسیە :
شیڤا مە چ بو ئێڤارێ ؟

ئەوژی بەرسڤا مێهڤانی ددەت :–
شیڤا مە دگۆتنێ نیسکێنە .
هینا مێهڤانژی دەمل دەست بەرسڤا وی دایە :
نیسکێنە
تۆڤێ ببرەو نەچێنە
شالو شەپکێ خوتێنە .

ژێدەرو روهن کرن :–

١ – مینورسکی –کورد . د . مارف خەزنەدار کردوویەتی بە عەرەبی حمە سعید حمە کریم کردوویەتی بە کوردی ١٩٨٤
چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین . بپ (١٣٦)
٢ – کاروان ژمارە (١٤) بپ (٢٠)
د . شوکریە رەسوول .
٣ – مەلا مەحموودێ دیرشەوی .
مشتاخا چیا ژگۆتنێن پێشیا – بغداد ١٩٨٠ بپ (١٩٨)
٤ – ئەگەر مرۆڤ ئێشتێ زوی بـ خۆت باشە . چونکی هەکە هاتو خودێ دویرخە . هەلکەڤتەکی تال ئانکو ئێریشەکی خودانێ هەڤرەویشی مرۆڤ بیت . هنگی مرۆڤ ئامادەیە لـ دویف هەوارێ خزمەکی ئانگۆ هەڤالەکی خوە بچیت . شیڤێ ئێڤاراش درەنگی باشەو قەنجە . ئەکو مێهڤانەکی دوور قەستا مالا مرۆڤ بکەت . هنگی دێ دگەل مرۆڤ دەست هاڤێتە زادیو خێزان ئەڤ شیڤێ دخۆن .
٥ – ئەڤ گۆتنە هاتیە نڤیسینبـ ئاوایەك دن : (گرارا رژ (کێم دانیە) . د کتێبا : گۆتنێت مەزنا لـ دەڤەرا بەهدینا .
سەیدا حجی جعفر . بەلێ سەیدایی شروڤەکریە : کو (رژ) ئانکو پەیڤا رژ هەڤبەری زوهایە (هشك)ە . ڤێجا چەوا هەکە گرارەك هشك بت باکێم دانە . بۆ نموونە لـ بێژین ئەو ئاڤە یـ رژە هەچکو بـخور دچیت خارێ د ناڤ جۆمکاندە . (من ئەڤ نڤشت لـ دەڤ نەبو . ئو بـ دەست من نەکەفت . داکو ژمارا بەرپەریو سالا چاپێ بنڤیسم) .
٦ – راماناوێ : کو لـ ـ پێشی شیڤێیە . مە شیڤ لێنایە .
ئو لـ دەمێ پاش شیڤێژی مە شیڤ خاریە .
٧ – هۆزانڤانێت کورد . صادق بەهائەددین ئامێدی .
بپ (٥٦٤) .
٨ – هەمان ژێدەر . بپ (٤٥٩)
٩ – چاخێ من ئەڤ نڤیسارە نڤیسی . من پشتا خوە بـ چ نڤشتێن فۆلکلوریێن دن گرێ‌نەدا کو گۆتنان ژێ دەرێخم و لـ با خوە بنڤیسم . لێ‌تەنێ ئەڤ گۆتنێن من جڤاند بوون من نڤیساند .
١٠ – ئەڤ سەر بهوردو گۆتنێن کو د ناڤ ڤێ نڤیسارێ دایە . من ژ دایكو بابێ خوە گوهـ لێ‌بوویەو گرتیە بـ رەنگەکێ تەڤایی . دیسا ناهێتە ڤەشارتن کو هندەك ژ وان من ژ هەڤالو هۆگرێن خوە یێن دلسۆز وەرگرتنە .

هەندێك شیعری فۆلكلۆریی گۆرانی یە میللی یەكانی ناوچەكانی :
گەرمیان ـ قەرەداغ ـ شارەزوور

كۆكردنەوەو ئامادەكردنی :
محمد حمەصالح تۆفیق

دەمێكە كەوتوومە هەوڵدانو تەقەلای ئەوەی فۆلكلۆری ناوچەكانی گەرمیانو قەرەداغو شارەزوور كۆبكەمەوە . ئەگەرچی ئەم كارە بۆ تاكە كەس گرانەو بە تەواوی ناتوانێ فریای هەموو كەلێنو قوژبنێكی بكەوێو هەڵبەتە ئەنجامی كۆششەكەیشی لە خەوشو ناتەواوی بەدەر نابێ . بەڵام ئەی چی بكەین ؟ حاڵی حازر دامو دەزگایەكی خەمخواری ئەم لایەنە نیەو ، بە بەرچاوەوە سامانێكی كەلەپووریی فرەو فرەوانمان هەیە لە شیعری گۆرانیی میللیو حەكایەتی

گوێئاگردانو ئەزموونو بەهرەی دەرمانسازیی میللیو كەرەسەو تفاقو خۆراكی ژیانی سادەو ساكاری جارانو دەبینین بایەخێكی ئەوتۆی پێ نادرێ . ئەدەبێكی میللیو سەرزارەكیی بەربلاومان هەیەو ئەوەی تا ئێستا لێی نووسرابێتەوەو تۆمار كرابێت بەشێكی هێجگار كەمیەتیو بە مردنی هەر پیرەژنو پیرەپیاوێكی بلیمەتو سەلیقەدار لەوانەی كە هەڵگری ئەم ئەدەبە پشتاوپشت بۆماوەمانن زیانێكی لەرادە بەدەر گەورەمان لێ دەكەوێو هەر یەك لەوانە خەروارێك لەو گەنجینەیە لە گەڵ خۆی دەباتە ژێر گڵ ئەگەر بێتو پێش وادە فریای نەكەوین .

ئەم دێرە شیعرانەی لێرەدا بلاودەكرێنەوە بەرهەمی گەرانو بەدواداچوونێكی زۆرن بۆ ئەم شارو ئەو دێ بۆ دۆزینەوەو

چاوپێکەوتنی ئەو کەسانەکەهەڵگری ئەم بابەتانەن . ئەوەش با بزانرێت کە دۆزینەوەی ئەو بەهرەدارانە کارێکی ئاسان نیەو چەرخو رۆژگاری ئەمرۆ رەواجو برەوی جارانی ئەو جۆرە کەسانەی خستووەتە لاوەو کەنارگیری کردوونو تا رازیی دەکەی بەوەی کە تۆ مەبەستت ئەوەیە سوودی لیٚ وەربگریت دەبیٚ سەد راوەزێویی بۆ بێنیتەوەو قیر سپی دەبیٚ ئەوسا چەردەیەك لە رازی دەروونی خۆیت بۆ دەردەخا . خۆ هی واش هەیە کە وەختی خۆی سەرتەرزی حەکایەتخوانو گۆرانیبێژان بووەو ئێستا پێی عەیبە ئەوەی دەیزانێت باسی بکاو دەڵیٚ بابە جاران لە کویٚو ئێستا لە کویٚو هەرچی لە گەڵدا بکەیت لە کەلی شەیتان نایەتە خوار . هی واش هەیە کە رووی لیٚ دەنێی خۆیی لا دەبێتە مێوژە رەشکەی لایجانو لە دڵی خۆیدا دەڵیٚ دەنگ مەکە کەوڵم پارەیەکی باش دەکاو هەروا بە سووكو ئاسان خۆی نادا بە دەستەوە .

خۆ ئەوە لاقرتیٚو توانجی خەڵکی بیٚهۆش لەولاوە بوەستیٚو ئەگەر بەوەش تاوانبار نەکرێیت کە ئەقڵت تێکچووە بۆیە وێڵ بوویی بە دوای ئەم بەزمو رەزمەدا دەبیٚ شوکرانە بژێر بیت . زۆر کەسیش پەنجەت بۆ دەسوون بە یەکداو دەڵێن باوکم رۆژ رۆژی ئەمەیە (واتە پارە پەیدا کردن) تۆ خەریکی چیت ؟ !

بەڵام خۆ نابیٚ کەسێك خۆی بە هۆشیارو رۆشنبیر بزانێت کۆڵ بداتو بێگومان وەچەکانی داهاتوومان منەتباری رەنجو تەقەلای ئەم جۆرە کەسانە دەبنو لە هەمان کاتیشدا خزمەتێکی بیٚهاوتای گەلە لە بواری پاراستنی کەلەپووری کۆنینیدا .

ئەم دێرە شیعرانە بە ئاوازی جۆراوجۆر بۆ گۆرانییەکانی شاییو زەماوەند بە کار دێن . هەروەها بۆ مەقامەکانی قەتارو ئەڵلاوەیسیو خاوکەرو ئایئایو هۆرەی جافیو زۆریشیان بۆ سۆزی دەروێشو لاواندنەوەی ژنان لە پرسەو ماتەمیدا بە کار دێن ، هەر یەکە بە ئاوازی تایبەتی خۆی .

لە رۆشنبیری نوێی ژمارە (١٠٣-١٠٤)داو دیسان باسو لێکۆڵینەوەیەکی دیکە لە رۆشنبیری نویٚ چاوەرێی بلاوکردنەوەیە هەندێك بە دوورو درێژی لەم لایەنانە دواومو لێرەدا بە پێویستی نازانم دووبارەیان بکەمەوە .

بانی بانیمۆرد قلاکەی رەبات[١]
گشتی بە قوربان خاڵی سەر گۆنات

تەنیا دارێك بووم لە ملەی هەلاڵە
سێبەرم ئەکرد من بۆ گولاڵە

دایە لە سەری حەو ریز گوڵەباخ
جێشانەی[٢] چۆڵ کرد هات بۆ قەرەداخ

هەر خۆم بە قوربان خوشکی پێنج برا
با لە ماڵ دەرچیٚ بە تاقو تەنیا

شەرت بیٚ لە داخت رەنگیٚ برێژم
سەرم لە سەودای باڵات بنێژم

شەکری شەکردان کولۆ کولۆیە
ورد ورد شکاوە بۆ دەمی تۆیە

حاحای گاگێرە تۆزی بنخەرمان
نیشتووە لە گۆناو بەریەقەی کەتان

شەماڵ وە خێر بیٚ لە لای گلەوە[٣]
لە لای ئاسکەکەی خاڵ وە ملەوە

هێشتا وەڵەدەن نەویە وە جەیران
سمکۆڵانشەن پەی ئەزم سەیران

دارەکەی سەرکەل سەر سووتەمەرۆ
چوویت بۆ هەر کوێ زوو سەر بدەرۆ

شاخی سەگرمە لە بەفرا لووسە
جێگەی دڵداریی تەپەگەڕووسە(٤)

هەر باربارت بوو بار نەبڕیاوە
کۆچ بوو بە ئاگر هەر نەکوژیاوە

تۆبە سەد تۆبە تۆبەکەم فێڵە
کراسەکەت دووری جێی دەسم بێڵە

ئەگەر ئەمزانی دڵداریی واسە
خۆم ئەنا لە خوم کام کوڕپەی خاسە

شاییە دەگەرێ لە کەڵەکاوی
سووتامو بڕژام بۆ مەستیی چاوی

ئەوا مانگ هەڵات دای وە سەر دێدا
کوڕ دەناڵێنێ شەو لە تونی جێدا

ئەچم بۆ گەرمیان بۆ کرێداسی(٥)
بۆ کراسی لایلۆن قۆندەرەی گڵاسی

چارەکە چەرموو لەچکە گوڵ سێوی
خاڵ ئەڵقەی داوە لە دەوری لێوی

کزەکزێ تێ لە ژێر گمەوە
وەختە سەر بنێ بە مەرگمەوە

حەو تووڵم لێدەن جێگەی بثاوسێ
دەس هەڵناگرم لە کچە دەراوسێ

حەو تووڵم لێدەن بە تووڵ ئەرخەوان
دەس هەڵناگرم لە کچە باخەوان

خۆم کوڕە جووتیار جووتی خۆم ئەکەم
کچان دێن بۆ دار خافڵیان ئەکەم

مانگ وە خشەخش زەردەی پەلەکۆ
ماین لە عارەب ژن لە تیلەکۆ

یاخوا هەڵمخەی لەو کەلە وە بان
بمخەیتە نەعبێن تەکێو سێوسێنان(٦)

بارەکەت بار کرد لە دەرەراوە
چاو بە فرمێسکو دڵ لە دواوە

ئەرێ هۆ جووتیار هۆوت وە دڵ وێ
تۆوت ڕەیحانە خەرمانت گوڵ وێ

هەسێرەی عاسمان یەکو دوویەتی
کچەکەی مام حاجی وەختی شوویەتی

هەر سێ مەسۆیی(٧) هەر ماڵێ مەرێ
لە دەوری باڵای لەیلەکەم گەرێ

سیروان هاتووە ئاوەکەی لێڵە
سینەی ئەو کچە باخچەی جاهێڵە

گەڵاَ نەماوە بە دارانەوە
وەفا نەماوە لای یارانەوە

کەوبارێ بوایەم لە جارە جۆدا
چینەم کردایە لە سینەی تۆدا

مانگەشەوەکەی لە رۆژ خۆشترە
نووزەم لە نووزەی هەتیو فەرزترە

زەنانو خاڵدان[8] دارێکیان بەینە
منی کوشتووە چاوەکەی زەینە

هرکە لەو رانەی سابرێنی پۆشە
ئامین مێگرەو خەجێ مێدۆشە

کراسەکەت دریا قۆڵێ بە کەواوە
تاکەی دانیشی بە دیار براوە

سۆڵەو دێلێژە[9] بەر بنار خاوێ
تۆ بۆ من ببیت من هیچم ناوێ

دەشتم دا لە بەر بەم نیمەشەوە
بۆ لای یار ئەچم بۆ کانیکەوە

باسەرە هاتووە نادا بوارم
رێگەی گرتووە لە خۆمو یارم

ئەو کانیو ئاوە دەنگ تۆی لێ نایە
سەرچاوەی ووشك بێ ئاو تێی نەزایە

ئەو چاوە رەشەی کە تۆ رەشتووتە
حەو براکەی باوکم خۆ تۆ کوشتووتە

سەرت بشۆرە خەنە لە تاس کە
ئاوێنە دانێ پەرچەمت خاس کە

سەرت بشۆرە میل بنێرە چەم
زلف بکە وە هەیوان لووتەوانەو دەم

ئەو بانە بانە گیای تەرو تازە
مشکێکەی سەرت حاشێکەی بازە

یارێکم ئەوێ بچکۆلەو منداڵ
وێنەی بارەکەو تازە بدا خاڵ

تەنیا دارێك بووم وە سەر یاڵەوە
عاجز بووم وە دەس بای شەماڵەوە

تاقە دارێك بووم بۆ خۆم ئەشنیام
بێ یار وهاودەم لە بن هەڵکنیام

نەرگس لە ساق رەنگی بووە زەرد
ئەو لە بێئاوی من لە تاوی دەرد

بە سەرگەردت بم بۆ نیە دەماخت
ئەڵێی شەوڕنکەر نیشتووە لە باخت

شەورنکەر خۆم بووم نیشتم لە باخت
هەر گوڵێ جوان بوو ڕنیم لە داخت

نرکانی وەك کەو پێچی خوارد وەك مار
ئەڵقەی دا لە دەور سەوڵی پای چنار

ئێوارە وەختە جوانێ ژنەفتم
لە شاخ هەڵدێریام لە کەڵوەز کەفتم

لە وای ئێوارە شەوگرانمە
تەپڵ شایم ژەن دووس میوانمە

قووقووی بایەقوش شەو وە هەردەوە
من لە فکری تۆ ڕۆژم کەردەوە

باوکە پیرەکەت هەواڵەی هەق وێ
لە بان داکەوێ وەك شووتی شەق وێ

ئەوا تۆ ئەڕۆی بۆ پێی ئەو شاخە
بۆ منت جێیەلا ئەو ئاخو داخە

ئەگەر ئەمزانی لە کوێ ئەکەی گەشت
خۆڵێ ژێر پێکەت چاوم پێ ئەڕەشت

ئەگەر نەوایە وە بۆنەی تۆوە
جا من چیم ئەکرد وەم کەژو کۆوە

کانیەکەی لای ماڵ قەوزە گرتوویە
دڵ هەر دڵێکە سەوزە بردوویە

ئەوا بەهارە گوڵ مەیۆ پەیدا
گوڵ لە ئەشقی گوڵ شێتەون شەیدا

یاخوا بە خێر بێی لە هەموو ڕێوە
ڕەوانەت ئەکەم لە خواری دێوە

باخێکم ناشتووە لە پەری دێوە
کوترە مل زەردێ نیشتوویێوە

زلفە ڕەشەکەت با ئەیشەکێنێ
ڕۆنەکەت گەنیا بەقاڵ نایسێنێ

بەقاڵ باوەحیز لووت وە حەواوە
بۆنی ڕۆنەکەم یەژی گوڵاوە

شەماڵ داییە لێت زلفت پەشێوە
خاڵی سینەکەت ملەمای لێوە

کێشو هەورییەکەت پێچی سرکەیی
لە عەزرەت باڵات بوومە کاکەیی

باڵاکەت بەرزە کەوا بۆ ناکەی
مێردەکەت پیرە حاشا بۆ ناکەی

خۆشی خۆشیتە یەژی مێردم هەس
بدە وە سەرتا قوڕ وە هەردوو دەس

لە دەرماڵەکەی وێسیاوە پاوە
چون مانگ وە گۆشەی هەور سیاوە

شەرتبێ لە داخت پەلاس لە کۆڵ کەم
بچم بۆ ئێران ئەم ملکە چۆڵ کەم

جووتیار وە هۆهۆ ڕان وە قەتارە
سەربێری گردووە ئەو شەدە لارە

شەردوێ تەرکی کەم زرو زەنگیانە
هەتا تۆ تیبتۆ لە خاکی بانە

ئەو مێخەکبەنە لە ملی تۆدا
پەخش بووە وە بان زەردەی لێمۆدا

یان وەو خنجێرە خۆم ئەدەمە کوشت
یان هەیاسەکەت ئەوەسم لە پشت

ئەچمە سە رسیروان کەفو کولیەتی
سیروانیش وەك خۆم داخ لە دڵیەتی

دەسرەکەی دەست ئەنێم لە قوتوو
بۆ ئارەق سڕین ڕێگەی خورماتوو

دەسرەکەی دەست گوڵ پەنجە پەنجە
بۆ ئارەق سڕین ڕێگەی هەڵەبجە

ئەمە دەمێکە گلاراومە
وەك ئاسکی زامار ئەڵهای ئاومە

ڕاوچی ڕاوەکا ڕاوچی لەی هەردە
ماین کوڵەکوێت کوڕ تازە جەردە

بەس جواو بنێرە لە جواو بێزارم
بینووسە قاقەز خۆم خوێنەوارم

قاقەز بنووسە سەر وە مۆرەوە
بمسپێرە بە خاك خۆت بڕۆرەوە

ڕانەکە ڕایدا پاڵی وە پاڵی
لە شوێنی ناڕوا پەنجە شمشاڵی

خانم خەوتووە وەك خەرمانی گوڵ
پا لە بانی پا دەس لە بانی دڵ

وە فوای بالآت بم مشکی ڕەشی دێز
قەد وە ناز پێچیاگ وێنەی داری گوێز

هەر وەك بازبوەن چووبی لە باڵم
هێانە دووری هەرەس وە ماڵم

هەرزەکار بێنۆ جاهێڵی خۆمان
دنیا هەتا سەر نابڕێ پێیان

لە دەرماڵ دووس خەنەبنانە
یان دووس مردووە یا دواخێلانە

خۆزگەم بەو ئاوە ئەچێ بۆ سیروان
قەترە[10] ئەپێکێ بۆ دەربەنیخان

سیروان هاتووە وە بەرزبی کەڵەك
ڕێگەی لێ گرتووم کوڕەی چاو بەڵەك

ماینەکەی بۆرە خر کردووە لە ناڵ
داویە بە لامدا وەك سۆزەی شەماڵ

چاوت برەژە وە کلەکەی عەتار
زلفت دابێرە وە ئاوی هەنار

وە فوای دەمت وم خاڵ وە دەورەوە
وەك مانگ گوێت کێشا لە توێی هەورەوە

پرسیم لە داربی کوا ئاوەدانی
کوانێ نازاران شۆخی سەر کانی

کونەیان پڕ ئەکرد وە خەمزەو وە ناز
ئەڕۆنیۆ بۆ ماڵ وە قسەو وە باس

ئەوا مانگ هەڵات دای لە لێفەکەت
دەسی دەزگیران وە بان سێفەکەت

ئەوا مانگ هەڵات مانگ دای لە هۆبە
خۆ من سۆفی نیم بشکێنم تۆبە

چاوە ڕەشەکەت لێ هەڵخلانم
سەرت دام وە بڕ یانەت ڕمانم

چاوە ڕەشەکەت لێم بووە وە سوار
بوەسە جەردە داییە لە زەوار

داسەکەی دەست پۆڵای هەورامان
حەیفە باڵاکەت شەو لە سەر خەرمان

دایك وە قوربان دەس‌و داسەکەت
کلاشی لەیلێ چن پڕ قەلاسەکەت

درەوی جۆ گەر قەت ناوێ خەڵاس
ڕەنگی قیبلەکەم کردییە وە پەلاس

بی وە غارمان بی وە غارمان
دەیبان وە ملسەبەبکارمان

سەبەبکارمان وە کۆی زووخاڵ بۆ
چون ئاسکەی زامدار ماوا لە چۆڵ بۆ

ئای لە هاژە هاژ ئاوی کەسنەزان[١١]
وەی لە دایەرەی سەفای یۆسوجان

کولێن بگرەو بەرکولێن پێوە
نەوا ناشییان پاڵ بدەن پێوە

وە کورە باریکەی هەردە وە هەردە
دەمانچە حەوتیر ماین گوڵە زەردە

ماینەکەت بوەسە وە بنێ کەماوە[١٢]
دەنگی تەپڵت تێ لە کەلی باوە

ئیمشەو خەوێ دیم عەجەب خەوێ دیم
باوان خراوێك لە سەر ئاوێ دیم

کونەی پڕ ئەکرد لە بەحری بێ پەی
قەدی وەك شمشاڵ قامەت وێنەی نەی

دڵداری خۆشه به شەرت بزانی
کوڕ له سەر کۆڵان کچ له ڕێی کانی

هەی داد هەی بێداد پەنو مەخسەره
قرژانگ‌و بۆقیش ئەشقێنی‌کەره

ڕیشی ڕیش چەرموو بکەینه گزگ
شەونمی بدەین وه ئاوی سجگ(١٣)

با پیره بمرێ بیخەینه هێڵێ
بێینه سەرو گوێی وه کەپەبێڵێ

با پیره بمرێ پیره قرانه
له دوای پیرەکان نۆرەی گەنجانه

دادی خۆم له دەس پیرەی مانگادەم
دەم ئەنێته بان سەرچاوەی زەمزەم

تووتنی تەماکۆ ڕیشی کردم زەرد
هەرچەن ئەکۆکیم دوێته ئەیوت دەرد

کزەی بەیانی هەوای لیو شەتان
تریفەی ماوی‌خاڵ لەیل وه تۆی کەتان

سەر بوەسه لار لەش بیه وه بارم
دووس بیه وه پاڵشت لاشەی بمارم

ئینه چێشم کەرد چێم وه سەر ئاما(١٤)
ڕەیحانەم شانا پەیکوڵ بەر ئاما

فەڵەك له قاپیت هەرچەن مەناڵام
خاسترکاڵای غەم بڕیت وه باڵام

دڵ بویەن وه کۆترەکەی لافاوان بەرده
لافاو گێژبەدات هەرده وه هەرده

ئەو ماڵه گەوره سەرتیلی پەڕه
چیخی ئەسمەرپێچ پیاڵەکەی زەڕه

باڵەخانەی چەم چەترێ له بانی
ئازێت‌باری تۆم ناشێ نەزانی

مانگەشەو خۆشه له بەهارەدا
حیلەی ئەسپی شێ له دەوارەدا

ماڵێ باری کرد ماڵه مسکێنه
خەرجی ئەو ماڵه له من بسێنه

ماڵێ باری کرد بۆ هەوار ئەچێ
بۆ خێوەتەکەی کۆنه یار ئەچێ

ئەمبەرو ئەوبەر هێلکەم هەڵ‌ئەگرد
له ڕاسی دوژمن دەسم سەریەکرد

ئەقڵم نەمەنەن فام سەرسەری
بیم وەشێتەکەی له ماڵ بێوەری

لەشێتان شێتم له پیران پیرم
دەس به کەلەبچه پا وه زنجیرم

ئیمساڵ لە بەختم نیزام نیزامە
شۆڕی زلفەکەت پاوەنی پامە

ئاوی زەڵم دا پاسی بی کەردم
ئەنجامو ئەکام بڕیای وە جەرگم

شەردێ لە داخت بچمە نیزامی
بچمە شەڕەکەی کوردو هەورامی

خاڵێ ها وە بان گۆنای لەیلەوە
وەك مانگ ئەدرەوشێ وە دوجەیلەوە

برکە سوارەکەی بان مەلاوەمەر[١٥]
کوا کاکە ڕۆسەم شەڕ وە تەینا کەر

خاڵێ ه وە بان پەنجەی پاتەوە
خورماتوو ئەهێنێ وە بەیاتەوە[١٦]

سینیو سەماوەر گومگومەو قاوە
حەیفە قلاکەت بێ وە کەلاوە

چراکەی ماڵیان سۆڵە سۆڵیەتی
باوکە پیرەکەی بۆڵە بۆڵیەتی

کاکە ڕۆسەم گیان بەرخنجێر ماوی
خۆ سپا زۆرە بۆچی داماوی

دایکە پیرەکەی کۆلکەی بزمار سەر
نەکەوێتە بەر شفای پێغەمەر

یاخوا بەدکار ئاگرت نەگرێ
لەو بەدیە ئەیکەی چیت پێ ئەبڕێ

چاوان گێژو وێژ چون گۆشەی ماسی
تا دوێ یارم بووی ئیمڕۆ نامناسی

بروای پێ مەکەن بە دەروێشی ژن
هەمووتان دیتان خۆ حاڵەکەی من

باوانت شێوێ تۆ چەنێ باشی
دەروێش لە تاوا پرچەکەی تاشی

نە شێخ بە تۆبە نە دەروێش بە وەی
نە ژن بە تەزبیح دەس کا بە حەی حەی

ئیمڕۆ لەو بانە گەییمەتە کچێ
تەوقەکەی زاڵم لە ملی بچێ

هەتا منالێ بووم دەست نام لە زاخ
ئێستا من پیر بووم تۆ گرتت دەماخ

هۆ کاکەی جووتیار خەت نەبەیتە سەر
بۆچی ئەیکێڵی ڕێگای تەل بە سەر

من نیەم وە تەنگ بەرزی دەماخت
نۆ نوخشەی گوڵت بردم لە باخت

هۆ کاکەی جووتیار گایەکت زەردە
بۆچی ئەیکێڵی ئەو هەردو بەردە

مەر وە قارە قار کۆ وە برجەوە
لیمۆم گوم کردووە وە نارنجەوە

بەو حەوتەوانە دیلی کۆی پێیە
حەو ساڵ تر بمرم مەراق تۆیە

خودا خەم نەدا من خەمی تۆمە
خەمی دووریەکەی باڵاکەی تۆمە

شەماڵ هەڵی کرد بەفری بردەوە
چەتری کوردە ماڵ نیشت وە هەردەوە

بەرماڵەکەتان خۆم کردم بە رێ
لەوە ئەترسم تۆم پێ نەبڕێ

لە تەقەی برنەو کەللەم ژانەکا
دڵەکەم ئارەزووی لای خۆمانەکا

ئەچم بۆ سۆنە سۆنە سڵ ئەکا
نەعلەت لەو کەسە مەعنی دڵ ئەکا

یاخوا هەڵی کا کزەی وەشتێ خۆش
لە لای یارۆ بێ من بکا سەرخۆش

دەرماڵی باوکت شەقامە رێیە
بمدەرێ ماچێ ترست لە کێیە

هەڵکێشە خنجێر بیکوتە پەنجەی پام
لە کێ ئەترسی هەڵسە بێ وە لام

وە فوای دەمت بم دەم قوتوو مەرجان
نەعلەت لەو کەسە تۆی لە من ڕەنجان

یاخوا هیچ کەسێ ئاو نەنێ لە جۆ
هیچ کەس وەکو من نەوێ ڕەنجەڕۆ

سێ جار بەو مانگە خەرمانەی داوە
هێشتا مەیلی تۆم وە کەس نەداوە

تیری ئەشقەکەت دایە لە رانم
چون ماران گەستە گل ئەکا گیانم

دەسم لێ مەدەن جەسەم خەستەیە
با نەکولێتۆ ماران گەستەیە

باڵا وە بەرزی چون بەیداخی ڕۆم
عالەم ئەزانێ من خەمباری تۆم

بەرزە باڵاکەت حەزم کردووە لێت
بەغیلیم نایە خوا داویە پێت

سێ مانگەی زووسان شەڵڵا شەو بوایە
دەم لە ناوی دەم چاو لە خەو بوایە

سووتیامو برژیام بووم بە قەقەنەس
گەردم با بردی پێی نەزانی کەس

چرام داناوە فانۆزم دوو دوو
لە شوێن خاس گەڕیام من دیزەم تووش بوو

ئێوارە وەختە بارە تەواوە
باوەشم لێدە وەك كۆرپەی ساوە

جووتێ مەمكۆڵە داتناوە لە بن
گەلاڵەی بكەو بیفرۆشە بە من

دوو كەو دو بلبل دوو بەڵەك چاو دیم
دوو بەنەی بێ عەیب لە ڕێی سراو دیم

بیكە بۆ خاتر شێخەكەی ناوە[17]
من دەمم تێرم تۆ زلفت لاوە

چایە لێ بنێن حەو ڕەنگ بنوێنێ
ئایش تێی بكاو فاتم بیهێنێ

كەم بێ كەم بچۆ كەم بیكە لارە
خۆت دا لە تەرتیف من لە قەنارە

كەم بێ كەم بچۆ وەم دەورویشتا
خواكەی هەرزەكار ئەدەم بە گژتا

ئەچی بۆ كانی سەرت لە بەرە
ئاوی گۆزەكەت شیرو شەكەرە

ئەچی بۆ كانی ماڵم لە ڕێتە
سەرم بە سەرگەرد پەنجەكەی پێتە

لە ملەكەی تیمار[18] سەرم برد وە بان
كردم وە سەرا خۆڵی پەچەڕان

بارگەی پیروێنس چەقتی چوارئاسیاو[19]
كارێزەو خورخورِ تەپەسێ و ترشاو

دارەقۆزەی[20] میل ڕاگەی خەرگۆشان
ئەو لە گشت زیاتر دڵ پەڕێی جۆشان

هەرێنەو گۆلباخ قیرچەو قەرەداخ[21]
گشتیت بۆ ئەدەم بە كەوای شیرداخ

بە قوربانت بم جامانە جاقی
لە ماڵ بێبەری لە حوكمەت یاخی

باڵاكەی بەرزە لە حەی دەرچووە
بەچكە شارسانە نازار فێربووە

ئای لەی بەختەی من چەنێ سیایە
پەلەور وە باڵ وەی ماڵا نایە

چوومە لای خۆگەر جامێ خوم سەنم
سەرتاپای باڵام وەی خوم هەڵژەنم

لە كەل سەركەوتم وەتەن دیارە
نە قاسپەی كەوە نە دەنگی یارە

بێ قەن بێ چایی بێ ژێرپیاڵە خۆم
قرخەی پیاوی پیر لە بن باڵەی خۆم

چی بكەم چی نەكەم چی وە چارەكەم
خۆ بۆزە نامرێ ژنەكەی مارەكەم

شەرتوێ بیسێنم برنەو وە دینار
بۆزەی پیێ بکوژم لە ملەکەی تیمار

شووکەر شوو ئەکا شوو مایەسیری
ئەمە گەنجیتە قوڕ بە سەر پیری

قورعان وە هەقت سێ مانگ تەواوە
وە شەو نەخەوتووم بەنم باداوە

نە خەرمان سووتم نە خەلە سێنم
تاڵێ بەن بێرە خۆم بخنکێنم

وەك بەنەخوێنەکەت وە میرات کەوێ
ئەی ئەوە چی بوو کێشات لە دەرپێ

دەسم دا کلیل دەرگام کردەوە
ڕوانیم خاڵێ خاسێ خەو ئەیبردەوە

ماڵێ لە مەریوان دڵێ لە دەروێشان
مردن خۆشترە لە ئاخ هەڵکێشان

مردن مردنە مردن جارێکە
تانەی بەدکاران گۆڕەوشارێکە

عالانو حاسڵێ نەمەڵێ حەوشت بێ(٢٢)
گشتی بە قوربان پاژنەی کەوشت بێ

بروانە عەربەت نەمەڵێ تۆزەکا
ماچی گەورەکچ کوڕ ئالۆزەکا

وە ماچو دوو ماچ لێت نابم ڕازی
لە سەر سینەکەت نەیکەم دەسبازی

دەسم برد بۆ بەی ئەرخەوان لەرزی
یاری تازەم گرت لێی کردمە بەرزی

جووتیار هۆ جووتیار نەقیزە چنار
تو عەبابەیلێ کێت گرتووە بە یار

هەی داد هەی بێداد هەی بۆ ڕەزای هەق
کێ دیبە ئالتوون ئامێتەی مەفرەق

بالاّ بالاّتە بالاّ دارشیلان
یان وە دۆست بم یان وە دەزگیران

وەچنارە گەورەی زرگوێزی گەورە(٢٣)
ئەشق یەکێکم لەم دەوران دەورە

دڵەکەم ڕەش بووە وەك بەردی کانی
ئەویش لە داخی گالۆکی شوانی

قورعانێ بێرە پەرە پەرەی کەم
لە تۆ زیاتر دڵێ بە کەس نەدەم

بە قورعانەکەی بەردەمی قازی
مارەیان کردووم بە دڵی نارازی

تەزبیحی دەست گزگلی دارێ
ئەگەر نەمخوازی بەردت لێ بارێ

ڕێگای هەڵەبجە هاتو نەهاتە
یا قەقاز نیە یا مەلا قاتە

بە فوای دەمت بم وەك مێو ئەلەنگێ
حەو خونچەی گرتووە هەر یەك لە ڕەنگێ

هەی داد هەی بێداد لەم بێداییمە
وێنەی مانگ‌و ڕۆژ شەو تەنیاییمە

هەرزەکارەکە گەوجەی هیچ نەفام
ئەوا دیقم کرد تاوێ بێ بۆ لام

یا عەبابەیلێ پشتت هەر بەردە
بکەی بە هاوسەر ئەو کراس زەردە

ڕەیحانە ڕەشە سەر پەلی تێرە
ئەگەر ژنخوازی باوکت بنێرە

دەسرەکەی دەست وا بە لامەوە
نە تۆ داوات کرد نە من دامەوە

شەردبێ لە داخی کەم‌شەرتیەکەی تۆ
وەکو عەودالان ڕوو بنێم لە کۆ

چی بکەم لە بەختت بەختت ناپژێ
مێردە گولەکەت شەو دز نایکوژێ

جامێ ئاو بێرە بەو دەس‌و جامە
بیکەمە بانی ئەم زووخ‌و زامە

هەی داد هەی بێداد بێدادیم ڕۆڕۆ
چاوڕەش دەینەکەم وە گەردنی تۆ

چارەکە چەرموو بەریەقە کەتان
قەولی من‌و تۆ حەوشەکەی خۆتان

لە سەر قەولەکەت دوێ شەو نەخەوتم
هاتم بۆ ماڵتان دزاودز کەوتم

هرکە لەو ڕانە با بێ بۆ پەچە
ماچێکم ئەوێ دەوڵەمەن بەچە

هەی داد هەی بێداد نە خۆم دەنگم تێ نە دایەرەکەم
ئاگر چێ لە ماڵ سەبەب‌کارەکەم

پەراوێز :

بۆ کۆکردنەوەی دەق ئەم شیعرە فۆلکلۆرییانە سوودم لەم کەسانە وەرگرتووە لێرەدا بە پێویستی دەزانم زۆر سوپاسیان بکەم :

(١) حمەساڵحی مەلا حەسەن . تەمەنی حەفتا ساڵەو دانیشتووی گوندی دەرەواری خوارووە . لە گەرمیان .

(٢) پوورە تەمینی مەحموود مراخان . تەمەنی شەست ساڵەو خەڵکی سەنگاوە .

(٣) فازڵ حمەئەمین تۆفیق . تەمەنی چل ساڵە . خەڵکی کفری‌یە .

(٤) مستەفا ئەحمەد شاسوار . تەمەنی سی‌و دوو ساڵە . خەڵکی گوندی باخی‌سەرووی قەرەداخە .

(٥) ئەسعەد مەجید عەزیز . تەمەنی چل‌وپێنج ساڵە . لە بنەچەدا گەرمیانی‌یەو ئێستا دانیشتووی سلێمانی‌یە .

(٦) چەند کەسێکی تر هەر یەکە چەند دێرێکی بۆ وتووم‌و نەیانویستووە ناویان بهێنرێت .

(١) بانی‌مۆردو ڕەبات دوو گوندی گەرمیانن بە بناری شاخی سەگرمەوە . نزیك بە سەنگاو .

(٢) جێشانە گوندێکە بە بناری شاخی بەرانانەوە بە دیوی سلێمانی‌دا .

(٣) گل ناوچەیەکە نزیك بە قادرکەرەم . بە زۆری لای خەڵك بەم ناوچەیە دەوترێ گل‌و ئاوباریك .

(٤) تەپەگەڕووس گوندێکی ناوچەی گەرمیانە بە بناری سەگرمەوە . نزیك بە دەربەند گەورو کەلی زەردە . شوێنەواری کۆنیشی تێدایە .

(٥) لە گەرمیانی خواروو دروێنەی دەغڵ‌و دان زووتر پێ‌دەگات . واتە پێش ناوچەکانی بناری سەگرمەو قەرەداخ‌و شارەزوور . جاران کە درەو بە دەست دەکرا خەڵکی هەژاری ئەم ناوچانەی باسم کردن دەچوون بۆ ئەوێ بۆ کرێ‌داسی‌و ئیش‌و کاری خۆیان لەوێ تەواو دەکرد ئەوسا دەغڵ‌و دانی خۆیان پێ‌دەگەیشت .

(٦) تەکیێو سێوسێنان دوو گوندی ناوچەی قەرەداخن بە لای دەربەندیخانەوە .

(٧) سیٚ گوند بە ناوی «مەسۆیی»ەوە لە گەرمیان هەن . لە نزیك سەرچاوەی ئاوەسپی‌و شاخی ئاژداخ . مەسۆیی بەرگەچو مەسۆیی سەرچەم‌و مەسۆیی .

(٨) زەنان‌و خاڵدان دوو گوندن لە ناوچەی قادرکەرەم .

(٩) سۆڵەو دێلێژە دوو گوندن لە ناوچەی قەرەداغ بە بناری سەگرمەوە بە دەسەی بازیانەوە هەروەها گوندێکی تریش بە ناوی «سۆڵەی چرچەقلا»وە هەیە لە بناری سەگرمە . بە دیوی گەرمیاندا نزیك بە دەربەندیخان .

(١٠) قەترە ، تۆقەڵە هەردەو چیایەکە لە خواری دەربەندیخان‌و بە دەسەی ڕۆژاوای چەمی سیروانەوە .

(١١) کەسنەزان گوندێکی ناوچەی قەرەداخە . نزیك بە خاویٚ .

(١٢) کەما گیایەکی ناوچە کوێستانی‌یەکانە . کەماو لۆ کە ئەمیشیان گیایەکی کوێستانی‌یە چاکترین خۆراکی ئاژەڵن .

(١٣) سجگ ئەو ئاوەیە لە پەنیر دەچۆڕێتەوە کاتی دروست کردنی . دیسان بە ئاوی ئەو دۆیەش دەوتریٚ کە پاش گەرم کردن سیرێش یا دۆوشکەی لیٚ وەردەگیریٚ بۆ کەشك دروست کردن .

(١٤) واتە من چیم بە خۆم کردو چیم بە سەر هات . ڕەنجانەم چاندو پەیکوڵم بۆ هاتە بەرهەم . پەیکوڵ درکێکی ڕەق‌و بە ئازارە . دەق ئەم شیعرانە هەندێکیان بە شێوەزمانی گۆرانن . کە لە ناوچەی زەنگنەو کاکەیی لە ئاخاوتندا بەکاردێت .

(١٥) ئەم سیٚ دێرە شیعرە ستایش‌و پیاهەڵدانە بۆ ڕۆسەم ئاغای زەنگنە کە دەرەبەگێکی زۆردار بووە لە گەڵ ئەولکەریم ئاغای برایدا .

یەکەمیان لەگوندی خان دانیشتووەو دووەم لە گوندی مەلاهۆمەر ئەم دوو برایە ئێستا نەماون .

(١٦) بەیات ناوچەی عەشیرەتی بەیاتە . دەکەوێتە نێوان شاری خورماتووو چیای حەمرینەوە .

(١٧) ناوە گوندێکە لە گەرمیان لە ناوچەی سەرکەلی کەوەڕیٚ .

(١٨) تیمار ناوی دوو گوندە یەکەمیان لە گەرمیان نزیك بە شاخی ئاژداخەو دووەمیان لە ناوچەی قەرەداخە .

(١٩) چوارئاسیاو ، کارێزەی دەلۆ ، خورخوڕ ، تەپەسیٚ ، ترشاو کومەڵە گوندێکی گەرمیانن نزیك بە سەرچاوەی ئاوەسپی‌و شاخی ئاژداخ .

(٢٠) دارەقۆزە پیرە دارێکی سەر شەخس‌و مەزارگایەکە نزیك بە گوندی تیلەکۆی هەردەی زەنگنە لە گەرمیان وەختی خۆی منداڵ کە تووشی کۆکەڕەشە بوایە دەیانبردە سەری‌و سەری منداڵەکەیان دەکردە کونێکی ئەم دارەدا بۆ چاکبوونەوەی .

ئەم دوو دێرە شیعرە لەوە دەچیٚ هی مامە سمایلی زەنگنە بن کە شاعیرێکی میللی گەرمیان بووەو لە چلەکانی ئەم سەدەیەدا کۆچی دوایی کردووە . شیعرەکانی نەنووسراونەتەوەو کەمێکیان بە سەر زاری خەڵکی ئەم ناوچانەوە ماون .

(٢١) هەرێنە . گۆلباخ ، قیرچە گوندی ناو زەنگنەن نزیك بە قادرکەرەم . گۆلباخ ناوی دوو گوندی نزیك بە یەکن لەم ناوچەیەدا . شیرداخ جۆرە قوماشێکی جل‌و بەرگی ئافرەتان بووەو وەختی خۆی باوو برەوێکی زۆری بووە .

(٢٢) عالان‌و حاسڵ‌و نەمەڵ سیٚ گوندن لە شارەزوور .

(٢٣) زرگوێز گوندێکە بە دامێنی شاخی بەرانانەوە دەکەوێتە سەر ڕێگای نێوان سلێمانی‌و قەرەداخ .

١٩٨٦/١٠/١٨

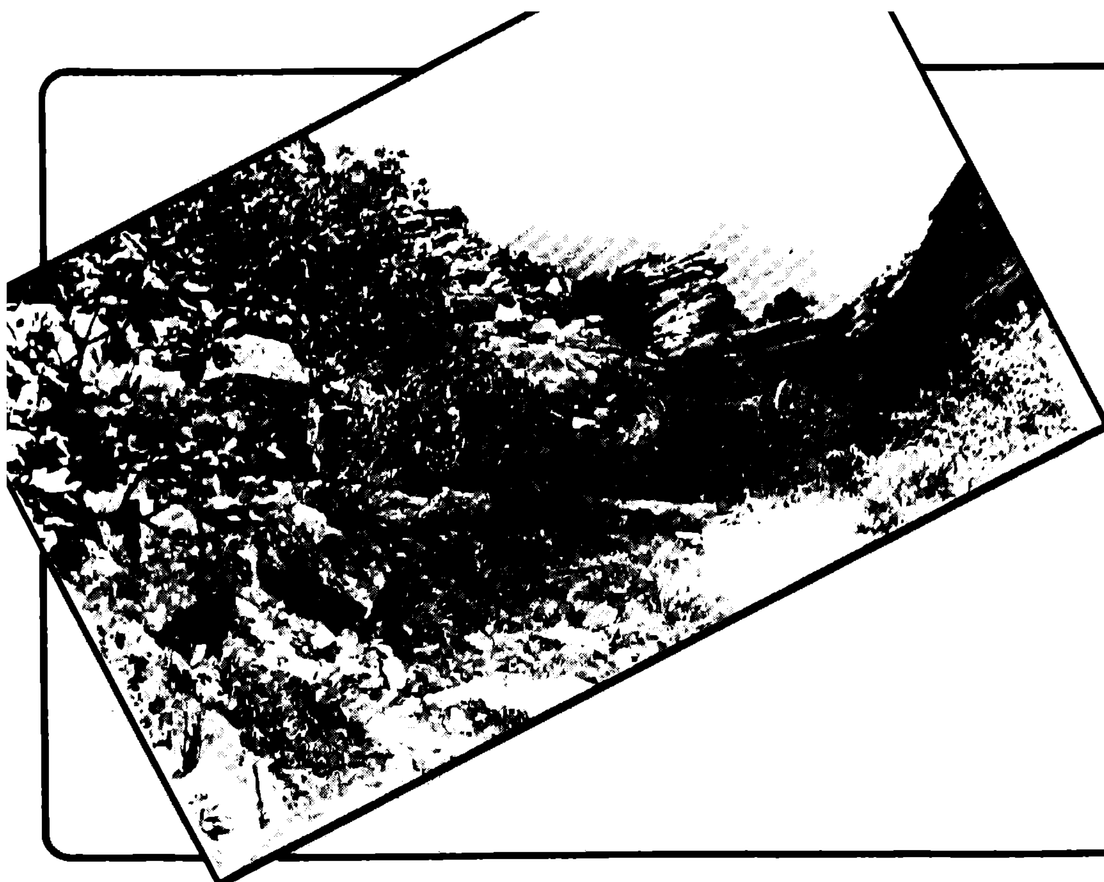
سلێمانی

گەلیێ دێرەشێ ل کیرێیێ

عبدالستار شینو ردێنی

بێ‌گومان وەلاتێ مە ئێکە ژ وەلاتێت جیهانێ یێت کەڤن‌و پڕ کەلەپورو جهێت کەڤن‌و مێژوویی ، چ ل جهێت دەشت بن یان گرو دۆلێو گەلی‌و چیابن . وئەگەر دیراسەتەکا جیولوجی ژ لایێ زانایێت کەڤنەواریێ‌ڤە ب درستی بێتەکرن ب هزارەها جهێت مێژویی‌و کەڤن یێت بەر جاڤ دێ بینین ، بو نموونە : (دێروگافلك‌و دەرەجێت) گەلیێ دێرەشێ‌و[1] گوڕێ (شێخ الاسلام)[2] و (شێخ هادی)[3] ل دەڤەرا بەریێ گاریێ . ئو هەر وەسا ب هزارەها تشتێت نەددیارو بن ئاخ بوین ژ تشتێت ناڤ مالیێ‌و چەکێت شەڕی‌و پارا یێت ئاشکرابوین ل ڤێ دەڤەرێ . ئەڤەژی چەند ڕێزەکن ل سەر گەلیێ دێرەشێ بۆ خواندەڤانێت هێژا بونیاسین .

گەلیێ دێرەشێ دکەڤیتە ژێریا ڕۆژهەلاتا قەزا ئامێدێی ل دەڤەرا بەریێ‌گاریێ . ئەڤ گەلی‌یەیێ ب ڤ ناڤ ناڤکری چونکی‌یێ نێزیکە ل گوندێ دێرەشێ[4] و ڕوبیارەك دنیڤا

...ەو چ لێ هەیە ؟

گەلیرا دچیت د بێژنێ (گێتك) . رەخێ روژهەلاتا ڤ گەلی زور پیروزو مێژوییە چونکە (دێرەکا فەلان) یالێ هەی د بێژنێ دێرا «مەرساوای» هەر سالێ جارەکێ دەمێ تیرمەهێ ب صەدەها فەلە قەستاڤێ دێرێ دکەن بو (طەوافێ)[٥] . ئەڤ رەخێ گەلی یێ گێرگێرە (رڤێز رڤێزە)و گێرا سەر هەمیادا هەر ل بنی هەتا سەری ژەهلییەو کەڤرەکێ شینو حولییە .

ل ناڤ ڤ کەڤرێ شینو حولیدا (٣٦٦) گاڤك لێ د کولاییە دریژاهیا هەر گاڤکەکێ مێترەکەو نێزیکی نیڤ مێترێ ژی یا فرەهە ، و ل دویف ڤان گاڤکاژی دێرا (مەرساوای) دهێت ئەو ژی تەمەت ئودەکا بچویکەو دیوارێت وێ ب بەراو کسلێ یێت هاتینە ئاڤاکرنو دوو سێ حەوشکێت روینشتنێ یێت لێ هەی جهێ (١٥-٢٠) مروڤا دکەنو روفاتکەك یا ل هنداڤ ئەوژی جهێ هەلکرنا (مومکایە) ، ئو پیچەك ل سەرڤان حەوشکادا حەودەکێ ئاڤێ یێ هەی دبێژنێ (حەودێ گوری)[٦] ، هندەك ئاڤا ڤ حەودی ل کەڤری ددیلینیتێو هندەکا دیژی ب چپکا ل کەڤرێ هنداڤ دکەڤیتە تێدا ، ئو ل پشت حەودی جهێ روینشتنا دوو هەتا سێ مروڤایە ، دیارە جهێ نوبەدارییێیە . ئو ل دویف ڤ جهیرا گێر ئاسێ دبیتو دبیتە کەڤرەکێ حولیو ئاسێ .

ئو ژ رەڤێ بنێ گێریڤە ب تنێ رێ دچیتە گاڤکاو دێرێو حەودی .

ئو ل رەخێ روژئاڤا گەلیێ دێرەشێ ژی دیسا (٣٦٦) سێصەدو شێستو شەش دەرەچکن ، بەلێ دەرەجێت ڤ رەخی نەوەکی یێت رەخێ دینە ، چونکی ل کەڤری نەهاتی نە کولانو نێزیکی دوو مێترو نیڤا ددرێژنو مێترەکێ د فرەهن ب حەلانێت درێژو ستویرو پان یێت هاتینە رێزکرنو درستکرنو گەلەك چە ب دکەڤنێو هەر ل بنی هەتا سەری ل رەخێ

هنداڤ رویباریڤه بیێ دیوار کریه ب حەلانێت درێژو بلندو پان . ئەوژی ژ بەر ئێمناهیا نەفرینا مروڤ‌و گیان‌دارایە چونکی ئەڤ دەرەجە رێکا هاتن‌و چونا گوندێ دێرەشێ‌و دەڤەرا بەرێ گارێ‌یە . ئەڤ رەخێ گەلی ژی بێ‌گێرگێرەو هەمی دەرەجێت‌وی ناکەڤنە د بن نهانی‌ڤە وەکی بێت رەخی دی . ل بناڤاڤان دەرەجا حەلانەکێ پان‌و بەرفرەهـ یێ لێ گەلەك جورنییێت ئاڤێ بێت لێ‌هەی .

بەری مروڤ دەرەجێت ڤی رەخی خلاس‌کەت دوو سێ روفاتکەکێت بلندو فرەهـ یێت لێ . دیارە کو جهێ نوبەداریێ بی‌یە دوی دەمی‌دا . دوو شکەفتێت فرەهـ یێل ڤ‌گەلی هەین . ئێك دکەڤیتە رەخێ روژهەلاتێ‌و یاروی عەردە دبێژنێ شکەفتا (پۆیشا)و یا دوو وێ ژی دکەڤیتە رەخێ روژئاڤایێ د بێژنێ شکەفتا (دەرمانا)[7] زورا بلندەو نەهندا رێك خوشە .

هەردوو رەخێت ڤ گەلی ب دارو بارن‌و بەهرا پتر ژ دارێت وی دارێت کە زانانە .

خەلکێ گوندێ دێرەشێ قازانجەکا گەلەك مەزن ل شکەفت‌و گێرێت گەلی د بینن چونکی : (جهێ بهێن ڤەداناوایە دەمێ گەرمێ وبەفرو بارانا رێ‌یاوا ب وێرێ د کەڤیت‌و پەزێ خوو ئالفێ پەزی لێ ڤەدحەوینن ژگەرما هاڤینێ‌و سەرما پاهیزو بهارا .

وهەروەسا داربەستێت تویتنێ لێ‌چێدکەن تویتنا بیستانێت خو لێ‌دهەلاویسن‌و پاشی دادگرن . ئو یاهەژی گوتنێ ئەو کو شکەفت‌و گێرێت ڤ گەلی قوناغەکا گەلەکا گرنگە بو کاروانیێت دچنە ئامێدیێ‌و د زڤرنەڤە دەمێ بەفرو بارانا لێ‌دنڤن‌و بهێنا خو لێ‌ددەن . ئەوێت ژدەڤەرا بەری‌گاری‌و زێباری دهێن .

(١) — دێرەشێ گوندەکە ژگوندێت دەڤەرا بەرێ گارێ . د کەڤیتە ژێریا روژهەلاتا قەزا ئامێدیێ ل پارێزگەها دهوکی ، ب دویراتیا نێزیکی (١٥)کم .و گوند نێزیکی (٤٠) چل مالایەو پتر ژ (٣٥٠) مروڤا لێ دژین .

توخیبێت وی : ژلایێ روژهەلاتێ ڤە گوندێ (اسپندارخلفو)یەو ژ لایێ روژئاڤایێ ژی گوندێ (رزوك)ێ‌یەو لایێ ژێریژی گەلیێ (بیبێ)و چیایێ بێسمێ‌یە . ئەڤ گوندە گەلەکێ ب ناڤ‌و دەنگە چونکی گورێ (شێخ الاسلام) یێ‌لێ .

(٢) — (شیخ الاسلام) شێخەکێ ب ناڤ‌و دەنگە لهەمی وەلاتێت ناڤەراست نەخاسمە ل کوردستانێ‌و ناڤێ‌وی یێ درست (شێخ عەلی هەکاری)یە . ڤ شێخی مێژو یاخو یاهەی دپەرەکێ درێژدا یانڤیسی‌یە ئو نهو یا ل گوندێ دێرەشێ پاراستی‌یە . ئو هەر سالێ ب هزارەها موسلمانێت کوردستانێ‌و عیراقێ قەستا گورو گورستانا ڤ شێخی دکەن ب تایبەتی دەمێ تیرمەو تەباخا .

(٣) — گورێ ڤ شێخی دکەڤیتە نیڤا روژهەلاتا گەلیێ (بیبێ)دا د ناڤ شکەفتەکا مەزن‌و ئاسێ‌دا .

(٤) — ژ بلی گوندێ دێرەشێ یێ نوکە ئاڤا کاڤلە گوندەك یێ هەی نێزیکی (١٠) دەهـ دەقیقا یێل گەلیێ دێرەشێ دویرە د بێژنێ (دێرەشا خراب) . شوینەوارو کاڤلێت ڤ گوندی نهو ژی ددیارن‌و گورستاناوی ژی یا ب رەخ‌ڤە . ئەڤجا دێرەشا نهو ئاڤایا ب دێرەشا خراب‌ڤە ناڤکری .

(٥) — ئەڤ دێرە جهەکێ مێژوویی‌یە و ئاینی‌یە فەلە هەرسالێ ب سەدان قەستا دێرێ دکەن‌و موم‌کا تیڤە هەلدکەن‌و دەمێ تیرمەهێ .

(٦) — ئاڤا ڤ حەودی (توحفەی) یا پیروزە بو مروڤێت گوریاتی‌و خلت لێ چونکی گەلەك جارایاهاتی‌یە جەرباندن . وێجا کا چ رەنگی مادەی لگەلە .

(٧) — د بێژن ئەڤ شکەفتە یا ب ڤ ناڤی ناڤ‌کری چونکی هندەك رەنگێت گیایی ل رەخ‌و رویێت ڤێ شکەفتێ شین دبن دکەنە دەرمان بو هندەك نەساخیا . ئو هەر وەسا گوتنەکا دێژی یاهەی دەرباری ڤێ شکەفتێ . دبێژن کو ل دەمێ بەرێ دا ژ (میزا) پەز کویڤی‌یا ئەوا ب حەلان‌و بەرێت شکەفتاڤە هشك بوی ، د رەنی‌و باروبتا فیشەکا ژێ چێتکر ئەڤجا چیدبیت ئەڤ ناڤە ژوێری هات بیت .

لەدەفتەری بیرەوەری یەکانم‌دا

لاپەڕەیەکی پرشنگداری گۆڤاری «زاری کرمانجی»

طلعت مشیر برایم ئاغا دزەیی

دوا بەدوای دەرچوونی ڕۆژنامەی کوردستان ، کە یەکەمین ڕۆژنامەی کوردی‌یەو ، بۆتە سەرەتایەکی پیرۆز بۆ ڕۆژنامە نووسی‌ی کوردی‌و ، لە ڕۆژگاری خۆی‌دا دەورێکی بالآی

دیووە لە بواری بلاوکردنەوەی هۆشیاریی ڕامیاری‌و ڕۆشنبیریی بەنێو کۆمەڵگای کورەواری‌دا ، لەتەك هەوڵی بەردەوام بۆ چاککردنی باری ژیانی ئابووری‌و کۆمەلایەتی ئەوسای کوردستان کە بێ سل‌کردنەوە ڕۆڵەکانی گەلی کوردی هانداوە بۆ تێکۆشان دژی ڕژێمە دەسەلآت دارەکانی ئەو سەردەمو . داوای لی‌کردوون خەبات بکەن لەپێناو گەشە پێکردنی کۆمەڵگای کوردەواری‌دا ، جوولانەوەی ڕۆژنامەنووسی‌ی کوردی لەنێو ڕووناکبیرانی کورددا پەرەی سەندو ، بەرەبەرە هەوڵ‌و کۆششی مەردانەی ئەدیب‌و شاعیرو ڕووناکبیرانی کوردو ، مرۆڤە نیشتیمان پەروەرەکانی ئەو ڕۆژگارە زێدە بووو ، گڕی دڵ‌و دەروونیان زیاتر کڵپەی سەند بەرامبەر بە فەرمان‌ڕەواو دەسەلآت‌دارە چەوسێنەرەکانی ئەو سەردەم ، ئیتر هێندەی نەخایاند ، کۆمەڵێك گۆڤارو ڕۆژنامە بە کوردستان‌دا بلاوبوونەوەو ، هەر یەکەی بەپێ‌ی ڕێبازو بارو دۆخی ئەوسای کوردستان هاتوونەتە مەیدانی خەبات‌و ئەوەی بۆیان کرابێ کردوویانەو لی‌ی نەسڵەمینتەوە ، بەلآم ئەوەی جێگەی داخە زوربەی هەرە زۆری ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارانە ، ئەو تەمەنە درێژەیان بەخۆیانەوە نەدیووە تاوەکو بتوانن بەپێ‌ی پێویست

ئەو ئەركەی لە ئەستۆیانە ئەنجامی بدەن ، جا چ لەبەر باری سیاسی بووبێ ،وەیا لەبەر بێ دەرامەتیو كێشەو گرفتی چاپو چاپخانەو كادیری لێهاتوو شارەزا بووبێ .

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو گۆڤارو ڕۆژنامانە بەپێی توانا كەمتەرخەمیان نەكردووە لە خزمەتكردنی كۆمەڵگای كوردەواریداو ، توانیویانە زەمینەیەكی پتەوو لەبار بۆ ڕۆژگاری دوای خۆیانو ، بۆ داهاتوویش برەخسێننو ، ببنە بەردێكی چەسپاوی نێو بناغەی ڕۆژنامەنووسی‌ی كوردیمان .

یەكێ لەو گۆڤارە كوردی‌یانەی كە لەسەردەمی خۆیدا دەورێكی ئاشكرای بووە لە بڵاوكردنەوەی هۆشیاری سیاسیو ڕۆشنبیریو كۆمەڵایەتی ، گۆڤاری زاری كرمانجی بووە ، ئەم گۆڤارە یەكەم ژمارەی لە «١٢»ی – ذو القعدە – ی ساڵی «١٣٣٤»ی كۆچی ، كە دەكاتە ٢٥ی مایسی ١٩٢٦ ، لە ڕەواندز دەرچووە[1] . . ئەوەتا مامۆستا دكتۆر كمال مەزهەر لەلاپەرە «٢٣٤»ی كتێبی «تێگەیشتنی ڕاستی‌ی»دا ، ئەو زانیاری‌یانەی كە لە ژمارە «١٨٦»ی «گۆڤاری هەتاو»ی ئەیلولی ١٩٦٠و ، لە لاپەرە حەوتدا وەریگرتوونو ، لە بارەی «زاری كرمانجی»یەوە بڵاوكراوەتەوە دەڵێ :

«لە ڕەواندز لە «چاپخانەی زاری كرمانجی‌ی» چاپ دەكرا . لەملاو لەولای ناوەكەیەوە نوسراوە : «خاوەنو مدیر سید حسین موكریانی» ، «مدیری ادارە عبدالرحمن» . لەژێری‌یەوە نوسراوە : «گۆڤارێكی اجتماعی تأریخی فني ادبی مانگی‌یە» . زوربەی ژمارە زووەكانی ٢٠ تا ٢٤ لاپەڕەنو ئەوانی تر ١٢ تا ١٦ لاپەڕەن «٢٨×٢٠سم»ە . تا ژمارە ٢٢ی ئەم گۆڤارەم دیوە كە ٣٠ی نیسانی «١٩٣٠» دەرچووەو «١٦» لاپەرەیە . بەپێی وتارێكی «هەتاو» ئەم گۆڤارە تا ساڵی ١٩٣٢ ژیاوەو «٢٤» ژمارەی لێ دەرچووە[2] . .

وتارەكانی ئەو ٢٢ ژمارەیەی من دیومن هەمەجۆرن (مێژوو ، ئەدەب ، پەخشان ، دەنگوباس . . . هتد)و ناوی كەسیان بەسەرەوە نی‌یە ، یەك دووجار نەبێ كە ناوی (خدۆك)و (داماو) هاتووە . (داماو) نازناوی موكریانی خۆیەتی»[3] .

هەر دیسان دوكتۆر كەمال لە لاپەرە «٨٥»ی هەمان سەرچاوەدا دەڵێ :

(ڕوناكبیری ناسراوی كورد حسەین حوزنی موكریانی بەهەزار ئەمسەرو ئەو سەرو بە كولەمەرگی‌ی «چاپخانەی كوردستان»ی پێكەوە ناكەچی لەگەڵ ئەوەش بە شەش ساڵی ڕەبەق (لە ١٩٢٦وە تاوەكو ١٩٣٢) نەیتوانی زیاتر لە ٢٤ ژمارەی «زاری كرمانجی‌ی» چاپ بكا[4] . كەس وەك هامیلتن باسی ئەم گۆڤارەو خاوەنی ئەم گۆڤارەی نەكردووە . بەم چەند دێرەی هامیلتن نیگاری پڕ مانای هەمو ژیانی ڕۆژنانوسی‌ی كوردی‌ی كێشاوە :

موكریانی «خۆی بە تەنها وتارەكانی گۆڤارەكەی دەنووسی ، خۆی بەتەنها وێنەكانی دەكێشان ، خۆی بەتەنها لەچاپی دەدانو ئینجا دەشی‌پێچانەوە . ئەمە بۆخۆی نمونەیەكی بێ هاوتایە لەسەر ڕووی هەموو زەمین»[5] .

بەڵام هامیلتن تەنها ئەوەی لەیاد كردووە كە دەوروبەری ٥٠٠ ساڵ لەمەوبەر كاتێك تازە چاپ لە ئەوروپا داهاتبو زۆر خاوەن چاپخانەی ئەوسای ئەوان وەك موكریانی‌ی سەدەی بیستی ئێمە بون[6] . وردكردنەوەی ئەمە دواكەوتوی تەنها پێنج سەدەمان دەخاتە بەرچاو[7] .

لێرەدا بۆمان هەیە بڵێین گۆڤاری «زاری كرمانجی»یش وەكو

هەموو گۆڤارو ڕۆژنامە کوردی‌یەکانی دیکە ، لەماوەی ئەو شەش ساڵەی دەرچوونی‌دا ، توانیویەتی دەوری شیاوی خۆی ببینێو ، بە ئامانەتەوە دەنگی‌دلێری ڕۆڵەکانی نەتەوەی کورد بچرپێنێتە گوێی فەرمانڕەواو دەسەلاتدارەکانی ئینگلیزو پی‌یان ڕابگەیەنی‌ کە گەلی کوردیش وەکو هەموو گەلێکی دیکە حەز بەسەربەستی‌و ئازادی‌و ، چارەسەرکردنی کێشەو ئازارەکانی باری ڕۆشنبیری‌و کۆمەلایەتی خۆی دەکاو ، هەولی زامن‌کردنی ژیانێکی پڕ لە هێمنی‌و ئاسوودەگی دەداتو ، بەچاوێکی کراوەو ، بە گەشبینی‌یەوە دەڕوانێتە پاشەڕۆژێکی بەختەوەر بۆ ڕۆڵە دڵسۆزو بەوەفاکانی خۆی . . ئەوەتا ژمارە «٣»ی ساڵی دووەمی ئەم گۆڤارە دەنگێکی زوڵاڵی هاوولاتی‌یەکی دەشتی هەولێرو عەشیرەتی دزەیی بلاوکردۆتەوە ، کە بەوپەڕی دڵسۆزی‌یەوە پارێزگاری لە مافی خوێندنو بلاوکردنەوەی زانستو زانیاری دەکاتو ، ئەو بارە نالەبارەی ئەوسای نێو کۆمەلگای کوردەواری ڕوون دەکاتەوەو ، بە ئومێدەوە داوای ئەوە دەکات نەوەی کوردیش بەزمانی زگماکی خۆی مافی خوێندنی هەبێو ، قوتابخانە بۆ ڕۆڵەکانی دابمەزرێو ، جەهالەت نەمێنێو ، مامۆستای شارەزاو لێوەشاوە بۆ قوتابخانەکان دابنرێنو ، شارستانی‌یەت بە سەرانسەری وولاتدا بلاوببێتەوەو ، وولات لەوێرانکاری ڕزگاری ببێ ، میللەت بەرەوپێشەوە هەنگاو بنێ ، بەلێ ئەوەتا مشیر ئاغای کوری برایم ئاغای سەرۆکی عەشیرەتی دزەیی لەلاپەرە «دوو»ی ئەم ژمارەیەدا داخی دڵی هەلڕشتووەو . نووسینێکی بلاوکردۆتەوە بەناوی «**ڕزگاری لە نەزانین**» ، کە تیایدا هەموو شتێکی لەبارەی زانینو خوێندنو مەعاریف‌دا بەووردی دەستنیشان کردووە ، جابۆئەوەی خوێنەران چاکترلەنووسینە کە حالی ببن ، وا دەقی ئەو نووسینەیە ئیملای خۆی بلاو بلاو دەکەینەوە ، پاشان هەر هەمان نووسین دەگوڕینە سەر ڕێنووسی ئێستا ، بۆ ئەوەی سوودی بۆ خوێنەران زیاتر بێو ، بە هاسانی لێی تێبگەن . .

ئەمەی خوارەیش دەقی نووسینەکەیە بە هەردوو شێوەکەیەوە . .

دەقی نووسینەکە ، کە لە زاری کرمانجی‌دا بلاوبۆتەوە :

«ڕزگاری لە نزانین»
—قسەی ڕاست—

معارف واسطەیە بو ترقی هم بو سعادت. ایمە کە لەم بهریە بی‌برین هاوارمان بەهیچ لایکا ناگات ، وە ایتر اضمحلال وە محو بونەوەیشمان انکار ناکری . وە هر لەم رووەوە همو روژی بە تریشقەی هەوریکی بەلای ناگهانی وە بە بایی سمومی نەگبەتی پەرشو بلاوبوینەتەوە ، دەنا اسباب اەم خزان عمرە وە مبتلای‌مان بە اەم علتو افتە هر بی افکاریە . دوبارە اەو قرارە شفیقانەی عصبة الامم کە بومان درابو بیی اتفاقی کە اسباب جهالت وەبی معارفیە میدانی هیچ نوعە تطبیق وە ترویجاتیکی نەدا کە امیش بە اشکرا معلومە وەکو : (بی مکتبی ، لە معارف بەری ، بی تدریسات بەزمانی خومان بی بەری لە حسیاتی میلی) کە اەم دوجهتیش چە بو ترقی وە چە بو احیایی بەتطبیق وەعکسیش طبیعی مأمولە ، اینجا بە ناوی بشریتەوە بو اەوەی کە لە جهلو استبدادی تا ١٣٣٢ دەربچین وە جهالتمان بە مدنیت وە ویرانی وطنمان بە پارەی ولاتی خومان لە آواوە وە ترقی تبدیل کردن بو لەمەولا مەگر بە امید بین اینجا لەو جێگایانەی کەوا لایقو اولیەتی گوشادی مکتبن بو گوشاد وە بو تعین معلم کە حائز اەم صفتە بن وە بو نەهیشتنی اەو نوعە معلمە قەلپو قلاپانەی کە معکوساً تعلیم وە تربیە بە اولادمان اەکەن . وە بو رغبت بە زمانی دایکو باوکمان لەو قوتابخانەکان بەیک دلو یک دەنگ هاوار بکەین کە استرحاممان قبول بیی ، معلومەاەو قومی

کوڤارێکی اجتماعی تاریخی فنی ادبی مانگی یە

ZARI KIRMANJI

خیەدی دەیری — مدیر اداره

حسین حزنی مکریانی — عبدالرحمن

بو هەموو شتێک مخابرە لەتک خێوی دەکریت

ساڵی دوازدە روپیەیە

(بو دەرەوە مزی پوستەی دێتە سر)

هەر ئاپونەیێک پێش وەخت پارەی نەدرێ قبول ناکریت

تاریخی دامەزراندنی

دوازەی ذی القعدە ساڵی هزار و سیصد و چل و چوار

لە رواندز لە مطبعەی زاری کرمانجی دامەزرا

ساڵی دووەم ژمارە ٣ — ٧ شوال ١٣٤٦

زاری کرمانجی

- ژمارە ٣ -

ساڵی دووەم

که سری لی شیواو وەپاش کەوتو بی : اسباب بی معارفیه وە ونکردنی زمانی دایكو باوکیەتی .

بو امەی ایمەیش لەو عدالتەی که حکومتی بریطانیا به جهانا بلاوی کردوتەوە بەش دار بین زور به امید بوین . بلام بەم حاله محرومیتمان حملی سر ژیر چه لیفەییکی سیاستی بکەم نازانم . وا اپاریمەوە که له عدالتەکەی ایمەیش پش دار ببین .

کوری ابراهیم أغا

رئیسی عشیرتی دزەیی

مشیر أغا

— قسه ی راست —

«لاپەرە : ۲ ، زار کرمانجی

سالی دووەم ، ژمارە : ۳»

● دەقی نووسینەکە بە ئیملای ئێستا ●

«رزگاری لە نەزانین»
-قسەی راست-

مەعاریف واسیتەیە بۆ تەرەقی ، هەم بۆ سەعادەت . ئێمە کە لەم بەهرەیە بێبەرین ، هاوارمان بەهیچ لایەکا ناگاتو . ئیتر «إضمحلال»و ، «محو» بوونەوەیشمان ئینکار ناکرێ . وەهەر لەم رووەوە هەموو رۆژێ بە تریشقەی هەورێکی بەڵای ناگەهانیو ، بە بایی سمومی نەگبەتی ، پەرشو بڵاوبووینەتەوە . دەنا ئەسبابی ئەم خەزانی عومرەو موبتەلایمان بە ئەم عیللەتو ئافەتە ، هەر بێ ئەفکارییە . دووبارە ئەو قرارە شەفیقانەی «عصبة الامم» کە بۆمان درابوو ، بەبێ ئیتیفاقی کە ئەسبابی جەهالەتو بێ مەعاریفیە ، مەیدانی هیچ نەوعە «تطبیق»و ترویجاتێکی نەدا ، کە ئەمیش بە ئاشکرا مەعلوومە وەکو : (بێ مەکتەبی ، لە مەعاریف بەری ، بێ تەدریسات بە زمانی خۆمان ، بێبەری لە حسییاتی میللی) . کە ئەم دوو جیهەتەیش چ بۆ تەرەقیو ، چ بۆ ئیمحایی بە «تطبیق»و ، عکسیش تەبیعی مەعموولە ، ئینجا بە ناوی بەشەرییەتەوە بۆ ئەوەی کە لە جەهلو ئیستبدادی تا ١٣٣٢ دەربچینو ، جەهالەتمان بە مەدەنیەتو ، وێرانی وەتەنمان بە پارەی وولاتی خۆمان لە ئاواوەو ، تەرەقی تەبدیل کردن بۆ لەمەولا مەگەر بە ئومێد بین .

ئینجا لەو جێگایانەی کەوا لایەق‌و ئەلیەق گوشادی مەکتەبن بۆ گوشادو بۆ «تەعیین»ی موعەلیم کە «حائز»ی ئەم سیفەتەبن‌و ، بۆ نەهێشتنی ئەو نەوعە موعەلیمە قەڵپ‌و قلاپانەی کە مەعکوسەن تەعلیم‌و تەربیە بە ئەولادمان ئەکەن . وە بو رەغبەرت بە زمانی دایك‌و باوکیان لە قوتابخانەکانا بەیەك دڵ‌و یەك دەنگ هاوار بکەین کە ئیسترحامان قەبوڵ بێ ، مەعلومە ئەو قەومی کە سەری لێ شێواو وەپاش کەوتوێ ، ئەسبابی بێ مەعاریفی‌یەو وونکردنی زمانی دایك‌و باوکی‌یەتی .

بۆ ئەمەی ئێمەیش لەو عەدالەتەی کە حکومەتی بەریتانیا بە جیهانا بلاوی کردۆتەوە بەشداربین ، زۆر بە ئومێد بووین ، بەلام بەم حاڵە مەحرومی‌یەتمان حەملی سەر ژێر چ لێفەیێکی سیاسەتێ بکەم ، نازانم ! وا ئەپارێمەوە ، کە لە عەدالەتەکەی ئێمەیش بەشدار ببین .

کوڕی ابراهیم ئاغا
رەئیسی عەشیرەتی دزەیی
مشیر ئاغا

● مشیر ئاغا کێ‌یە ؟

مشیر ئاغا کوڕی برایم ئاغای کوڕی بایز ئاغای دزەیی‌یە[8] ، لە ساڵی «١٩٠٠-ز»ی‌دا لە بنەماڵەیەکی خانەدان‌و ناوداری دزەیی‌یان لە شاری «مەخموور» چاوی بە دونیا هەڵهێناوە .

لە تەمەنی حەوت ساڵی‌دا لە حوجرەی فەقێ‌یان خوێندوویەتی ، دوای ماوەیەك باوکی مەلای تایبەتی بۆ تەرخان کردووە ، بۆ ئەوەی بەچاکی فێری خوێندن‌و نووسینی زمانی تورکی‌و عەرەبی ببێت . کە تەمەنی گەییوەتە «١٦» ساڵان ، باوکی ئەرکی هەڵسوڕاندنی کاروباری «گوندی سیاو»ی پێ سپاردووە ، لەتەك بەڕێوەبردنی کاروباری زەوی‌و زارو کشتوکاڵ‌دا ، لە ئاخرو ئۆخری ساڵی ١٩١٧دا «حبیب»ی برا گەورەی لە شەڕێکی ناوخۆیی‌دا ، لە گوندی «هێلەوە»[9] دەکوژرێ ، دوای ئەو کارەساتەو لە سەرەتای ساڵی ١٨١٨دا لەسەر داواکاری باوکی گوندی «سیاو» جێ‌دێڵێ‌و ، بەرەو شاری مەخموور دەگەڕێتەوە .

دوای سێ ساڵ واتە لە ساڵی ١٩٢١دا برایم ئاغای باوکی کۆچی دوایی دەکات ، کە ئەوسا سەرۆکی عەشیرەت‌و تێکرای بنەماڵەی دزەیی‌یان بووە ، ئیتر بنەماڵەکە ناچار دەبن کە سەرۆکێکی تازە دیاری بکەن ، ئەڵبەتە سەرۆك عەشیرەتیش بەپێی داب‌و نەریتی کۆمەلایەتی ئەوسای نێو عەشیرەتەکانی کوردەواری ، دەبوایە پیاوێکی زاناو لێهاتوو بەتواناو دەسەلات‌دار بوایە . .

لەو سەردەمیش‌دا کە پەیوەندی کۆمەلایەتی لەنێو خەڵکی‌دا بەتین بووەو ، گەلێ بنەماڵەیش لەناوچە جیاجیاکان‌دا دۆستایەتی‌یان لەگەڵ یەکتری‌دا بەهێزبووەو ، بەگەرمیش بەشداری غەم‌و پەژارەی یەکتری‌یان کردووە ، ئیتر کە هەواڵی مردنی برایم ئاغا دەگاتە «مەلا ئەفەندی»[10] زاناو ئایینی پەروەری شاری هەولێر ، گورج دەگاتە مەخموورو ، لە ناشتنی تەرمەکەی‌دا بەشداری دەکات‌و ، بۆ ماوەی هەفتەیەکیش لە تازی‌یەکەدا دادەنیشێ‌و ، بەشداری غەم‌و ماتەمینی بنەماڵەکە

دەبێت .

هەر لەبەر ئەوەش کە «مەلا ئەفەندی» پلەو پایەیێکی دیاری لەنێو ئەو بنەماڵەیەدا دەبێت ، ئیتر دەسەلاتی ئەوەی دەدەنێ کە سەربەست بێت لە هەڵبژاردنی سەرۆکێکی تازە بۆ عەشیرەتەکەیان ، ئەویش بەپێی شارەزایی خۆیو ، دەستوورو دابو نەریتی نێو عەشیرەتەکە «خورشیدی بایز ئاغا» دەستنیشان دەکاو ، ئەو «عەبا» تایبەتی‌یەی ئەوسا دەخرایە سەرشانی سەرۆك عەشیرەتە هەڵبژدراوەکان ، دەی‌خاتە سەر شانی «خورشید»ی بایز ئاغا . . بەلام لەبەر ئەوەی هەندێ لە خزمەکانی برایم ئاغا وەکو : «حمدأمین ئاغاو ، حوسێن مەلاو ، رەشیدی حەوێز»ی بریار لەسەر ئەوە دەدەن کە «سەرۆکایەتی هەر شایانی مشیری کوری برایم ئاغا»یە ، «خورشید ئاغا» عەباکە لەسەر شانی خۆی هەڵ‌دەگرێو دەیخاتە سەرشانی «مشیر ئاغا» ، ئیتر هەموو بنەماڵەی دزەیی رەزامەندی خۆیانیان بۆ «مشیر ئاغا» دەردەبرنو ، دەبێتە سەرۆکی عەشیرەتەکەیان . .

دوای ئەوەی «مشیر ئاغا»[11] سەرۆکایەتی عەشیرەتی دزەیی دەگرێتە دەست ، زۆری پێ‌ناچێ حکومەتی بەریتانیا بۆ بەرێوەبردنی کاروباری ناوچەی مەخموور لەساڵی ۱۹۲۱دا ، «مشیر ئاغا» بە «حاکم»ی ناوچەکە دادەمەزرێنێ .

مشیر ئاغا لەو ماوەی کە بە «حاکم» دادەمەزرێ گەلێ کارو فرمانی چاك ئەنجام دەدا ، لە پێناوی بەرژەوەندیی دانیشتوانی ناوچەی مەخموورو دەوروبەری‌دا ، بە مەبەستی پەرەپێدانی کاروباری خزمەتگوزاری لە بواری کشتوکاڵو ئاوەدانیو رۆشنبیری ، وەکو :

● لە ساڵی ۱۹۲۲دا قوتابخانەی سەرەتایی مەخمووری دامەزراندووە .

● زوربەی ئەو باجو سەرانەیەی کە لە کاتی خۆی‌دا دەسەلاتدارە عوسمانلی‌یەکان بەسەر خەڵکی ناوچەکەدا سەپاندبوویان ، وە بەتایبەتی جووتیارەکان ، لە سەردەمی مشیر ئاغا کەم کراونەتەوە .

● پرۆژەی چاككردنی رێگای «گەڵی بازارگە»ی ئەنجام داوە ، ئەو رێگایەی لە مەخموورە بەرەو دێهاتەکانی دەورو بەری مەخموور دەکشێو چیای قەرەچووغ دەبرێ ، ئەو رێگایەی کە پێشتر تاکە زەلامو کاروانچی‌یەکان بەحاڵ پێ‌ی‌دا رەت دەبوون . .

مشیر ئاغا لەو سەردەمەی کە «حاکم» دەبێ ، لەگەڵ ئەوەشدا کە ئینگلیزەکان دایان‌مەزراندووە ، بەلام گیانی نەتەوە پەروەری هانی دەدا کە داوا لە ئینگلیزەکان بکا ، بۆ ئەوەی گەلی کوردیش وەکو هەموو میللەتانی دیکە مافی چارەنووسی خۆی بێ‌و ، هەژاریو نەزانینو نەخوێندەواری‌و نەخۆشی لەنێو ریزەکانی کۆمەڵی کوردەواری‌دا نەمینێ ، ئەو کۆسپو تەگەرانەی رێگەی پێشکەوتنی لێ‌گرتووە لابرێن ، لەزانستو زانیاری بێ‌بەش نەبێ ، بەلام کە ئینگلیزەکان هەست بەوە دەکەن مشیر ئاغا هەستێکی نیشتمان پەروەرانەی لە مێشکدایە ، ئیتر لێ‌ی دەکەونە دوودڵی‌یەوەو گومانی لێ دەکەن ، چونکە ئەوان بۆ مەبەستێکی تایبەتی دای‌دەمەزرێننو ، ئەویش ئارەزووو نیازێکی تری دەبێو ، لەبەر ئەوە ئینگلیزەکان مەترسی دەیان گرێ ، بەتایبەتی دوای ئەوەی مشیر ئاغا بە ئاشکرا هەوڵی کوشتنی هەندێ لە کاربەدەستانی ئینگلیز دەدا ، بۆیە لە ساڵی «۱۹۲۳»دا مشیر ئاغا لە «حاکم»ی دەخەنو لای دەبەن . .

مشیر ئاغا پیاوێکی کەڵەگەتو لاوچاكو شورەسوارو تفەنگ چی‌یەکی‌چاك بووە ، بەردەوام پۆشتەو پەرداخ بووە ، کەوای تاقەو سەڵتەو سوخمەی سوورمەی لەبەر کردووە ، عەبای بەسەر شانەوە بووەو ، هەوریی رەشبەڵەكو جامانەی بەسەرەوە بەستووە ، هەردەم دیوەخانی گەرم بووەو ، میوان پەروەرو دەستبلاو بووە ، خەریکی راوو شکاربووەو ، دیمەنی جوانی وولاتەکەی خۆی خوش‌ویستووە ، مرۆڤێکی خوێن‌گەرم بووە ، هەر ئەوەیش وای لێ‌کردووە زوو زوو هەڵ

بچیّ ، بەلاّم لەگەلّ ئەوەشدا رووگەش و قسە خوش بووە ، لەگەلّ هەموو کەسێکدا هەلّس و کەوتی کردووە ، پیاوی رۆژی تەنگانە بووە ، دنیا دیدە بووە ، ئاشنایەتی لەگەلّ پیاوە ماقوولّ و ناسراوو ئەدیبان‌دا هەبووە ، هەرکەسیّ رووی تیّکردبیّ یارمەتی داوەو ناهومێدی نەکردووە ، ئەوەتا «مەلاّ هەوایی» لەم بارەیەوە دەلّیّ : .

تەماشا لەو مشیر ئاغای کەرەم پیشە[12]
«قبة البیضاء» لەسەری گۆشتی عەلی‌شیشە

هەروەها دەلّیّ :

ئافەرین بۆ خوّت و سفرەو خوانت شەرمەزارە
شێخی «طەی» و شێخی «جربە» و شێخی «فلیت»[13]

لە دەوروبەری سالّی «١٩٣٠»دا ، لەو کاتەی «فانی»[14] شاعیر لە گوندی «سیاو»[15] مەلا دەبیّ ، مشیر ئاغا ئاشنایەتیەکی خوّشی لەگەلّ‌دا دەبیّ و ، گەلێك خوّشی دەویّ و ، زوّر جاریش یارمەتی دەدا ، هەر ئەو پەیوەندی و ئاشنایەتی‌یەش وا لە «فانی» شاعیر دەکات ، بە دوو دێڕ شیعر کە بەزمانی تورکی دەبیّ ، داوای «برنجی سەدری» لەمشیر ئاغا بکات ، کە تیایدا دەلّیّ :

برنجیدر سەلام أولشهاکم أو برنجیدر
ایکینجیسن دوعا سیدر ، اوچنجیسن پرنجیدر

واتە :

یەکەم داوام سەلامە ، بۆ ئەو ناودارە
دووەمیان دوعاکردنە بۆ ئەوسەردارە

سیّیەمیان برنجەکەیتی ،

ئیتر مشیر ئاغا لە داواکاری‌یەکەی حالّی دەبیّ و ، دەرحالّ سیّ «قەزناغ» برنجی سپی کوتراوی بۆ دەنێریّ .

بەلاّم رەسمی زەمانە هەروا بووە ، مرۆڤ هەرچەند بژیّ و تەمەن درێژبیّ ، ئەوە رۆژیّ دیّ لەبەر چاو بزر دەبیّ و دەچێتە دونیایەکی دیکە ، ئیتر مرۆڤی نەمر ئەو کەسە دەبیّ کە لەژیاندا کارو کردەوەی چاك بکاو ، لەهەموو هەلّس وکەوتێکی زیان‌بەخش بەدوور بیّ و ، بۆ بەرژەوەندی گشتی‌ی هەولّ بداو ، هاوبەشی غەم و پەژارەی هەژارو لیّقەوماوان بیّ .

مشیر ئاغا دواى ٤٥ سالّی تەمەن نەخوّشیی بواری ئەوەی نەدا کە لەوە زیاتر بژی ، ئیتر لە ١٩٤٥/٢/١٥دا گیانی پاکی سپاردو کوّچی دوایی کرد . .

● پەراوێزەکان ●

١ – کتێبی تێگەیشتنی راستی‌ی و شوێنی لە رۆژنامەنوسی‌ی کوردیدا – د . کەمال مەزهەر ئەحمەد . لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد سالّی ١٩٧٨ . لاپەرە ٢٣٤ . .

٢ – هەمان سەرچاوە ، لاپەرە ٢٣٤ . لە پەراوێزی ژمارە «١١»دا . دوکتۆر کەمال لەبارەی سەرجەمی ژمارەکانی «زاری کرمانجی‌ی»یەوە . سوودی لەو زانیاری‌یە وەرگرتووە کە لە گۆڤاری «هەتاو» ، ژمارە «١٨٦»ی ئەیلوولی ١٩٦٠و ، لە لاپەرە «٧»دا بلاّوکراوەتەوە . ئەویش لە پەراوێزدا پەنجەی بۆ کێشاوە .

٣ – داماو : سید حسێن حوزنی موکریانی‌یە ، کە لە نووسین و بلاّوکردنەوەدا نازناوی داماوی دەنووسی .

٤ – کەمال مەزهەر ئەحمەد ، تێگەیشتنی راستی‌ی . لاپەرە «٨٥» . مامۆستا د . کەمال لە پەراوێزدا دەلّیّ :

«یەکەم ژمارەی گۆڤاری «زاری کرمانجی‌ی» حوزەیرانی سالّی ١٩٢٦ بلاّوکرایەوە» . کەچی لە هەمان سەرچاوەو ، لەلاپەرە «٢٣٤»دا ، نووسراوە : «ژمارە یەکی : ١٢ی «ذو القعدە»ی ١٣٣٤ ، ٢٥ی مایسی ١٩٢٦ .

بەو پیّیە دەبیّ یەکەم ژمارەی لە کۆتایی مانگی مایس‌دا چاپکرابیّ و ، لە سەرەتای مانگی حوزەیران‌دا بلاّوکرابێتەوە .

کەچی مامۆستای خوالیّخوّش‌بوو «علاءالدین سجادی» لە چاپی دووەمی «مێژووی ئەدەبی کوردی»دا لە لاپەرە «٦١٣»دا دەلّیّ :

«١٦– «زاری کرمانجی» گۆڤارێکی کۆمەلاّیەتی ، تاریخی و ئەدەبی کوردی بووە ، لەلایەن خاوەنەکەیەوە سید حسین حوزنی موکریانی یەکەم ژمارەی لە حەزیرانی ١٩٢٦ کە ١٢ی ذیلقعدەی ١٣٤٤ هجری ئەگرێتەوە .

لە رواندز درچووە تا ١٩٣٢ . ناو بەناو ئەم گۆڤارە نزیکەی «٣٠» ژمارەیەکی لیّ دەرکردوە» .

هەر لەم رووەوە کاك «جمال خەزنەدار» لە «رابەری رۆژنامەگەری‌ی کوردی»داو . لە لاپەرە «٣٣»دا ، دەلّیّ :

«زاری کرمانجی . گۆڤارێکی کۆمەلایەتی و ئەدەبی و مێژوویی و فەنی بووە . لە ڕواندز لەلایەن حوسێن حوزنی موکریانی‌یەوە «٢٤» ژمارەی لێ دەرچووە . دوا ژمارەی لە ساڵی ١٩٣٢دا دەرچووە .» .

هەروەها دەڵێ : «ئێمە چەند ژمارەیەکیان لێ‌ی دیوە . چاومان بەهەر «٢٤» ژمارەی نەکەوتووە . هەرچەندە داوامان لە گیوی موکریانی کاکی حوزنی کرد کە یارمەتیمان بدا . بەلام هیچ یارمەتی‌یێکی نەداین . بەڵکو داوای کرد ئەو ڕۆژنامەو گۆڤارانەی خۆی و کاکی دەریان کردووە باس نەکرێن» .

بەلام کاك «جمال خەزنەدار» لە لاپەڕە «١٤٧»ی هەمان سەرچاوەدا لە ستوونی سێیەمدا دەڵێ :

«وە لە ساڵانی ١٩٢٦-١٩٣٢ . ٣٢ ژمارە لە گۆڤاری زاری کرمانجی دەرکردووە .» .

بەم جۆرەو . بەپێ‌ی ئەم زانیاری‌یانەی کە لەو سەرچاوانەی سەرەوەدا هاتووە . بۆمان دەردەکەوێ کە تا ئێستا ساغ نەبۆتەوە گۆڤاری زاری کرمانجی چەند ژمارەی لێ دەرچووە . ئەڵبەتە شاغ‌کردنەوەی ئەم خاڵە بە پلەی یەکەم دەکەوێتە ئەستۆی بنەماڵەی موکریانی . چونکە لە هەموو حاڵەتێکدا ئەوان لە کەسانی دیکە شارەزاترن‌و . بابەتی ئەم باسەی ئێمە نی‌یە .

5 – A. M. Hamilton. Road through Kurdistan. The Narrative of an Engineer in Iraq. London. 1937. PP. 122 – 123, 237.

ئەم پەراوێزە دوکتۆر کەمال لە «تێگەیشتنی ڕاستی‌ی»دا ژمارە «١٠٨»ی داوەتی‌و . یەکێکە لەو سەرچاوانەی سوودی لێ وەرگرتووە .

٦ – جون ك . م . روذنشتین . اختراع الطباعة . «تأريخ العالم» المجلد الخامس – ص ٦٤٧-٦٤٩ .

ئەمەیش پەراوێزی ژمارە «١٠٩»ی کتێبی «تێگەیشتنی ڕاستی‌ی»یە . کە نووسەر سوودی لێ وەرگرتووە .

٧ – کەمال مەزهەر ئەحمەد – تێگەیشتنی ڕاستی‌ی لاپەڕە «٨٥-٨٦» .

٨ – دزەیی : ئەو بنەماڵەیەن کە ڕۆڵەکانی کانی خۆی لە «دزە»ی گەورەی سەر سنوری نێوان وولاتی عیراق‌و ئێران‌و تورکیادا دانیشتوون . قەرەنی ئاغای گەورە لە دێ‌ی دزەوە هاتۆتە ناوچەی هەولێر . هاتنەکەیشی دەگەڕێتەوە بۆ پێش زەمانی دەسەلات‌داریەتی میر محەمەدی گەورە کە لە ڕەواندوز فەرمان ڕەوا بووە . ئەو بنەماڵەیە لەسەرەتادا بە کۆچەری‌یەوە خەریك بوونە . بەلام نزیکەی ١٠٠ تا ١٥٠ ساڵێك دەبێ وازیان لە کۆچەری هێناوەو لە دەشتی هەولێر ، لە ناوچەکانی «قوشتەپەو قەراج‌و کەندیناوەو . شەمامك» . نیشتەجێ بووینەو . لە دێهاتەکانی ئەم ناوچانەدا بوونەتە خاوەنی مەڕو ماڵات‌و . کشت‌وکاڵیان کردووە . لە ناوەڕاستی پەنجاکانەوە دێهاتەکانیان جێ‌هێشتووەو هاتوونەتە نێو شاری هەولێرەوە . . نەوەی قەرەنی ئاغای گەورە ، چوار بەرەبابی لێ کەوتۆتەوە کە ئەمانەن : «بەرەبابی بایزی . بەرەبابی ماڵی فارس ئاغا ، بەرەبابی ماڵی پاشا . بەرەبابی ماڵی کاکە خان»ی . کە ئەمانە هەموویان لە ڕەچەڵەکدا دەگەڕێنەوە بۆ شەر قەرەنی ئاغای گەورەو . لەنێو خەڵکیش‌دا بە وەجاغی قەرەنی ئاغا ناو دەبرێن ، سەرۆکایەتی گشتی‌یان دەمێکە لەنێودا نەماوە .

ئەمە جگە لەوەی کە هەر بەرەبابێك لەوانەی کە لەسەرەوە ناومان بردوون سەرۆکی تایبەتی خۆیانیان بووە .

٩ – گوندی هێلەوە : سەر بەناحیەی قوشتەپەیە لە پارێزگای هەولێرو . یەکێکە لە گوندەکانی بنەماڵەی برایم ئاغا .

١٠ – مەلا ئەفەندی : ناوی ئەبوو بەکری کوڕی حاجی عومەری کوڕی ئەبوو بەکرە . نازناوی «کوچك مەلا» بووە . لە ساڵی «١٢٨٠»ی کۆچی لەشاری هەولێر هاتۆتە دونیاوە . لە مزگەوتی گەورەی قەلای هەولێر ، لەلای باوکی خوێندوویەتی . مەلا ئەفەندی پیاوێکی زاناو لێهاتوو ئایین پەروەر بووە . تەنانەت لە دەرەوەی وولاتی عیراقیش‌دا بەناوبانگ بووە . گەلێ زانای گەورەی ئایینی لەسەر دەستی ئەم زاتەدا ئیجازەی ئایینیان وەرگرتووە . وەکو : «شێخ مستەفای نەقشبەندی ، وهبةالله أفندی – «موفتی قەسر» . مەلا عبداللەی مەریوانی . سعید عبدالله ئەفەندی موکریانی ، عبدالفتاح ئەفەندی شوانی . شێخ محەمدی خاڵ . حاجی مەلا صالحی کۆزەپانکەیی‌و زۆرانی تر . .» .

ئەم زاتە مەزنەیش لە ساڵی ١٩٤٢دا بەنەخۆشی کۆچی دوایی کردووە .

١١ – مشیر ئاغا یەکێك بووە لە سەرۆك عەشیرەتەکانی دزەیی . ٤٥ ساڵ ژیاوە . ماوەیەك «حاکم»ی ناوچەی مەخموور بووە . لە ساڵی ١٩٤٥دا کۆچی دوایی کردووە . ئێستا برایەکی ماوە بەناوی هاوار ئاغا . ئەمە جگە لە کوڕو نەوەکانی کە لە شاری هەولێردا دادەنیشن .

١٢ – ئەم دوو دێڕە شیعرە «مەلا هەوایی» گوتوویەتی‌و . دەماودەم بەنێو خەڵکی‌دا بلاوبوونەتەوە ، منیش کانی خۆی لە «حاجی قادر مصطفی‌و . لطیف اسماعیل قورچی»م بیستووەو ، تۆمارم کردووە . بەلام ئەم دوو زاتە ئێستا لە ژیاندا نەماون .

١٣ – ئەمەیش هەر دیسان «مەلا هەوایی» گوتوویەتی‌و . دەماودەم بلاوبوونەتەوە . دواجار لە «خورشیدی حەسەنە ڕەشم» وەرگرتووە ، کە هاوچەرخی مشیر ئاغا بووەو . مەلا هەوایی دیوە ، ئەم زاتەیش واتە «خورشید» خەڵکی مەخموور بووەو . لە ساڵی ١٩٨٤دا کوچی دوایی کردووە .

١٤ – مەلا حسێن شێخ سەعدی – دیوانی شیعر – کۆکردنەوەی «بشیر حسین سعدی» . چاپخانەی ڕۆشنبیری‌و لاوان – هەولێر – ساڵی ١٩٨٤ . لاپەرە / ٢٧ .

١٥ سیاو : گوندی مشیر ئاغایەو . دەکەوێتە ناحیەی قوشتبە . کە سەر بە پارێزگای هەولێرە .

● سەرچاوەکان ●

● د . کەمال مەزهەر ئەحمەد ، تێگەیشتنی ڕاستی‌ی‌و شوێنی لە ڕۆژنامەنوسی‌ی کوردیدا لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد – ١٩٧٨ . ل : ٨٥ . ٨٦ . ٢٣٤ . .

● مێژوی ئەدەبی کوردی – علاءالدین سجادی ، چاپی دووەم ١٣٩٠ﻫ-١٩٧١م . بەغدا – چاپخانەی معارف – لاپەرە ٦١٣ . .

● جمال خەزنەدار ، رابەری ڕۆژنامەگەری‌ی کوردی – دار الحریة للطباعة – مطبعة الجمهوریة ، بغداد ، وەزارەتی ڕاگەیاندن – کارگێری‌ی گشتی ڕۆشنبیری‌ی کوردی ١٩٧٣ ، لاپەرە «٣٣ ، ١٤٧» . .

● گۆڤاری زاری کرمانجی . ساڵی دووەم – ژمارە «٣» . لاپەرە «٢» .

● زبیر بلال اسماعیل – علماء ومدارس في أربیل چاپخانەی «الزهراء موصل» لاپەرە «٣٢-٣٥» .

● مەلا حسێن شێخ سەعدی – دیوانی شیعر ، کۆکردنەوەی بشیر حسین سعدی – چاپخانەی ڕۆشنبیری‌و لاوان – هەولێر ، ساڵی ١٩٨٤ . لاپەرە – «٢٧» . .

* * *

• – پڕ بەدڵ سوپاسی دوکتۆر کوردستانی موکریانی دەکەم کە دڵسۆزانە گۆڤاری زاری کرمانجی خستە بەردەستم‌و . ئەم ماوەیەی بۆ ڕەخساندم کە ئەم باسەی لێ هەڵێنجم .

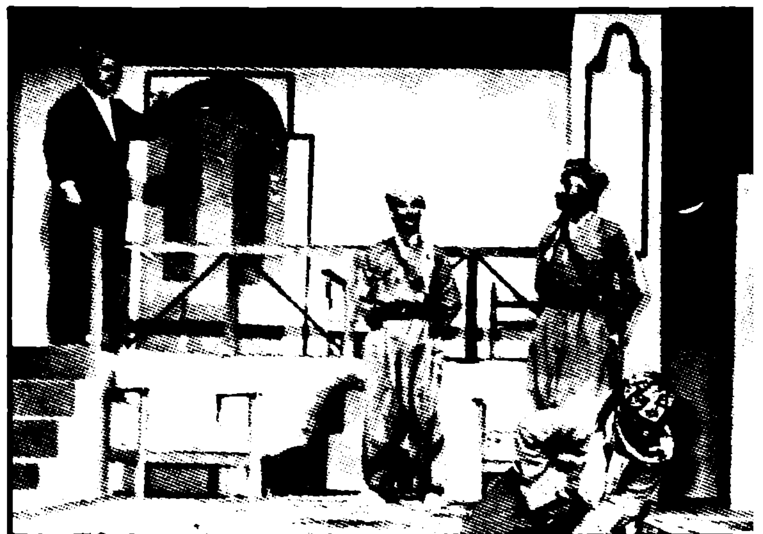
• – هەروەها سوپاسی کاك ممتاز حەیدەری دەکەم کە ئەویش لەم ڕووەوە یارمەتێکی چاکی دام .

کاروانی رۆشنبیری لە کوردستاندا

هەولێر دژوار

ڕاوچی

دەزگای گشتی سینەماو شانۆ – تیپی نواندنی هەولێر لە ڕۆژی ١٩٨٦/١١/١و ڕۆژانی‌ترو لە هۆڵی (ابن المستوفی)دا شانۆگەری (ڕاوچی) نووسینی ئەدیبی لاو حیدر عبدالرحمن‌و دەرهێنانی هونەرمەند مامۆستا صفوت الجراح پێشکەش کرد. دەربارەی چالاکی ئەم تیپەو ئەم شانۆگەریە. مامۆستا الجراح

دەڵێ: «تیپەکەمان، ماوەیەکە خووی داوەتە پێش‌کەش کردنی درامای شانۆی خۆماڵی.. چ ئامادەکردن‌بێ لە کەلەپورو فۆلکلۆری کورد چ نووسینی تایبەت بە شانۆی کوردی بێ جا بە بیروڕای ئێمە ئەو هەنگاوانەی تیپ دەربارەی هەڵس‌کەووتی لەگەڵ نووسەران‌و ئامادەکەرانی تێکستی شانۆی کوردی هەنگاوێکە بۆ دامەزراندنی دوا ڕۆژو گەیشتنمان بە ڕاستیەك‌و ڕێ خۆشکردنە بۆ پێگەیاندنی نووسەری شانۆنامەی تایبەت بە شانۆی کوردی» ئەکتەرەکان بە گشتی: سمیرە عبدۆك – دایك، سوسن سعدون – نارین. غازی غفور – پیرەمێرد. خلیل یابە – بەگ، محمود احمد – کوێخا. مؤید محمد فقی – سمە، سلام کۆیی – چەتۆ. سیروان عثمان – سمکۆ. ابراهیم حکیم – دینۆ، انور عزیز – جوتیار. خالد محمد عبدالله – پاسەوان (١)، سۆران جلال – پاسەوان (٢). زهیر سعدون – منداڵ (١). نجدت صفوت. رأفت صفوت. سامی سعدون – منداڵ (٢، ٣، ٤). ڕزگار احمد – ڕەشۆ.

ئەو مامۆستاو هونەرمەندانەیش بە شداری کارە هونەریەکانیان کرد: عبدالواحد مرجان‌و هونەری کوری. عبدالجبار جمیل‌و عبدالقادر محمد مصطفی. شاهین نجم‌الدین، کامران خۆش‌نووس. شیرزاد محمد حسین. انور عزیز، مؤید فقی.

کۆڕێکی فۆلکلۆری

دەزگای ڕۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی. لە ڕۆژی

۱۹۸٦/۱۱/٦ له هۆڵی ڕۆشنبیری جەماوەردا کۆڕێکی بۆ مامۆستا ڕۆستەم باجەلانی شاعیر لە ژێر ناونیشانی (جنێو دووعالێکردنی میللی لە ڕووی سایکۆلۆژییەوە) سازکرد . لە سەرەتاوە مامۆستا محمود زامدار گوتی (بەبێ جووندانو دوعالێکردن ئەڵێم : مێژووی هەر نەتەوەیەکی سەر ڕوی ئەم زەمینە جۆرە خاسیەتێکی خۆماڵی تێدا هەیەو پێوەی ڕسکاوە ، دیاریشە لە ئەنجامی گەلێ هۆی تایبەتیو مەوزوعیەوە . . مێژووی ئێمەی کوردیش ، فۆلکلۆرمان بە حیکایەتو پەندو ئەفسانەو داستانەکانیەوە سەرەڕای هاوبەشبوونی لەگەڵ گەلانی‌تر ، ئەو جۆرە خاسیەتەی سەربەخۆیەی خۆی لە تەك خۆیا پەلکێش کردووەو بەشێکە لە دابونەریتی ئەم کوردە سەمەندەرەو ئاوێنەی بالاّ نمای باری دەروونیەکەی ئەنوێنێ لەبیرمە جارێکیان مامۆستایەك قاموسێکی ڕووسی پێ‌نیشان‌دام کە لە ناوەڕۆکیم پرسی : وتی ئەمە قاموسی جوێنی ڕووسی‌یەوبە هەزاران دانەشی لێ‌چاپکراوە) .

دوا بە دوای ئەمە مامۆستا ڕۆستەم باسەکەی خۆی بەم پێشەکیە دەست پێ‌کرد : (ئەدەبی کوردیی نەنووسراو بە گشت لایەنەکانیەوە کۆنو نوێی ، ڕەنگ‌دانەوەی واقیعی گەلی کوردە ، کوردیش وەك گەلێ نەتەوەی‌تری سەر ڕووی زەمین خاوەنی جۆرەها بابەتی فۆلکلۆری‌یە . . بەرلەوەی بێنە ناو باسەکەمان ئەوەی ئاشکراو ڕوونە ئەم بابەتە فۆلکلۆری‌یە لە نێوان گشت نەتەوەکانی جیهانا هاوبەشە ، دوورنی‌یە لە جۆرە بابەتێکی فۆلکلۆری‌دا دوو نەتەوە یان زیاتر نەگەنە یەك وەك (لاوكو حەیران) بەڵام ئەم بابەتە شێوەیەکی جیهانی گرتۆتەبەر . واتە هەموو نەتەوەیەك بە گوێرەی مەبەستو ئارەزوو پێداویستەکانی ژیان بەکاریان هێناوە) دوا بە دوای ئەمە گوتی : (دەبێ ئەوەشمان لەبیر نەچێتەوە ئەم جنێو دوعالێکردنانە هەندێکیان لە شێوەی شیعرو پەخشان یان ڕستەیەکی مۆسیقایی بەکارهێنراون . گەلێ وەسفو وێنەو جوانکاری تێدایە . دڵو دەروون دەخورپێنن ، سەرەڕای ئەمانەش شارەزاییەکی قووڵی سایکۆلۆژیو فەلسەفی‌یان تێدایە) .

جنێو دوعالێکردن بەپێی قۆناغی تەمەنو ڕەگەز ، بەم جۆرە دابەش دەکرێ : ژنو پیاو ، منداڵ ، گەورەو منداڵ . کاکی موحازیر هەر قۆناغەو چەند نموونەیەکی خستە ڕوو لە ڕووی جنێو دوعای خراپو چاك ، سەرەڕای ئەمەیش چەند نموونەی عەرەبیو توورکی بەرامبەر بە نموونە کوردیەکان هێنایەوە .

دوا بە دوای ئەمە هاتە سەر جنێو دوعالێکردن لە چیرۆکی فۆلکلۆریدا . ئینجا لە مەتەڵی کوردیدا ، لە بەشی پەندی پێشینانـدا چەند نموونەی هێنایەوە «دوای باریك بادە ، لە ژنی بێ‌حەیا لادە» دوا بە دوای ئەمە چەند نموونەی جنێو دوعای یاری منداڵانی باسکرد . بۆ ئەوەی بە گشتی شارەزایی لە باسەکەی کاك باجەلان وەرگرین بەم شێوەی خوارەوە دابەش دەکرێ :

- پێشەکی
- قۆناغی تەمەنو ڕەگەزی جنێو دوعالێکردن .
- جنێو دوعالێکردن لە ڕووی چاکەوخراپە .
- جنێو دوعالێکردن لە لای لایەی دایکدا .

● جنێوو دوعالێکردن لە چیرۆکی فۆلکلۆریدا .

● جنێوو دوعالێکردن لە مەتەڵ . یاری منداڵان . پەندی پێشینان ، ساوارکوتان . دروونە . دڵداری . گاڵتەوگەپ . شایی‌و هەڵپەرکێ .

● ڕەنگ‌دانەوەی بابەتی باسەکە لە ئەدەب‌و شیعری کوردیدا .

● جنێوو دوعالێکردن بە ئیشارەت ، فیتە فیت . ڕەوانبیژی ، ئەزەوەز .

لە کۆتایی باسەکەدا چەندان ئەدیب‌و ئەدەب دۆستان گفتوگۆیان لەسەر باسەکرد .

●

پارێزگاری مافی دانەر

●

دەزگای ڕۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی لە ئێوارەی ١٩٨٦/١١/١٧ لە هۆڵی ڕۆشنبیری جەماوەردا کۆڕێکی بۆ پارێزەر فکرت عزت شفیق بەناونیشانی (قانونی پارێزگاری مافی دانەر) سازکرد . لە سەرەتاوە مامۆستا محمود زامداروتی (. . . مرۆڤێ هەقی خۆیەتی چۆن‌و بە چ شێوەیێ بیر ئەکاتەوە چ دائەهێنێ‌و چ بەرهەمێکی ئەدەبی‌و هونەری‌و زانستی پێشکەش ئەکات . . ئایا ئەو هەقەی داهێنەر بە خۆیەوە لکاوە . ئایا کەس ئەتوانێ دزی لێ‌بکات‌و ئەو هەقەی لێ‌وەرگرێ ، ئایا ئەبێ ئەو داهێنەرو دانەرە واز لەو هەقە بهێنێ . . ئەمەیان باسەکەی برای پارێزەرکاك فکرەتە) .

دوا بە دوای ئەمە کاك فکرەت هاتە سەر باسەکەی‌و گوتی : (نامەوێ بە هیچ جۆرێك ناوی کەس بە خەراپە بێت ، چونکە ئەوەی من لێرەدا باسی دەکەم ئەوەیە کە ئایا لەم وولاتەدا یاسایەك هەیە بەرگری لە مافی داهێنان بکا ؟ ئێمە ئاستی پێشکەوتی میللەتان لە ئەدەب دادەبینێ . لەبەر ئەوە زۆر کەسی تەمبەل‌و بێ‌توانا هەوڵی ئەوە دەدا لەسەر حیسابی ئەوانی تر بژی‌و بەناو بانگ‌بی . ئەمە لەلایەك لەلایەکی تریش ئەگەر گۆڤار یان ڕۆژنامە قسەیەکی ناشیرین بۆ یەکێ بلاوبکاتەوە ، دەبێ کەسی قسە پێ‌گوتراو چی‌بکاو چ دەبێ . . ئەم پرسیارەو چەندانی تریش لەم باسەدا وەلامی دەدرێتەوە ، هەرچەندە ئەم قانوونە تا ئێستا لەلایان ئەدیبی کوردو عەرەب کاری پێ‌نەکراوەو هەردەم ئەدیب نایەوێ کاری پێ‌بکا . . ڕەنگە کەمووکوری هەبێ بەلام هەروەك خۆتان دەزانن هەموو قانوونێك لەسەرەتاوە بێ‌کەمووکوری نابێ بەلام بە درێژایی ڕۆژ ئاڵ‌وگۆڕی بەسەردادێ . لە عیراقدا لە ساڵی ١٩٧١ قانوونی مافی دانەرکە عوسمانی بوو لە ١٩١٠/٣/٨ لەلایەن معروف الرصافی شاعیر تەرجەمەکرابوو هەندێکیشی لەلایەن دکتۆر صلاح‌الدین الناهی وەرگێردرابوو . کاری پێ‌دەکرا) .

ئەوەی شایانی باسە ئەم قانوونە لە ١٩٧١/١/٤ بە ناوی قانوونی پارێزگاری مافی دانەر دەرچوو . کە بریتی‌یە لە (٥٣) مادە . دوا بە دوای ئەمە ، باسەکە گفتوگۆی لەلایەن ئامادەبوان لەسەرکرا .

●

گۆرانی کوردی‌و چەند سەرنجێك

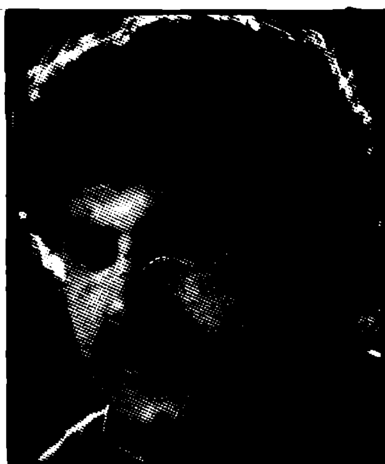
●

دەزگای ڕۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی لە ڕۆژی ١٩٨٦/١١/١٣ لە هۆڵی ڕۆشنبیری جەماوەردا کۆڕێکی بۆ هونەرمەند لوقمان بابەرەسووڵ بەرزنجی سازکرد . لەسەرەتاوە مامۆستا محمود زامدارکاك لوقمانی پێشکەش بە ئامادەبوانی کردو

باسی گرنگی بایەخدان بە گۆرانی و مۆسیقای کوردی کرد . دوا بە دوای ئەمە کاك لوقمان بەرزنجی باسەکەی خۆی بەم بەرکولە دەست پێ‌کرد (هونەری ئاوازو گۆرانی بەشێکی گرنگە لە چالاکی بیری هەموو نەتەوەیەك‌و بەستراوە بەو کۆمەڵەی تێیدا دەژین . چونکە هەر لەو کۆمەڵەدا سەری هەڵداوەو ئەرشیفێکی روونە بۆ مێژووی بەسەرهات‌و تەعبیری لە ژان‌و خۆش‌و حەزەکانی کردووە . ئەگەرچی گۆرانی فۆلکلۆری کوردی تارادەیەك بەرگری لەمانی خۆی کردووە . ئەویش بە متمانەکردنی ئەو مرۆڤانە لەو سەدانەی بەدوای یەکەوە داهاتوون ، لە رەورەوەی مێژوو هەڵبەتە هێندێکیان دووچاری هەڵبزرکان‌و لەناوچوون بوونە . جا سنووردانان بۆ مەفهوومی گۆرانی فۆلکلۆری کارێکی ئاسان نیە . . لەکاتی مامەلە کردندا لەگەڵیادا ، ئەوانەی بەتەکی گۆرانی فۆلکلۆری هاتوون چەندین رای جیاوازیان هەبووە لەم بوارەدا . ئەگەرچی ئەم رایانەیش پەسندبن لە ئەنجامدا بەتێکرایی گەمارۆی بابەتەکە دەدەن ئەویش بە ژیاندنەوەی کەلەپووری نەتەوایەتی بە شێوەیەکی زانیستیانە لە رووی ئامادەکردن‌و پێشکەشکردنی دا) .

دوا بە دوای ئەم پێشەکیە کاك لوقمان هاتە ناخی باسەکەیی لەسەرەتاوە بەم پرسیارە لەخۆکردنە : ئایا بە درێژایی ئەو شازدە ساڵەی رابوردوو هونەرمەندی مۆسیقاژەن‌و دەزگا هونەریە مۆسیقیەکان لە کوردستاندا چ داهێنێکیان کردووە لە بواری بەرەوپێشەوەچوونی کوردی ؟ ئێمە ناڵێین هونەرمەندی کورد بەرامبەر بەو هەموو جولانەوە مۆسیقیەیی جیهانی هونەرمەندی ئێمە دەستەو ئەژنۆ دانیشتوەو سەیری ئەو عالەمە بکات . بەڵکو رۆڵێکی چاکی بینیوە بەڵگەیشمان ئەو بەرهەمانەی تیپی مۆسیقای هەولێرو سلێمانیە لە ناوەراستی حەفتاکان‌و دوا بەرهەمی تیپی مۆسیقای دهۆکە . بەڵام ئەمەیش مەحاوەلات بووە لەم بوارەدا ، کەچی دووبارە دووچاری نوشوستی بووە . ئەمەیش هەڵبەتە بێ هۆ نەبووە !) .

ئەوەی شایانی باسە دەتوانین باسەکەی کاکی بەرزنجی بەم

شێوەی خوارەوە دابەش بکەین :

١ – ئاواز لە گۆرانی فۆلکلۆری کورد .

– ئاوازی مەقامی کە بەبێ (ریتم) دەگوترێ .

– ئاوازی ئیقاعی .

٢ – گۆرانیە بێژەکانمان‌و هەڵویستیان لە مەقامە کوردی‌یەکان .

٣ – گرنگترین مقەومات کە پێویستە لە گۆرانی‌بێژ رەنگ بداتەوە .

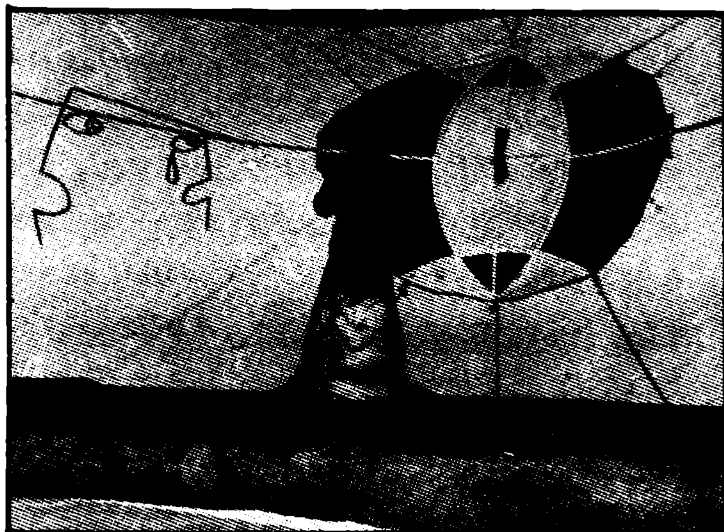
٤ – گرنگترین مقەومات کە پێویستە ئاوازدانەر هەیبێ .

دەربارەی دابەشکردنی مەقامەکانی کوردی کاکی موحازر بەم جۆرەی خوارەوەی دابەشی‌کرد : لاوك . حەیران . قەتار ، اللەوەیس ، ئای‌ئای . سیاچەمان . خاوکەر . رەش‌بەست ، شوشتەیی ، رەنجوری . خورشیدی . غەمەنگیر ، نیوە شەوێ ، سەفەر ، ئەمانە هێندێکیان وەکو سکێل‌و نموونەی بۆهێنایەوە بە دەنگی گۆرانی بێژە کۆنەکان‌و بەئامێری (ئۆکوردیۆن) روون دەکردەوە .

لە کۆتاییدا کاك لوقمان زامی بزووتنەوەی هونەری کوردی بەم جۆرە نیشاندا (دەبا بەردەوام بوونی ژیانی ئەو مەقامانە کوردیانە خەمی گەورەی هەموو لایەکمان بێ‌و بتوانین پارێزگاری

له مانی بکەین دوور له شپرزه بوونو لەناوچوونی چونکه هەریەك له ئێمه بەرپرسیاره بەرامبەر بەو نەوانەی لەدوای ئێمه دڵسۆزی ئاوازو گۆرانی کوردین هەوڵی ئەوە بدەن ئەم مەقاماتە کوردیانە بە ئەرکی خۆیان بزانن‌و توانای وتنیان هەبێ بە هەموو برگەکانی‌و هەوڵی رۆشنبیری هونەری بدەن) .

سلێمانی

ئازاد

شانۆ :-

«گۆشەکان»

دامەزراوی گشتی‌ی سینەماو شانۆ - بەشی شانۆ - تیپی شانۆی سلێمانی / شانۆیی‌ی «گۆشەکان»ی لەسەر شانۆی ئامادەیی‌ی سلێمانی‌ی کوران پێشکەش کرد .

ئەم شانۆیی‌یە له نووسینی کاك «دڵشاد مەریوانی»و دەرهێنانی کاك «کاوە جووتیار»بوو ، رووداوەکان له پێنج دیمەندا چڕ دەبوونەوە ، هەر دیمەنەو حاڵەتێکی کۆمەلایەتی‌ی

دەخستە روو .

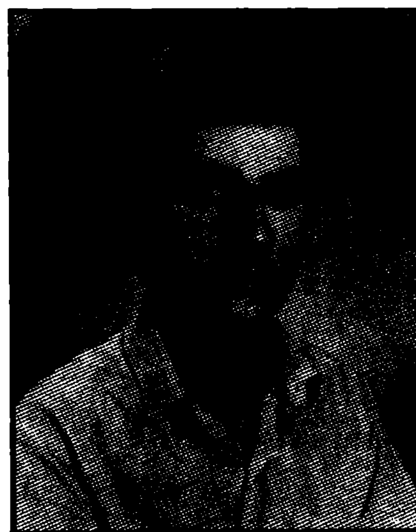
لەو ئەکتەرانەی لەم شانۆییەدا بە نواندن هەڵسان :-

(یاسین کەریم ، نەرمین قادر ، نەوزاد تۆفیق ، کامەران فەتاح ، پیران مەجید ، دڵسۆز محەمەد ، یاسین بەکر ، بێستوون محەمەد ، نەبەز بەکر ، جەمال عەزیز ، میدیا سەباح ، محەمەد جەلال) .

کارە ئیداری‌و هونەریەکانیش بەم جۆرە دابەش کرابوون :-

بەڕێوەبەری بەرهەم	عەلی حەمە رەزا
بەڕێوەبەری شانۆ	ئاکۆ سدیق
یاریدەدەری دەرهێنەر	مەریوان ئیبراهیم
دیکۆرکێش	رێبوار مەحموود
رووناکی	نەوزاد تۆفیق . نەبەز بەکر
مۆسیقا	یاسین بەکر
پۆستەر	نەوزاد تۆفیق
جلو بەرگ	رێبوار مەحموود

نمایشی شانۆیی‌یەکە له ٢٨-١٠-١٩٨٦وە دەستی پی‌کردو تا ناوەراستی مانگی ١١-١٩٨٦ بەردەوام بوو .

● **پیشانگا** :-

● له ڕۆژانی ۲۰ تا ۱۹۸٦/۱۰/۳۱و له هۆلی گەلەریی سلێمانی ، کۆمەڵەی هونەره جوانەکانی کورد - مەڵبەندی گشتی سلێمانی ، پیشانگایەکی تایبەتی بۆ هونەرمەندی لاو «ئازاد سابیر» کردەوە ، تیایدا کۆمەڵێك کاری نوێی خۆی پیشاندا .

- ئازاد سابیر ساڵی ۱۹٦۸ له سلێمانی له دایك بووه .

- ساڵی ۱۹۸٤ یەکەم پیشانگای تایبەتی خۆی له سلێمانی کردووەتەوه .

بەشداری لەم پیشانگایانەدا کردووه :-

- پیشانگای هاوبەشی چوار هونەرمەند - له سلێمانی ساڵی ۱۹۸۲ .

- پیشانگای شەشەمی هونەرمەندانی سلێمانی .

- پیشانگای گشتیی هونەرمەندانی کورد - له هەولێر ساڵی ۱۹۸٦ .

«پیشانگای هاوبەشی سێ هونەرمەند»

کۆمەڵەی هونەره جوانەکانی کورد - مەڵبەندی گشتی - سلێمانی ، پیشانگایەکی هاوبەشی بۆ هونەرمەندان :- (عومەر دەروێش ، عومەر ڕەسوڵ ، سامان قادر) له هۆلی گەلەریی سلێمانی کردەوه .

هونەرمەند «عومەر دەروێش» لەم پیشانگایەدا به «۱۳» تابلۆ بەشداری کردبوو لەوانه :- (خوێن وهێز ، بانگەوازێك بۆ مێژوو ، سەرەتای ئازارەکان ، له نێوان شێوەو هۆش دا ، زامی شاخەوانێکی نووستوو ، ماسی خۆرەکان ، سەربازی ون) .

- ئەم هونەرمەندە له ساڵی ۱۹٥۷دا له سلێمانی هاتۆتە جیهانەوه .

- هاوبەشی پیشانگای ساڵانەی قوتابخانه سەرەتایی و ناوەندیەکانی کردووه .

- له ساڵی ۱۹۷۹دا هاوبەشی پیشانگای هونەرمەندانی سلێمانی کردووه .

- له ساڵی ۱۹۸٥دا بەشداری پیشانگای شەشەمی

هونەرمەندانی سلێمانی کردووە .

– لە ساڵی ١٩٨٥دا پیشانگای هاوبەشی لەگەڵ هونەرمەند «عومەر رەسوڵ»دا لە هەولێر کردووەتەوە .

– لە ساڵی ١٩٨٦دا هاوبەشی پیشانگای گشتیی هونەرمەندانی کورد – ی لە هەولێر کردووە .

هونەرمەند «عومەر رەسوڵ»یش بە «١٥» تابلۆ لە پیشانگاکەدا بەشداریی کردبوو لەوانە : (وێنەی دووەمی مرۆڤ ، مەرگ‌و خۆشەویستی‌یەکی بێ دەنگ ، شانۆگەریی نەوت فرۆشەکە ، شارەکەم ، بەرەنگاربوونەوە ، نەمرەکان ، لە دایك‌بوونی خۆر ، تەقینەوە) .

– هونەرمەند لە ساڵی ١٩٥٧دا لە سلێمانی هاتۆتە دنیاوە .

– لە ساڵی ١٩٧٥دا هاوبەشی پیشانگای پۆستەری رامیاریی کردووە – لە سلێمانی – .

– لە ساڵی ١٩٧٩دا پیشانگای تایبەتیی یەکەمی خۆی لە سلێمانی کردووەتەوە .

– لە ساڵی ١٩٨١دا پیشانگای دووەمی خۆی لە سلێمانی کردووەتەوە .

– لە ساڵی ١٩٨٢دا هاوبەشیی پیشانگای هونەرمەندانی عێراق لە ئیتالیا – کردووە .

– لە ساڵی ١٩٨٣دا هاوبەشیی پیشانگای حەوت هونەرمەندی لە سلێمانی کردووە .

– لە ساڵی ١٩٨٥دا هاوبەشیی پیشانگای شەشەمی هونەرمەندانی سلێمانیی کردووە .

– لە ساڵی ١٩٨٦دا هاوبەشیی پیشانگای گشتیی هونەرمەندانی کوردی لە هەولێر کردووە .

هونەرمەند «سامان قادر»یش بە بیست‌و یەك تابلۆ بەشداریی کردبوو ، لە تابلۆکانیشی :– (دەمو چاو ، هاوارو بێدەنگی ، سەرنج ، یادێك ، پشوو ، رق ، خەندە ، تێکشکان) .

– لە ساڵی ١٩٥٨دا لە سلێمانی هاتۆتە دنیاوە .

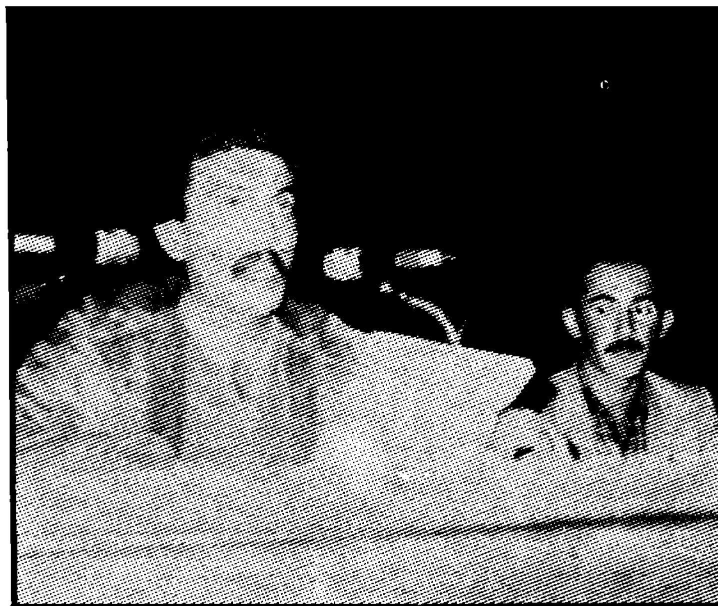
– دەرچووی پەیمانگای تەکنۆلۆجیا بەشی وێنەی ئەندازەیی‌یە .

– لە ساڵی ١٩٨٣دا پیشانگای هاوبەشی لەگەڵ (ئازا حەسیب) و (عومەر رەسوڵ)دا لە شاری کەرکوك کردۆتەوە .

– لە ساڵی ١٩٨٤دا پیشانگای تایبەتیی لە سلێمانی کردۆتەوە .

– لە ساڵی ١٩٨٥دا هاوبەشیی پیشانگای شەشەمی هونەرمەندانی سلێمانی کردووە .

– لە ساڵی ١٩٨٦دا هاوبەشیی پیشانگای هونەرمەندانی کوردی لە هەولێر کردووە .

● کۆڕ :-

«فارماکۆلۆجیی ڕووەکو
سروشتی ئینسان»

ئەمە ناونیشانی ئەو باسە بوو کە کاك «خەیام کارگەچی» لە کۆڕێکدا خوێندیەوە کە بەڕێوەبەرێتیی ڕۆشنبیریی جەماوەر لە بەرواری ١٩٨٦/١١/١٧داو لە هۆڵەکەی خۆیدا بۆی سازدا .

کاك خەیام باسەکەی خۆی بەسەر ئەم خاڵانەدا دابەش کردبوو :-

١ – قۆناغەکانی ڕووەك ناسیو ڕووەکی پزیشکی لە یەکەم بوونی مرۆڤەوە .

٢ – بەراوردێك لە نێوان دەرمانگەری ڕووەکی پزیشکی وڵاتانی دەرەوەو وڵاتی ئێمەدا .

٣ – چۆنێتیی دروست کردنی دەرمان لە کوردەواریدا .

٤ – هێڵی نەشونمای ڕووەك .

٥ – چارەکردن بە ڕووەکی پزیشکی لە کوردەواریدا .

«چیرۆکێكو هەڵسەنگاندنێك»

لە بەرواری ١٩٨٦/١١/١٤دا بەڕێوەبەرێتیی ڕۆشنبیریی جەماوەر لە سلێمانی کۆڕێکی چیرۆك خوێندنەوەی بۆ شاعیری لاو کاك «دڵشاد عومەر کاکی» سازدا . تیایدا چیرۆکێکی لە ژێرناوی «لەبەردەم ئاوێنەکەدا» خوێندەوە .

سەرەتا کاك «شەهاب عوسمان»و تەیەکی خوێندەوەو پاشان کاك «جەمال غەمبار» بە نووسینێك سەبارەت کۆڕەکە دوا . دوا بە دوای ئەمان چیرۆکەکە خوێندرایەوەو پاشانیش کاك «بەهات حەسیب قەرەداخی» هەڵسەنگاندنێکی لە ڕووی فۆرمی چیرۆکەکەوە خستەڕوو .

لە کۆتاییی کۆڕەکەدا هەندێك لە ئامادە بووان سەبارەت چیرۆکەکەو هەڵسەنگاندنە باری سەرنجی خۆیان دەربڕی . لەوانە چیرۆکنووس مامۆستا «شێرزاد حەسەن» . کۆڕەکە لە هۆڵی ڕۆشنبیریی جەماوەر سازدراو گەلێك لە ئەدەب دۆستان ئامادەی بوون .

پۆستەی کاروان

سۆزان حەریری
ئامادەی کردووە

خوێنەرانی هێژا :

وا ژمارە «٥٣»یش کەوتە بەردەستتانو . لەگەڵ خۆیدا کۆمەڵە بابەتو بەرهەمێکی هەمەجۆری بەپێزو پڕ لە تامو بۆی کوردەوارییانەی بۆ هەڵگرتوونو . وەکو دیارییەکی پڕ بەهاو خنجیلانە پێشکەشتانی دەکات .

هەر لەگەڵ بابەتەکانی ئەم ژمارەیەشدا هەگبەینامەکانی ئێوەمان کردۆتەوەو وەڵامی کۆمەڵە بەرهەمێکی دیکەمان داونەتەوە کە لە کارواندا دابڕاونو وەبەر بڕیاری بڵاوکردنەوە نەکەوتوون .

برا شیرینەکانم :

ئێمە نکوڵی لەوە ناکەین کە هاوکاری ئێوە لەگەڵ گۆڤارەکەماندا باشترین بەڵگەی دڵسۆزیو وەفاداری ئێوەیە . هەروەها پشتگیرییەکی مەزنە بۆ پتەوتر کردنی بناغەی ئەدەبو رۆشنبیریی نەتەوەکەمانو ، بەرەو پێش بردنی رەورەوەی کاروانی شیعرو ئەدەبیاتی کوردیو زیندووکردنەوەو دەوڵەمەندکردنی کەلەپووری میللەتەکەمان .

بەڵێ ئەم هەوڵو کۆششەی ئێوە مایەی بەختەوەری هەموو لایەکە ، بەڵام وەنەبێ ئێمەش گلەییمان لەهەندێ کەمو کورتی ئەو بەرهەمانە نەبێ کە بۆمانی دەنێرن ، ئەڵبەتە مەبەستی سەرەکی ئێمەیش لەوەدا ئەوەیە کە هەوڵو کۆششەکەتان ئەنجامێکی چاکو بەسوودی ببێت . نەك هەر زۆرو بۆر بێتو بەس . .

ئازیزان :

هەر بۆیە دەڵێین ، خۆزگە تا بۆتان دەکرێ ئەو بابەتانەی بۆمانی دەنێرن ، شتی تازەبنو زۆر دووبارەو سێبارە نەبووبنەوە ، هەڵبژاردەو سوود بەخش بن بۆ زوربەی زۆری خوێنەران ، لێکۆڵینەوەکانتان لەسەر بناغەیەکی زانستیو دوور لەپەلەکردن دارژرابنو بەڵگەی راستو دروستیان لەگەڵدا هێنرابێتەوە ، دووربن لە سادەیی‌و ساکاری بۆ ئەوەی خوێنەر بە ناکامڵ لە قەڵەمیان نەداتو کارێکی سەلبیش نەکاتە سەر رادەی بەرەوپێش چوونی گۆڤارەکەمان . کە مەبەستمانە هەمیشە گۆڤارێکی کوردی نموونەیی بێت .

بەهەرحاڵ ئەمانە گلەیی برایانەنو ، هیواخوازین لە دا هاتوویەکی نزیکدا ئەنجامی بەکەڵکی خۆیانیان ببێتو ، ببنە بناغەیەکی پتەو بۆ هەوڵو کۆششی داهاتوو .

ئێستاش ئێوەو وەڵامی بەشێکی دیکەی نامەکانتان کە بوونەتە میوانی ئەم ژمارەی گۆڤارەکەمان :

● بۆ ئەم خوشك‌و برا ئازیزانەی بە شیعر بەشداری خۆیانیان نیشان داوەو ، «کاروان» یان بەسەر کردۆتەوە :

«سیروان حمید کۆیی ، ابراهیم احمد رەواندوزی ، فؤاد کارگێڕ ، کمال أسعد رەزا ، ئارام ئەحمەد جاف ، ابراهیم احمد جاف ، کامەران عبدالله خضر ، دلشاد طه عثمان ، فارس هەمزە اسماعیل ، رزگار حمدامین صالح ، احمد محمد ناصر، کمال سعدی کاوانی ، خەبات عبدالله محمدامین ، أیوب حمه کریم رشید ، فرهاد احمد حمه شەل ، أسعد جەباری ، ئەزوەر احمد پەرچەم ، مصطفی حسن احمد ، شەماڵ جمال کریم مامی ، سارال نظام عبدالله ، صابر کریم قادر ، صلاح‌الدین اسماعیل محمد جەباری ، ئازاد دلپاك ، ابراهیم عثمان رشید ، جوان ابراهیم قنبر ، فاخر سلیمان مجید ، مجید عبدالرحمن خۆشناو ، قارەمان غفور مورتکەیی ، ئازاد علي کریم ، یاسین احمد ابراهیم ، شۆڕش حمد مصطفی ، فریاد صابر ابراهیم ، محمد حسن محمد ، یەحیا دلگیر» .

پڕ بەدڵ سوپاستان دەکەین بەرامبەر بەم دڵسۆزی‌و هاری‌کاری‌یەی لەگەڵ گۆڤارەکەماندا کردووتانەو دەیکەن‌و لی‌ی سارد نەبوونەتەوە ، ئەڵبەتە ئەم نەفەس درێژی‌یەیشتان نیشانەی رێزو خۆشەویست یەکی پاك‌و بێگەردە بەرامبەر بە ووشەو نووسینی کوردی ، بەهەرحاڵ دەبی بمان‌بوورن کە بۆمان نەکرا ئەو شیعرانەتان پەسند بکەین بۆ بڵاوکردنەوە ، ئەویش لەبەر گەلی هۆی جیاجیا ، وەك لاوازی هەندێکیان لەرووی هونەری‌ی‌و ، ناکاملی هەندێکی دیکەو ، نەگونجانی بەشێکیشی لەگەڵ رەوت‌و رێبازی گۆڤارەکەماندا ، کە هەر هەموویان رێگەیان لەبەردەم بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانتان‌دا تەسك کردەوە ، هیواداریم بەرهەمی چاکترمان بۆ بنێرن‌و دووبارە رێزو خۆشەویستیمان بۆ ئێوەی دۆست‌و دڵسۆزی گۆڤارەکەمان . .

● بۆ خوشکە **«ئەختەر سەدیق»** :

سوپاست دەکەین بۆ ئەو شیعرەی بە ناونیشانی «راسپاردەیەك دوای بڕیاردان» بۆت ناردووین ، داخمان ناچی کە بۆمان نەکرا شیعرەکەت بەتەواوی بڵاوبکەینەوە ، بۆیە تەنها ئەم کۆپلەیەمان لی‌ی هەڵبژاردو ، پێشکەشی خوێنەرانی دەکەین :

بڕیارمدا ، کەوا هەرگیز
چاوەکانم ،
ووشەی نامەت بەدی نەکا .
ووتەکانت ، زۆر مەحاڵە
مێشکی ماندووم لەگەڕ بخا .

* * *

● **بو ئەو هاوری دڵسۆزانەی ئەم شیعرانەیان بۆ ناردووین** :

«ئاسۆی شارێکی مت ، چریەو راز ، عەشقی پیرۆز ، گوڵ پەریشان ، پاندانێکی فەلەستینی ، یادگاری لەدایك بووم ، دایە ، دووهەم جار ، بۆ جوانە شەهیدێکی ئەو دیو چیا – یا کچێکی مەهابادی ، چاوەکانت ، دیسان بارانە ، دیواری باخی بوون ، کۆچێکی وونو چەپکی یادی گەرم ، هەڵەز ، ساڵەهایە ، تابلۆ ، کورتە رازێك بۆ فریشتەی بەردی ماندووم ، دیاری‌ی نەورۆز ، شەپۆل‌و گریان ، ئاهەنگێکی گەروکی ، گوڵزاری دڵ ، ئەی یار ، گوڵێکم بوو . پیرۆزبایی» .

سوپاستان دەکەین بۆ ئەو بەرهەمانەی بۆتان ناردبووین . چاوەروانی شیعرو نووسینی دیکەتانین‌و هەربژین .

● **بۆ ئەو خوشك‌و برا بەرێزانەی ئەم چیرۆکانەیان بۆ ناردووین** :

«بەڵێن یا گاڵتە ، هەوارگە ، ژووانی شەوی بەفربار ، لەشەوێکی چاوەروانی‌دا ، کۆڤان‌و کەفر ، سەرەتای تورەبوون ، ژاندنەوە لە ئامێزی چاوەروانی‌دا ، جورج ، خاکم ئەپارێزم» .

پڕ بەدڵ سوپاستان دەکەین بۆ ئەو دڵسۆزی‌یەی لەنامەکانتانا دەرتان بڕیوە ، هەروەها بۆ هاوکاری کردنتان لەگەڵ

گۆڤارەکەماندا ، هیواخوازین لێمان دڵگیر نەبن کە ئەم چیرۆکانەی لەسەرەوە ناومان بردوون دەڵێین شیاوی بڵاوکردنەوە نەبوون ، چاوەڕوانی بەرهەمی دیکەتانین‌و دووبارە سوپاس .

● «نیشتمان» ، ناونیشانی ئەو شیعرەیە کە خوشکی ئازیزمان «گەلاویژ مەرزانی» لە شاری کۆیە بۆی ناردووین .

بەڵام بەداخەوە کە ئەم خوشکەمان هێشتا زۆری ماوە بیێ بە شاعیر ، بەهەرحاڵ وا ئەم پارچەیەمان لێی هەڵبژاردو پێش‌کەشی خوێنەرانی «کاروان»ی دەکەین :

«نیشتمان

خۆشەویستیت بەهارێکە
هەموو ساڵێ لەنێو دڵدا چرۆ دەکا
خۆشەویستیت مەشخەڵێکە
گڕو بڵێسەی لەئاگری نەورۆز دەکا

* * *

● بۆ ئەم خوشك‌و برا ئازیزانەمان :

«شاکر محمدامین ڕۆژبەیانی ، شڤان ڕەجەب دەرویش ، أنور عمر حەساری ، کاروان محمود عبدالرحمن ، عبدالقهار محسن سۆرانی ، ڕووناك شریف ، محمد خضر محمد ، ارکان بهجت عزیز ، فرهاد رمضان ابراهیم» .

سوپاس بۆ ئەو ئەرك‌و ماندووبونەتان ، بەداخەوە ئەو چیرۆکانەی ناردبووتان لەزۆر ڕووەوە سادەو ساکار بوون‌و مەرجی چیرۆکی کوردی‌یان تیادا نەدەهاتە دی ، بۆیە شیاوی بڵاوکردنەوە نەبوون ، هیواداریین لەداهاتوودا چیرۆکی چاکترمان بۆ بنێرن .

● بۆ ئەو برایەی ئەم شیعرەی بۆ ناردووین «پردی دووری» ،

لەگەڵ ڕێزو خۆشەویستی‌و دڵسۆزیمان بۆ ئەو برایە ، دەبێ بمان بەخشێ کە تەواوی شیعرەکەیمان بۆ بڵاو نەکرایەوە ، ئەمەیش کۆپلەیەکی شیعرەکەیەتی :

● پردی دووری ●

هۆ کچی جوان
خۆ دەزانی لێك بڕانو دووری یاران
تفت‌و تاڵە
وەك گوڕاڵکی دەست لێك بەردان
گەر سەر کۆنەو لۆمەم نەکەی
لێم ببووری
خۆم دەکەمە خاك‌و خۆڵ‌و پردی دووری
تا بەسەرما ڕابیووری .

* * *

● بۆ ئەو برایەی ئەم بابەتەی بۆ ناردووین :

«جەنگێ دژی ووشەی غەیب» .

کاکی برا هەروا بە هاسانی ڕەورەوەی پێشکەوتن‌و زانست‌و زانیاری ناگەڕێتەوە دواوە ، ئیمڕۆ چەرخی ئەتۆم‌و تەکنەلۆژیای پێشکەوتووە ، مەگەر نەت زانیووە کاروانی میللەتانی دونیا چەند بەخێرایی بەرەو پێش دەڕواو ڕۆژ نی‌یە داهێنان‌و دۆزینەوەیەکی زانستی نەیەتە کایەوە . زانستیش هەر ووشەیەکی سادەو ساکار نی‌یە ، بەڵکو دەمێکە هەقیقەت‌و بوونی زۆر شتی شاراوەی سەلماندووە ، کە تا دوێنێ کەم کەس باوەڕی پێ هەبوو .

● بۆ ئەو دوو خوشك‌و برا ئازیزەی ئەم بەرهەمەیان بۆ ناردووین :

«هێندێك مەتەڵ‌و دەق چەند پارچە هەڵبەستێکی فۆلکلۆری کوردی» .

پڕ بەدڵ سوپاسی ئەو دوو دۆستە ئازیزە دەکەین‌و پیرۆزبایی‌یان لێ دەکەین بۆ ئەم هەوڵە دڵسۆزانەیان ، بەڵام بەداخەوە بەرهەمەکەیان کە کۆیان کردۆتەوە ، بەشێکی یەکجار زۆری لەملاو لەولادا بڵاوبۆتەوە ، ئەمە جگە لەوەی کە هەندێکی بۆ بڵاوکردنەوە دەست نادا . بۆیە دەبێ بمانبەخشن لە بڵاونەکردنەوەی‌و ، چاوەڕوانی بەرهەمی

سەرکەوتووتریانین .

● **بۆ ئەم برا بەڕێزانە کە بەرهەمی فۆلکلۆرییان بۆ ناردووین :**

«صباح اسماعیل ، کەمال علی عەربەتی ، اسماعیل حسن قادر ، جمال قورشاغلویی ، عصمت محمد علی گۆران»

سوپاستان دەکەین بۆ ئەم ئەرکو ماندووبوونەتان ، هیوای ئەوە دەخوازین لەم بوارەدا زیاتر کۆشش بکەن ، بۆ ئەوەی ئەو رەنجەی دەیدەن بەرهەمێکی چاکتر بەدەستەوە بدات ، چاوەروانی بەرهەمو نووسینی دیکەتانین . .

● **بۆ ئەو برایەی ئەم بابەتەی بۆ ناردووین :**

«میر ئەبدالۆ صەبووری دوو هۆزانێت نەبەلاف» . .

کاکی برا ئەلبەتە هەموو لێکۆلینەوەو ساغ کردنەوەیەکی ئەدەبی وەیا زانستی ، پێشەکی دەبێ نموونەی ئەو بابەتەی لەگەلدابێ کە لێکۆلەرەوە باسی لێوە دەکا ، بۆ ئەوەی خوێنەرو کەسانی پەیوەندیدار بتوانن لە نزیکەوە ئاگاداری ئەو بەرهەمە بن کە لەبارەیەوە نووسراوە ، ئەگینا کارەکە ناکامل دێتە بەرچاو ، بابەتەکەی تۆش ئەم مەرجەی لەسەرەوە باسمان کرد تیایدا نەبوو ، بۆیە دەبێ ببووری کە بۆمان نەکرا بلاوی بکەینەوەو ، سوپاست دەکەین .

● **بۆ ئەو دۆستە ئازیزەی شیعری «هێز»ی بۆ ناردووین .**

برا گیان سوپاسی هاوکاریو دلسۆزیت دەکەین ، بەلام دەبێ بمانبەخشی کە هەر تەنها ئەم کۆپلەیەی شیعرەکەت شیاوی بلاوکردنەوە بوو کە لە خوارەوەدا بلاوی دەکەینەوە :

● **هێز** ●

چلە داری ، لە کەناری

ئاو دەبیزوان ، جارنا جاری

ئاوی وەستام

تا ببینم بەچاو ئاکام . .

* * *

● «**حلم لیلة علی شاطئ الخابور**» ، **شیعرێکی برادەرێکە لە شاری دهۆکەوە بۆی ناردووین** .

سوپاسی ئەو برادەرەمان دەکەین ، بەلام بەداخەوە شیعرەکەی لەگەل رێبازی گۆڤارەکەماندا ناگونجی ، بۆیە دەبێ ببووری کە بۆمان بلاونەکرایەوە . .

● **بۆ بەڕێز «عزت فندي»** ،

براگیان ، بابەتێکت بۆ ناردبووین دەربارەی مردنی یەکی لە نووسەرە ناودارەکانی کوردستانی ئەودیو ، بەلام داخمان ناچی کە نووسینەکە لەگەل رێبازی گۆڤارەکەماندا نەدەگونجاو ، شیاوی بلاوکردنەوە نەبوو لەبەر هەندی هۆی تایبەتی ، دەبێ بمانبەخشیو ، سوپاست دەکەین .

● «**نەخۆشی ی ئایدز**» **بابەتێکە برادەرێك لە کۆمەلگای «دیانا»وە بۆی ناردووین :**

برای ئازیز ، پێشەکی سوپاست دەکەین بۆ ئەو ئەرکەی کێشاوتە تاوەکو ئەم بابەتەت ئامادە کردووە ، بەلام خۆزگە هەولی ئەوەت دەدا باسەکەت شتێکی تازەو زۆر باس نەکراو دەبوو ، چونکە ئەم بابەتەی تۆ بۆت ناردووین هەموو هۆیەکانی راگەیاندن بە دووروو درێژی لی یەوە دواونو ، نووسینیان لەبارەیەوە بلاوکردۆتەوە ، بەجۆری کە ئەم باسەی تۆ ئەو تامو چێژەی نەماوە کە پێویستە ، هەرچی چۆنی بێ هیواداریین لە بلاونەکردنەوەیدا بمانبووریو ، لەمەودوا باسو بەرهەمی چاكو بەکەلکترمان بۆ بنێری کە شیاوی بلاوکردنەوە بێت .

● **بۆ ئەو برایانەی ئەم بەرهەمانەیان بۆ ناردووین :**

«جیهانی ئافرەت لەفەلسەفەی نیتشەدا ، رەنگو دەروونی مرۆڤ ، نەخۆشی ی مەلاریا» . .

سوپاسی ئەو هەستە پر لە دلسۆزییەتان دەکەین بەرامبەر بە گۆڤارەکەمان ، چاوەروانی بەرهەمی بەپیزتری ئێوەی براو دۆستی ئازیزین .

● **بۆ کاکە «فەهێل زێباری» لە پارێزگای «نینوی»وە .**

کاکی شیرین ، لەگەل رێزماندا بۆ ئەو هاوکارییەی لەگەل «کاروان»دا دەیکەی ، بەلام دەبێ ببووری کە ئەو

شیعرێ بە ناونیشانی «ل من پیرۆزکەن بەژنا جانیٚ» . هەر تەنها ئەم کوپلەیەی خوارەوەی شیاوی بلاوکردنەوە بوو . چاوەڕوانی بەرهەمی سەرکەوتووترتانین :

ئەز دیٚ جانا خوٚ خەملینم لوٚ گەلوٚ لوٚ
ئاڤا گولا لیٚ ڕەشینم لوٚ گەلوٚ لوٚ
دیٚ کەمە بیك بوٚ خوٚ ئینم لوٚ گەلوٚ لوٚ
دا تێر بەژنا ویٚ ببینم لوٚ گەلوٚ لوٚ

* * *

● **هەر دیسان برادەرێکی دیکە شیعرێکی بەم ناونیشانەوە بۆ ناردووین ، «هەڵهاتن و ئاوابوون» .**

کە ئەویش سەرجەمی شیعرەکەی شیاوی بلاوکردنەوە نەبوو ، بۆیە ئەم کۆپلەیەمان لیٚ هەڵبژاردوو ، وا لە خوارەوەدا بلاوی دەکەینەوە :

● **هەڵهاتن و ئاوابوون** ●

لە شەوێکا بە عەزرەتی بینینی تۆم
کێڵگەی خەیاڵ دەکێڵم و ،
جوگەلەی یاد ڕادەکێشمە ژوورەکەی خوٚم .
لە شەویکا کە بە تەنیام
پێکی ئەشقت دەنوٚشم و ،
شەوچەرەی ئازارم دەخوٚم .

* * *

● **بۆ کاکە «جمیل حسین» لە پارێزگای سلێمانیەوە :**

سوپاست دەکەین ، ئەو شیعرەی بە ناونیشانی «جەژنی نەورۆزەوە» بۆت ناردبووین لەگەڵ ڕەوتی گۆڤارەکەماندا نەگونجاو ، بۆمان نەکرا بەو بۆنەیەوە بلاوی بکەینەوە ، چاوەڕوانی بەرهەمی دیکەتانین و هەربژیت .

● **بۆ کاك «سالار احمد فتاح» ، لە شاری کەرکووکەوە ،**

براگیان ئەو بابەتەی بەناوی «بەبۆنەی نزیك بوونەوەی دەرکەوتنی کلکداری هالی»یەوە ، بۆت ناردبووین ، زۆری لەبارەیەوە بلاوکرابووەوە ، ئەمە جگە لەوەی هەر لەگۆڤارەکەی خۆماندا دوو بابەتی تێرو تەسەلی لەسەر بلاوکرایەوە . بۆیە دەبیٚ بمانبەخشی کە بابەتەکەت بواری بلاوکردنەوەی بۆ نەرەخسا . .

● **برادەرێك لە هەولێرەوە ڕەخنەیەکی بەم ناوەوە بۆ ناردووین : «کتێبی بیٚسەرپەرشتان و چەند کەم و کوڕیەك» .**

کاکی برا ، ئەم هەوڵەی تۆ مایەی ڕێزو دڵسۆزی ئێمەیە ، بەلاٚم دەبیٚ ببووری کە بۆمان نەکرا ڕەخنەکەت بلاو بکەینەوە . چونکە بە شێوەیەکی سەرپێیی نووسراوەتەوە ، هیواخوازین بەرهەمی چاکترمان بۆ بنێری .

● **کاك «غەمبار حمد مولود»**

بابەتێکی ٚ لەژێر ناونیشانی «سامی عەودال»ەوە بۆ ناردووین ، تاوەکو لەگۆشەی «لەیادی نەمراندا» بلاوی بکەینەوە ، بەلاٚم بەداخەوە نووسینەکە لە ئاستی «سامی عەودال»ی شاعیردا نیەو ، ئەم شاعیرە ئازیزو خوشەویستەمان زۆر لەوە زیاتر دەهێنیٚ ، بەهەرحاڵ سوپاسی ئەم برایە دەکەین و ، هیواداریین لێمان دڵگیر نەبیٚ کە نووسینەکەمان بلاونەکردەوە .

● **«ئاوێنەی ژین»**

ناونیشانی ئەو پارچە شیعرەیە کە برادەرێك لەکەرکووکەوە بۆی ناردووین ، بەلاٚم ئەو برادەرە دەبیٚ بمانبووریٚ کە دەڵێین شیعرەکە هەمووی شیاوی بلاوکردنەوە نەبوو ، بۆیە تەنها ئەم دوو کوپلەیەمان لیٚ هەڵبژاردوو وا بلاویان دەکەینەوە :

● **ئاوێنەی ژین** ●

ئێمەش ڕێبوارێکی ماندووی
ئەو ڕیٚو بووین بە تەواوی
پێم بڵیٚ وەك جاران خونچەی
یاخود گوڵێکی ژاکاوی

* * *

یادگارەکانی جێم هێشتوون

له شارۆچکەی دڵدا ماون
یاخود دوای من لەبن مێچی
ژوورەکەی خۆتا خنکاون ! !

* * *

● **بۆ «خ.ك. رحیم» لە شاری سلێمانیەوە** :

کاکی برا گلەیی ئەوەمان لێ دەکەی کە تائێستا چیرۆکێك و هۆنراوەیەکت بۆ ناردووین ، بەڵام هیچیان بلاونەبوونەتەوە ، کەچی گلەیی لەخۆت ناکەیت کە نامەکەت نە ناوی تەواوی خۆتی بەسەرەوەیەو ، نە لە نووسینی بابەتە تازەکەت ، کە بەناوی «وێنەیەك لە وولاتی مردووەکاندا» بۆت ناردووین دێرت پەڕاندووەو لەیەك دیوی کاغەزدا نووسیوتە ، کە دوو مەرجی سەرەکین لە بلاوکردنەوەدا ، بۆیە دەبێ پێشەکی گلەیی‌یەکە لەخۆت بکەی ، ئەوسا دەزانی بابەتەکانت بۆ بلاونەبوونەتەوە . .

● **بۆ کاکە «ئازاد گەردی» لەئێسکانی تازەی هەولێرەوە** :

براگیان ئێمەیش پڕ بەدڵ پیرۆزبایت لێ دەکەین کە ڕۆژی «١٩٨٦/٢/٢٤» ساڵێکی تەواو بەسەر پەیمانە بێ‌گەردەکەتاندا ڕەت دەبێ و هەر وەفاداری جارانی ، بەڵام دەبێ بمانبەخشی کە کاروان لەم بابەتە شیعرانە بلاو ناکاتەوەو ئێمەیش مەمنوون . .

● **ئازیزەکەم» پارچە شیعرێکی کاك «نادر محمود معروف»ە ، لە «قەڵادزێ»وە بۆی ناردووین** :

سوپاس بۆ ئەم برا شیرینەمان و بۆ ئەو هەستە ناسکەی کە لە پێشـەکی نامەکەیدا دەری بڕیوە ، ئێمەش ئەو برایە دڵنیا دەکەین کە هەموو نووسەرێکی دڵسۆز بۆی هەیە هاوبەشی بکات لە بەرەوپێش بردنی ڕەوتی گۆڤارەکەماندا ، بەڵام بەنووسین و بەرهەمی چاك و بەپێزو دەوڵەمەند کە شیاوی لاپەڕەکانی «کاروان» بن . . هەر بەم بۆنەیەشەوە کاکە «نادر» ئاگادار دەکەینەوە کە تەنها ئەم کۆپلەیەی شیعرەکەی شیاوی بلاوکردنەوە بوو ، وا لە خوارەوەدا بلاوی دەکەینەوە . .

● **ئازیزەکەم** ●

ئازیزەکەم ، تۆ دەتەوێ
بەنازەوە بمدوێنی
بەچەند دێڕێك ووشەی ناسك
هیوای گەشم بڕوخێنی
گوڵی باخی ،
سێ بەهاری چاوەڕوانیم
بەهێواشی بوەرێنی

* * *

● **بۆ کاك «جەوهەر جلال» ، لە «قەڵادزێ»وە** :

سوپاست دەکەین بۆ ئەو شیعرەی کە بەناونیشانی «عەشقێکی شێت»ەوە ، بۆت ناردووین ، بەڵام داخمان ناچێ کە هەر تەنها ئەم کۆپلەیەی خوارەوەی شیاوی بلاوکردنەوە بوو . .

● **عەشقێکی شێت** ●

ئەگەر ئێستا لەلام ئەبووی
ئەتبینی بوومەتە «مۆم»و ،
بەگڕی خۆم ئەتوێمەوە .
جارجاریش ، دەبمە پەپوولەو ،
لەدەوری «گڕ» دەخولێمەوە .

* * *

● **بۆ کاکە هونەر عبدالرحمن هنارەیی لە هەولێرەوە** :

سوپاست دەکەین لەبریتی ئەو شیعرەی کە بەناوی «دۆستی نەزان مەبە» بۆت ناردووین . . بەڵام دەبێ بمانبووری کە دەڵێین شیاوی بلاوکردنەوە نەبوو ، چاوەڕوانی بەرهەم و نووسینی سەرکەوتووترت لێ دەکەین و هەربژیت . .

● **«ساتەکانی خۆشەویستی» شیعرێکی کاك «حیدر محمدأمین»ە ، لەقەزای «دووبز»ەوە ، بۆی ناردووین** . .

سوپاسی ئەم برا ئازیزەمان دەکەین و هیواداریـن زیاتر لە هونەری شیعر شارەزابێت تا بتوانێ چاکتر لەو مەیدانەدا

ئەسپی خۆی تاوبداو بەرهەمی بەپێزتر پێشکەش خوێنەران بکات ، ئەمەیش کۆپلەیەکی شیعرەکەیەتی کە بۆی ناردووین . .

● **ساتەکانی خۆشەویستی** ●

شیرینەکەم ، ساڵەهایە بۆت دەگەڕێم
تامەزرۆمە ووشەیەکی جوانو ناسك
بیبیستی گوێم . .
دەسا چیتر ،
دەرگای حەزت ، دامەخە لێم .
بەڵکو جارجار ،
بۆ زاخاوی مێشکی سڕبووم
بۆ ئارامی دڵەی ماندووم
بۆ جیَ ژووانی جارانت بێم . .

* *

● **بۆ برای هێژا کاك محمد فرحان بۆتانی لە زانکۆی «موصل» کۆلیجی کشتوکاڵ . .**

بەختەوەربووین بە بەشداری کردنی بەرێزتان لە گۆڤارەکەماندا ، ئەویش بەناردنی ئەو پارچە شیعرەی بەناونیشانی «پیربووم ، دڵ پیرنابی» کە بەبۆنەی کۆچکردنی «جگەر خوێن»ی شاعیرەوە بۆت ناردووین ، بەڵام بەداخەوە هەمووی شیاوی بڵاوکردنەوە نەبوو ، بۆیە ئەم کۆپلەیەمان لیَ ی هەڵبژاردو ، وا لەخوارەوە پێشکەشی خوێنەرانی گۆڤارەکەمانی دەکەینو، چاوەڕوانی بەرهەمی دیکەتانینو هەربژیت . .

● **پیربووم ، دڵ پیرنابی** ●

بسکان ڤەکە
زولفان شەکە
دل پیر مەکە
جارەك ل پشت بەردی دەری
دیَمیَن د گەش
چاڤیَن د ڕەش
خالیَن مە بەش
برهیَن بوەش
هلدە کو هەر ڕۆژ بێتە دەری

* * *

● بۆ خوشکە «ل . س . م» ، سوپاست دەکەین بۆ ئەو چیرۆکە – بەسەرهاتە – ی ، بەناونیشانی «ئافرەتێکی بەندکراو لە هۆڵێکی گەورەدا» . . کە بۆت ناردبووین ، بەڵام دەبیَ بیووری کە هێشتا زۆری ماوە ببێتە چیرۆکێکی هونەری ، بەڵکو هەر تەنها بەسەرهاتێکی سادەیەو بەس ، ئاواتە خوازین بەرهەمی سەرکەوتووترمان بۆ بنێری ، دووبارە سوپاس .

● **بۆ برای ئازیزمان کاکە عبدالستار شوانی لەشاری کەرکووکەوە :**

کاکی برا ، ئەو هەڵبەستەی بەناونیشانی «ئەوینی دوو دڵدار»ەوە بۆت ناردووین ، بەلای ئێمەوە تەنها ئەم کۆپلەیەی شیاوی بڵاوکردنەوە بوو کە لەخوارەوەدا بڵاومان کردوتەوە :

● **ئەوینی دوو دڵدار** ●

دەوەرە ئەی دڵدارەکەم
لەکاروانی ئەم جارەیان جێم مەهێڵە
غەمی کۆڵم داماڵینەو ،
لە تروێکی جوانیتدا
لە کۆشکی چاوەکانتدا
جیهانێکی نوێم بۆ بێنە !

* * *

● **خوێنەرانی ئازیزو خۆشەویست ،**

وا ئەمجارەیش گەشتەکەمان تەواو دەبیَ ، دوای ئەوەی وەڵامی بەشێکی تری نامەو نوسینو بەرهەمەکانی دۆستو هاوڕیَو دڵسۆزانی گۆڤارەکەمانمان دایەوە ، بەهیوای ئەوەین توانیبێتمان دڵگرانیان نەکەین بەو وەڵامانەی ژمارەی ئەمجارەی گۆڤارەکەمان ، ئیتر لێرەدا دەوەستینو ، هیوای سەرفرازی بۆ هەموو لایەك دەخوازینو ، هەربژین .

كاروان

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة للثقافة و الشباب
باللغتين الكردية والعربية

رئيس التحرير
محمد امين محمد احمد

نائب رئيس التحرير
حسين عارف

52

كانون الثاني /١٩٨٧

السنة الخامسة

العنوان : اربيل ـ الامانة العامة للثقافة والشباب ـ مجلة كاروان ـ هاتف / ٢١٩٢٢

ألقيت في مهرجان يوم الشهيد ١/١٢/١٩٨٦ في السليمانية

الشيخ محمد قرەداغي

حيّي الشهيد وحيّي المجد والكرما
حيّي الدم القاني المهراقَ نعم دما
حيّي الفداء وحيّي التضحيات كذا
حيّي البطولات والأيثارَ والشمى
حيّي الأولى جاهدوا جادوا بأنفسهم
فأستشهدوا بعد أن أعلَوا لنا العَلَما
دماءوهمُ سطّرت في الكون مفخرة
تتلى مدى الدهر أجهاراً ومكتتما
هم صانعوا النصر تلو النصر دون وجل
بقدس أنفاسهم أنف العدى رغما
هم أثروا الموت في إحياء أمتهم
حتى تُرى دائماً قد برّت الأمما
هم الكرام الأولى أختاروا الشهادة كي
يبقى العراقُ حصيناً لا يُطال حمى
حيّوا الشهادة دوماً فهي منزلة
يحظى بها من حوى الأيمان والهمما
أن الشهادة أولى الحسنيين، لذا
من نالها نال عزّاً خالداً وسما
فالاكرمون لدى ربّي همُ الشهداء
سَخَرْ لمدحهمُ الأقوال والقلما

* * *

إني لأقسم لا زوراً ولا أشرا
بالله ناصرنا أعظِمْ به قسما
إن العراق قويٌ جيشه بطلٌ
أذاق جيش البغاة الذل فانهزما
أن الصقور الجو قد سكبوا
على رؤوس الأعادي الموت والحُمما
أن الأسودَ أسود البِّر أذ وثبوا
من أيدهم خصْمُهُم كأسَ الردى أستلما
ولا تسل عن رجال البحر أنهمُ
من أستفزّهمُ في البحر مات ظما
وفتيةٍ نذروا للذود عن وطني
حياتهم فأبادوا الفرس والعجما
فاقت شجاعتهم وصفي وموهبتي
أنجازهمُ أعجز التبيان والكلما
أذا رأهم عدوٌ في منازلة
أصيب من غيظة بصدمة وعمى
فما رموا إذ رمَوا يوم اللقاء الهمجا
لكنهم عنهمُ ربُّ العباد رمى
أن العراق منيعٌ شعبه أتحدا
الكرد والعرب خلف القائد أنتظما
وكل فرد بنا جنديٌ معركةٍ
وللشهادة مشروعٌ، قد أعتزما
أما أنتصارٌ وفوزٌ لا هوان به
أو أن نموت شهيداً نربح النِعَما
لا نقبل الضيم في سرّ ولا علن
في أرضنا نقبر العدوان إن هجما
خاب العدوُّ فما يحظى بمأربه
جنى المذلة والخسران والندما

* * *

فيا شهيداً ثوى في خير منزلة

بيوم ذكراه نشدو الشعر والنغما
لك الخلود وتحيى عيشة رغدا
في جنة الخلد لا موتاً ولا ألما
أضاء من نوركم بين الورى قبس
أنار فينا سهول الارض والقمما
وزادنا في الوغى عزماً ومقدرة
نردي بصولتنا الذي بنا اصطدما
باء الخميني بالخسران مندحراً
يجني الشقا ما إذا بالسلم ما التزما
فنحن سلم لمن للسلم قد جنحا
ونحن حرب على من جار أو ظلما
ان الخميني سفاح و ذو دجلٍ
وليس في رهطه من كان محترما
أقصى بطولاتهم قصف المساكن أو
قتل الاسارى وذا في ديننا حَرُما
بذاك أفتاهم الدجال في صلف
وزاد رجساً بذا طهر انهم وقُما
فهو الذي يدعى الاسلام منتحلا
وجرمه عند شرع الله قد عظُما
اذ خالف الدين والاسلام دون حيا
وحالف اليانكي والصهيون والصَّنما
بصفقة العار في تزويره افتضحا
فلج في الغي ما استحيا ولا احتشما
بعد الفضيحة ماقول (الامام) وما
يقول فيما جنى من بعد ما جَرَما
اعطاه سيده ريغان اسلحةً
لحربنا مثلما شيطانه رسما
وظن جهلاً ووهما بالنجاة اذا
من اليهود وامريكانه دُعما
لكنه ضل فيما ظنه عبثا
فواقع الحرب في نصرٍ لنا حُسما
ليعلم الجانى أن الحقَ منتصر

إنا على الحق ، حبلُ الباطل إنصرما
فليخجل القرد من يوم ادعى أنه
يحرر القدس والاقصى كما زعما
تبت يداك لقد والبيت مغتصباً
(شلت يمينك إن قتلت لمسم)

* * *

نحن الحماة نصون الدين والوطنا
نبني حضارتنا ان غيرنا هدما
ونحن شعب على الاقدام قد طبعا
ما ملَّ يوماً نضالا لا ولا سئما
دم الشهيد ببشرى نصرنا نطقا
بذلك الله في قرانه حكما
اولىً وثانيةً ، فالفرس ما اتعظوا
في القادسية غيث الانتصارهم

* * *

خوێنی شەهیدە ئەڵێ عێراق ئەبێ سەرکەوێ
خوێنی شەهیدە ئەڵێ خومەینی چوو بەخوم
گەلی عیراق نەبەنە زکوردی لەگەڵ عەرەبی
بەرێی شەهیدایە دوشمن بۆیە باوی نەم
بەنووری خوێنی شەهیدە روونا کو پاکە وولات
دوشمن رێی لێ تێکچووە لەناو تاریکی تەم
سەربەرزە ئالاکەمان ، پیرۆزە خاکەکەمان
دڵسوزە هۆزەکەمان لە رەنجی زۆرو کەم

* * *

يا رب فانشر سلاما في مرابعنا
عجل لنا نصرنا يا ارحم الرح
يارب فارحم شهيدا ، فُك من أسرا
والهم الصبر والسلوان اهل
واحفظ عراقا وأزر جيشه البطلا
صن شعبه دائماً في رفعه ون
والقائد الفذ صدام يهيب بنا
نمشي على خطوة نحو العُلى قُدُما

لالش (*)

من الأماكن الأثرية القديمة في منطقة الشيخان معبد مقدس لدى أهل المنطقة يسمى بـ «لالش» . يقع في مضيق بين جبال ثلاثة عليها أشجار باسقة . جبل (عەرەفات) من الشمال وجبل (مشەت) من الجنوب وجبل (حزرەت) من الغرب . يبعد عن عين سفني مركز قضاء الشيخان حوالي (١٠) كيلو مترات على يسار الطريق المؤدي الى ناحية المزوري (أتروش) .

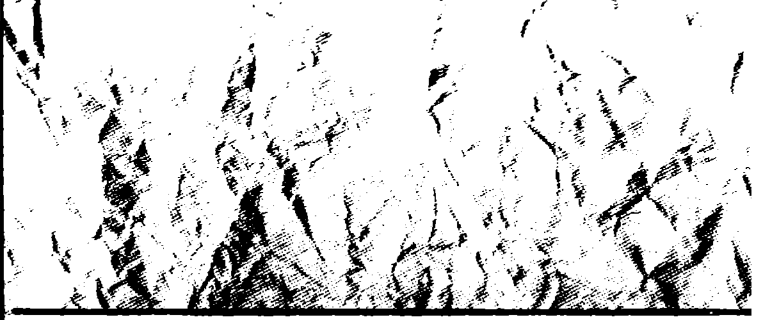
عند الولوج الى هذا الوادي المقدس نجد في بدايته قنطرة صغيرة على ساقية ماء تسمى (پراصه راطى) أي جسر الصراط وفي داخل الوادي المقدس من جهة الجنوب بناية عليها قبة صغيرة وتقيم على بركة ماء تنبع من تحت جبل (مشەت) تسمى (كانيا سپي) محل تعميد اليزيدية ويجري الماء من هذه البركة الى حوضين يستخدم ماؤهما للشرب وأمام الـ (كانيا سپي) ساحة صغيرة وهي جلسة (أيزدين أمير) وخلفها يوجد مقام بارز عليه قبة مخروطية مضلعة وهو مقام الشيخ شمس ، وفي أسفل جبل عرفات هناك المعبد الرئيسي القائم على بركة ماء تسمى (زمزم)[1] وأمام المعبد ساحة كبيرة فيها غرف صغيرة تستخدم كدكاكين في أيام الأعياد ، ومن هذه الساحة (السوق) تدخل الى داخل المعبد عن طريق باب كبير يسمى (دەرێ مير) ثم ساحة صغيرة تسمى (جفاتاشيخ فەخر) ثم ساحة أخرى تسمى (جفاتا شيخ ئادى) فيها بركة ماء تسمى (حەودا كەلوكى) ومن هذه الساحة تدخل الى الباب الرئيسي للمعبد تسمى (قاپى) فعند الدخول من هذا الباب نجد وعلى اليمين بركة ماء تسمى (بيرا ناسردين) وفي الجهة اليسرى من المدخل قبر يعود الى الشيخ أدي الثاني بن الشيخ أبو البركات وفي غرفة صغيرة داخل المعبد قبر الشيخ أدي بن مسافر والذي يقع خلف (ديوانا بەرى شبايكى) من جهة الشمال . وأمام هذه الغرفة قبر أخر يعود الى الشيخ أبو البركات وفوق كل قبر من هذه القبور الثلاثة قبة مخروطية مضلعة . وفي داخل المعبد من جهة الشرق توجد غرفة واسعة تسمى (جلەخانە) وهي مخصصة لرجال الدين الذين يصومون الأربعينية ، وتوجد فسحة داخلية للمعبد تسمى (هندرو) . وينتهي المعبد من جهة الشرق بباب يؤدي الى قاعة كبيرة تسمى (رواقا شەر فەدين) والتي تؤدي الى فناء واسع يسمى (بانى فه قيرا) حيث محل سكنى سادن مقام الشيخ أدي . وهناك باب صغير (في الغرفة التي فيها قبر الشيخ أبو البركات) يؤدي الى (زمزم) ومنه الى ممر ضيق يؤدي الى محل يسمى (گاي كوژ) من جهة الجنوب وفي داخل المعبد وعند أجتياز الباب الخارجي (دە رێ مير) ونحو اليمين ممر يؤدي الى (بانى فه قيرا) .

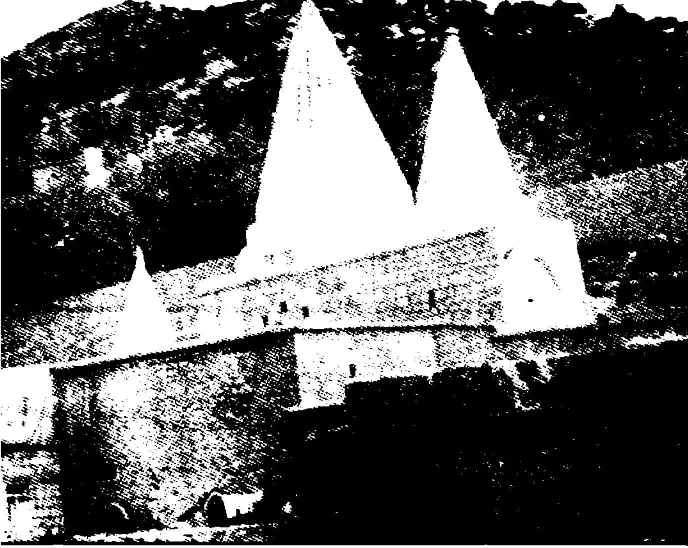
وتنتشر في هذا الوادي المقدس وعلى سفوح الجبال المحيطة به مباني كثيرة وهي مقامات أولياء اليزيدية ومراقدهم ويتخذ الناس من هذه المباني محلات لأستقرارهم في الأعياد والمناسبات الدينية في «لالش» .

أن «لالش» محل حج اليزيدية ومن أقدس الأماكن لديهم حيث يحرم فيه القتل والنهب والفسق والفساد ولا يجوز فيه الصيد وقطع الأشجار . وتعتقد اليزيدية بأن الله جل جلاله عندما كان سائراً بمركبته هو وملائكته في البحار (في بدء التكوين) ، أستقر في لالش وقال (هذه هي الدار حقاً) وأمر بأن تكون (كانياسپي) قبلة للأولياء الصالحين . أنظر النص الأتي من (قەولى زەبوونى مەكسوور) .

بەدشێ من لـمەركەبێ دبووسوارە
بەدشايە وهەرهەفت يارە
تيك دسەيرين لـچار كنارە
لـلا لشي سەكنى گۆت : «ئەفەحەق وارە»

* * *

یەری نەعەرد هەبوو نەعە سمانە
نەبەحر هەبوو نە بنیانە
نە چیاهە بوو نە سکانە

* * *

ری هەبوو مەعریفەتە
ئیان هەبوو تەریقەتە
ئەویٚ رۆژیٚ کانیاسپی بومیرا کربوو قیبلەتە

* * *

الترجمة :

سار إلهي بالمركبة
هو وملائكته السبعة
وطافوا الجهات الأربع
ووقف في لالش وقال : «هذه هي الدار حقاً»

* * *

كان الأيمان بهذه الصفة :
قبل خلق الأرض والسماء
قبل البحار والبراري
وقبل الجبال وتثبيتها

* * * *

كانت هناك «المعرفة»
وهي طريق الأيمان
في ذلك اليوم جعل الله (كانياسپي) قبلة الأولياء

* * *

وتجرى في (لالش) أعياد ومراسيم خاصة وهي عيد أربعينية الصيف والشتاء (جەژنا چلەی) وعيد التجمع (جەژناجە مابی) وعيد الحج (القربان) (جەژناحە جيا) وعيد ليلة البركات (جەژ ناشەڤ بەراتی) . ومن المراسيم التي تجرى في هذه الأعياد هي : «قەتئارە» و (سەما) و (بەری شبابکی) و(قەباغ) . . الخ .

لقد جاء ذكر (لالش) في أبحاث ومقالات الكثير من الباحثين والكتاب ووصفوا الأعياد والمراسيم التي تقام فيه إلا أنه تضاربت الأراء حول أصله . . ولكن يتفق معظم الباحثين بأن منطقة لالش وهكار كانت مسكونة من قبل أقوام عديدة التجأت اليها في مراحل تأريخية مختلفة حيث قصدها الفارون وطالبوا الأمان والسلامة منذ أزمان طويلة ، فسكنها جماعات أشورية بعد سقوط نينوى عام ٦١٢ ق . م وظلت تمارس عباداتها الى أن لحقت بها جماعات مثرائية بعد سقوط مدينة الحضر (Hatra) في أواسط القرن الثالث الميلادي . وهاجرت اليها جماعات زردەشتية من منطقة (أيزد) في بلاد فارس أثناء الفتوحات الأسلامية في عهد الخليفة عمر بن الخطاب فأمتزجت هذه الجماعات مع بعضها بمرور الزمن وأطلق عليها الجماعات الشمسية (الشمسانية)(٢) . لذا أصبح لالش مركزاً دينياً مقدساً لهذه الجماعات وأستمرت بممارسة عباداتها فيه .

أما عن هذا المعبد فهناك رواية تقول : «أنه كان ديراً أسسه الراهبان مار يوحنا ومار أيشوع صبران في القرن السابع الميلادي حيث يقول الراهب راميشوع في مخطوطته التي كتبها باللغة الأرامية في حدود سنة ٨٥٥ هـ — ١٤٥٢ م يقول :

(أن مرقد الشيخ عدي الحالي كان ديراً أسسه الراهبان مار يوحنا وأيشوع صبران في القرن السابع الميلادي وكان يسكن هذا الدير رهبان عديدون وكان الرهبان قد عهدوا الى أهل عدي بن مسافر الكردي رعاية أغنام الدير لأن عدياً كان صغير السن فلما ترعرع تزوج من فتاة شهيرة رفعت مقامه لدى رئيس الدير حتى ولاه شؤون الدير ورعاية أغنامه . . وكانت عادة رهبان الدير المذكور أن يذهبوا في كل سنة لحج المقدس (أورشليم) فتبقى أدارة شؤون الدير بيد عدي بدون مناوئ . . وفي سنة ٦١٦ هـ — ١٢١٩ م أختلف رئيس الدير مع عدي بن مسافر الكردي . . فما كان الرهبان ورئيسهم يقصدون المقدس — على جاري عادتهم — حتى أغار عدي ومن معه من الأشياع على الدير فقتلوا من فيه

وجعلوه مقرهم ، فلما عاد الرئيس حاول أن يسترجع ديره بالحسنى فأخفق فذهب تواً الى قائد المغول في فارس متضرعاً اليه أن يعيد اليه ديره فوعده خيراً وفي عام ٦١٩ هـ - ١٢٢٢ م كان المغول يقاتلون في أربل فقبض قائدهم على عدي بن مسافر الكردي وأرسله الى السلطان الأعظم في (مراغة) . فما كان من السلطان إلا أن أصدر بحقه حكم الموت فقتل . . . وفي أيام تكوادور خان عاد أصحاب عدي فأسترجعوا الدير وبقي في إيديهم الى اليوم)[3] .

أود أن أذكر بعض المغالطات التي وقع فيها صاحب المخطوطة : -

١ - قال الراهب راميشوع : (وفي سنة ٦١٦ هـ - ١٢١٩ م) أختلف رئيس الدير مع عدي بن مسافر الكردي) . ولكن جاء في كتب التأريخ أن الشيخ أدي (عدي) بن مسافر توفي ودفن في لالش حوالي سنة (٥٥٧ هـ - ١١٦١ م) .

٢ - وجاء في المخطوطة أيضاً : (أن الرهبان قد عهدوا الى أهل عدي بن مسافر الكردي رعاية أغنام الدير لأن عدياً كان صغير السن فلما ترعرع تزوج من فتاة شهيرة رفعت مقامه لدى رئيس الدير) . ولكن وكما هو معروف في التأريخ اليزيدي وفي كتب التأريخ بأن الشيخ أدي (عدي بن مسافر) عندما جاء من الشام وسكن لالش كان مسناً وتوفي أعزباً لم يتزوج .

لذا لا يمكن أن يكون الشيخ عدي المذكور في مخطوطة راميشوع هو الشيخ أدي (عدي) بن مسافر الذي نعرفه ، ولربما يكون الشيخ أدي الثاني بن الشيخ أبو البركات والملقب بالكردي ولكن هل يعقل أن الشيخ أدي (عدي) الثاني الذي هو من عائلة أجتماعية ودينية عريقة ومن أولياء الأيزيدية يصبح راعياً لأغنام الدير هو أو أهله ؟ ! . وعلى كل حال اذا كان الراهب راميشوع يقصد في مخطوطته الشيخ أدي بن مسافر فهذا وهم كما بينا ، وأذا كان المقصود هو الشيخ أدي الثاني فهذا لا يعني أن معبد لالش كان ديراً لأنه : سكن في هذا المعبد أولياء اليزيدية قبل الشيخ أدي الثاني بل قبل الشيخ أدي بن مسافر أيضاً حيث كان (أيزدين أمير) والد كل من الشيخ شمس والشيخ فخر وناسردين وسجادين أميراً في لالش قبل مجيئ الشيخ أدي بن مسافر اليه وكان من أهم المراكز الدينية وأقدسها لدى الأيزيدية قبل الميلاد .

أما السيد جورج حبيب فأنه يستبعد كون معبد لالش كان ديراً حيث يقول : - (غير أننا لو رجعنا الى المصادر المسيحية الموثوقة لوجدنا ما يناقض هذا الأدعاء (أي كون لالش كان ديراً) ، والواقع أن معظم الباحثين يرفض هذا القول)[4] . ويأتي بأدلة تأريخية وأثرية عديدة بأن هذا المعبد لم يكن ديراً وإنما كان معبداً مترائياً (شمسياً) .

وأخيراً نحن نعلم بأن هذا المعبد قد وقع بأيدي المسلمين والمسيحيين مرات عديدة نتيجة للأضطهادات الدينية وفي أزمنة مختلفة فلربما أخرج من أيدي اليزيدية بعد وفاة الشيخ أدي بن مسافر من قبل المسيحيين وأتخذوه ديراً لهم ثم أسترجعه الشيخ أدي الثاني الذي كان يسكن قرية (بوزان) كما معروف لدى أهل المنطقة . كما أستولى المسلمون على هذا المعبد مرات عديدة وأخرها سنة ١٨٨٢ م من قبل الفريق وهبي باشا وجعله مدرسة دينية أسلامية من ١٨٩٣م الى سنة ١٩٠٥م وعين الشيخ أمين أفندي القره‌داغي مدرساً فيه . لذا فلا نستغرب إذا وجدنا كتابات أو رموز أسلامية أو مسيحية في هذا المعبد حيث أن تأريخ هذه الكتابات والمظاهر غير الأيزيدية الموجودة في لالش يعود الى أيام الأضطهادات عند أخراج لالش من أيدي اليزيدية .

الهوامش :

* لالش : جاءت كلمة لالش من مقطعين (لال) بمعنى الأخرس و (هش) بمعنى الوعي أو الشعور . لذا فأن لالش = الأخرس الواعي . وقد سمعنا من بعض الرجال المسنين في المنطقة : بأن الأنسان في لالش يجب عليه أن يكون واعياً كثير التفكير بقدرات ربه وقليل الكلام عن الدنيا وملذاتها بل عدم التفكير بها .

١ - تسمى بعض الأماكن في لالش بأسماء أماكن موجودة في المكة المكرمة مثل زمزم وعرفات . . الخ ، وذلك تمجيداً لسيد الأنبياء أبراهيم الخليل وأبنه أسماعيل عليهما السلام .

٢ - اليزيدية أحوالهم ومعتقداتهم - د . سامي سعيد الأحمد ص ٣٦ . ٣٩

٣ - اليزيديون في حاضرهم وماضيهم - السيد عبدالرزاق الحسني ص ٢٩

٤ - اليزيدية بقايا دين قديم - السيد جورج حبيب ص ٤٨ .

الهجوم العثماني على كردستان وسقوط امارة سوران

القسم الأول ○ عبدالفتاح علي يحي

[illegible] بالتحديد تأريخ تأسيس الأمارة السورانية[1] لكن العديد [illegible] يذهبون الى أنها تأسست في القرن الثاني عشر الميلادي . [illegible] كان راعياً كردياً فقيراً . ولقد دام عمر هذه الأمارة سبعة [illegible] حكم خلاله حوالي أربعة وعشرون أميراً وأميرة واحدة تدعى [illegible] وحسب الظروف السياسية والعسكرية أتخذت الأمارة عدة [illegible] حلوديان . دوين . أربيل . شقلاوة . حرير . خليفان . وأخيراً راوندوز حيث نالت أعظم شهرتها في عهد الأمير محمد باشا الكبير المشهور بـ «ميري كوره» أي «الأمير الأعور» حتى أن طائفة من المؤرخين أخذوا يطلقون عليها خطأ اسم امارة راوندوز .

دأب أمراء سوران دوماً على أبراز كل ما يضفي على أمارتهم صفات الأستقلال فحكموا بحرية . ولم يكن لحكمهم أي مظهر من مظاهر العظمة والكبرياء ولم يفخروا بالأنتساب لغير الأكراد . وعندما بدأ الصراع العثماني الصفوي حاول أمراء سوران أن لا يتدخلوا قدر الأمكان لذا نالوا عداء الأثنين فعاملهم العثمانيون بقسوة وذلك بقتل من نالوهم فكان أولهم الأمير يزدين شير «عزالدين شير» وأخرهم الأمير محمد باشا الكبير . أما الفرس فلم يستطيعوا أن ينالوا منهم أبداً . فأستحقت الأمارة مدح المكرياني ، من أن «في كل صفحة من صفحات تأريخها الآف من مفاخر الكرد وأمجادهم وتستحق كل أطراء وتقدير»[2]

لقد بدأ عهد جديد من التنظيم والأستقرار والتقدم في الأمارة السورانية بتولي الأمير محمد الحكم عام ١٨١٣ م الذي أخذ بتثبيت سلطته في راوندوز أولاً ثم سيطر على جميع عشائر المنطقة بأكتساح قلاع رئاساتها المزيلة ، ثم أخضع أمراء بادينان وأقتطع أجزاء من أمارتي بابان

وبوتان ونجح في توسيع سلطته لتشمل منطقة شاسعة تمتد من سنجار الى القرى الكردية في أذربيجان الأيرانية . ومن حصن (كيف) الى نهاية الأراضي التابعة لمدن مخمور والكوير والتون كوبري . وهكذا أصبح الأمير على حد قول مارك سايكس : سيد البلدان الواقعة بين الحدود الشرقية للدولة العثمانية والموصل في بداية القرن التاسع عشر[3] .

هذا وأشتهر الأمير الكبير بتنظيم الأدارة في أمارته وأستتباب الأمن فيها ، فحقق بين الناس العدالة في دائرة الشريعة الأسلامية ، ويقول لونكريك أنه : أقام في أمارته الضبط الغير الخاطئ بقسوته العادلة . ولم يكن مثل هذا الضبط معروفاً في مثل هذه الأصقاع ، وقد كان الكل يقايس هذه الحالة بالفوضوية والأرتباك اللذين كانا سائدين في العراق[4] وبشهادة العديد من المؤرخين والكتاب ، أن راوندوز غدت في عهده مركزاً للحركة التحررية الكردية في ثلاثينات القرن الماضي بفضل أهتمامه في دعم الزعماء الأكراد الذين يريدون التخلص من

السلطان العثماني والشاه الأيراني . وأقامته العلاقات الدبلوماسية مع محمد علي باشا والي مصر . فالأميركان يسعى للسيطرة على كردستان وخلق كردستان المستقلة ونضاله كان موجهاً ضد الدولة العثمانية التي كانت سوران تقع ضمن حدودها . وضد سلطة الشاه القائمة في الأراضي الكردية المجاورة لها[٥] .

«الهجوم العثماني على كردستان ١٨٣١ - ١٨٣٦»

تنامت النزعة المركزية للدولة العثمانية خاصة في فترة حكم السلطان محمود الثاني «١٨٠٨ - ١٨٣٩» الذي أفتتح أعماله بالقضاء على الأنكشارية وأنشاء الجيش النظامي الجديد . وأراد فرض المركزية على الولايات العثمانية وممتلكاتها بأعادة الحكم المباشر اليها وكان باشوات عظام قد أستقلوا في جهات نائية عن تلك الدولة وصاروا يحكمون ولاياتهم مستقلين هازئين بسيادة السلطان وكانت الرعية تفضلهم على الولاة الأتراك الغرباء مما أدى الى تقلص النفوذ العثماني وتكوين الشعور بالهوية المحلية الذي تزايد في القرن التاسع عشر وأتخذ الصفة القومية . ففي العراق كان ولاة الموصل الجليليون شبه مستقلين . وأصبح أستقلال بغداد في عهد داود باشا . لا يطاق ولا يأتلف مع الأحترام الذاتي للأمبراطورية العثمانية . وكان بنو كعب في المحمرة خارجين عن أرادة السلطان . والشيخ صفوك الفارس شيخ عشائر شمر الجربا يسعى للأستقلال «بالجزيرة العراقية» . وفي كردستان كان أمير سوران قد أعلن أستقلاله منذ عام ١٨٢٨ م . وكان أمراء بوتان وهكاري وبدليس . . شبه مستقلين . ولما كانت مقدرات الدولة العثمانية في هذه المناطق معلقة بمصير هذه القوى ، التي كانت تحول دون تقوية قبضة الحكومة على أجزاء هامة من الأمبراطورية . وخوفاً من تنامي هذه القوى وأستقلالها تدارست القيادة العثمانية الموقف فوجدت أن الأمر يتطلب حملة عسكرية تتوفر لها كافة مستلزمات النجاح . وأختارت لهذه المهمة علي رضا اللاز ، ولم يقع الأختيار عليه الا بعد أن رفض غيره الأضطلاع بالمهمة العسيرة ، كان علي رضا أكثر الولاة معرفة بأحوال العراق . فقد كانت له صداقات وصلات بالعراقيين وعلى رأسهم والي الموصل قاسم العمري وبعض زعماء المماليك وشيوخ العشائر العربية والكردية من الناقين على حكم داود باشا ، ونظراً لصعوبة مهمته فأنه نال كل التفات ووجه اليه عنوان قائد الجيش «سر عسكر» تقوية لنفوذه . فأصدر الخط الهمايوني وجاء في فقرة منه «تذاكر المجلس . بخصوص أعطاء عنوان سر عسكر الى الوالي تقوية لنفوذه وأعظاماً للمسألة . وبياناً لمكانته وأهمية القضية التي يعالجها[٦] ووافق الباب العالي على جميع طلباته فزود بستة الاف كيس من النقود[٧] ونص فرمان علي رضا على حكم بغداد وحلب وديار بكر والموصل وهي مجموعة من الولايات لم يسبق أن أنعم بحكوماتها على حاكم واحد وفي وقت واحد[٨] وجعل بصحبته كلاً من يحيى باشا والي ديار بكر وعلي شفيق والي أرضروم وموظفين كثيرين ومتسلمين وأكابر رجال الكرد والأنحاء المجاوره .

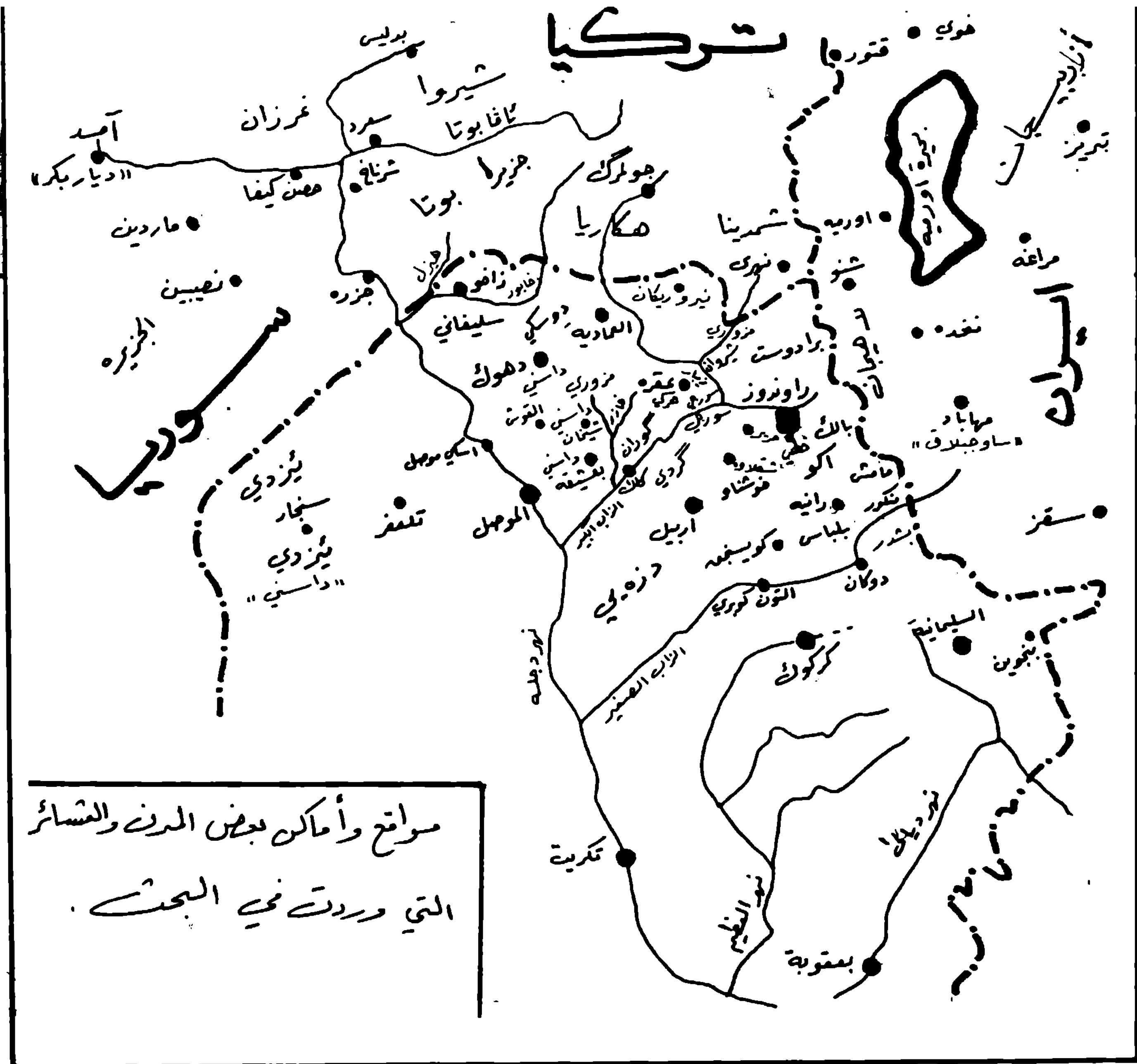
تحرك علي رضا من حلب في أوائل شباط ١٨٣١ على رأس قوات نظامية بلغ تعدادها عشرة الاف مع تسعة مدافع ميدان بالأضافة الى كتيبتين من خيالة الأقطاعيين وعدد كبير من غير النظاميين الذين كثروا وبدأوا يتوافدون عليه لأنه كان كلما بلغ محلاً أغرق على أهله الهبات وأسنى لهم العطايا ، كما أغدق الأموال والهدايا على رؤساء وشيوخ العشائر وهو في طريقه فأنضم الى جيشه صالح جلبي الزهيري واحد كبراء عشيرة شمر الجربا من أتباع الشيخ صفوك الفارس . وسليمان الغنام أحد شيوخ عشيرة العقيل . وكانت هاتان العشيرتان من عشائر العراق الصعبة المراس ذات الشهرة الواسعة في ميادين القتال . فبلغ عدد أفراد جيش علي رضا عشرين الفاً . كذلك وضع قاسم العمري والي الموصل وعدو داود باشا اللدود . كل أمكاناته تحت تصرف علي رضا[٩] .

هذا وصدرت الأرادة السلطانية الى الصدر الأعظم السابق سليم محمد باشا بأن يذهب الى فيلق حلب ليكون قوة ظهر فصار قائداً للفيلق الثاني وسار بسرعة الى أنحاء حلب[١٠] ، أخذ علي رضا خلال مسيرته يرسل الكتب بصورة مستمرة الى الفئات المتبرمة في العراق وكردستان ، وبذل الأموال وأستطاع بكرمه وقدرته على أعطاء الوعود المطلقة أيضاً[١١] أن يجتذب قلوب الكثيرين كما أنتشر دعاته بين الناس يثبطون العزائم عن المقاومة ويدعونهم الى طاعة السلطان . وبعث رسله يحملون الأوامر التي تتضمن الرأي والأمان للمماليك وسائر الأهلين .

لقد كانت مهمة علي رضا شاقة . فلم تكن مهمته القضاء على داود باشا فقط كما تراءى للكثير من الكتاب والمؤرخين . فقد كان عليه بالأضافة الى هذا القضاء على الزعامات الوطنية التي سبق ذكرها وأخماد حركات عشيرة العقيل وأعادة الحكم المباشر الى العتبات المقدسة . هذا كله الى جانب ضخامة الأعباء التي يتطلبها مشروع أعادة الحكم المباشر وأرغام تلك القوى على قبول النظام الجديد .

توجه علي رضا باشا الى بغداد للقضاء على أخطر المستقلين كبداية لتصفية البقية . ولم يكن الأستيلاء عليها أمراً هيناً بالنسبة لما كان عليه

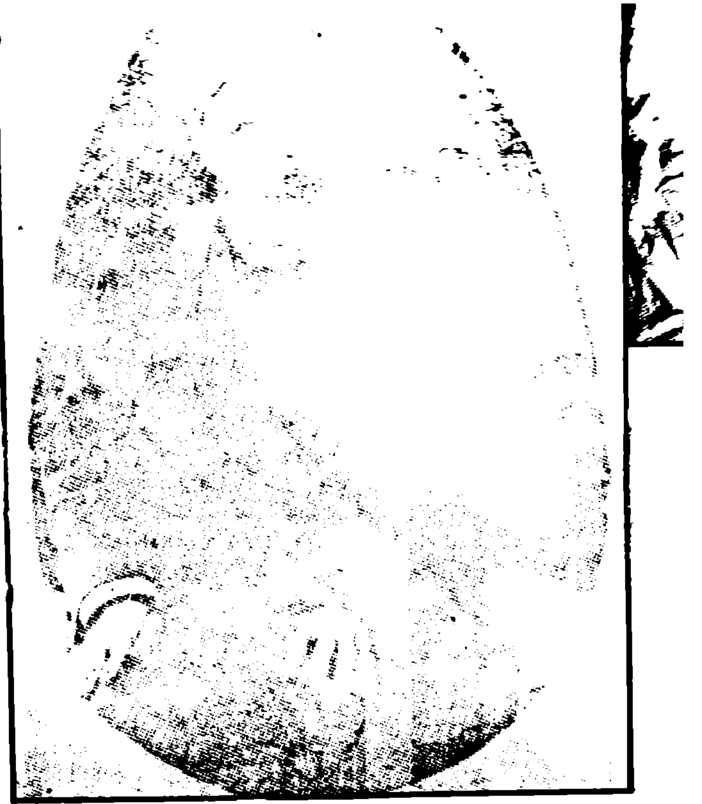
مواقع وأماكن بعض المدن والعشائر التي وردت في البحث .

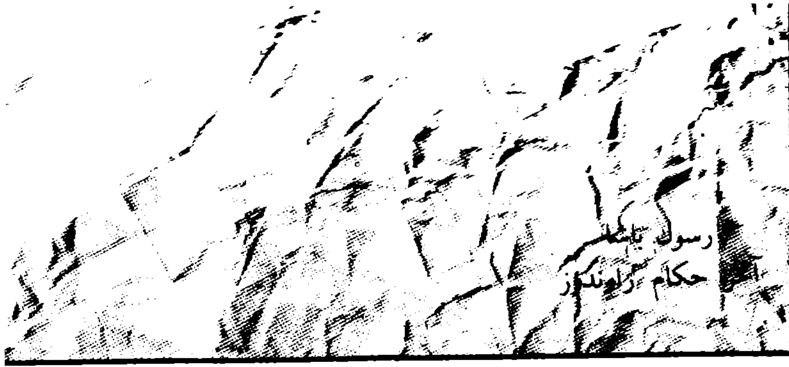
داود باشا من القوة والمنعة فقد شاءت المقادير أن يكتب لعلي رضا الفوز . . ففي الوقت الذي كانت بغداد تستعد للوقوف في وجه القوات الزاحفة داهمها الطاعون الوبيل وطغت عليها مياه نهر دجلة . فكان طبيعياً أن تقف – نتيجة لتلك الكوارث - مكتوفة اليدين وأن تفتح أبوابها لجيش السلطان .

زاد نجاح علي رضا في القضاء على حكم داود باشا من شهرته ودفعه الى البدء بالقضاء على أمير سوران . فأختار لهذه المهمة أحد أشرس وأقسى ضباط القوة الغير النظامية والمدعو محمد أينجه بيرقدار «حامل العلم النحيف»(١٢) وعينه والياً على شهرزور عام ١٨٣٣ (١٣) فكان أول وال عثماني في المنطقة منذ القرن السابع عشر . وأختير لهذا المنصب بسبب قسوته وكرهه الشديد للكرد «حيث كان همه الوحيد عند تعيينه تحطيم الدويلات الكردية»(١٤) .

قدر أمير سوران محمد باشا الكبير خطورة ما يجري حوله . . فبدأ يتحرش بالوالي الجديد قبل أن يعزز مركزه . فأدرك علي رضا باشا هنا أن الظروف غير ملائمة لتعيين والي عثماني على شهرزوز خوفاً من أن يمتد نفوذ السوران الى كركوك ، خاصة وأن أميرها كان محبوباً فيها ويمارس نفوذاً أدبياً على المدينة وعشائر المنطقة ، كما لم يكن تحت يد البيرقدار من القوات العسكرية أو من القوات المحلية ما يمكنه من تثبيت أقدامه في هذا المحيط الكردي ، لذا نقل البيرقدار الى الموصل عام ١٨٣٤ .

ولجعل الموصل قاعدة من قواعد الهجوم على القوات المصرية في الشام بالتعاون مع الجيش العثماني المحتشد في ديار بكر كان على الدولة العثمانية أن تسيطر على كردستان وتخضع أمير سوران الذي كان بتعاونه مع محمد علي باشا يهدد هذه القوات من الخلف . فلم يكد البيرقدار أن يستقر في الموصل حتى بدأت السلطات العثمانية تحثه وتحث القوى العثمانية المجاورة للأمارة السورانية على التجمع لتوجيه ضربة قاضية لها(١٥) فعنى ببناء ثكنة ومقر للحكومة وأنشأ مصنعاً للمدافع والذخيرة(١٦) وأخذ يطبق قوانين التجنيد العسكرية قبل أن تطبق في أي جزء من العراق . فجند الأهالي من غير مراعاة للسن والحال «فكان يبث عسكراً في

رسول باشا
حكام راوندوز

شوارع المدينة ليأتوه بمن يصادفونه أياً كان[١٧] وواجه البيرقدار مقاومة عنيفة من جانب الأهالي ضد محاولاته لجمع الرجال للجندية . ولم يكن هناك مفر من أن يطبق قوانينه بحد السيف وفعلاً هدد بضرب المدينة بالمدفعية أن لم تذعن للقوانين العسكرية[١٨] .

بعد هذا التهيؤ شرع علي رضا والبيرقدار وبأوامر من الباب العالي يتخذان الخطوات للقضاء على أمارة سوران . فكان «السلاح الديني» أول أسلحتهم وأمضاها . وأتصل علي رضا برؤساء العشائر ليكسبهم الى جانبه ، وليهيئ تأييداً دينياً للعثمانيين ضد أمير سوران . أتصل بعدد كبير من علماء الدين وشيوخ الطرق الدينية ليستخدمهم في تحقيق مآربه السياسية ، ولما كان علي رضا مشهوراً بسخائه في منح الأراضي والقرى والأموال ، فقد منح الذين أيدوه الكثير منها . ومن الجدير بالذكر هنا . أن من جملة الذين أتصل بهم لكسب تأييده الديني ضد أمير سوران . الشيخ نورالدين البريفكاني «١٧٩٠ - ١٨٥١» الذي وقف موقفاً مجيداً ومشهوداً برفضه مقابلة علي رضا قائلاً لرسوله الذي جاءه يلتمس ذلك «أنا لا أواجه ظالماً بسبب عرضي عن الدنيا» كما وأمتنع الشيخ الجليل عن ذم أمير سوران ، مضحياً بخمس عشرة قرية كان علي رضا قد وعده بها أذا فعل[١٩] .

وأستعد البيرقدار لمهاجمة الأمارة السورانية وأرسل له علي رضا باشا جيش بغداد ، ويذكر أن البيرقدار رأى أن خير طريقة للتخلص من الأنكشارية هو أن يسير بهم الى محاربة حاكم العمادية[٢٠] . بدأ بضرب أطراف الأمارة وحاول السيطرة على الطرق الرئيسية المؤدية الى عاصمتها راوندوز فأوقع السيف والنار في كل قرية مر بها وساعدته الظروف في أحتلال العمادية ثم حاول الزحف على راوندوز فأجبر السكان بالقوة للأنخراط في جيشه وعندما توجه نحوها أصدر أمير سوران أوامره الى حاكم دهوك أسماعيل باشا وحاكم العمادية رسول باشا لرد البيرقدار . وأرسل من راوندوز جيشاً بقيادة رشيد بك . فكانت المعركة الفاصلة قرب الزاب الكبير «زبي بادينا» حيث هزم فيها جيش البيرقدار ولاذ هو بالفرار ووقعت غنائم كثيرة في أيدي القوات السورانية التي أستعادت العمادية . وكرر البيرقدار محاولته فباءت بالفشل ثانية . وعندما لم يستطيع الوصول الى نتائج حاسمة في ميدان الحرب . شرع ينتقم من العزل وبعض رجال الدين وزعماء العشائر من الذين لم يساعدوه أو وقفوا على الحياد فدعاهم الى مقابلته في قرية «كرد عرب» تل العرب[٢١] على نهر الكومل بعد أن أستأمنهم على أرواحهم . لكنه أجرى لهم مجزرة مروعة حيث أحاط بهم جنده وأبادوهم وقطعوا رؤوس بعضهم والقوها في النهر . وسبيت نساؤهم وأطفالهم وبيعت في أسواق الموصل[٢٢] . ونجا من هذه المذبحة الشيخ نورالدين البريفكاني حيث رفض أيضاً مقابلة البيرقدار .

لقد حاول الكرد أن ينتقموا من البيرقدار وذلك بأغتياله في معسكره ، لكنه نجا بأعجوبة وراح آخر ضحية له[٢٣] . وتذكر المراجع الكردية أن بعض رجال الدين وزعماء العشائر تعاونوا مع البيرقدار . ولم يحرضوا الأكراد على قتاله ورد ظلمه . يظهر هذا من رسالة حاكم دهوك الى سكان العمادية والملا يحيى المزوري يطلب فيها منهم أن لا يساعدوا الأعداء وأن لا ينسوا نساء وأطفال الكرد الذين سباهم البيرقدار وباعهم في أسواق الموصل[٢٤] .

بعد مرور سنة على عقد صلح «كوتاهية» في نيسان ١٨٣٣ بين السلطان العثماني ومحمد علي باشا . تفرغت الدولة العثمانية لتصفية الأمارات الكردية «سوران ، بوتان ، هكاري ، بدليس ، بابان . .» تأميناً لظهر الجيش العثماني عندما تبدأ الجولة الثانية من المعارك مع الجيش المصري ، حيث أن صلح كوتاهية لم يكن حقيقياً بل مجرد هدنة أستعد خلالها الطرفان للحرب ، فأنتدبت الدولة السردار الأكرم محمد رشيد باشا[٢٥] الصدر الأعظم السابق ووالي سيواس للقضاء على إمارة سوران وجهزته بجيوش كبيرة من العساكر النظامية الجديدة وزودته بصلاحيات واسعة ، وكانت هذه فرصته لأعادة ثقة السلطان به ، فقد سبق أن هزم ووقع أسيراً بيد الجيش المصري في معركة قونية عام ١٨٣٢ وأن أخفاقة هذه المرة يعني تعرضه للتنكيل الوحشي الذي كان يتعرض له القادة العثمانيون عند أخفاقهم أكثر من مرة . لذا عمل بهمة ونشاط في تصفية حساباته مع الأكراد الذين كانوا قد أضعفوا مقاومة العثمانيين لجيش مصر في سوريا . . فتحرك في صيف عام ١٨٣٤ بجيشه البالغ أربعين الفاً نحو

كردستان ، وتهافت الوجهاء وأعداء الأمير وتنافسوا في التودد اليه . أمثال محمد مسرفي ومحمود خوشناو وبايزيد بك بابشتي الذي كان قد هرب من سوران الى أستنبول والتجأ الى السلطان محمود الثاني خوفاً من بطش الأمير محمد باشا الكبير . أصبح البابشتي دليلاً وحلقة وصل بين رشيد باشا وعشائر الكرد[٢٦] .

كانت مهمة رشيد باشا السيطرة على سيواس وملاطية ثم الأتجاه شرقاً لتصفية حساباته مع جميع الرؤساء الكرد قبل الوصول الى عدوه الأكبر أمير سوران . فسمح لجنوده الأتيان بجميع الأعمال . فكان جيشه يخلف وراءه الخراب والدمار حيث قتل الأف النساء والأطفال وأحرق مئات القرى ونكل رشيد باشا وحافظ باشا بأهالي سعرد وماردين ونصيبين والجزيرة وأتاك وموش وسنجار . وقاوم الأكراد جيوش رشيد باشا فقد غدت منطقة أتاك في نهاية عام ١٨٣٤ قاعدة للنضال ضد الجيش العثماني وأرسل اليها رشيد باشا عشرة الأف فارس وستين مدفعاً من قواته وبعد معارك دامية أستخدمت فيها القوات العثمانية المدافع بشكل فعال ، أستطاع رشيد باشا القضاء على مقاومة الكرد وأسر الف كردي من ضمنهم قائد الأنتفاضة «رجب بك» الذي أرسل مع بعض أعيان الكرد الى أستنبول . وبسبب المقاومة العنيفة التي لقيها الجيش العثماني في جزيرة بوتان بقيادة الأمير بدر خان ، أمر رشيد باشا بتدمير مدينة الجزيرة ، مركز أمارة بوتان ، بالمدافع ثم دخلها الجنود العثمانيون فنهبوها[٢٧] ، وأخضعت الجيوش الزاحفة العشائر اليزيدية في سنجار والتي كانت تحت حكم أمير سوران بعد أن قتلت ثلاثة أرباع سكان جبل سنجار وساقت الأولاد الى المدن حيث عرضوا للبيع لتزيد أثمانهم في ثروة الذين غمسوا يدهم في دم هؤلاء المساكين على حد قول الصايغ[٢٨] . وبعد أن أحتلت تلك الجيوش تلعفر عبرت دجلة من منطقة أسكي موصل[٢٩] متوجهة الى راوندوز . وآزر هذه الحملة البرقدار وكان علي رضا قد أرسل من بغداد أرتالاً من الجيش الى الموصل ، ولم يحضر بنفسه لأنشغاله في قمع أنتفاضة عشيرة العقيل التي قامت في نهاية عام ١٨٣٤ ويذكر فريزر أن علي رضا في هذه الفترة كان لا يستطيع الخروج من بغداد[٣٠] .

يقول الدكتور نوار : أن العثمانيين بعد هذه الحركات أصبحوا قادرين على تنفيذ خطة واسعة النطاق لغزو الأمارة السورانية[٣١] . لكن تقدم القوات العثمانية كان بطيئاً وتطلب المسير الى راوندوز عدة أشهر بسبب مقاومة الكرد لها وأنتصارهم عليها في بعض المعارك . لقد أنتشر جيش رشيد باشا على غير نظام أو تعبئة في الشعاب والمناطق الوعرة . فكان من الصعب عليه القيام بهجوم جبهي اذ لم يسمح له الأكراد القيام بذلك بأظهارهم مقاومة عنيدة وتوسلهم بحرب أنصار واسعة النطاق . كما أقبل شتاء كردستان القاسي الطويل ليضع العراقيل أمام تقدم القوات الغازية التي أخذت تعاني من قلة التموين أذ أمتنع السكان عن مساعدتها وأخفوا التموينات والاحتياطات[٣٢] .

أدرك رشيد باشا أنه لا يستطيع محاربة أمير سوران وأن تقدمه الى أعماق كردستان لا يخلو من مخاطرة . فأجبر على أيقاف التقدم لأجل أعادة تنظيم صفوف قواته لحين مجئ الربيع ووزع قواته في الشتاء على المدن والقرى لتأمين المواد الغذائية وأستقر هو في ماردين . ويذكر المعاصرون أن أسعار المواد الغذائية ولاسيما الخبز تضاعفت في أرضروم وماردين والمناطق الأخرى التي أستقر فيها الجيش العثماني . ولكي يضمن رشيد باشا أنتصاره أستغل فترة الشتاء لمضاعفة أعداد قواته فأخذ يعمل على زيادتها بتجنيد الألاف من السكان في جيشه أجبارياً . وأتبع سياسة التهجير الممقوتة وذلك بترحيل بعض العشائر الكردية الى المناطق البعيدة لتأمين نجاحه بأضعاف نضال ومقاومة الكرد ، وأقترنت عمليات الترحيل كالعادة بالقسوة والتدمير ، هذا وكان لدى رشيد باشا فرمان من السلطان يطلب من قوة قارص وأرضروم الأنضمام اليه . وأنتشرت الأخبار عن أرسال ثلاثين مدفعاً وثلاث فرق من الجيش من أستنبول اليه . ان حجم هذه التحضيرات يشير الى اهمية الحملة ليس بالنسبة لرشيد باشا بل للسلطان ايضا الذي امر والي الموصل وبغداد رسميا ان يكونا على اهبة الاستعداد للانضمام الى قوات رشيد باشا . ورغم حماس العثمانيين هذا ونشاطهم في اعداد الهجوم فقد تطلب حجم هذه الاعمال والاستعدادات عاما كاملا ، فلم يهاجم رشيد باشا في ربيع عام ١٨٣٥[٣٣] .

أما أمير سوران الذي كان يستعد لمواجهة الجيش العثماني ، فأنه عندما تأكد من عدم هجوم العثمانيين عليه في ربيع ١٨٣٥ قرر بالمقابل – رغم سوء ظروفه – السيطرة على بعض المناطق الكردية في ايران ففي تشرين ١٨٣٥ هاجم قواته ايران واحتلت أقليم «فتور» القريب من الحدود ، بعد سحقها قوة أيرانية أرسلت ضدها من «خوي» وتحصنت في المناطق المحتلة ، وفي الوقت نفسه قاد الأمير قوة كبيرة وغزا ممتلكات أيرانية في أنحاء «سلدوز» ونهب عشرات القرى[٣٤] . وعلى الرغم من أن الأمير لم يرغب في المغامرة وتعقيد الأمور مع أيران وأقتصر نشاطه على

منطقة سلدوز . الا أن عمله هذا لم يكن في صالحه لأنه أثار غضب أيران التي رفضت مساعدته فيما بعد . بل ووقفت ضده كما سنرى . ولسنا نعرف على اليقين ما الذي دعاه الى القيام بهذا العمل وفي تلك الظروف بالذات . هل كان يهدف من وراء عمله أختبار القوة الأيرانية في أذربيجان ؟ . أم أراد التظاهر بالقوة وعدم المبالاة بالخطر العثماني أمام أيران ؟ . أو لعله أستغل فترة وفاة «فتح علي شاه القاجاري» عام ١٨٣٤ حيث أعقب وفاته نزاع عائلي على الحكم بين الأبناء تدخلت فيه روسيا وبريطانيا ، أدى الى أنشغال أيران وضعفها . . مهما تكن الأسباب فأن عمله أثار غضب الأيرانيين وأن هجومه الأخير لم يكن ضرورياً بالمرة .

عندما تسلم رشيد باشا قوات جديدة تهيأ في ربيع عام ١٨٣٦ ليشن الهجوم النهائي على أمارة سوران . فقرر توجيه ضربته من الغرب والقضاء على حليف الأمير محمد ، بدر خان البوتاني وقام بهذه المهمة حافظ باشا مشير الأناضول الذي منع خان محمود من تقديم العون لأمارة بوتان من الشمال ، ورغم تدمير مدينة الجزيرة عاصمة الأمارة بالمدافع . فقد فشل حافظ باشا في القضاء نهائياً على أمارة بوتان ثم الألتقاء بجيش رشيد باشا في العمادية ، ليهيئا الضربة الكبرى لأمير سوران . حسب الخطة التي وضعاها قبل التحرك .

أما رشيد باشا فقد أحتل مدينة زاخو بعد أن ضيق الحصار على حاكمها الذي أستنجد براوندوز وفضل الأنتحار على الوقوع في الأسر . وأستسلمت العمادية للقوات العثمانية بواسطة أسماعيل باشا . لقاء موافقة السلطات أن يتولى الحكم فيها ، وترك العثمانيون مقاليد الأمور في العمادية في يد أسماعيل باشا حتى يضمنوا هدوء المنطقة خلال العمليات العسكرية ضد أمير سوران[٣٥] . بعد العمادية توجه رشيد باشا الى عقره بعد أنضمام جيش الموصل اليه . وصمدت عقره ثلاثة أشهر ، لكن خيانة بعض رؤساء عشائر المنطقة أجبرت حاكمها «بيربال جاويش» أن يترك القلعة ليلاً وينسحب الى راوندوز[٣٦] .

تابعت القوات العثمانية زحفها فعبرت نهر الزاب الكبير بأتجاه راوندوز ، وحسب الخطة العثمانية كان على علي رضا باشا والي بغداد أن يزحف بقواته الى راوندوز عن طريق كركوك – أربيل ، ليلتقي بقوات رشيد باشا والبيرقدار في سهل حرير ، فهاجم علي رضا إمارة سوران من جهته فسقطت أولاً آلتون كوبري «بردى» وكويسنجق وصمدت أربيل وقلعتها بضعة أشهر ولاقى باشا بغداد صعوبة بالغة في أحتلالها بسبب تحصينها الجيد ودفاع حاميتها المستميت . وعندما دخلت القوات العثمانية المدينة وقلعتها أعملت السيف في حاميتها . حتى أن الشاعر الشيخ صالح التميمي شبه فتح قلعة أربيل بفتح المعتصم العباسي لحصن عمورية . في قصيدة مدح فيها علي رضا باشا بمناسبة أنتصاره وأخضاعه أربيل . أرى من المفيد ذكرها هنا : –

لا تـرو عن فتح عمورية خبرا ... ففتح أربيل ما أبقى لها أثرا
لوأن معتصماً تعدوه صارخة ... بقطر أربيل عن أدراكها قصرا
دع ما سمعت وحدث بالذي نظرت ... عيناك فالصدق مقرون بمن نظرا
ما فوق فتحك الا فتح من نزلت ... عليه سورة نصرالله فأنتصرا

أما عن قلعة أربيل وحصانتها وقوتها فيقول الشاعر :

صماء سامية الأعلام غاصبها ... قد كاد يبلغ حد الكفر أو كفرا
غمامة لا يدانيها الغمام علا ... ولامع البرق مع أرجائها أستترا
ما صافح الريح من اركانها حجر ... الا ويقدح من حافاتها شررا
ما في جوانبها ماء لذي ظمأ ... وليس في أرضها ما ينبت الشجرا
مذ كانت الأرض ما فيها جرى نهر ... لكن سيفك أجرى بالدما نهرا
كانت لهم وزرا فأنقفى عن قدر ... بسطش الوزير فما أبقى لهم وزرا
كانت هي الهبل الأعلى وكم صنم ... سما «علياً» بالكسر فأنكسرا
وأن من خالف السلطان ما ربحت ... يوماً تجارته بل أنما خسرا

لو طار سهمك في أربيل عن هدف ... فالصدر تالله بالكردي ما صدرا[٣٧]

نلاحظ في القصيدة أن الشاعر التميمي صور سكان أربيل والمدافعين عن قلعتها غاصبين قد بلغوا حد الكفر أو كفروا لتمردهم على السلطان ، وقد شبه القلعة بهبل ، الصنم المشهور في مكة المكرمة – وشبه علي رضا باشا اللاز بالأمام علي بن أبي طالب «ع» في تحطيم الأصنام وفي القصيدة دلالات ومؤشرات تأريخية وجغرافية أخرى .

ترك علي رضا وراءه الأشلاء والخراب والدمار في أربيل وتوجه الى شقلاوه وقد ساعده أعداء الأمير في أحتلالها وكان أبرزهم المدعو «محمود بن عثمان بك خوشناو»[٣٨] . وأستعدت راوندوز للمقاومة وقام الأمير بتحصين «كلي علي بك» تحصيناً متيناً وحصن كل المسالك الى المدينة وأقام التحصينات على جبل «سبيلك» وداخل المدينة والقلاع المحيطة بها وشحنها بالمقاتلين وحشد قواته في مضيق «علي بك» فأصبح من المستحيل أقتحامه[٣٩] . ثم خطط للمعركة الحاسمة في سهل حرير . وكانت القوات العثمانية الزاحفة تقاوم من قبل السكان المحليين أينما مرت . وكان الأكراد يهاجمون قوافل تموين هذه القوات التي كان من الصعب عليها بسبب من حرب العصابات التي شنت عليها . أن تحتل وتمتلك الحصون

والقلاع فأخذت بتخريب القرى والحصون وفرض الحصار الأقتصادي عليها .

صحيح أن جيش أمارة سوران واجه عدواً متفوقاً في العدد والعدة ، الا أن معاقله المنيعة وأحكامه في الدفاع عنها وأشرافه منها على تحركات الأعداء وطبيعة الأرض ومشاكل التموين التي كان يعاني منها جيش رشيد باشا ، كان له أثره في موازنة قوة الجيشين وتساوي الكفة تقريباً . فبشهادة القائد الألماني «فون مولتكه»[٤٠] ، الذي كان موجوداً أنذاك في تركيا ويشرف على العمليات الحربية . فأن أحتلال حصن كردي في سفوح الجبال وعلى القمم كان يستغرق من ٣٠ - ٤٠ يوماً[٤١] .

أن التفوق العثماني وأستغلال القيادة العثمانية ظروف العداء بين زعماء العشائر الكردية في هذه الأوضاع أستفادتها منهم حيث أنضم اليها من باع نفسه بالأمتيازات ، حتم على جيش الأمارة أن يخوض معارك صعبة بسبب وجود هؤلاء الأقطاعيين الذين كانوا يعرفون جيداً الممرات الجبلية وتحصيناتها[٤٢] . ورغم كل هذا لم يجرأ رشيد باشا بالدخول في معركة حقيقية مع أمير سوران وباءت جميع محاولاته في أقتحام راوندوز بالفشل .

وفي الوقت الذي كان يزداد الضغط العثماني على راوندوز من الغرب ، قرر الأيرانيون الهجوم أيضاً عليها من الشرق وحاولت بريطانيا تنسيق الهجوم الأيراني العثماني لكنها فشلت بسبب رفض العثمانيين التعاون مع أيران - سنبحث هذا الموضوع لاحقاً - وعندما تأزم الوضع . وخوفاً من أستدراج الأيرانيين للأمير محمد وتعقد الأمور ، حرك رشيد باشا كل قواته نحو راوندوز ، لكنها أضطرت الى الأنسحاب أمام ضغط الجيش السوراني الذي كان يقوده الأمير أحمد ، وكان لهذا الفوز أثر معنوي كبير في نفوس الجند ، فلم يبق أمام رشيد باشا ثمة وسيلة بعد فشل جهوده المتواصلة في أقتحام عاصمة سوران ، سوى اللجوء الى الخدعة والحيلة .

يقول الصايغ : بعد أن حشد القادة العثمانيون قواتهم في سهل حرير أدركوا عجزهم من القاء القبض على الأمير العاصي لمناعة حصونه وكثرة جنوده ، فلجأ رشيد باشا الى الحيلة ، «ورأى خير ذريعة للقبض عليه أستئمانه بالحيلة فراسله وأمنه حتى وثقه من نفسه»[٤٣] .

أن اللجوء الى الحيلة والخدعة وشراء الذمم والضمائر كان عادة للقوات العثمانية عندما تفقد الأمل في أحراز نجاح سريع على خصومها لشق صفوفهم ، ويؤكد المؤرخون أن السلطان محمود الثاني بالذات أصطنع القوة والحيلة في تحطيم قوة معظم الباشوات الذين كانوا يطمحون للأستقلال بأوطانهم .

أن رشيد باشا الذي كان مطلعاً على التوجهات الدينية للأمير السوراني ، أستطاع أن يستغلها لصالحه ، لذلك فقد أرسل اليه رسالة يخاطبه فيها بأسلوب ديني رقيق أن يكف عن إراقة دماء المسلمين وأن لا يتطاول على سلطة الخليفة أقدس ما يعتز به المسلمون . ويذكر الموكرياني أن : رشيد باشا أرسل الى الأمير فرماناً هما يونياً زائفاً ، مكتوباً باللغة العربية حشاه بالأيات القرآنية الكريمة والأحاديث النبوية الشريفة وجاء فيه : «أني أطمئنك وأعطيك عهداً وميثاقاً كالعهود والمواثيق التي أعطاها الخلفاء الراشدون للمسلمين بأن لا يجري بحقكم ما لا ترضون ، ولا يقع من جانبنا ما لا يوافق رغباتكم ، والشيئ الوحيد الذي نريده منكم أن تدخلوا تحت ظل أمير المؤمنين وظل الله على العالمين ، الذات السلطانية المباركة . فتنجوا من كل بلاء ومصيبة وتحيوا في الدارين سعداء آمنين ، أعطيكم العهد الذي أعطاه الخلفاء الراشدون لأمراء المسلمين بأن تكونوا مطمئنين لا تهابون أحداً . وسأرعاكم كما أرعى أولادي تحت جناح رافتي وشفقتي وعدلي وأحصل لكم على فرمان همايوني بتنصيبكم أميراً لأمراء سوران مصدقاً بمنحكم الخلع والنياشين . وأعطيك كل ما تريد وأقضي لك كل حاجة وأساعدك عند كل ضائقة ، وأنصرك على أعدائك ، وسيوفي بهذه الوعود كلها بعد مجيئك الى الباب العالي»[٤٤] .

كما كتب رشيد باشا الى علماء الدين المحيطين به - وكانوا على جانب كبير من النفوذ - لينصحوه بتقديم الطاعة»[٤٥] . وتمكن من أستمالة بعضهم بخاصة الملا محمد الخطي أقرب العلماء الى الأمير ، ويذكر المكرياني : أن السلطان العثماني كان قد أرسل تمهيداً للحملة منشوراً همايونياً بأسم الخلافة الى كل من الملا محمد الخطي والملا يحيى المزوري والملا عزرائيل الجزيري ليساعدوا رشيد باشا في مهمته[٤٦] .

نشطت القيادة العثمانية في أحاطة راوندوز العاصمة بالدسائس والمؤامرات للأيقاع بالكرد وسحق عاصمتهم ، وأخذ دعاة رشيد باشا والملا محمد الخطي وأعوانهما يندسون بين الجند والناس ينشرون تلك الرسائل مثيرين فيهم العاطفة الدينية والشعور العثماني لتثبيط عزيمتهم عن المقاومة ، وحاول بعض رجال الدين أقناع الأمير بالخروج من الأزمة بدون سفك المزيد من الدماء ، وذلك بالأستسلام وهنا وبأتفاق معظم المؤرخين والكتاب الأكراد ، كان كبيراً الدور الخياني الذي لعبه مفتي سوران ومشاور ومعتمد الأمير ، الملا محمد الخطي[٤٧] .

رفض الأمير كل الأقتراحات بالتفاوض . وظهر خلاف واسع بينه وبين الملا الخطي . وعلى الرغم من عدم سماح رجال الدين للأمير بقتال العثمانيين ، فأن قائد الجيش الأمير أحمد لم يذعن لهم وأصركْ على القتال وتخاصم مع الخطي ورفض دعوته وناقشه فيها . وبعد خلافات كلامية عنيفة ، وصل الأمر بالخطي . تجاه رفض الأمير وشقيقه وكبار الضباط للمفاوضات والتسليم . الى أن يلقي خطبة مطولة في صلاة الجمعة وفي الجامع الكبير ، أفتى فيها بعدم شرعية مقاومة جيش خليفة المسلمين والأشتباك معه ، وأن «كل من يحارب جيش الخليفة غير مؤمن وزوجه منه طالق» . فسرت هذه الفتوى بين السكان والجيش حيث بث رشيد باشا عملاءه في جميع المناطق وبين قوات الأمير لنشرها . فأشاعت الفتوى وأقاويل أولئك العملاء روح الخور والأستسلام في النفوس ، وما أزهد الكرد في تصديق مثل هذه الأمور . . فأهتزت معنويات الجند والمقاتلين وتبخرت حماستهم وذهبت روح القتال عن الجيش وتخلى الكثير عن القتال وأنفضوا من حول الأمير الذي بدأت نهايته تلوح في الأفق ، ونتيجة للخيانة فتحت بعض الممرات والمعابر نحو رواندوز ، فأندفع منها الجيش العثماني وحاصر المدينة ووجه فوهات المدافع اليها ، وحاول الأمير أن يقاوم ولكن دون جدوى . فقد كان من الصعب جداً رأب الصدع ولم الشمل وجمع الجيش الذي تمزق شر ممزق بالرغم من توسلات الضباط الصغار . وعندما أستشعر الامير عجزه عن حشد قواته في سبيل مقاومة جدية ، أستسلم في نهاية شهر أب ١٨٣٦ مضطراً . وهكذا سقطت راوندوز وذهبت كل التدابير والمجهودات الحربية هباءً بدون وقوع المعركة الفاصلة .

يذكر بعض المؤرخين أن الأمير أستسلم مضطراً بسبب شحة المياه والمواد الغذائية التي لم تعد تكفي لقواته ، والذي أراه أن شحة المياه والمواد الغذائية لم يكونا سبباً رئيسياً في أستسلام راوندوز . فالأمير كان قد وفر هذه المستلزمات منذ أمد والكرد كانوا دائماً يخزنون الأرزاق الأحتياطية . فالحروب كانت محتومة في كردستان فمن الضروري أتخاذ الأهبة لها ، كما كانت لمدينة راوندوز الحصينة طبيعياً مصادر مائية خاصة ودائمية وبذلك تكون قادرة على الثبات في وجه الحصار[٤٨] .

ويذكر المكرياني أن الأمير أعطى رشيد باشا مئتي حمل بغل من النقود[٤٩] ورغم المبالغة في كمية المبلغ ، فأني أعتقد أن الأمير لم يحاول أستخدام الأسلوب القديم الذي قد يقصده المكرياني أي شراء السلام بالمال والتظاهر بالطاعة للسلطان . صحيح أن الرشوة كانت شائعة في الدولة العثمانية وكانت الأموال من العوامل الرئيسية التي تغير من سياسة الباب العالي . إلا أن الدولة لم تعد تقبل بها لأنها كانت قد أدخلت في منهاجها القضاء على الأمارات الكردية . فأن رأساً حان أوان قطفه لا يفدى بأي مال ، كما يقول المثل الكردي . حيث أن الدولة العثمانية كانت قد أنشأت منذ عام ١٨٢٧ مدالية حرب كردستان لتمنحها للذين سوف يستبسلون من جنودها في القضاء على الكيانات الكردية . أما أموال الأمارة وموجودات دارها فأن القوات العثمانية التي دخلت راوندوز بقيادة علي رضا والبيرقدار ، ومكثت فيها بضعة أشهر بأمر من رشيد باشا ، قد نهبتها جميعاً .

أستسلم الأمير محمد للقائد العثماني قبل الفجر بصحبة الملا محمد الخطي بعد أنْ عهد بالأمارة لأخيه الأمير أحمد ، وأظهر رشيد باشا عظيم أمتنانه للخطي ووعده بعودة الأمير سالماً الى راوندوز ! ! وأخذ رشيد باشا بنظر الأعتبار شهرة الأمير وعامله بأحترام . وبأمر من السلطان أرسله الى أستنبول حيث أستقبله السلطان محمود الثاني بأحترام ايضاً وسمح له بالرجوع الى كردستان ، لكنه قرر التخلص منه بطريقة دنيئة بأصدار أوامره الى ولاة الطريق بقتله .

وبينما كان الامير في طريقه الى راوندوز ، فاجأه التتر – حامل البريد السلطاني – يحمل البراءة في قتله الى والي سيواس فاعدم الحياة[٥٠] عام ١٨٣٨ م وبطريقة جلد الرقبة بالسيف على الاكثر[٥١] . وبصورة سرية واخفيت جثته عن الانظار . وشاهد مرافقوه في اليوم التالي فروته الثمينة وبنطلونه وعمامته في ايدي الدلالين في السوق فغادروا مسرعين الى كردستان[٥٢] .

وفي مقابلة للميجر فردريك ميللنجن مع رسول باشا شقيق الامير والذي كان والياً على وان في عام ١٨٧٠ ، سأله الميجر عن مصير اخيه الامير محمد فأجاب : – انه اركب سفينة حربية من استنبول على اساس اعادته مكرماً الى كردستان . . . ولكنه لم يصل الوطن ولم يشاهده احد في اي مكان ولا يعلم الا الله ما جرى له ولرفاقه الخمسة[٥٣] .

ويذكر طائفة من المؤرخين أن السلطان اكرم الامير ومنحه رتبة امير الامراء «مير ميران» وفرمان الباشويه وسمح له بالعودة الى راوندوز ولكن موت رشيد باشا المفاجئ والذي كان قد تعهد بسلامة عودته كان سبباً في تراجع الدولة ثم قتله بتحريض من علي رضا باشا الذي اقنع سلطان استنبول بضرورة اعدامه والتخلص منه خوفاً من ان يعود الى امارته في تلك الظروف العصيبة التي كانت تجتازها الدولة العثمانية[٥٤] .

ان هذه الاقوال لا تصمد امام التحليل والنقد التاريخي . فقد استسلم الامير في آب ١٨٣٦ وأخذ اسيراً الى استنبول . وان رشيد باشا توفي في كانون الثاني ١٨٣٧ . ففترة خمسة اشهر كانت كافية للتفاهم مع الامير وتزويده بفرمان الباشوية . ولو كانت الدولة العثمانية صادقة النية معه كانت لا تستدعيه الى استنبول اصلاً بعد استسلامه . . . ولا ننسى هنا ان اعدام الاشخاص من غير محاكمة ولا سؤال كان من الامور المألوفة وكان يتم ليس بامر السلاطين وحدهم بل على أمر الولاة والباشوات ايضاً[٥٥] .

مهما يكن فان الامير اغتيل بعيداً عن الوطن ولا أحد يعرف قبره واين يرقد وما زال هذا الامر مجهولاً الى الآن . وتركت مأساة قتله هذه آثاراً عميقة في نفوس الاكراد ، فخُلدت ذكراه في الاغاني الكردية التاريخية والقصص والملاحم الشعبية التي ما تزال تغنى وتروى عن سيرته وبسالته ومأساة نهايته التي عمقت المأساة اكثر في النفوس .

لم تكتف القوات العثمانية بالسيطرة على راوندوز واستسلام الامير فقط ، بل تعدت لأخضاع جميع سكان المنطقة الذين لم ينحنوا لها . فشهدت المنطقة ولمدة ثلاثة اشهر الويلات وراح اكثر من عشرة الاف كردي ضحية على ايدي القوات العثمانية ، اضافة الى تدمير ونهب الكثير من القرى ولم يقف الاكراد مكتوفي الايدي بل قاوموا الظلم وباعتراف المعاصرين فقد قتل عدة الاف من الجنود العثمانيين ثم اخذ مرض الكوليرا يحصد ارواح جيش رشيد باشا ولم ينج هو ايضاً فتوفي مصاباً به في ديار بكر اوائل عام ١٨٣٧ [٥٦] .

ان رشيد باشا ومن ثم حافظ باشا الذي احتل بعده منصب القائد العام ، عاملا الوطنيين الاكراد بمنتهي الوحشية دون مراعاة الجنس والاعمار ، وكانا يقدمان الجوائز لقاء قطع رؤوس وآذان واصابع الوطنيين الكرد[٥٧] . ويذكر باسيل نبكيتين : انه حدث ان وقع احد بكوات الاكراد اسيراً اثناء حملة حافظ باشا عام ١٨٣٧ . فما كان من الباشا الحقود الا ان رماه في قدر من الزيت المقلي . فلبث محافظاً على رباطة جأشه حتى مات ، لانه رفض الادلاء باي معلومات عن الثوار الاكراد رغم العروض المغرية[٥٨] .

بعد ان استسلم امير سوران للقائد العثماني بتحايل من العناصر الموالية للسلطان العثماني وجه علي رضا باشا نشاطة نحو العمادية فحاصرها في حدود عام «١٨٣٧ م» والقى القبض على اميرها اسماعيل باشا وارسله مكبلاً الى بغداد . وقد ذكر الشاعر الشيخ صالح التميمي حادثه الاستيلاء على العمادية في قصيدة مدح فيها والي بغداد فقال : –

على لوائك خط النصر والظفر
جرى القضاء بما قد خط والقدر
فاسعد بفتح قضت فيه السعود له
يوم اغر من الايام مشتهر
قد يقبل العذر لكن ما علمت بما
والي العمادية المخذول يعتذر
كم في المحمر الصعبى له عبر
ان لم تفده في «اربيل» يعتبر
لكنه «جابر» الثاني طق وبغى
وغاية البغي كسر ليس ينجبر[٥٩]

ان هذه الابيات مفيدة جداً لمعرفة تسلسل الاحداث فاربيل سقطت في أيار عام ١٨٣٦ وراوندوز في آب ١٨٣٦ والمحمرة في اوائل عام ١٨٣٧ وجابر هو اميرها المغلوب ، فيكون احتلال العمادية في اواخر او منتصف عام ١٨٣٧ على الاغلب .

لقد اضطر علي رضا الى ان يعيد اسماعيل باشا الى حكم العمادية اذ كانت الظروف العامة لا تسمح بتطبيق الحكم المباشر وحتى لا يثير في وجهة متاعب ضخمة في وقت كانت الدولة العثمانية مهيضة الجناح عقب نكبتها في معركة نزيب – قرية شمال حلب في حزيران ١٨٣٩ حيث انهار الجيش العثماني تماماً امام الجيش المصري[٦٠] وبعد انتهاء ازمة الدولة العثمانية مع محمد علي باشا بموجب معاهدة لندن عام ١٨٤٠ . حاول اسماعيل باشا ان يحصل على موافقة الدولة العثمانية في الاستمرار بحكم العمادية ، وكان تلبية طلبه هذا مستحيلاً فالدولة كانت قد ادخلت في منهاجها القضاء على الامارات الكردية . وفرض مركزية مباشرة على ممتلكاتها . . لذا رفض التماسه وأمرت الدولة . . والى الموصل محمد اينجه بيرقدار ان يقضي عليه . فاضطر اسماعيل باشا ان ينازل البيرقدار والتقى الجيشان عند قرية «ايتون» المزورية واسفرت المعركة عن اندحار الجيش البادينى واحرق البيرقدار عشرات القرى الكردية ونهبها . . تحصن اسماعيل باشا في العمادية وبعد حصار دام عدة اشهر اضطر الى الاستسلام وفق شروط املاها عليه البيرقدار وتم نقله مع افراد عائلته الى بغداد حيث توفي عقيماً عام ١٨٧٢ ، ودخلت القوات العثمانية عاصمة امارة بادنيان عام ١٨٤٢ واستولت على جميع المناطق التابعة لها والحقت العمادية وعقرة بالموصل[٦١] .

الأمير السوراني الأخير

ارتبكت الامور في سوران وعمتها الفوضى بعد مصرع الامير محمد فقد تحركت امارة بابان واحتلت مناطق مركه وقجوغة ورانية وكويسنجق وحرير وبسط الامير احمد البابانى سيطرته على منگور وجناران وخوشناو . وعينت الدولة محمد المسرفي حاكماً على اربيل والسهول المحيطة بها جزاءً على خيانته للامير الكبير ووقوفه الى جانب القوات العثمانية ، وعين علي رضا اللاز على راوندوز اول الامر حاكماً تركياً لعله يستطيع ان يفرض الحكم المباشر فيها ولم يكن باستطاعة هذا الحاكم ان يفرض هذا النوع من الحكم فعاد الى حكم راوندوز والمناطق المحيطة بها الامير احمد وتميزت فترة حكمه بالفوضى حيث رفض اخوه سليمان بك الذي كان يعيش في قلعة «كاولوكان» الاعتراف به . وتدخلت النساء في شؤون حكمه ، وقُتل في عهده ابرز وارفع الضباط رتبة في عهد الامير محمد ، والمدعو «عبد الله الاكوبي . . وادت تلك الفوضى الى اغتياله ايضاً بعد سنتين من توليه الحكم . . فأضطر والي بغداد ان يسند حكم راوندوز الى رسول باشا في حدود عام ١٨٤١ - ١٨٤٢ بناء على طلب السكان وحصرت الدولة ادارته على راوندوز وحرير وبالك وبرادوست . وصدر الفرمان الهمايوني بذلك على ان يدفع سنوياً ثمانين الف ريال الى الباب العالي(٦٢) .

باشر رسول باشا حكمه بقتل طائفة من رجال الامير محمد القدماء وتصالح مع امراء بابان الذين تنازلوا له عن ديره وحرير بصورة سلمية . ثم اخذ ينتقم من الذين خانوا شقيقة الامير الكبير ووقفوا مع القوات العثمانية عام ١٨٣٦ ، فهاجمت قواته حاكم اربيل واشتبكت معه في معركة جرح فيها المسرفي . وعادت قواته الى راوندوز دون ان تتمكن من احتلال اربيل . ثم طرد بايزيد بك البابشتي من منطقته الى اربيل بعد ان صادر املاكه واملاك اقربائه ولم يقتله بسبب شيخوخته(٦٣) .

ان رسول باشا حاول ان يعيد دور اخيه او يقلده فأخذ يهتم بشراء الاسلحة وتنظيم الجيش وامتنع عن دفع الاموال فتراكمت عليه وبلغت «٢٤٠» الف ريال ، فهاجمه والي بغداد نجيب باشا «١٨٤٢ - ١٨٤٩» . بجيش كان معظمه من العشائر الكردية ، ولعبت الخيانة الداخلية دورها ايضاً في فشل المقاومة السورانية فأضطر رسول باشا الى ترك راوندوز واللجوء الى مدينة شنو الكردية في ايران ودخلت القوات العثمانية راوندوز في حدود عام ١٨٤٧ بعد معارك لا تستحق الذكر في منطقة حرير .

وبعد رسول باشا الذي فشل في اعادة مجد الامارة السورانية اخر حكام راوندوز من الامراء السورانيين وخلصت المدينة من بعده للعثمانيين تماماً بتعيين حاكم عثماني عليها .

لقد حاول رسول باشا من مدينة «شنو» ان يثير المتاعب في وجه حكام راوندوز واخذ يعرقل اعمال لجنة الحدود المشتركة «العثمانية . الفارسية ، الروسية . البريطانية» . لذلك تدخل المسؤولون الانكليز لدى البلاط الفارسي لنقل رسول باشا الى طهران بعيداً عن الحدود . فعمد رسول باشا الى التفاهم مع نجيب باشا . وكان ذلك التفاهم بواسطة الانكليز . ويقول الدكتور نوار بهذا الصدد : «لعل هذه الوساطة اطمعت رسول بك في ان يستعيد حكم مدينته عن طريق الانكليز . . . .(٦٤) .

لكن نجيب باشا ادرك خطورة اعادته الى الحكم من حيث ان ذلك يهدد سياسة اعادة الحكم المباشر التي يتبعها في كردستان فاشترط ان يقيم رسول باشا في حالة عودته ، في مكان يقع غربي دجلة بعيداً عن الكرد وان يستمر ثلاث سنوات في هدوء حتى يمكن النظر في أمر اسناد حكم مدينة اليه(٦٥) ، ويظهر ان رسول باشا وافق على هذه الشروط فالمراجع التاريخية تذكر انه عاش في محلة امام قاسم في كركوك وعين متصرفاً لبغداد ووالياً لوان وارضروم حيث توفي عام ١٨٨١ وما زال احفاده باقين الى اليوم .

ومن المفيد ذكره اخيراً ان رشيد باشا وعلي رضا اللاز ومحمد اينجه بيرقدار حصلوا على انعامات السلطان من جراء عملهم في القضاء على امارة سوران ، وذكر الشعراء اعمالهم في قصائد كثيرة وان سقوط امارة سوران القوية مهد الى سقوط امارات بادينان ١٨٤٢ وبوتان وهكاري عام ١٨٤٨ وبابان ١٨٥٠ وبدليس ١٨٤٩ وحل الموظفون العثمانيون محل الامراء والاكراد فقضي بهذا على اغلب ما كان يلم شعث الامة الكردية على كل حال(٦٦) وذلك باحكام الدولة العثمانية سيطرتها المباشرة على كردستان .

لقد ترك انتزاع الدولتين الفارسية والعثمانية السلطة من الامراء الاكراد في كردستان اثاراً عميقة نفسية واجتماعية واقتصادية على الشعب الكردي ما زال بعضها قائماً حتى اليوم تؤثر على سير حركة تاريخه وتقدمه في كافة المجالات ، فقد ظهرت قوة الاغوات العشائريين والرؤساء المحليين ورجال الدين المتنفذين بعد زوال حكم الامراء الاكراد ، بدعم من السلطات الايرانية والعثمانية ليكونوا بمثابة صلة بالموظفين الاجانب الذين عينوا في كردستان ولم يتمكنوا من حكمه وادارته الا بمساعدة هولاء

المتنفذين الذين اصبحوا شراذم تساعد الدولتين على احكام سيطرتها . فبفضل دعم السلطات لهم اخذوا يتمتعون بسلطات لا حدود لها ولا رقيب عليها فرأي الاغا او الشيخ او البك كان قاطعاً في كافة الشؤون خاصة الداخلية للاكراد . وازداد اكثر فاكثر تدهور وضع الجماهير الكردية التي اصبحت اشبه ببضاعة بيد هولاء يتاجرون بها . عندما تملكت هذه الطبقة الارستقراطية الجديدة من تثبيت مركزها وسلطتها المطلقة بفضل قانون الطابو الذي اصدرته الدولة العثمانية عام ١٨٥٩ حيث سمح لهم القانون بتسجيل الاراضي الواقعة تحت سيطرتهم او اراضي عشائرهم باسمائهم فجرد القانون الفلاحين بصورة رئيسية من اراضيهم وخلق طبقة من الملاكين التجار الذين يمتلكون وثائق شرعية تثبت امتلاكهم لاراضي معينة[٦٧] .

اما الامراء الاكراد فقد فرضت على الكثير منهم الاقامة الاجبارية في المدن الكبرى وخصصت لهم الدولة رواتب ومخصصات مقطوعة . ولضمان ولاء اولادهم للسلطان ادخل عددٌ كبيرٌ منهم في المدارس الخاصة في استنبول فكانوا بمثابة رهائن ايضاً ، واحتل قسم منهم وظائف كبيرة فيما بعد .

ان القضاء على الامارات الكردية وتشتيت امرائها وفرض الحكم المباشر على المدن الكردية وتفريق كلمة الكرد اكثر من ذي قبل لم يكن يعني انتهاء النضال المعادي للدولة العثمانية فقد استمر نضال الاكراد واستمر قمع وارهاب العثمانيين ، فالأسر الكردية الحاكمة ، ورغم جهود السلطات العثمانية ، لم تنعزل تماماً عن المشاركة في الحياة السياسية والاقتصادية في كردستان ، فاولاد الامراء الذين درسوا وتخرجوا من مدارس السلطان الخاصة وشغلوا مناصب عديدة في كبريات المدن والولايات العثمانية اخذوا يلعبون دوراً مهماً في الحياة السياسية الكردية فقد لعب افراد الاسرة البدرخانية مثلاً دوراً كبيراً في نشر الوعي القومي وكان لافرادها باع طويل في تطوير الاتجاهات نحو الوطنية .

المصادر والمراجع والهوامش

١ - ان لفظة سوران في الحقيقة تشمل محافظة اربيل برمتها . لكنها باتت اليوم تدل على منطقة واسعة من كردستان العراق ، ويختلف المؤرخون في اصل تسميتها بهذا الاسم .

٢ - حسين حزني المكرياني :- موجز تاريخ امراء سوران . ترجمة محمد الملا عبد الكريم . بغداد - ص ١٠ .

٣ - د . احمد عثمان ابو بكر :- اكراد الملي وابراهيم باشا . بغداد ١٩٧٣ . ص ٣٢ .

٤ - ستيفن همسلي لونكريك :- اربعة قرون من تاريخ العراق الحديث . ترجمة جعفر الخياط . بغداد - ط ٥ ص ٣٤٣ .

٥ - الميجر سون :- رحلة متنكر الى بلاد ما بين النهرين وكردستان ترجمة فواد جميل . جـ٢ . بغداد ١٩٧١ ص ١٤٨ كذلك انظر ن .أ . خالفين :- الصراع على كردستان «المسألة الكردية في العلاقات الدولية خلال القرن التاسع عشر» ترجمة د . احمد عثمان ابو بكر . بغداد ١٩٦٩ ص ٤٩ ٥٠

د . عبدالعزيز سليمان نوار :- تاريخ العراق الحديث . . القاهرة ١٩٦٨ ص ١٩٥

د . جليلي جليل :- اكراد الامبراطورية العثمانية في النصف الاول من القرن التاسع عشر «باللغة الروسية «موسكو ١٩٧٢ وقد ترجم الدكتور عبدالجبار قادر غفور مشكوراًما يتعلق بالموضوع الى اللغة العربية .

٦ - ريجارد كوك :- بغداد مدينة السلام - ترجمة مصطفى جواد وفواد جميل . بغداد ١٩٦٧ - جـ٢ ص ١٤٥

كذلك انظر عباس العزاوي :- تاريخ العراق بين احتلالين جـ٦ ص ٣١٠

٧ - الكيس عملة عثمانية وكانت في تلك الايام على نوعين كيس الفضة وهو يحتوي على خمسمائة قرش ، وكيس الذهب ويساوي ما قيمته عشرة الاف قرش اي انه يعادل عشرين كيساًفضةً

٨- ستيفن همسلي لونكريك :- المصدر السابق ص ٣٣١ كذلك د . عبدالعزيز سليمان نوار :-المصدر السابق ص ٣٣ .

٩ - عباس العزاوي :- المصدر السابق ص ٣٠٨ ٣٠٩ كذلك انظر د . علاء موسى نورس :- حكم المماليك في العراق . بغداد ١٩٧٥ ص ٢٥٥ . وخليل مردم بك :- اعيان القرن الثالث عشر ، بيروت ١٩٧٧ ، ط٢ ص ١٨١

١٠ - عباس العزاوي المصدر السابق ص ٣١٠ . وانظر كذلك سليمان الصايغ تاريخ الموصل جـ ١ - القاهرة ١٩٢٣ ص ٣١٠

١١ - ريجارد كوك :- المصدر السابق ص ١٥٠ ١٥١ كذلك انظر لونكريك : المصدر السابق ص ٣٢٩ - ٣٣١

١٢ - د . عبدالعزيز سليمان نوار :- المصدر السابق ص ٥٩ ٦٠ والصايغ :- المصدر السابق ص ٣١٠ - ٣١٤

١٣ - شهروز :- الاسم الرسمي الذي كان يطلق على البلاد البابانية ومنطقة كركوك قبل اعتبار الموصل « لواء- سنجق «وبعد التنظيمات الادارية اطلق اسم شهروز على منطقة كركوك فقط

١٤ - ستيفين همسلي لونكريك :- المصدر السابق ص ٣٤٠ كذلك د . عبدالعزيز نوار : المصدر السابق ص١٠٤ .

١٥ - د . عبد العزيز نوار :- المصدر السابق ص ٨٥ . ١٠٤ - ١٠٥ .

١٦ - يذكر ياسين خير الله العمري في كتابه : منية الادباء في تاريخ الموصل الحدباء . تحقيق ونشر سعيد الديوجي ، الموصل ١٩٥٥ ص ٢٩٤ ٢٩٥ . ان البيرقدار اتى بالخبراء من راوندوز لصنع المدافع . وانهم عملوا له مايقارب ثمانين مدفعاً .

١٧ - سليمان الصايغ :- المصدر السابق ص٣١٤

كذلك انظر د . عبدالعزيز نوار :- المصدر السابق ص ٨٥ - ٨٦

وصديق الدملوجي :- امارة بهدينان - الموصل ١٩٥٢ ص ٥١ ٥٢

١٨ - سليمان الصايغ :- المصدر السابق ص ٣١٣ - ٣١٤ . كذلك د. عبد العزيز نوار :- المصدر السابق ص ٨٥ - ٨٦

١٩ - محمد احمد مصطفى الكزني :- الشيخ نور الدين البريفكاني . القاهرة ١٩٨٢ ص ٦ . ٦٠ نقلاًعن تحفة السالكين ورقة ٦ .

٢٠ - ياسين خير الله العمري :- المصدر السابق ص ٢٩٤ - ٢٩٥

٢١ - كرعرب :- قرية كانت تقع على نهر الكومل في قضاء الشيخان لم تعد قائمة الان . وهناك قرى اخرى في قضاء سنجار بهذا الاسم والجدير بالذكر ان الاكراد خلدوا ذكرى هذه المذبحة في اغانيهم التأريخية التي مازال تغني بشكل حزين الى اليوم .

٢٢ سليمان الصايغ :- المصدر السابق ص ٣١٠ - ٣١١ كذلك انظر حسين حزني المكرياني :- المصدر السابق ص ٦٢ ٦٤

وصديق الدملوجي : المصدر السابق ص

٢٣ – حسين حزني المكرياني :– المصدر السابق ص ٦٣ .
٢٤ – حسين حزني المكرياني :– المصدر السابق ص ٦٣ .
٢٥ – محمد رشيد باشا الكرجي الاصل سرعسكر الشرق وقائد الجيش العثماني في معركة قونية التي حدثت بينه وبين الجيش المصري سنة ١٨٣٢ واسر هو فيها ثم اطلق ابراهيم باشا سراحه . كان محمد رشيد باشا من اكابر رجال الدولة سبق وان نال الصدارة سنة ١٨٢٩ وفصل عنها سنة ١٨٣٣ وولي سيواس سنة ١٨٣٤ .
٢٦ – علي سيد والكوراني :– من عمان الى العمادية او جولة في كردستان الجنوبية . القاهرة ١٩٣٩ ص ١٢٣ – ١٣٣ كذلك انظر حسين حزني المكرياني :– المصدر السابق ص ٤٣ . ٦٧ .
٢٧ – د . جليلي جليل :– هجوم القوات العثمانية على كردستان ترجمة د . كاوس قفتان . مجلة كاروان العدد « ٢٧ » السنة الثالثة ١٩٨٤ .
٢٨ – سليمان الصايغ :– المصدر السابق ص ٣١٧ وانظر كذلك د . سامي سعيد الاحمد :– اليزيدية احوالهم ومعتقداتهم . جـ١ . بغداد ١٩٧١ ص٨١ .
٢٩ – اسكي موصل :– ومعناها بالتركية الموصل القديمة وتقع شمال الموصل بحوالي ٥٠ كم وعلى الضفة الغربية من دجلة وعرفت قديما باسم «بلد . بلط» وكان يوجد فيها معبر من الارمات انظر عبدالله امين أغا :–:– بلدة «اسكي موصل » تاريخها واثارها . الموصل ١٩٧٤ .
٣٠ – جيمس بيللي فريزر :– رحلة فريزر الى بغداد ١٨٣٤ ترجمة جعفر الخياط . بغداد . ١٩٦٤ ص ٢٠٠
٣١ – د . عبدالعزيز سليمان نوار :– المصدر السابق ص ١٠٥
٣٢ – جليلي جليل :– المصدر السابق ص ١٠١ . ١٠٣ كذلك انظر مجلة كاروان العدد السابق نفسه .
٣٣ – جليلي جليل :– المصدر السابق ص ١٠٠ – ١٠٥ . ومجلة كاروان العدد ٢٧ . كذلك صديق الدملوجي :– المصدر السابق ص ٤٥ – ٤٧ .
٣٤ – ن . أ . خالفين :– المصدر السابق ص ٥١ .
٣٥ – د . عبدالعزيز سليمان نوار :– المصدر السابق ص١١١ .
٣٦ – حسين حزني المكرياني المصدر السابق ص ٦٥ وانظر كذلك د . جليلي جليل : المصدر السابق ص ١٠٦–١٠٧ .
٣٧ – ابراهيم الوائلي :– الشعر السياسي العراقي في القرن التاسع عشر . بغداد ١٩٧٨ ط٢ ص ١٦١ – ١٦٢
٣٨ – عباس العزاوي :– عشائر العراق جـ٢ ص ١٣٣ .
٣٩ – صديق الدملوجي : المصدر السابق ص٤٧ وأنظر محمد أمين زكي : تأريخ الدول والأمارات الكردية ، ترجمة محمد علي عوني . القاهرة . ص٢٤٣ – ٢٤٦ .
٤٠ – يعتبر مولتكه من أبرز القادة العسكريين الألمان وكان يشرف على أجهزة الدولة العثمانية الحساسة بالشعب الكردي فقد أستعان به الباب العالي خلال الفترة من ١٨٤٣ – ١٨٣٩ لتنظيم الجيش العثماني ، فأضطر للخوض كمفتش في جيش حافظ باشا في معارك ضد الأكراد . فسجل أنطباعاته وقدم من خلالها صوراً واقعية عن الظروف الصعبة التي كان يعيشها الشعب الكردي في ظل حكم السلاطين المتخلفين ، وعن نضاله الدؤوب من أجل الأنعتاق .
٤١ – ن . أ . خالفين : المصدر السابق ص٥١
٤٢ – جليلي جليل : المصدر السابق ص ١٠٧ ، وأنظر علي سيدو الكوراني : – المصدر السابق ص ١٣٣ .
٤٣ – سليمان الصايغ : المصدر السابق ص ٣١٢ – ٣١٣
٤٤ – حسين حزني المكرياني : المصدر السابق ص٦٧ – ٦٨
٤٥ – عباس العزاوي : تأريخ العراق بين أحتلالين جـ٧ ص ٤٣ – ٤٤ وانظر محمد امين زكي : مشاهير الكرد وكردستان جـ٢ ١٤٧–١٤٨ .
٤٥ – عباس العزاوي : تأريخ الكرد وكردستان جـ٢ ١٤٧ – ١٤٨
٤٦ – حسين حزني المكرياني : – المصدر السابق ص٦٤ – ٦٥
٤٧ – جليلي جليل : المصدر السابق ص١١١ وأنظر مجلة كاروان العدد ٢٧
٤٨ – أي . أم . هاملتون : طريق في كردستان ترجمة جرجيس فتح‌الله . بغداد . ١٩٧٣ . ص٦٧ كذلك أنظر . دبليو . أر . هي : سنتان في كردستان . ترجمة فؤاد جميل . بغداد ١٩٧٣ . جـ٢ ص ١٠ – ١١
٤٩ حسين خزني المكرياني : المصدر السابق ص ٦٨ – ٦٩
٥٠ – سليمان الصايغ : – المصدر السابق ص ٣١٣ . كذلك أنظر الميجرسون : المصدر السابق ص ١٤٨ – ١٤٩ . ومحمد أمين زكي : مشاهير الكرد وكردستان ص ١٤٧ ١٤٨ .
٥١ – طريقة جلد الرقبة بالسيف كانت تنفذ بذوي الخطر من الناس ويقاد الى غرفة مكبلاً بالحديد ويجلسونه على كرسي ويلفون حول عنقه حبالة شيف ويمسك بطرفيها جنديان ويأخذن يشدان على عنقه حتى يكسرا فقراته ويزهقا أنفاسه خنقاً . ثم يأتي الجلاد يفصل الرأس عن الجسد ويغسل ويسلخ ويحشى بالقش أو التبن ويوضع في صندوق ويقدم للوالي الذي يرسله بدوره الى أستنبول بعد أن يراه .
٥٢ – حسين حزني المكرياني : المصدر السابق ص ٦٩ – ٧٠
٥٣ – محمد أمين زكي : الكرد وكوردستان . جلد ١ . ٢ . ٣ . بغداد ١٩٣١ هامش ص ٤٠٣ «باللغة الكردية» .
٥٤ – د . عبدالعزيز سليمان نوار : – المصدر السابق ص ١٠٩ والهامش
٥٥ – ساطع الحصري : – البلاد العربية والدولة العثمانية . القاهرة ١٩٥٧ . ص ٧٥
٥٦ – د . جليلي جليل : مجلة كاروان العدد ٢٧
٥٧ – ن . أ . خالفين : المصدر السابق ص ٥٤
٥٨ – باسيل نيكيتين : الأكراد . . ترجمة دار الروائع بيروت ص ٦٤
٥٩ – أبراهيم الوائلي : المصدر السابق ص ١٦٤ ١٦٥
٦٠ – د . عبدالعزيز سليمان نوار : المصدر السابق ص ١١٠ – ١١١ وأنظر كذلك د . علي الوردي : لمحات أجتماعية من تأريخ العراق الحديث . بغداد ١٩٧١ . جـ٢ ص ٤٣ ٤٤
٦١ – أنور المائي : الأكراد في بدينان . الموصل ١٩٦٠ ص١٧٦ كذلك أنظر عباس العزاوي : العراق بين أحتلالين جـ٧ ص ٣٦ – ٣٧ ومحمد أمين زكي : تأريخ الدول والأمارات الكردية ص ٣٩٨ – ٣٩٩
٦٢ – حسين حزني المكرياني : المصدر السابق ص ٧٠ – ٨٠ كذلك أنظر د . عبدالعزيز نوار المصدر السابق ص ١٠٩ – ١١٠ .
٦٣ – حسين حزني المكرياني : – المصدر السابق ص ٧٦
٦٤ – د . عبدالعزيز سليمان نوار : المصدر السابق ص ١٠٩
٦٥ – د . عبدالعزيز سليمان نوار : نفس المصدر ص ١٠٩ – ١١٠
٦٦ – ستيفن همسلي لونكريك : المصدر السابق ص ٣٤٤
٦٧ – أنظر حول هذا الموضوع :
الميجرسون : المصدر السابق جـ١ ص ٢٣٩ – ٢٤٣ د . عماد أحمد الجواهري : – ملاحظات عن الأقطاع وحيازه الأراضي في كردستان . . مجلة كاروان العدد ٣٤ السنة الثالثة ١٩٨٥
د . شاكر خصباك : الأكراد . . بغداد ، ١٩٧٢ ص ٢٥٠ – ٢٥٣
د . عبدالرحمن قاسملو : كردستان والأكراد . دراسة سياسة أقتصادية بيروت ١٩٧٠ ص ١٦١ – ١٦٨
باسيل نيكتين : المصدر السابق ص ١٢٧ .

الموصل في ١٩٨٦/٩/١١

نهر الخابور

مجراه وجسوره المقامة عليه

واساطيره وثروته الحيوانية

عبدالحميد محمد سعد الله

الفصل الأول

الخابور :

أساطيره وجسوره

كل قوم يعتز بأحد الانهار في وطنه فالنيل هو مصدر الخير والحياة لشعب مصر. ويقال هنا «ان من يشرب من ماء النيل لا بد ان يعود الى شربه مرة اخرى» ودجلة الخير هي عماد الحياة لمدينة بغداد العريقة.

وقد اصبح هذا القول بالنسبة لنهر الخابور بمثابة مثل شائع بين اهالي قصبة زاخو ومفاده ان رجلا غريبا جاء يوما لزيارة المدينة ولما اراد مغادرتها وجد نفسه لا يملك مصاريف العودة وعلم بحاله شخص من اهالي المدينة فاشترط على الرجل الزائر ان يذهب الى نهر الخابور يشرب من مائه مقابل اقراضه المال للعودة وقبل الزائر بالشرط فعلا. ولما سئل هذا الشخص من ابناء المدينة عن سبب ذلك اجاب «ان من يشرب ماء الخابور فلا بد له ان يعود.» وبعد مرور زمن ما على غيبة الزائر شوهد يتجول في المدينة وادى ما بذمته من مال . . .

الخابور : ومعناه في اللغة الآرامية «النهر الوحيد» واما في اللغة الكردية فيلفظ «خابير» اي النهر. وقد تكون هذه التسمية قد جاءت اصلا لجهل اهل المنطقة بوجود انهار اخرى بالنظر لوعورة المنطقة التي ينساب فيها النهر ولعدم وجود طرق للمواصلات بشكلها المتطور حاليا.

وقد اتخذ الخابور له مجرىً ملتويا كالافعى الراقدة منذ عهد موغل في الزمن وتغنى بجمال مساره وروعة ضفافه الشعراء ومنهم مثلا الشاعر العربي مالك بن طريف الذي قال في احدى قصائده :

أيا شجرَ الخابور ما لَكَ مورقاً   وحزينا على ابن الطريف.

كما تغنى به الاكراد ساكنو المنطقة . . . لكونه مصدر خير

فلولاه لتحولت المنطقة الى ارضٍ صخرية جرداء تقريبا .

وماء الخابور عذب ولذيذ ، حتى قيل «من شرب ماء الخابور مرة فلابد ان يعود الى شربه مرة اخرى . . » » » .

المجرى وهذه القرى :

يجري الخابور من اعالي جبال كردستان تركيا . وهو حصيلة تجمع مياه عشرات العيون الطبيعية الدفاقة مكونا جدولا هادرا أو نهيرا صغيرا قرب قرية «كاني آش» (أي نبع الطاحونة) العراقية ويكبر النهير هذا عند قرية «نزور» . . . وهنا وعند هذه القرية يمكن للمرء ان يطلق عليه اسم النهر . وقرية نزور هذه تبعد عن مركز قضاء زاخو بحوالي ٥٠ كم .

ويقال ان مصدر مياه نهر الخابور هو منطقة «زوزان» والتي هي اصلا منطقة جبلية وعرة تغطيها الثلوج على مدار السنة . . . حتى ان بعض هذه الثلوج هي ثلوج أبدية لم يسبق لها الذوبان الكلي منذ مئات القرون والى يومنا هذا .

وكلما ابتعدنا عن زوزان جنوبا تزداد درجات الحرارة وتبدأ الثلوج بالذوبان مكونة العشرات من العيون المتدفقة من باطن الارض الصخرية . ففي قرية «جل‌كه‌هني» (اي قرية الاربعين عينا) ينساب الخابور على شكل جدول صغير يسمى روبار ثم يدخل الحدود العراقية عند قرية جلكي ومنها الى بيكوفا ونرمك وريوان وكله‌كو ومن ثم الى قرية بليجان . . . هذه القرية التي تعتبر من اجمل واكبر القرى الواقعة على ضفاف الخابور شمالا . .

وتشتهر بليجان بزراعة الرز وتنتج سنويا آلاف اشجار الاسبيندار (القوغ) . . وللقرية بساتين التين والرمان والتفاح والعرموط وغيرها . ومنها يدخل الخابور الى قرية بيكوفا ثم باسى وكوفك وثم قرية ناف سيدا وبلديشا وبرزورك وهه‌ركه‌ند وكه‌ربت وثم قرية سبينداروك . وابتداء من قرية سبينداروك هذه يبدأ الخابور بالتزود بمزيد من مياه السواقي حيث يصب فيه «روبار جلكي» اي ساقية او نهير جلكي المسماة باسم القرية نفسها ويصب فيه كذلك روبار كه‌شان وبانك . . . . وهكذا يكبر الخابور تدريجيا حتى يصل قرية كند كوسه ومن ثم باجلى وبيره‌كا وجمك وزورافا وبيشيلك وثم قرية زورافا الثانية ويصب في الخابور روبار جم مسلمت ويصل الى قرية ديرينك وبه‌ركه‌فر وجم باسيت وخيلافته وجم سيرمو حتى يلتقي اخيرا ببلدة زاخو من شمالها الشرقي . . . وهي البلدة الوحيدة التي امتزج اسمها بنهرها الخالد منذ اقدم العصور .

وطوال سنين واهالي هذه القرى قد تنعموا ببركة نهر الخابور . . . ليس فقط من مائه العذب وانما من لحوم اسماكه اللذيذة ، ولربما ستنعم هذه القرى في المستقبل القريب بالضياء المتولد من ماء الخابور . . . ومن منافع السدود التي قد ستقام على الخابور تنظيم مياهه على أسس علمية وسليمة .

فيضان الخابور :

والخابور بقدر كونه مصدر خير دائم فهو في ذات الوقت نهر مخيف . . . فهو يجري سريعا ومن خلال ممرات جبلية عميقة وضيقة .

في ايام الربيع ، ومع ذوبان الثلوج في منطقة زوزان ومن على قمم الجبال ، ومع هطول الأمطار الغزيرة يبدأ الخابور بالفيضان . . وفيضانه يدخل في النفس الرعب : مناسيب مياه النهر ترتفع . . . شكل الماء يتحول الى لون بني داكن . . ويحمل النهر في جريانه السريع الغاضب اشجارا ضخمة كأشجار الجوز والاسبيندار والتوت بقلعها من الجذور وجارفا معه احيانا حيوانات كالاغنام والابقار والخنازير البرية ومختلف انواع الافاعي .

وفي ليالي الفيضان تنبعث من النهر اصوات غامضة ومفزعة . . هذه الاصوات غدت احدى الأسس التي نسجت منها الأمهات الاساطير والتي تروى غالبا على منوال الاغاني . . لكن الهدير الذي يطلقه النهر ايام الفيضان يعتبر بحق اطيب موسيقى تغذي اغانيهم الخرافية وتجعلها اكثر مذاقا للاطفال

وأفضل وسيلة لادخال النوم الى اعينهم البراقة .

اسطورة الخابور :

والاسطورة التالية انما قيلت عن فتاة جميلة اسمها «حمرا» . . ذهبت في احدى الليالي المظلمة الى شاطئ النهر . . . واذا بحيوان غريب يخرج من النهر . . . حيوان متوحش شبيه الى حد بعيد بالانسان المتوحش ويسميه الاكراد «ميركى آفى» اي رجل الماء . . ! فيخطف الفتاة ليتخذ منها زوجة له ورزقت منه بولد وبنت .

واخذ الناس يتساءلون عن مصير الفتلة «حمراء» التي ذهبت الى النهر ولم تعد الى بيتها . . . ولكن دون جدوى . ومرت الايام «وحمرا» تعيش قسرا مع رجل الماء المتوحش . . وتغني الاسطورة فتقول :

كان هذا الانسان المتوحش الغريب المسمى «ميركىٓ آفى» يذهب كل يوم الى اماكن بعيدة ليجمع لحمرا واطفالها الطعام من الاسماك والضفادع والاعشاب . وفي يوم من الايام علمت حمرا ان رجل الماء قد ابتعد كثيرا وانه سيتأخر عن الرجوع فاغتنمت الفرصة ولاذت بالفرار الى اهلها الذين طال بحثهم عنها . ولما عاد رجل الماء لم يجد حمرا في المغارة وانما وجد طفليه يبكيان مر البكاء . . . فصعد رجل الماء الى قمة صخرة رابضة في وسط النهر، واخذ ينادي باعلى صوته :

«عودي يا حمرا . . عودي . فالأطفال لا يكفون عن البكاء . . عودي فالبنت تبكي والولد يبكي . . انهما يبكيان بسبب غيابك انت يا حمرا .» .

وتقول الاسطورة ان حمرا لم تعد الى المغارة ولكنها بقيت لا تجسر على الذهاب الى النهر ليلا في مواسم الفيضان .

هذه هي الاسطورة التي خلدها الخابور وهي ان دلت على شئ فانما تدل على خوف اهل المنطقة من الاصوات التي تنبعث من فيضان النهر . . . هدير مرعب وصاخب من تلاطم الأمواج وصفير الرياح وسرعة جريان المياه . ولقد تداول الساكنون على ضفاف النهر هذه الاسطورة الى يومنا هذا . . . والتي تناقلها الأحفاد من الاباء والاجداد جيلا بعد جيل لتبقى حكاية طريفة متداولة على مر الأيام .

جسور الخابور :

لقد شيد على الخابور جسور عديدة على فترات زمنية متباعدة ، فقسم من هذه الجسور لا يعرف بالضبط الزمان الذي شيدت فيه مثل الجسر الحجري «پرابەري» والذي لم يبق منه سوى اثاره اذ قد تهدم منذ زمن طويل وانهار في الخابور وهناك جسر حجري اخر ما زال قائما في مركز قضاء زاخو وهو جسر قديم ايضا . ولكن اقدم هذه الجسور والذي يعتبر بحق احدى الروائع الاثرية النفيسة للبلد هو پرادەلالىٚ (جسر دلالى) او كما يسمى پرامەزن حسب التسمية المحلية ويعني الجسر الكبير .

وهناك جسور اخرى على الخابور بنيت في اوائل او اواسط الثلاثينيات واعني بهما جسري السعدون والفاروق . وقد تهدم جسر الفاروق وتهاوى الى النهر مع ماكان عليه من اناس وسيارة حمل كبيرة محملة بتفاح برواري بالا ولم يصب احد باذى . وشيد جسر آخر محل الجسر المنهار . كما يجري تشييد جسر عصري محل جسر السعدون روعي في تصميمه ان يواكب توسع القضاء وتطور حركة المواصلات الكثيفة . وبالاضافة الى هذين الجسرين فقد بوشر بانشاء جسرين جديدين احدهما في الجهة الشمالية الشرقية بمحاذاة پرادەلالىٚ والاخر في جنوب البلدة .

وقديما كان الاهالي يبنون على الخابور جسورا خشبية سرعان ما تنهار او تجرفها مياه الفيضان واهم هذه الجسور هو جسر قرية نزور الخشبي .

كما ان التوسع في انشاء الطرق الفنية الحديثة في المنطقة ادى الى تشييد المزيد من الجسور على النهر لربط هذه الطرق الجديدة مع بعضها . ومن هذه الجسور ايضا جسر شيد قرب قرية بيكوفا ليربط ناحية الكلي بمنطقة برواري‌بالا ومنطقة الدوسنكي . .

جسر دەلالي :

لكل مدينة اثارها الخاصة التي تعتز بها وجسر دەلالی هو الاثر الذي يعرفك سريعا بمدينة زاخو ولا يعرف التاريخ الذي أنشئ فيه هذا الجسر على وجه الدقة . هناك من يقول ان العباسيين هم الذين شيدوه . ولكن في الحقيقة والواقع انه شيد قبل هذا التاريخ بوقت طويل والدليل على ذلك ان العباسيين لم يذكروا في مصادرهم انهم قاموا بتشييد اي جسر على نهر الخابور ولا حتى الذين جاؤوا من بعدهم وعلى مدى تاريخ مديد لم يتطرقوا الى ذلك اطلاقا . ورواية اخرى تقول ان القائد اليوناني زينفون عندما هزمت جيوشه امر بانشاء جسر على الخابور ليتمكن مع جيشه العبور . فشيدوا هذا الجسر الكبير والذي يطلق عليه محليا اسم برامەزن . . . اي الجسر الكبير.

واما لماذا سمي بجسر دەلالي فوراء ذلك حكاية طريفة . . .

الحكاية :

يقال ان باني الجسر جاء مع عائلته الى بلدة زاخو من احدى ولايات كردستان تركيا حيث كان قد شيد هناك جسرا حجريا كبيرا ما تزال اثاره قائمة حتى الان . ويقال انه عند الانتهاء من بناء ذلك الجسر اراد حاكم الولاية ان يجازيه ويكرمه . . . **فبدلا من تكريمه قام ببتر احدى يديه** . . . وعندما سئل الحاكم **عن سبب اقدامه على تلك الفعلة اجاب :**

لكي لا يتمكن من بناء جسر آخر شبيه بهذا الجسر العظيم ! !

وكان ذلك سبب قدوم ذلك البناء الى بلدة زاخو ؛ وعرض على حاكم البلدة ان يوفر له المواد والايدي العاملة الضرورية لبناء جسر حجري على النهر . . . فابدى الحاكم كل الاستعداد لتنفيذ ما عرضه البناءالماهر عليه .

اختار البناء موقعا الى الشرق من زاخو اذ يمرق النهر من منفذ ضيق ومما سهل عليه مهمة البناء وجود صخور صلدة ضخمة تجاور بعضها بعضا لتثبيت دعائم الجسر عليها . . . .

وبوشر بالعمل . . وبذلت جهود ومهارات فذة . . . ومع الايام كبر الجسر حتى اوشك على الانتهاء ولكن . . . ولسبب مجهول تهاوى الجسر الى مياه النهر وتحطم . . . !

واعاد البناء بناء الجسر واراد أن يلجأ الى وسيلة تمكنه من اثبات الجسر وتفادي الانهيار وقال «ان افضل وسيلة هي تقديم قربان» للرب ليرضى ويقبل بثبات الجسر» . .

ماذا يكون نوع القربان يا ترى ! ؟

آل البناء على نفسه ان يكون القربان اي كائن حي يصل اليه أولا ما بين ابنته دەلالي او كلبها الذي كان يرافقها . وكان ذلك وقت الظهيرة حيث كانت دەلالي تأتيه بالغداء يتبعها كلبها .

كان الكلب يتقدم في سيره على دەلالي . . . ومع اقترابه كان البشر يرتسم على محياه . وفجأة توقف الكلب عن المسير وتقدمت عليه دەلالي فضاع هباءً ماكان يتمناه البناء . ووصلت البنت العذراء الى والدها وقدمت اليه الطعام ولكنه أمسك بها ونحرها هدية الى الرب ودفنها في دعامة الجسر واذا بالجسر يبقى ثابتا وشامخا . . .

ومن المكان الذي دفنت فيه دەلالي في الجسر نمت مع الايام شجرة تين صغيرة تمد اغصانها اليافعة الخضراء كل ربيع وكأنها ضفائر دەلالي . وهي ذكرى بليغة لأهل المنطقة عن القربان ودەلالي والحكاية الاسطورة . والاكراد لم ينسوا هذه الحكاية عن دەلالي وبناء الجسر وقد غدت عزيزة لديهم كاعتزازهم بعظمة وروعة ومهابة جسرهم العتيد .

وهذا الجسر يعتبر واحدا من الآثار الكبيرة والنادرة للبلد وهو برهان ساطع على مدى تقدم وازدهار فن البناء والعلوم المعمارية عند اجدادنا الأولين . وقد يكون من المناسب هنا ان تقوم مديرية الآثار بصيانة هذا الجسر والعناية به دوما وان تقوم كذلك بالكشف عن التاريخ الدقيق لبناء هذا الجسر وان لا يشوه جمال الفن المعماري الأصيل عند كل ترميم جديد . ويعتقد كثيرون ان الرومان هم بناة هذا الجسر الضخم وان فن بنائه يماثل تماما

جسرا آخر لا تزال بقاياه ودعائمه قائمة في تركيا حتى الان واقصد به جسر (بيشيلك) . كما ان العباسيين ما كانوا ليسمحوا بتقديم النذر والقرابين الحية للآلهة كما تقول الاسطورة .

الهوامش :

* - الآراميون يقولون : خا . . . اي واحد . وبور اي النهر .
* - يقال ان هذه الصخرة لا تزال رابضة حيث هي في وسط النهر وانها هي الصخرة المقصودة في الاسطورة .
* - قديما كانت عادة تقديم القرابين الى الآلهة شائعة فكان قدماء المصريين يقدمون القرابين ويرمون في النهر فتاة جميلة لاتقاء مضار ومخاطر فيضان النيل .

الفصل الثاني

الثروة السمكية والحيوانية في نهر الخابور

الثروة السمكية والحيوانية :

نهر الخابور غني بالثروة الحيوانية وخاصة السمكية منها وذلك لاسباب تعود الى :

١ – عذوبة مياه النهر ونقاوتها .
٢ – كثرة المواد الغذائية الطبيعية المتوفرة فيه والضرورية للحياة وديمومتها .
٣ – كثرة القرى المتواجدة على ضفاف النهر حيث يقوم ساكنوها برمي فضلات المواد الغذائية فيه والتي غدت مصدرا لغذاء الحيوانات والاسماك بشكل خاص .
٤ – عدم وجود مصادر لتلويث مياه النهر من مصانع او معامل او مجاري صب المياه القذرة .
٥ – عدم استغلال مياه النهر للاغراض الصناعية او اللجوء الى تغيير مجراه مما كان يؤدي الى ضياع السبيل امام الاسماك والطيور المهاجرة . لهذه الاسباب وغيرها ظلت الحياة الحيوانية على حالها في النهر طوال قرون عديدة وحتى يومنا هذا . . . غير ان هذا لا يعني ان بوادر الانقراض لبعض الحيوانات النادرة في النهر لم تأخذ طريقها منذ سنين وبسرعة محسوسة .

فالاسماك المسماة الحنكليس «مار ماسي eels» التي كانت موجودة باعداد كبيرة قبل عشرين عاما مثلا لا ترى في النهر الا باعداد نادرة جدا . والانكى من ذلك ان الاعداد الكبيرة من شتى اصناف الاسماك غدت اليوم لا تشاهد بعض اصنافها الاّ بصعوبة بالغة .

وهذا الامر لا يقتصر على الاسماك وحدها وانما على كلاب الماء أيضا . . . هذا الحيوان الذي كان يوما يقترب الى حيوان اليف اصبح اليوم عاجزا عن العيش في الاماكن الاهلة بالسكان ، وهاجر الى اماكن آمنة في اعالي النهر لا يصل اليه فيها الموت والهلاك .

لقد هاجرت حتى السلاحف والطيور الى اماكن بعيدة خوفا من الصيادين الذين تزايد عددهم ووسائل صيدهم . . . وقد اضطرت للهجرة الى تلك الاماكن رغم ندرة المواد الغذائية في اماكن تواجدها الجديدة . وبهذا فقد فضلت الجوع القاسي على الموت والأبادة .

ان المتبقى من الحيوانات في نهر الخابور كأسماك حيات الماء والكلاب المائية والسلاحف والرق والطيور المائية يمكن لها ان تعود الى ايام مجدها القديم ويمكن لها ان تتكاثر وباعداد كثيرة وبالتالي يمكن ان يكون تكاثرها وزيادة اعدادها احدى المصادر الغذائية والجمالية ليس لأهل المنطقة فحسب وانما كثروة قومية ايضا . . . ويشترط لبلوغ هذا الهدف اتباع ما يلي : –

١ – وضع دراسة علمية شاملة لمكونات النهر من الثروة الحيوانية والسمكية .
٢ – عدم اللجوء الى الصيد في اوقات التكاثر .
٣ – عدم استعمال المتفجرات التي تقضي بشكل كامل ومجرد من الرحمة على اشكال الحياة في النهر .
٤ – عدم استعمال المواد السامة في الصيد وتحريمها .

ان ما ذكر في النقطتين الثالثة والرابعة ممنوع اصلا بحكم القانون لكن التنفيذ يتطلب المزيد من الحزم والرقابة الصارمة .

أسماك الخابور :

يحتوي الخابور على اعداد كبيرة من الاسماك ومن شتى الاصناف شأنه في ذلك شأن سائر الانهار العراقية . . . ولكن يبدو ان بعض هذه الاصناف من الاسماك لا يمكن لها ان تعيش في الخابور كسمك الجري مثلا .

ان الاسماك ، هذه الثروة الثمينة ، هي الان في طريقها نحو النقصان يوما بعد اخر . . . فقبل اقل من ربع قرن كان مجرد رمي القليل من حبات البطيخ او الطحين كافيا لرؤية عشرات لا بل مئات الاسماك وهي تهجم عليها لتناولها . واليوم فان نثر مقادير كبيرة من نفس المادة الى النهر لا تستدرج ولو سمكة واحدة لازدرادها وهنا يفرض التساؤل نفسه :

أين ذهبت كل تلك الاسماك يا ترى ! ؟ واذا بالجواب يأتيك سريعا ومن حواليك . . . السبب هو . . . المتفجرات !

اذن المتفجرات لا غيرها هي السبب الاساس في تقلص الثروة السمكية في النهر . . ولا غرابة في ذلك اذ انها كفيلة بالقضاء على كل الاسماك كبيرها وصغيرها معا .

١ - سمك البز :

وهو نوع نادر حقا فالواحدة منها تزن من ٢٠ كغم الى ٦٠ كغم ويدعى في اللغة الكردية «فرخ» وصغارها تسمى «جهور» في نفس اللغة ، وفيما مضى كان النهر يضم اعدادا كبيرة من سمك البز ، واليوم فان الدهشة تنتاب المرء عندما يقال ان فلانا قد اصطاد سمكة بز . . .

والبز حيوان مائي ضخم حقا . . . وهو من الاسماك المهاجرة ويعيش مع بعضها في مجموعات والطريف ان ذكر البز لا يفارق انثاه أبدا . . . حتى ان الصيادين عندما يصطادون الذكر يتسابقون من اجل اصطياد الانثى ايضا وفي نفس المكان .

ولضخامة حجم البز فانه يعيش في الاماكن العميقة من النهر ولكنه عندما يتضور جوعا فقد يرتاد الاماكن الضحلة ايضا لاصطياد والتهام الاسماك الصغيرة .

يأتي البز الى نهر الخابور من نهر دجلة غالبا وعند فيضان النهر عادة لان الفيضان يكون ستارا له عند الهجرة ولانه يقصد الاماكن الباردة والغرينية لوضع البيض . وبانتهاء موسم الفيضان وبدء موسم الصيف وثم الخريف فان البز لا يتمكن من العودة لنقص مياه الخابور في هذين الموسمين ولذلك يبقى ليعيش في الأماكن العميقة جدا من النهر ويصعد الى سطح الماء في الأماسي والليالي المظلمة للصيد فيحسب المرء ان حيوانا غريبا قد خرج من الماء وهو يهجم على فريسته من الاسماك .

كيف يصطاد البز . . ؟

ان عملية اصطياد سمكة البز تتطلب صراعا مع حيوان في غاية القوة والجبروت . ويقوم الصيادون بتعليق سمكة طولها حوالي ١٥ سم في سنارتهم واحيانا يعلقون بها جرادا او قطعة لحم او الطحال فيأتي البز ويلتهمها بسرعة خاطفة وهنا على الصياد ابداء مهارة فائقة ويقظة عالية فيرخي ويمد للبز قسما من الخيط ثم يسحبه لتنغرس السنارة في فك البز مباشرة . . . وهنا يبدأ الصراع . . . . ومع انسحاب السمكة ومحاولة هروبها فانها تحاول بكل قوتها التخلص من السنارة ، لكن الصياد يلجأ الى طريقة انهاك السمكة واستنزاف قوتها عن طريق سحبها تارة وارخاء الخيط لها تارة اخرى لابقائها في حالة حركة مستمرة وعندما يدرك الصياد ان الارهاق قد اخذ من السمكة كل طاقتها يبدأ بسحبها قرب الشاطئ فيذهب مساعده اليها ويقلبها على ظهرها وهي ما تزال بعد في الماء وحال قلبها فانها سرعان ما تموت فيسهل جرها الى اليابسة . . . . وكثيرا ما يطول الصراع بين سمكة البز والصياد الى اكثر من ساعة لكونه يتميز بقوة كبيرة . . . وانه لمشهد في غاية الطرافة والاثارة .

٢ - الشبوط :

ويدعى بالكردية «ميك» ولحم هذا السمك لذيذ جدا وسعره اعلى نسبيا من لحوم اصناف الاسماك الاخرى ولهذا

يتهافت الصيادون على اصطياده . اعداد هذه الاسماك غدت قليلة جدا في النهر .

والميك او الشبوط يعتبر من اقوى الاسماك قاطبة ولهذا فالمهرة من الصيادين هم وحدهم القادرون على اصطيادها :

يصل وزن سمكة الشبوط الكبيرة الى حوالي الست او سبع كيلو غرامات ومن النادر رؤية صغار سمكة الشبوط في الخابور . ويضع الشبوط بيضه ايام الربيع ويتغذى الاعشاب النهرية وفتات الخبز او حبات البطيخ .

٣ – الكطان :

ويسمى في اللغة الكردية «ناقور» ولحمه لذيذ ايضا وهو يتواجد بحجوم مختلفة مثل سمكة الشبوط غير ان افراخ الكطان تتواجد في النهر بكثرة ويمكن ان يميز المرء صغار سمكة الكطان من غيرها بسهولة وهذا النوع من السمك يقتات على الاعشاب والخبز واللحم ايضا . وهناك نوع من الكطان في نهر الخابور في غاية الجمال وتشاهد غالبا في ايام الفيضان . . . فعلى جسمه الخارجي توجد نقاط سوداء دائرية بحجم الفلس الواحد والانثى تحمل على سطح جسمها هذه النقاط ولكن بلون ادكن واعمق . ان الاكراد يسمون هذا النوع من الكطان «عروس السمك» بيكا ماسيا . والغريب ان الكطان وحده من بين سائر الاسماك الاخرى يحمل هذه النياشين السوداء الجميلة .

وفي نهر الخابور اسماك كثيرة اخرى لها مسميات كردية نذكرها باسمائهاالكردية لصعوبة اطلاق اسماء عليها في غيرها من اللغات .

٤ – ماسي‌زه‌دك :

ويقال انها سمكة الاوحال وبالترجمة الحرفية تسمى «السمكة الصفراء» وهي سمكة بهذا اللون تقريبا وتعيش بمجموعات كبيرة وخاصة في موسم الشتاء . وفي هذا الفصل لا تتحرك المجموعة من مكانها حتى انتهاء الفصل . وقد يصل عدد المجموعة الواحدة الى اكثر من ٢٠٠ سمكة وجميع اسماك المجموعة الواحدة باحجام واحدة تقريبا . . وباللغة المحلية تدعى المجموعة «قه‌لس» .

ولحوم هذا النوع من الاسماك اقل لذة من لحوم الشبوط او الكطان وتبيض السمكة الواحدة منها عشرات المئات من البيض ويمكن رؤية اكياس البيض في بطونها اثناء موسم الربيع . . . وهو موسم الاخصاب والتكاثر . وفي الشتاء يصطاد كميات كبيرة من هذا النوع ويقبل على شرائها عادة ذوو الدخول الواطئة لكون اسعارها ادنى من اسعار الاسماك الاخرى .

ويلاحظ ان التجويف الداخلي لـ «ماسي‌زه‌ر» مغطى بغشاء اسود وهذه الطبقة تفصل جسمها عن احشائها الداخلية .

ان احتواء انثى السمكة على عدد وفير من البيض هو من الاسباب الرئيسية في بقاء هذا النوع بكثرة .

تتناول السمكة الاعشاب النهرية وكذلك الخبز . . . ان اكبر حجم يصل اليه هذا النوع من السمك لا يتعدى ٦٠ سم ووزنه يقارب كيلو غرام واحد فقط .

وسيلة طبية :

يقول بعض الناس هنا ان هذه السمكة تعتبر احدى وسائل الشفاء من مرض الصفراء . . . ! فالمصابون بهذا المرض يحاولون اصطياد سمك «ماسي‌زه‌ر» او شرائه حيا ، توضع السمكة في اناء فيه ماء فيأخذ المصاب بالمرض النظر اليها الى حين نفاد الاوكسجين في اناء الماء فتموت السمكة وهكذا العمل مع عدة اسماك اخرى من نفس النوع . . . ويقال ان المريض يشفى بعد ذلك . . . . واما كيف ذلك ؟ فيقول احد المصابين بالمرض انه في حالة النظر الى السمكة فانها تمتص اللون الاصفر فيزداد اصفرارها وهكذا تمتص سمكة بعد اخرى من هذا اللون حتى يصير المريض الى الشفاء التام .

٥ – الكارسيل :

هذه السمكة تشبه الى حد بعيد سمكة «ماسي‌زەر» ولها نفس حالات العيش والتكاثر ، لكن الوانها تميل لبعض الشئ الى اللون الاسود ، وتعيش في الغالب في الاماكن الرملية والضحلة . لحومها ليست مستساغة عند الناس واعدادها قليلة في النهر.

٦ - الدومبك :

توجد هذه السمكة في الخابور بكثرة في مجاميع كبيرة جدا ، وهي لا تنمو الى اكثر من ١٥ سم في الغالب لكنها عريضة وسمينة وقصيرة . تضع سمكة الدومبك اعدادا كبيرة من البيض ولهذا فهي ظلت تحافظ على البقاء . . وغالبا فان اصطيادها يتم من قبل الكبار والصغار من الصيادين ولا يتطلب صيدها الا الى قليل من المهارة .

والغريب ان هذه السمكة تحتك بالصخور من الصباح وحتى المساء ، ولحوم الدومبك غير لذيذة ولذا فهي رخيصة الثمن وتكثر العظام الدقيقة فيها . وهي تجد صعوبة كبيرة في تجاوز الشلالات الصغيرة فتبقى باعداد كبيرة في قعر الشلال وتحاول يائسة الصعود وهذه الأعداد المتجمعة هناك تكون على الاغلب سهلة الصيد باعداد غفيرة وهذه الاسماك تقتات على الخبز والاعشاب .

٧ - بزيري :

وتشبه الدومبك لكنها اكبر حجما منها وتداني الوانها اللون الاصفر الذهبي وهي سمكة جميلة جدا ذات شفاه ذهبية وافواه صغيرة . لحوم سمكة البزيري لذيذة جدا وتقتات على حبات البطيخ والتين والخبز والاعشاب . اعدادها آلت الى النقصان وذلك لتبدل البيئة الملائمة لها في النهر.

٨ - قژاژ :

وهي سمكة تشبه الشبوط كثيرا لكنها لا تغدو بحجم الشبوط عندما تكبر . وهي سمكة شرسة تهاجم طوال الوقت غيرها من الاسماك الصغيرة لتزدردها فهي سريعة الحركة ، واسعة الفم بامكانها ابتلاع سمكة اصغر قليلا من حجمها هي . لحمها ابيض ولذيذ وتزن الواحدة منها من الحجم الكبير حوالي كيلو غرام واحد .

٩ - الشقلة :

وهي تشبه سمكة قژاژ في عادتها وسرعة حركتها ولكنها سمكة طويلة ونحيفة ولحومها لذيذة . . . هذه السمكة ولسهولة اصطيادها عدت من الاسماك النادرة في نهر الخابور . . . وتكاد ان تنقرض تماما الان بعد ان كانت تتواجد باعداد غفيرة .

١٠ - ماسي شينك :

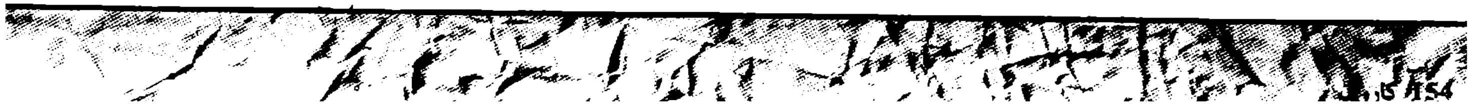
اي السمكة الزرقاء وتتواجد في النهر باعداد غفيرة جدا وهي لا تطول الى اكثر من ٢٠ سم فقط ولحومها غير مستحبة والاطفال المحليون هم وحدهم الذين يقومون باصطيادها وتقتات على الخبز والفضلات المرماة الى النهر.

١١ - الشطيك :

وهذه الاسماك نادرة في النهر وتشبه السمكة الزرقاء ولكنها اكبر حجما ولحومها لذيذة نسبيا . وتكون رؤوسها صغيرة قياسا الى احجامها التي تصل عادة الى ٢٠ - ٢٥ سم . وهي تقتات على الاسماك الصغيرة والفضلات المنسابة في النهر.

١٢ - ماسي جهيك* :

تعتبر هذه السمكة كسولة ولا تكبر الى اكثر من ١٠ سم . والملاحظ انها تلتصق بالصخور طوال الوقت وتقتات عادة على الاعشاب النهرية والديدان والطحالب . لحومها لا تؤكل . . . ان قابليتها في الالتصاق بالصخور تساعدها على شق التيارات القوية والوصول الى الاماكن البعيدة في النهر وان عدم اقبال الاهالي على تناول لحومها جعلهامحافظة على بقائها ونوعها

وباعداد كبيرة .

١٣ – ماسي بحريك :

وتعني سمكة البحر وهي من اشرس الاسماك ولحومها لا تؤكل وانما تعتبر من الاسماك الغريبة الصالحة للزينة . وهي لا تكبر الى اكثر من ١٥ سم ولها اربعة ازواج من المجسات – زوجان منها طويلان ويمتدان الى ما يقارب نصف حجم السمكة . وتخاف منها الاسماك الاخرى وتتجنبها وتمتلك القدرة على مقاومة التيار والصعود الى اعالي النهر وتتواجد في الاماكن العميقة الرملية في النهر . وعلى امتداد ظهرها وحول منطقة الفم اجزاء صلبة ويمكن ان تكون جارحة وتستخدمها في حالة الدفاع عن نفسها .

واما المجسات هذه فتساعدها على اللمس والتحسس عندما تلتهم طعامها . وتبدو السمكة وكأن رؤوسها مضغوطة وكبيرة والوانها رمادية داكنة . . . وهذه السمكة ذات قوة ملحوظة بالنسبة الى صغر حجمها .

جدول باسماء اسماك الخابور باللغتين العربية والكردية

ت	اسم السمكة بالكردية	اسم السمكة بالعربية	الملاحظات
١	فەرخ	بز	
٢	جەور		
٣	ميك	شبوط	
٤	ماسيزەر	وحال	
٥	كارسيل	وحال	
٦	ماسي خيزك	وحال	
٧	ناقور	كطان	
٨	ماسي شينك	كطان	
٩	قژاژ	كطان	
١٠	دومبەك	كطان	
١١	بزيري	كطان	
١٢	ماسي جهيك	كطان	
١٣	ماسي بحريك	كطان	
١٤	شقلة	كطان	

الهوامش

* – وقد اطلق هذا الاسم على هذه السمكة لانها تظل ساكنة في مكان واحد زمنا طويلا . وفي اللغة الكردية تعني كلمة (جه) اي المكان .

الفصل الثالث

نهر الخابور . . .
الطيور والحيوانات

الخابور من الانهار التي تعج بالحياة ففيها حيوانات غريبة وأجملها :

كلاب الماء :

في الخمسينات وحتى مطلع الستينات كان الاقبال على جلود كلاب الماء من قبل تجار المنطقة كبيرا جدا اذ كانت تلقى رواجا وتجني اسعارا مغرية . فالجلد الواحد لكلب مائي كبير كان يباع باربعة او خمسة دنانير وجلد كلب مائي صغير بدينارين وكان هذا هو السبب لتهافت الصيادين على قنص اكبر عدد ممكن من كلاب الماء فكانوا يتعقبونها طوال الليل للحصول على مزيد من جلودها فتعرضت انذاك الى الابادة تقريبا . . ولكن من حسن حظ هذه الحيوانات ان هبطت اسعارها بعد ذلك فتمكن المتبقي من الحفاظ على النسل . . . والان فان في النهر اعدادا لا بأس بها من هذه الكلاب اللطيفة .

وفي اللغة الكردية يسمى «صەيێ آڤ» اي كلب الماء فان المرء يساوره العجب عن سبب تسميته بهذا الاسم فلو لا تلك التسمية لشاع تناول لحومها من قبل الاهالي رغم ان بعضهم يتناولها بشهية فائقة على كل حال . . . . وكلاب الماء ارجلها قصيرة وصغيرة ونحيفة واجسامها عريضة انسيابية تساعدها على السباحة وذات الوان سوداء رمادية وهي تخرج فقط في الليالي من الماء الى اليابسة . وكلاب الماء تعيش في مجاميع متفرقة وتقتات على الاسماك بصورة رئيسية فالسمك هو الطعام المفضل لها وكذلك الضفادع والفضلات المرماة في النهر من قبل اهالي القرى وهي تساعد بذلك على تنظيف مياه النهر الى حد ما .

صيادو الاسماك يكرهون كلاب الماء ، فهي تسطو على صيدهم من السمك وتمزق شباكهم ولهذا فهم بدورهم ينصبون الفخاخ لها للتخلص منها . . . وفخاخها تشبه فخاخ الثعالب ولكن الطعم هو سمكة صغيرة . ومن اجل الحفاظ على كلاب الماء في نهر الخابور فأنه يستلزم تحريم اصطيادها لفترات زمنية محددة من اجل الابقاء على هذا الحيوان الغريب .

حية الماء «مار ماسي» :

وهي اشبه بالحية الى حد بعيد وعندما تسحب من الماء ترى وكأنها حية عادية . . . غذاؤها الاساسي الاسماك وفتات اللحم وانها تهاجم فريستها كما تهجم الحية على العصفور وتستخدم عند الهجوم اسلوب الحية تماما . . . البطء في الاقتراب من الفريسة ثم الهجوم السريع المباغت .

وفي نهر الخابور حيات ماء طويلة وقد يصل طول قسم منها الى حوالي ٨٠ سم . وهي تهاجر سنويا غير ان بعضها تفضل البقاء الدائم في النهر . الوانها سوداء فاتحة وعيونها صغيرة وتقضي معظم وقتها في شقوق الصخور والاماكن العميقة في النهر .

وعلى ضفاف الخابور وفي الاماكن المغطاة بالاحراش الكثيفة تتواجد حيات برمائية تعيش غالبا على الاسماك والضفادع وهذه الحيات البرمائية أطول من حيات الماء وأنحف منها وتكتسي بالوان زاهية وهي غير سامة عادة وتستطيع الهجوم الصاعق على الاسماك القريبة من الضفاف والتهامها ثم العودة الى البر ثانية .

السرطانيات :

في الخابور انواع من السرطانيات وذات حجوم متباينة والسرطانيات تسمى في اللغة الكردية «كێڤلازه» تعيش على الاسماك فقط وتكمن في الغالب في شقوق الصخور . . . . اشكالها بشعة للغاية ولها افواه تماثل فتحة المقص وتكون منشارية يسهل عليها الامساك بالفريسة بشكل جيد .

والكثير من الاسماك الكبيرة تعيش هي بدورها ايضا على السرطانيات ولهذا فهي تتجنب الاقتراب من الاماكن العميقة والنائية في النهر حيث قد تتواجد هناك الاسماك الكبيرة .

الضفادع :

هناك اعداد غفيرة من الضفادع على ضفاف نهر الخابور وقسم من هذه الضفادع تعيش حتى في اماكن بعيدة في النهر .

الضفادع تضفي على نهر الخابور سحرا لطيفا فهي في ايام الربيع تبعث بموسيقى طريفة تمتزج مع خرير الماء وتثير الخيال .

ان الضفادع تعتبر من الاغذية الرئيسة للحيات المائية والبرية وكذلك للثعالب واللقالق . وهي تتوارى عن الانظار في موسم الشتاء لقضاء فترة السبات الشتوي وتبدأ بالنقيق وعزف موسيقاها الخاصة مع بدء تباشير الربيع وشيوع الدفء في ارجاء الماء والارض .

الطيور :

كانت انواع غفيرة وكثيرة تعيش على ضفاف نهر الخابور ولكنها الان متوارية عن الانظار ولعلها قد تكون هاجرت الى اماكن اخرى لم يزحف اليها ضجيج الحضارة ونفايات المصانع . ومن الطيور التي كانت تعيش باعداد غفيرة في النهر :

مراوي (البط) :

وقد تدعى بطة الماء وهي طائر يميل الى اللون الاسود ويعيش على الاسماك أساسا ويتناول الاهالي لحومها وقد هاجرت حاليا الى الاماكن غير الآهلة والآمنة لها . يضع طير مراوي بيوضها على ضفاف النهر ويقوم بتربية افراخها بعد تفقيسها من البيض حتى يصلوا الى مرحلة الاعتماد على الذات في الصيد والطيران .

اللقلق

ويسمى «لەكلەكلە» وكانت ضفاف الخابور زاخرة باللقالق منذ عقد واحد من السنين فقط غير انها تبدو اليوم وكأنها تاهت عن طريقها المؤدي الى الخابور اللقالق طيور مهاجرة وتعتاش غالباً على الضفادع والاسماك .

زيج

طائر يعيش على ضفاف النهر وهو بحجم العصفور تقريباً ولونه يميل الى اللون الازرق الفاتح والابيض الناصع . . . منقاره رفيع هنالك اعداد قليلة من هذا الطائر الآن ويسكن في الاماكن الصخرية البعيدة وهذا الطائر يضع البيض في شقوق الصخور المطلة على النهر حيث تتخذ هناك اعشاشها . ويعيش هذا الطائر على الديدان المتواجدة عند ضفاف النهر وكذلك ما يحمله النهر من الحشرات وفتات الخبز .

طيرى ماسيا

وهو طير آكل السمك وهو اكبر حجماً من طير الـ «زيج» ومنقاره مدبب طويل . يعيش على الاسماك ويلجأ الى اصطيادها بشكل غريب اذ يرتفع في الجو ويرفرف في مكانه يراقب سطح الماء بحثاً عن السمك فاذا وجدها اتخذ هيئة المهاجم وهوى بسرعة فائقة الى الماء لالتقاط السمكة بمنقار ثم يذهب الى الشاطئ لأكلها . وهذا الطائر يكاد يكون قد انقرض او يكون قد هاجر الى اماكن اخرى هرباً من الهلاك المحتوم بسبب تلوث الشواطئ .

كەرآفي

وهو ما يدعى بطائر البجع ويتواجد باعداد كبيرة في الجنوب من نهر الخابور وبالقرب من المصب .

كه رآفي طائر أضخم حجماً من اللقلق وان يكن يماثله في اللون له منقار ضخم وملتحم في طرفيه بغطاء جلدي يساعده على التوسع وابتلاع الاسماك الكبيرة .

ارجلها تشبه ارجل البطة . . . وهذا الطير يعيش على شكل مجموعات . . . ويتناول الاهالي لحمه غير انه عندما يحيق به الخطر يهجم على الصياد مستخدماً منقاره الحاد الضخم والطريف ان المجموعة تنساب معاً متهادية على سطح الماء ومع التيار مما يذكر المرء بباليه بحيرة البجع الذائعة الصيت .

الفصل الرابع

طرق صيد الأسماك

ليس هناك من حيوان له من الأعداء الكثيرين ما للأسماك ! فالانسان عدو السمك اللدود وكذلك الطيور والحيوانات الاخرى بالاضافة الى العداء المزمن بين اصناف السمك ذاتها . . . فالسمكة الكبيرة تبتلع الصغيرة واسماك معينة تزدرد بيوض اسماك اخرى وهكذا دواليك . غير ان الانسان وحده هو الذي ابتكر اساليب متنوعة واستعملها في صيد السمك . فما هي ياترى هذه الطرق والاساليب قديمها وحديثها ؟ !

الصيد قديماً

لقد استوطن الانسان منذ القدم ضفاف الانهر ووجدت آثاره في وادي الرافدين على ضفاف نهري دجلة والفرات وفي وادي نهر النيل وآثار الانسان تكون حيثما يكون الماء . . . منبع الحياة وهذا ليس سراً مستعصياً فني الانهار تتوفر وسائل العيش الاساسية مثل الماء والحيوانات وبالاخص الاسماك . . وكان

صيد الاسماك يستغرق معظم وقته لتوفير الطعام لنفسه وقد اتبع اساليب خاصة ومناسبة في الصيد فكان يستعمل الاحجار المدببة والرماح الحادة اوكان يلجأ احيانا الى قطع مناسيب المياه امام الاسماك المهاجرة ويترك لمياه النهر حيزاً ضيقاً يضع فيه الحشائش او اغصان الاشجار بعد ان يضع فيه حزاما يشبه سلة صغيرة في فوهة الحيز الضيق ليمر فيه الماء الجاري مع ما يحمله من اسماك وهذا الابتكار يسمى محلياً «السيت» ثم تطورت اساليب الصيد عندما عمد الانسان الى بيع وشراء الأسماك وغدا الصيد تجارة قدر على المتعاطين بها ارباحاً جيدة وسهلة وتحسنت اساليب الصيد وتطورت وتنوعت لقنص اكبر الكميات الممكنات وتناقصت أعدادها ايضاً تبعاً لذلك حتى اضطر الانسان نفسه اخيراً الى تربية الاسماك والعمل على تكاثرها وحماية الأنواع المعرضة الى الأنقراض والعمل على تنظيم الصيد الحديث .

الصيد حديثاً

وابتكر الصيادون طرقاً حديثة في صيد الاسماك . ومن ابشع هذه الطرق هو الصيد بواسطة المتفجرات «القنابل» . وقنابل الصيد على نوعين . فهناك القنابل المصنوعة من عجينة TNT حيث تربط بفتيلة طولها حوالي ١٥ - ٢٠ سم وتشد عليها احجار شداً محكماً ويشعل رأس الفتيلة وترمى الى النهر وبعد ان تنفجر تبيد الاسماك المتواجدة في منطقة الانفجار كلياً . . صغارها وكبارها وهناك ايضاً قنابل بارودية . يوضع البارود في قناني الصبغ الزجاجية الفارغة او في القواطي الصغيرة وتسد افواه القناني جيداً بعد وضع فتيلة بطول ١٥ - ٢٠ سم فيها وتشعل الفتيلة وترمى القنبلة في النهر . ومفعول هذه القنابل في ابادة السمك ليس «بأسوأ» من سابقتها .

وتصاد الاسماك بالطبع بواسطة السنارات وهي ما تسمى محلياً المد أو «أشوك» . قبلاً كان المد يضع من شعر ذيل الحصان ثم استعمل الخيط المتين وكان يطلق عليه اسم «الطبلة» ويربط الخيط بطريقة معينة بمختلف انواع واحجام السنارات اي «الجنگال» وفي الكردية تسمى «نكلوك» .

واتبع الصيادون طريقة خطرة اخرى في صيد الأسماك وتلك هي طريقة استعمال السموم (الزهر) حيث يخلط الزهر بعد طحنه جيداً مع العجين ويعبأ في بطن الاسماك الصغيرة الميتة او في داخل كرات صغيرة من الاوساخ وحتى في بطون السرطانيات الصغيرة او تحشى داخل حبات العنب او التين ثم ترمى كلها في النهر على امتداد مسافة طويلة وتقبل الاسماك على تناول هذه «المشهيات» من بركات الصيادين من الطعم السام فتموت الأسماك او تصارع الموت ويتعقبها الصياد يصيدها بواسطة الخطاف وهو عبارة عن عود رفيع في نهايته حديدة معقوفة وقوية ذات راس حاد مدبب لكي تنغرس في جسم السمكة التي ما تزال تصارع الموت او يمكن قنصها بواسطة ما يشبه سلة مصنوعة تشبه سلة اقتناص الفراشات .

وانتشرت مؤخراً عادة الصيد باستعمال «الشباك» واكثر انواع «الشباك» شيوعاً هو ما نسميه القاطوع وهو عبارة عن شبكة طويلة مربوطة من طرفيها بخيط من النايلون وفي طرف الخيط توضع قطع صغيرة من الرصاص وفي الطرف الآخر من الخيط تربط قطع صغيرة من الفلين ويدلى القاطوع الى الماء في منطقة مناسبة يختارها الصياد بعد ان تربط بداية الخيط في مكان معين وتربط نهايته بحجرة صغيرة وعندما تمر الاسماك تصطدم بالشبكة (القاطوع) فتعلق بها . هذا النوع يستعمل في الغالب عندما تكون المياه عكرة حيث لا ترى الاسماك القاطوع أولا تميزه

ونوع آخر من الشباك مربوط بحبل طويل والطرف الآخر يربط بقطع كثيرة من الرصاص وترمى الشبكة في الماء العكر عادةً وتصاد الاسماك المتواجدة في المنطقة التي ترمى فيها الشبكة والغريب الطريف ان القوة الكهربائية قد وجدت هي ايضاً لنفسها طريقاً في صيد الاسماك .

فقد قيل ان احد الصيادين ابتكر هذه الطريقة مؤخراً وذلك بان يربط قطعة من الحديد مع سلك كهربائي ويرميها في النهر

فتموت في الحال !

طريقة اخرى طريفة في صيد البز او الاسماك الكبيرة وهي استعمال القنابل الزمنية الموقوتة . . . فعند مشاهدة البز في مكان ما من النهر يقوم الصياد بوضع القنبلة الزمنية في النهر ويبدأ برمي الطعم ويراقب البز فاذا اقترب من مكان وجود القنبلة الزمنية يسارع الى تفجيرها بايصال السلك السالب والموجب مع بعضهما وسرعان ما تموت السمكة مع اسماك صغيرة اخرى .

طرائف عن اسماك الخابور

اصطاد احد الصيادين سمكة گطان في احد الأيام تزن كيلو غراماً واحداً وحول بطنها حلقة مطاطية دخلت الى رأسها وهي صغيرة ومع الايام كبرت السمكة وزاغت الحلقة الى جسم السمكة المسكينة ولم يخلصها وبشكل نهائي من الحلقة والحياة سوى الصياد ! !

قبل خمسين عاماً سقط في مدينة زاخو كميات كبيرة من الحالوب وجرفت السيول هذا الحالوب الى النهر اضافة الى ما ابلعه النهر . . هجمت الاسماك على حبات الحالوب وابتلعتها جاسة ان هذه القطع طعام لذيذ . . في اليوم الثاني هلك كميات كبيرة منها وبمختلف الاحجام . . حتى قيل ان اهالي زاخو ضاقوا ذراعاً من اصطياد السمك الميت . . اعداداً منها ظلت في النهر وقد اصابها التفسخ والتعفن ، مما ادى الى تغيير طعم ماء النهر . . ! !

تمكن صياد ماهر في عام ١٩٧٠ - ١٩٧١ من اصطياد خمسة اسماك من نوع البز في احدى القرى الواقعة على النهر . . وكان يشد السمكة بخيط غليظ الى حين مجئ السيارات لحملها الى محافظة نينوى وبيعها هناك ! !

في عام ١٩٧٥ اصطاد صياد يناهز عمره ٨٠ سنة سمكة بز كبيرة بوزن ٧٠ كغم وجرى صراع عنيف بين العجوز والسمكة الكبيرة هذه لكن استعمال الصياد لما لديه من تجارب زمنية للبيع ! !

كلمة أخيرة

حفاظاً على الثروة السمكية

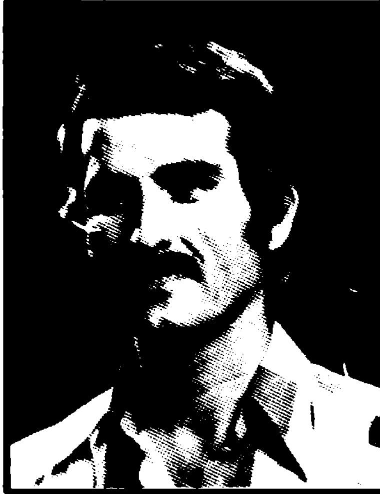
رغم كل طرق واساليب الصيد ، قديمها وحديثها ، فان السمك ما يزال متواجداً وبكميات وافرة في نهر الخابور . ان التهافت على صيد السمك يجري اعتباطاً وعلى اسس غير عملية او مدروسة وان هذا الامر بحد ذاته يشكل الخطر ويهدد بانقراضه مع انقراض اصناف نادرة منه وخاصة سمكة البز .

ولربما يأتي زمن نشعر فيه بالاسى والحسرة لا نقراض سمك الخابور لما لها من فوائد اقتصادية كبيرة . . هذا في وقت تحافظ فيه الدول المتقدمة على ثرواتها الاقتصادية ومنها السمكية بمزيد من الحيطة والحذر وتضع امام الصيادين موانع في الصيد حفاظاً على هذه الثروة من الهدر والضياع . . . فما هي هذه الموانع ؟

ان افضل سبيل نسلكه لزيادة الثروة السمكية في نهر الخابور هو منع استخدام المتفجرات في الصيد . . وفعلاً فقد آلت الجهات المسؤولة اهمية خاصة لهذا الامر ومنعت منعاً تاماً كل انواع المتفجرات ولكن هذا بدوره يستدعي المراقبة الصارمة لآماد طويلة . . .

كما ان منع استخدام السموم في الصيد يؤدي هو الآخر الى زيادة اعداد السمك في النهر . . .

ولكن خير الطرق التي يستوجب اتباعها في الحفاظ على الثروة السمكية هي منع الصيد في اوقات وضع الاسماك للبيض ، موسم التكاثر ، والذي يبدأ غالباً في شهري نيسان ومايس . . وكذلك بث الوعي بين الجماهير باهمية الثروة السمكية للبلد ، كما ان البدء بانشاء احواض لتربية الاسماك وخاصة من نوع البز والشبوط والگطان ورعايتها على اسس علمية هو اسلوب آخر في الحفاظ على زيادة الثروة السمكية في نهر الخابور .

الفنان كوردۆ حمه علي

ولد الفنان كوردو حمه علي في محافظة السليمانية عام ١٩٤٨ . اكمل المرحلة الابتدائية والمتوسطة والاعدادية فيها . بعد ذلك اكمل دراسته الفنية في اكاديمية الفنون الجميلة – قسم الفنون التشكيلية – الرسم – عام ١٩٧٣ بغداد .

وشارك في معارض فناني السليمانية منذ عام ١٩٧٢ حتى عام ١٩٨٥ .

وخلال ذلك حصل على عدة جوائز ومداليات من وزارة التربية لمشاركته في المعارض السنوية .

كما شارك في اكثرية المعارض المدرسية التي تقام سنوياً في بغداد ولمدة ٧ سنوات .

شارك في أكثر معارض الملصق الجداري والبوستر وساهم في المهرجان الاول للفن الكردي المقام في بغداد عام ١٩٧٤ بـ٢٣ لوحة زيتية .

تتميز اعمال الفنان كوردو حمه علي بالاسلوب الواقعي وبمعالجة المواضيع الاجتماعية وحبه للطبيعة في كردستان . اشترك في معرض الفنانين الشباب خارج القطر مع مجموعة من الفنانين العراقين في ايطاليا وروما والذي قام بتهيئته الفنان النحات دارا حمه علي اثناء تواجده في ايطاليا .

عضو جمعية الفنانين العراقين .
عضو نقابة الفنانين العراقيين
الفنان كوردو من مؤسسي معهد الفنون الجميلة في السليمانية .
شغل منصب رئيس قسم الفنون التشكيلية في عام ١٩٨٠ لغاية ١٩٨٥ ..

حالياً مدرس في معهد الفنون الجميلة في السليمانية .

اعداد : جعفر قادر البرزنجي

KARWAN

CARAVAN

onthly Cultural Magazine Issued in Kurdish
d Arabic languages by the General Secre-
tariat for Culture and youth

كاروان

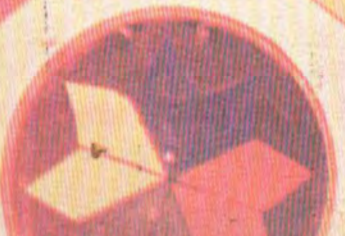
المسيرة

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة للثقافة والشباب باللغتين
الكردية والعربية

بەرگی یەکەم : هونەرمەند کاوە بابان
بەرگی دووەم : ناردنی مامۆستا عمر علي امين

دەرهێنانی هونەری : محمد زادە
سەرپەرشتکاری چاپ : عبد القادر علي مردان